

Monografie vznikla v rámci řešení grantu č. 409/09/1043
s podporou Grantové agentury České republiky

Autorství:

Doc. PhDr. František Čapka, CSc. (I/ 2, I/3, II/2)

Doc. PhDr. Lubomír Slezák, DrSc. (I/1, I/4, II/1, II/3, II/4)

Lektorovali:

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.

Doc. PhDr. Zdeněk Pátek, CSc.

© František Čapka, Lubomír Slezák, 2011

© Masarykova univerzita, 2011

ISBN 978-80-210-5717-3

OBSAH

ÚVOD 5

I. KAPITOLA

CUKROVARY A CUKROVARNICKÉ PODNIKÁNÍ NA MORAVĚ A VE SLEZSKU DO ROKU 1918

1. Hlavní řepářské oblasti, pěstování cukrové řepy
v 19. a na počátku 20. století **9**
2. Zakladatelské období cukrovarnictví na Moravě
a ve Slezsku do roku 1873 **20**
3. Vývoj moravskoslezského cukrovarnictví od poslední čtvrtiny 19. století
do rozpadu Rakousko-Uherska **52**
4. Československá jednota řepářů, úsilí agrární strany o získání politického
vlivu mezi pěstiteli cukrovky **74**

II. KAPITOLA

VÝVOJ CUKROVARNICTVÍ NA MORAVĚ A VE SLEZSKU V LETECH PRVNÍ REPUBLIKY (1918-1938)

1. Měnová reforma, nostrifikace akciových společností a repatriace akcií.
Pozemková reforma a cukrovarnictví **93**
2. Hlavní etapy a problémy cukrovarnictví ve 20. a 30. letech **105**
3. Cukrovarnické podnikání na Hané a na severní Moravě.
Osudy koncernu J. Vacy **162**
4. Stoupalův cukrovarnický koncern na jižní Moravě
jako doména agrární strany **184**

ZÁVĚR 212

Seznam pramenů a literatury 214

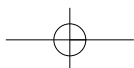
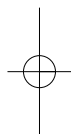
Jmenný rejstřík 227

Místní rejstřík 233

Resumé 243

Textové přílohy 249

Obrazové přílohy 273

ÚVOD

Stejně jako Tomáš Baťa obouval mezi světovými válkami desítky milionů obyvatel celého světa, můžeme také tvrdit – s určitou nadsázkou – že miliony těchto obyvatel si oslazovaly život českým cukrem, jehož výroba má u nás stoosmdesátiletou tradici. Nejvyšší počet cukrovarů (214) byl u nás v provozu v kampani 1872/1873 a již na přelomu 19. a 20. století produkovaly české země pětkrát více cukru, než činila jeho domácí spotřeba. Po roce 1918 zdědilo Československo téměř 90 % cukrovarů bývalé monarchie a v kampani 1928/1929 se cukr vyráběl ve 161 závodech (101 v Čechách, 49 na Moravě a ve Slezsku a 11 na Slovensku). Československo patřilo mezi špičkové světové exportéry „bílého zlata“, které se vyváželo nejen do sousedních zemí, ale i do zámoří. České firmy postavily, zrekonstruovaly a technicky zkompletovaly více než stovku cukrovarů v téměř padesáti zemích Evropy, Asie, Afriky a Jižní Ameriky. Věhlas našeho cukrovarnictví byl vskutku světový a v letech první republiky představoval export cukru největší zdroj deviz v rámci potravinářského průmyslu. V současné době (rok 2009) je v Česku v provozu pouze sedm cukrovarů: dva v Čechách – v Českém Meziříčí a v Dobrovici, a pět na Moravě a ve Slezsku – v Hrušovanech nad Jevišovkou, v Litovli, v Opavě, v Prosenicích a ve Vrbátkách. Tento počet se ustálil v době, kdy Česko převzalo zásady společné zemědělské politiky Evropské unie.

České cukrovarnictví prošlo mimořádně dynamickým a rozporuplným vývojem, v němž se střídaly úspěchy s prohrami a v jehož průběhu sice stále vznikaly nové a nové cukrovary, ale současně mnohé, často po desítkách, zanikaly. Jediné, co přetrvalo, byla kostka bílého cukru, která měla v rodném listě jako místo zrodu uvedeno „cukrovar v Dačicích“ s datem 1843.

Předkládaná publikace je pokusem o zpracování podstatných stránek vývoje řepařství a cukrovarnictví do roku 1938 (s akcentem na osobitý vývoj Moravy a Slezska), o objasnění geneze a „soupeření“ dvou největších moravských cukrovarnických center v meziválečném období. Spolu s tím jde o vysvětlení role agrární strany při pronikání do cukrovarnického průmyslu – přes porolničování a „počešťování“ cukrovarů, změny v jejich organizační a vlastnické struktuře, přes nostrifikační akci, oslabení šlechtických a kapitalistických cukrovarů v rámci pozemkové reformy, přes jejich koncentraci do podoby kartelů a koncernů jako nových a efektivních organizačních forem, které se tehdy prosazovaly nejen u nás, ale i v zahraničí. Z časového pohledu je těžiště práce v meziválečném období, kdy cukrovarnictví dosáhlo svého vrcholu. Tehdy se také završilo dlouholeté a promyšlené úsilí agrární strany o obsazení základních ekonomických postů v cukrovarnictví, což se ihned promítlo do jejich politických a mocenských zisků – nejen „dole“, mezi řepaři, ale i v nejvyšších sférách politiky.

Většina prací na toto téma z doby po únoru 1948 nese stopy apriorní ideologické zaujatosti vůči praktikám agrární strany, takže potřeba nového zpraco-

vání dějin cukrovarnictví je nabíledni. Literatura k jeho dějinám je v českých zemích poměrně početná, tematicky pestrá a především materiálově bohatá. Skutečná poznávací hodnota jednotlivých prací, jejich objektivnost a „ideologická bezúhonnost“ je však rozdílná, což je vidět především na produkci z meziválečného období a pak z éry tzv. reálného socialismu. Prvorepublikové dvacetiletí má své autory hlavně v řadách dobových národohospodářů a publicistů, z nichž někteří zcela nekriticky stranili aktivitám agrárníků při jejich postupném ovládnutí cukrovarnického průmyslového odvětví. Podobně jednostranné postoje, ale s opačným znaménkem, zaujali mnozí historici po druhé světové válce. Agrární strana pro ně představovala zosobnění toho nejhoršího z předmnichovské republiky a tomu také odpovídalo jejich „vidění“ zkoumané problematiky.

Mezi faktograficky nejprůnosnější a pečlivě zpracované publikace, zachycující vývoj cukrovarnického průmyslu do druhé světové války (včetně působení agrární strany) patří studie, články a knižní publikace F. Dudka, především jeho materiálově nepřekonaná monografie z roku 1985. Žádný z badatelů nemůže však pominout ani práce V. Vilikovského, J. Chylíka a J. Křížka. Podnětné pro poznání vývoje řepářství a cukrovarnictví první republiky (včetně metodologických otázek) jsou publikace V. Laciny, řadu nových pohledů na agrární stranu a její sepětí s řepářstvím najdeme u J. Novotného a J. Šouši, u V. V. Dostála, D. E. Millera a z prvorepublikových autorů u F. Peroutky. O významu těchto a dalších prací svědčí i frekvence jejich titulů v poznámkovém aparátě. Pestrý archivní materiál, soustředěný v Praze, ale hlavně v Brně, Olomouci a v Opavě, spolu se statistickými přehledy, dobovým tiskem a aktuální publicistikou představoval heuristickou základnu předkládané práce. Neexistuje však žádná edice archivních dokumentů ke zkoumané tematice, proto jsme zveřejnili alespoň několik dokladů v příloze publikace, včetně desítek dobových fotografií, ilustrujících složitý, ale ve svém dlouhodobém souhrnu progresivní vývoj českého cukrovarnictví. Věříme, že poznání vývoje řepářství a cukrovarnictví se všemi jeho peripetiemi se stane jedním z předpokladů pro syntézu dějin Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, jejíž zpracování je stále ještě nesplněným úkolem.

1. Hlavní řepařské oblasti, pěstování cukrové řepy v 19. a na počátku 20. století

Potřeba „osladit si život“ je stará jako lidstvo samo. Po tisíciletí byly hlavním zdrojem sladkosti pro člověka plodiny, které nacházel kolem sebe: ovoce, byliny, šťáva z některých druhů stromů a především med, který byl prvním sladidlem na světě vůbec. Teprve v několika posledních staletích začal člověk cíleně pěstovat plodiny, z nichž mohl získávat ve větší míře cukr, po němž poptávka stále vzrůstala. Až do konce 18. století se do našich zemí dovážel cukr vyráběný z cukrové třtiny. V Indii se pěstovala cukrová třtina již v 6. století a v Číně ve 3. století př. n. l. Arabové rozšířili její pěstování do Afriky a na Blízký východ a v 11.–13. století přenesli cukrovou třtinu do svých zemí křížáci. Brzy nato se cukr stal obchodním artiklem a za vlády Karla IV. se dostal i k nám. Do Ameriky se dostala cukrová třtina v době Kolumbových, který ji dopravil z Kanárských ostrovů, přičemž její pěstování se rozšířilo především na Kubě.

Plodinou, která byla u nás v té době podrobována pokusům, zda by se z ní mohla získávat sladká šťáva, byl javor (javorový cukr vyráběli odpradávná Indiáni v Kanadě, ale velmi primitivním způsobem a s vysokými náklady). V období let 1811–1814 bylo v Čechách podchyceno kolem deseti výroben javorového cukru, které však měly jepičí život a většinou nepřežily jeden rok. Výroba javorového cukru se pro obrovské náklady a malý ekonomický efekt neujala a jako nejlepší plodina pro výrobu cukru se nakonec prosadila cukrová řepa, která byla známa již v prvním tisíciletí před naším letopočtem. Původně se pěstovala jako zelenina a v této podobě je také u nás zaznamenána v období trojhonného hospodaření v 17. a v 18. století, když v roce 1770 vydala *Vlastenecká hospodářská společnost* pokyny k jejímu pěstování.¹ Trvalo však desítky let pokusů, než se

¹ Řepařství je odvětví zemědělské výroby, zabývající se pěstováním cukrové řepy pro cukrovarnický průmysl a krmné řepy pro hospodářská zvířata. O počátcích pěstování cukrovky vyšla řada prací. Na prvním místě nutno uvést obsáhlou publikaci autorů: STEHLÍK, V.-HAVRÁNEK, A.-BENC, S.: *Řepařství*. Praha 1956. K ní možno přiřadit monografii VILIKOVSKÝ, V.: *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu. Od nejstarších dob až do vypuknutí světové krise hospodářské*. Praha 1936. Řepařství také přiblížil CHYLÍK, J.: *Slezské cukrovary*. In: Slezský sborník, 52, 1954, s. 499-511. Dále DUDEK, F.: *Počátky řepného cukrovarnictví v Čechách*. Poděbrady 1973. Samostatnou publikaci vydal také jeden ze zakladatelů agrární strany na Moravě SONN-TAG, K.: *Moravské cukrovarnictví a řepařství*. Brno 1914. Řepařstvím se v několika člancích zabýval rovněž historik LACINA, V.: *K vývoji českého řepařství v letech 1920 až 1930*. In: Sociologie a historie zemědělství, 9, Praha 1973, s. 145-156. Týž: *K řepařské a obilní krizi v letech 1928-1933*. In: Sborník historický, 21, 1974, s. 159-196. Z dalších prací nutno připomenout *Řepařství a sladovnický ječmen*. Sborník referátů z konference, pořádané 18.-19. února 2004 na České zemědělské univerzitě. Praha 2004; dále *Sto padesát let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR*. Sborník. Praha 1981. Pro určení řepařských oblastí se nabízejí jako nejpřínosnější publikace *Přirozené zemědělské krajiny a výrobní oblasti Republiky Československé*. Praha 1925 a JANOTA, R.: *O řepných půdách v Čechách*. Praha 1923

původní divoce rostoucí cukrovka změnila v dnešní kulturní a vysoce efektivní plodinu.² Sladkost řepné šťávy objevil jako první francouzský botanik Olivier de Serres v roce 1590, ale jeho recept nenašel praktické využití. Extrakcí cukru z řepy se poté zabýval pruský chemik A. S. Marggraf, který při pokusech v roce 1774 použil alkohol, ale ani jeho objev se do průmyslové výroby nedostal. Teprve pokračovatel jeho díla, Marggrafův student Franz Karl Achard, zkoušel v roce 1796 „ve velkém“ získat cukr z řepy. Konec 18. a počátek 19. století je současně zrodem pokusného pěstování cukrovky v Čechách. K prvním pokusům o získání cukru z řepy došlo na panství hraběte Wrby v Hořovicích v letech 1801–1805; pro malý efekt v podobě získaného cukru, který byl neúměrný nákladům, byly práce brzy zastaveny.³ Dalším průkopníkem v tomto směru byl hrabě Canal, který šlechtil cukrovku ve vlastní botanické zahradě (v roce 1813 se zasadil o otevření cukrovarnické školy s pokusným cukrovarem na Královských Vinohradech v Praze). Celní embargo, které v roce 1806 zavedl Napoleon na třtinový cukr a kávu, vedlo k rychlému rozvoji pěstování cukrové řepy pro výrobu cukru a současně další plodiny, čekanky, která byly využívána jako náhražka kávy.⁴ V letech 1810–1812 bylo u nás zaregistrováno již patnáct pokusných výroben cukru z cukrové řepy, které však živořily a do roku 1821 vydržela pouze jediná – v Liběchově v Čechách.⁵ Přesto se však v letech 1811–1812 rozšířilo pěstování cukrové řepy do řady míst – na jihu Čech na Tábořsko a Českbudějovicko, ve středních Čechách na Kolínsko, do okolí Žlebu aj. Ekonomický efekt všech těchto pokusů o získání cukru z cukrovky byl minimální a pro řešení dovozní krize, jako dopadu kontinentálního systému, velmi skrovný. Co však bylo nejdůležitější – pokusy definitivně potvrdily, že výroba cukru z řepy není fantazií, ale reálnou možností. Po porážce Napoleona u Lipska v říjnu 1813 zaplavil levný třtinový cukr Evropu, což vedlo ke krachu místního cukrovarnictví. V Čechách zastavily práci všechny cukrovary s výjimkou závodů v Liběchově a ve Žlebech, které se však přeorientovaly na výrobu sirobu.⁶

Dějiny řepářství mají u nás téměř dvousetletou tradici. Pěstování řepy a její zpracování na cukr přišlo z Francie a brzy se rozšířilo do většiny států Evropy. Od poloviny 19. století náleželo cukrové řepě v rámci zemědělství českých zemí zcela výjimečné místo. Pěstovala se především tam, kde pro ni byly příznivé podnební podmínky s delším vegetačním obdobím; na rozdíl od jiných plodin, např. obilnin nebo brambor, vyžadovala cukrovka zvýšenou teplotu půdy. Půda musela být

² Snad nejpodrobněji zpracoval počátky pěstování cukrové řepy u nás VILIKOVSKÝ, V. ve výše uváděné monografii.

³ PUCHERNA, J.: *Historický přehled vývoje cukrovarnictví v českých zemích*. In: Sto padesát let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR. Praha 1981, s. 7.

⁴ Viz: STEHLÍK, V. –HAVRÁNEK, A. –BENC, S.: c. d., s. 13.

⁵ PUCHERNA, J.: c. d., s. 7–8.

⁶ In: *Současná situace československého cukrovarnického průmyslu*. Přednáška J. Hartmanna na schůzi České společnosti národohospodářské dne 17. listopadu 1930. Praha 1930, s. 4.

úrodná, středně těžká, písčito-hlinitá. Jako nevhodné plochy se uváděly svahovité půdy s mělkou ornici, trpící v případě velkých dešťů splavováním. Proto také většina řepářských oblastí v českých zemích se nacházela v rovinách nebo v místech mírně zvlněných, s nadmořskou výškou do 350 m, s průměrnými srážkami 500–600 mm a s roční teplotou v průměru 8–9 stupňů C.⁷ Půda pro pěstování cukrové řepy musela být zpracována hlubokou orbou (teprve hluboká orba účinně ničila plevel), dobře prohnojena, takže na statcích a velkostatech se začalo brzy používat vedle chlévské mrvy také strojených hnojiv. Plochy pod cukrovkou musely být po celou vegetační dobu pečlivě ošetřovány a takto zpracovaná půda se stávala vynikající předplodinou pro pěstování jiných plodin (např. jako následná plodina se na takové půdě ječmen odvděčil vysokou jakostí). V řepářských oblastech se nedostávalo luk a pastvin, ale řepa je nahradila v dostatečném množství: jako chrást, řízky a melasa se staly žádaným a efektivním zdrojem krmiva pro dobytek.⁸

Po staletí zůstávaly výrobní podmínky v zemědělství českých zemí konstantní a současně velmi rozmanité. Zemědělství nemělo nikdy jednotný charakter, takže předtím, než mohlo být přistoupeno k detailnějšímu prozkoumání základních směrů jeho vývoje a případných perspektiv, bylo nutno „vymyslet“ menší územní celky s analogickými výrobními podmínkami. Tak byly stanoveny čtyři výrobní zemědělské oblasti: řepářská, obilnářská, obilnářsko-bramborářská a pícninářská. Dohodli se na nich pracovníci Zemědělského ústavu účetnicko-správového pod vedením ředitele Vladislava Brdlíka ve spolupráci s geografy, agronomy, ekonomy a statistiky.⁹

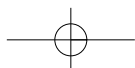
Řepářské oblasti v českých zemích se formovaly přirozenou cestou souběžně s prohlubující se specializací a intenzifikací zemědělské výroby v 19. a na počátku 20. století. Jejich oficiální úřední vymezení až v prvních letech Československé republiky pouze kodifikovalo stav, kterého bylo dosaženo jednak v 70. letech 19. století, kdy kulminovala hospodářská konjunktura, a jednak v roce 1925, taktéž v období poválečné cukrovarnické konjunktury.¹⁰ V uvedeném mezidobí zmizelo pouze několik řepářských okresů, ale současně vznikly nové; např.

⁷ STEHLÍK, V.-HAVRÁNEK, A.-BENC, S.: c. d., s. 109 an.

⁸ O přednostech pěstování cukrové řepy viz: LOM, F.: *Československé řepářství a jeho ekonomický význam*. In: Svoboda, roč. XVIII, č. 132, 6. 6. 1936, s. 10.

⁹ Pro Čechy bylo toto vymezení provedeno již v roce 1915, pro Moravu a Slezsko v roce 1918, pro Slovensko a Podkarpatskou Rus v roce 1920. Toto rozdělení se stalo jedním z nejdůležitějších podkladů pro revizi přirozených zemědělských krajín, která byla provedena z podnětu Státního úřadu statistického v letech 1921–1923. Viz: *Přirozené zemědělské krajiny a výrobní oblasti Republiky Československé*, c. d., s. 142.

¹⁰ Přehled okresů, v nichž se pěstovala cukrovka v českých zemích, a současně představu o tom, k jakým změnám při pěstování došlo v průběhu jednoho půlstoletí, poskytují kartogramy č. 1 (Podíl osevu cukrovky na orné půdě v Čechách a na Moravě roku 1872) a č. 2 (Podíl osevu cukrovky na orné půdě v českých zemích roku 1925) v přílohách této práce. Převzato: DUDEK, F.: *Mono-polizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1938, s. 192–193.

z české řepařské oblasti vypadlo 5 okresů a přibýlo jich 7. Na Moravě nezanikl žádný okres, ale do řepařských oblastí bylo nově zařazeno 9 okresů: Bučovice, Bystřice pod Hostýnem, Jaroslavice, Lipník nad Bečvou, Mikulov, Mohelnice, Moravský Krumlov, Šternberk a Uničov.¹¹

Nutno připustit, že v průběhu zhruba padesáti let se mohly změnit v řepařských oblastech např. srážkové a půdní poměry a tím i podmínky pro pěstování cukrovky, mohla se také úbytkem rybníků a odvodňováním pozemků bez současného zavodňování změnit celková vlhkost v krajině. V časově dlouhém horizontu však šlo o změny vcelku zanedbatelné, které nemohly zásadně změnit přírodní podmínky a tím ani rozsah a charakter pěstování cukrové řepy v českých zemích.

Řepařské výrobní oblasti zaujímaly v celém pozdějším Československu plochu 2 566 800 ha, tedy 18,3 % z celkové plošné výměry státu. Ze 100 ha celkové plošné výměry řepařských oblastí připadlo 74,1 % na zemědělskou půdu, z ní pak bylo více než 60 % orné půdy, zbytek představovaly louky, pastviny a lesy. Řepařské oblasti nepředstavovaly souvislé území, ale skládaly se z řepařských oblastí jednotlivých zemí, od sebe teritoriálně oddělených. Charakterizovalo je především vysoké zastoupení intenzivních kultur, v první řadě cukrovky, což dávalo řepařským oblastem specifický ráz a mělo mimořádně příznivý vliv na výsledky celého zemědělského podnikání. Pokud šlo o podíl orné půdy, na níž se pěstovala cukrovka, existovaly mezi řepařskými oblastmi rozdíly, někdy opravdu velké. Vyskytovaly se okresy, v nichž tento podíl představoval 5 % a jiné, kde byl 15 % i více.¹²

V Čechách se jednalo o následující řepařské oblasti: *Česká nížina a pahorkatina* a *České středohoří*.¹³ Souhrnná plošná výměra *České nížiny a pahorkatiny* v roce 1923 byla 870 132 ha a *Českého středohoří* 152 322 ha, tedy dohromady v Čechách 1 022 454 ha.¹⁴ Ze 100 ha orné půdy připadalo na cukrovku v Čechách 15 % (*Česká nížina a pahorkatina* 15,5 % a *České středohoří* 12,3 %).¹⁵ Výrobními řepařskými oblastmi v Čechách byly nejúrodnější části Polabí a přilehlá nížina v podobě dolního toku labských přítoků, dále dolní část Povltaví až po údolí Ohře. Převládající středoevropská hnědozem a velmi úrodná černozem se staly přirozeným podkladem vysoké produkční schopnosti české řepařské oblasti. Ofi-

¹¹ Tamtéž.

¹² Rozhodujícím měřítkem pro zařazení území příslušného soudního okresu do kategorie řepařské výrobní oblasti byl minimální 5 % podíl osevu cukrovky na orné půdě.

¹³ Pro Slovensko byly vytipovány tři řepařské oblasti: *Severní část Slovenské nížiny dunajské, Krajina Inovca a Tribeča a Krajina Trenčiansko-skalská*. Citovaní odborníci se shodli na tom, že na území Slezska a Podkarpatské Rusi nejsou krajiny takové povahy, aby mohly být označeny jako řepařské oblasti. In: *Přirozené zemědělské krajiny a výrobní oblasti Republiky Československé*, c. d., s. 143.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž, s. 144.

ciálně spadalo do řepářských oblastí v Čechách 36 soudních okresů *České nížiny a pahorkatiny* a 7 okresů *Českého středohoří*, dohromady 43 soudních okresů:¹⁶ Most, Postoloprty, Bílina, Louny, Litoměřice, Lovosice, Libochovice, Slaný, Kladno, Unhošť, Roudnice nad Labem, Velvary, Kralupy nad Vltavou, Karlín, Štětí, Smíchov, Praha-město, Mělník, Brandýs nad Labem, Říčany, Mladá Boleslav, N. Benátky, Libáň, Nymburk, Český Brod, Poděbrady, Kouřim, Městec Králové, Kolín, Kutná Hora, Jičín, Nový Bydžov, Chlumec nad Cidlinou, Čáslav, Hořice, Nechanice, Přelouč, Chrudim, Jaroměř, Hradec Králové, Pardubice, Holic, Vysoké Mýto.¹⁷

Pro oblast Moravy¹⁸ byly vytipovány čtyři řepářské oblasti: *Hornomoravský úval*, *Dolnomoravský úval*, *Dyjskosvratecký úval* a *Chřibské pohoří*. Jejich souhrnná plošná výměra představovala 596 501 ha (*Hornomoravský úval* 228 388 ha, *Dolnomoravský úval* 137 327 ha, *Dyjskosvratecký úval* 132 202 ha a *Chřibské pohoří* 98 584 ha). Ze 100 ha orné půdy připadalo v roce 1923 na cukrovku 14,3 % (*Hornomoravský úval* 22,8 %, *Dolnomoravský úval* 8,0 %, *Dyjskosvratecký úval* 9,3 % a *Chřibské pohoří* 8,4 %).

Do moravských řepářských oblastí spadalo 26 soudních okresů. Nejvýznamnější byl *Hornomoravský úval* s 10 soudními okresy: Holešov, Kojetín, Kroměříž-město, Kroměříž-okres, Litovel, Olomouc-město, Olomouc-okres, Prostějov, Přerov a Vyškov. Z hlediska zemědělsko-výrobních poměrů představovaly tyto okresy nejproduktivnější, nejbohatší a kulturně nejvyspělejší část Moravy, kterou bychom mohli ztotožnit s územím Hané.¹⁹ Ze 100 ha orné půdy připadalo v roce 1923 na cukrovku nejvíce v okrese Kroměříž-venkov (31,4 %), následoval Kojetín (27,6 %), pak Prostějov (26,3 %), Přerov (25,9 %), Kroměříž-město (25,0 %), Olomouc-okres (20,8 %), Olomouc-město (20,5 %), Holešov (19,7 %), Vyškov (17,0 %) a Litovel (15,7 %).²⁰

V pořadí druhou řepářskou oblast na Moravě představoval *Dolnomoravský úval* s 6 soudními okresy: Hodonín, Kyjov, Napajedla, Uherské Hradiště-město, Uherské Hradiště-okres a Uherský Brod. Z pohledu hospodářského se tato oblast jako celek řadila za Hornomoravský úval, což byl důsledek především méně příznivých půdních a klimatických podmínek. Orná půda zde zaujímala 54,1 %

¹⁶ Soudní okresy byly současně nejmenšími souhrnnými jednotkami pro statistická šetření, což platilo pro celou republiku.

¹⁷ Přehledný obraz řepářských oblastí v Čechách (bez Moravy a Slezska) podávají studie LA-CINA, V.: *Řepářská oblast v českém zemědělství 1920 až 1930*. In: Československý časopis historický, 1972, č. 1, s. 10-38; týž: *Skupiny závodů a hlavní obory zemědělské výroby v české řepářské oblasti v letech 1920-1930*. In: Sborník historický, 1973, s. 143-193. Dále: *Přirozené zemědělské krajiny a výrobní oblasti v republice Československé*, c. d., s. 14-22, 143-145.

¹⁸ O nejlepších podmínkách pro pěstování cukrové řepy na Moravě zasvěceně pojednává studie NOVÁK, V.: *Řepné půdy na Moravě*. In: Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. XVIII.

¹⁹ *Přirozené zemědělské krajiny a výrobní oblasti v republice Československé*, c. d., s. 64.

²⁰ Tamtéž, s. 63.

z celkové plošné výměry (o 9,3 % méně než v Hornomoravském úvalu) a z ní pouze 8 % připadlo na pěstování cukrovky (téměř o 15 % méně než v Hornomoravském úvalu). Na cukrovku připadalo ze 100 ha orné půdy na okres Hodonín 10,6 %, Napajedla 8,9 %, Uherské Hradiště-okres 7,6 %, Uherský Ostroh 7,1 %, Kyjov 6,5 % a Uherské Hradiště-město 4,6 %.²¹

Následující řepařská oblast – *Dyjskosvratecký úval* zabíral 5 soudních okresů: Břeclav, Hustopeče, Mikulov, Pohořelice a Židlochovice. Ekonomické a výnosové poměry i charakter vlastnických vztahů zde byly podobné jako v Dolnomoravském úvalu. Na ornou půdu zde připadalo z celkové plošné výměry 66,5 % a z ní zabírala cukrovka 9,3 %. Největší procento cukrovky bylo na okrese Pohořelice (13,9 %), následoval okres Břeclav (12,3 %), Hustopeče (11,0 %), Židlochovice (8,5 %) a na posledním místě okres Mikulov (3,7 %).

Chříbské pohoří – čtvrtá a poslední řepařská oblast na Moravě – bylo pokračováním hostýnské větve Karpat a dělilo se na tři části – vlastní Chříbské (nebo také Střílské) pohoří, severní část Litensicko-orlovskou a západní – Ždánický les. Územní obvod Chříbského pohoří tvořilo 5 soudních okresů: Bučovice, Klobouky, Slavkov u Brna, Zdounky a Ždánice. Šlo o krajinu výrazně drsnější než v předcházejících případech se silným zastoupením lesních kultur. Přesto se cukrovce dařilo – byť v menším rozsahu – ve všech okresech. Z orné půdy, která představovala 64,5 % z celkové plošné výměry, připadalo na cukrovku 9,4 %. Ze 100 ha orné půdy bylo vyčleněno pro cukrovku na okrese Zdounky 12,4 %, Bučovice 10,3 %, Slavkov u Brna 9,3 %, Ždánice 7,9 % a Klobouky 5,3 %.²²

Z uvedených dat vyplývá, že cukrovka se pěstovala v Čechách a na Moravě (oficiálně) v 69 soudních okresech. Podle statistických údajů z let 1921–1923 byly na Moravě a ve Slezsku (mimo oficiálních řepařských oblastí) ještě další soudní okresy, v nichž se pěstovala cukrovka. Průměr připadající na cukrovku ze 100 ha orné půdy byl v nich však mnohem menší než v oficiálních řepařských okresech. Pohyboval se od 0,1 % (*Karpatská vysočina* s okresy Frenštát pod Radhoštěm, Rožnov pod Radhoštěm, Valašské Meziříčí, Vsetín, Vizovice, Valašské Klobouky a Bojkovice) až po 6,1 % (*Podhoří moravských Sudet* s okresy Zábřeh, Mohelnice, Uničov a Šternberk).²³

Totéž platilo pro Slezsko, kde bylo vytipováno 6 přirozených zemědělských krajin, které zahrnovaly 25 soudních okresů. Z uvedených okresů se pěstovala cukrová řepa (ve velmi malém rozsahu) v 5 (nepěstovala se v *Horské krajině Jeseníků*). Nejlépe přitom vycházela *Pahorkatina a rovina Opavská* se 4 okresy, ve které připadalo ze 100 ha orné půdy na osev cukrovky 6,3 % (Opava-město 17 %,

²¹ Tamtéž, s. 65.

²² Tamtéž, s. 70.

²³ Číselné údaje, vztahující se k pěstování cukrové řepy v „neřepařských“ okresech Moravy a Slezska, jsou taktéž propočteny z publikace *Přirozené zemědělské a výrobní oblasti Republiky Československé*, c. d., s. 81–96.

Opava-okres 7,5 %, Hlučín 6,8 %, Osoblaha 20 %). Druhé v pořadí bylo *Pásmo středních Jeseníků* s 1,2 % osevu cukrové řepy (nejvíce jí měl okres Krnov s 3,9 %).

Řepařské oblasti českých zemí představovaly ze všech výrobních oblastí nejúrodnější a současně nejproduktivnější části. Bylo v nich dosahováno nejvyšší intenzity při výrobě zemědělských produktů a také se v nich nejsilněji prosazovaly nové poznatky ze zemědělské techniky, agronomie a zootechniky. Národohospodářský význam cukrovky vynikne při srovnání její výrobní schopnosti s jinými plodinami (schopnosti přeměňovat dané živiny účinkem slunce na látky potřebné k výživě člověka a hospodářského zvířectva): z 1 ha poskytovala cukrovka škrobové hodnoty pro zhruba 20 lidí, brambory pro 9, krmná řepa pro 8, pšenice a ječmen pro 5, žito pro 4,5 a oves pro 3,5.²⁴ Dlouhodobá statistická šetření potvrzují, že pěstování cukrové řepy bylo vždy (bez ohledu na poklesy či vzestupy cen zemědělských produktů) ekonomicky výhodnější, než pěstování jiných plodin. Během cukrovarnických kampaní v českých zemích v druhé polovině 20. let minulého století byl propočítán relativně čistý výnos z 1 ha cukrové řepy a pšenice; u cukrovky to bylo 3 151,90 Kč, u pšenice jen 2 342,9 Kč.²⁵ Zjednodušeně řečeno – pěstování cukrovky „vítězilo“.²⁶ Cukrovka měla vesměs velmi vysoké hektarové výnosy, v řepařských oblastech připadalo nejvíce zemědělského kapitálu na 100 ha zemědělské plochy, bylo v nich dosahováno nejvyššího stavu vepřového dobytka ze všech výrobních oblastí a také největšího počtu dojnic na 100 ha zemědělské půdy.²⁷

Pokud šlo o ekonomický charakter, byly Čechy v několika ohledech před Moravou. Na rozdíl od převážně agrárního charakteru řepařských oblastí Moravy, v Čechách byly řepařské regiony územím průmyslově-agrárním se silným zázemím strojírenského průmyslu, hornictví a hutnictví (např. průmysl vyrábějící mechanizaci potřebnou pro zemědělství byl v Čechách soustředěn v řepařské oblasti). To vše usnadňovalo a urychlovalo v Čechách výstavbu cukrovarů, jejich zabezpečení potřebnými stroji a náradím, umožňovalo budování vleček do cukrovarů a stavění vhodně orientované dopravní, především železniční sítě. Pozitivní roli při rozvoji cukrovarnictví sehrála také říční doprava; i v tomto směru bylo daleko lépe využitelnější Labe než Morava, resp. Dyje.

Řepařské výrobní oblasti na území Čech, Moravy a Slezska se stabilizovaly (z hlediska teritoriálního) na přelomu 60. a 70. let 19. století, v rámci prosazujících

²⁴ STEHLÍK, V.-HAVRÁNEK, A.-BENC, S.: c. d., s. 18-19.

²⁵ *Současná situace československého cukrovarnického průmyslu*. Přednáška J. Hartmanna na schůzi České společnosti národohospodářské dne 17. listopadu 1930. Praha 1930, s. 15.

²⁶ O přednostech pěstování cukrovky ve srovnání s jinými plodinami se přesvědčil také kníže Oettingen-Wallenstein na svém zbraslavském panství, kde při pokusech již v polovině 30. let 19. století bylo dosaženo výnosu řepy 277 q/ha. Cukrovka, zpracovaná pak ve vlastním cukrovaru, přinesla zhruba dvojnásobný zisk (vyjádřeno v penězích) ve srovnání se ziskem při pěstování pšenice. Blíže: DIVIŠ, J. V.: *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách*. Kolín 1891.

²⁷ REICH, E.: *Základy organizace zemědělství Československé republiky*. Praha 1934, s. 220.

se specializace a intenzifikace zemědělské výroby v procesu zemědělské revoluce. V 70. letech 19. století vévodily řepářství v českých zemích Čechy, když participovaly na celkovém osevu cukrovky 75 %, Morava 23 % a Slezsko 2 %. Do první poloviny 20. let minulého století však poklesl podíl osevu cukrovky v českých řepářských oblastech na 59 %, na Moravě naopak vzrostl na 39 % a ve Slezsku zůstal na 2 %.²⁸ S tímto trendem korespondují i následující údaje: v průběhu let 1872–1925 se v českých zemích rozšířil osev cukrovky o 45 %, z toho v Čechách o 15 %, na Moravě o 140 % a ve Slezsku o 70 %. Potvrzuje to skutečnost, že česká řepářská oblast byla rozvinuta již v 70. letech 19. století, Morava a Slezsko se do stejné situace dostaly až po první světové válce.²⁹ Projevilo se to také v tom, že na počátku dvacátých let bylo dosahováno vyšších hektarových výnosů cukrovky v moravských oblastech než v českých, ale i zde se situace brzy změnila. Celkově dynamičtější vývoj v Čechách způsobil, že v průběhu pětiletí 1928–1932 dosahovaly hektarové výnosy cukrovky v řepářských oblastech Čech 294,7 q, zatímco na Moravě pouze 274,3 q.³⁰ To se promítalo i do rozdílného hrubého výnosu z 1 ha zemědělské půdy – v Čechách to bylo 5 850 Kč, na Moravě 4 916 Kč.³¹ Podle V. Laciny dosáhla česká řepářská oblast nejvyšší intenzity zemědělské výroby a stala se nejproduktivnější oblastí celého Československa.³²

Pravidelné dodávky dostatečného množství kvalitní cukrovky byly (vedle potřebného kapitálu) hlavním předpokladem úspěšného cukrovarnického podnikání; odborník na cukrovarnictví tuto vzájemnou propojenost obou fenoménů charakterizoval slovy: „Zdravý a přirozený základ našeho řepářství je zároveň zdravým a přirozeným základem našeho cukrovarnictví.“³³ Nejlépe na tom vždy byly cukrovary, do kterých dodávali surovinu rolníci z nejbližšího okolí – a naopak. Trvalo však dlouho, než se sami v praxi přesvědčili, že pěstování cukrové řepy může být pro ně za určitých podmínek finančně výhodné. Takto přesvědčoval rolníky o výhodách pěstování cukrovky národohospodář A. A. Šmíd (1838–1912), hospodářský úředník a profesor vyššího německého hospodářského ústavu v Libverdě, když v práci *Pěstování řepy cukrové, nejdůležitější to plodiny mírného pásma*, vydané v roce 1863 napsal: „Jedna z nejdůležitějších rostlin, kterou rolník na polích pěstuje, jest bez odporu řepa cukrovka. Rostení její vede totiž přímo a bezprostředně k odstranění neb aspoň k značnému zmenšení úhoru a usnadňuje zavedení střídavého hospodářství, jež jest takřka výrazem zdokonaleného a nejvýnosnějšího polaření; k pěstování svému vyžaduje cukrovka nevyhnutelně půdu zkyplenou a zhloubenou, čímž se stává hluboká orba se všemi svými výhodami nutnou; an musí býti v době svého růstu pilně obdělávána, mělní a čistí pole z roz-

²⁸ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 195.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ REICH, E.: c. d., s. 321, 328, 633.

³¹ LACINA, V.: *Řepářská oblast v českém zemědělství 1920 až 1930*, c. d., s. 25 a 27.

³² Tamtéž, s. 25 a 33.

³³ *Současná situace československého cukrovarnického průmyslu*, c. d., s. 11.

manitého bejlí. Takto působí k zlepšení půdy a k trvalému zvýšení výnosů z ní vyplývajících.“³⁴

Dlouho a trpělivě bylo třeba překonávat mezi rolníky jejich nechuť k pěstování cukrovky, nedůvěru k novým pracovním postupům a vyvracet řadu pověr, zvláště v regionech s mimořádně konzervativním myšlením rolníků, což byl i případ moravské Hané. Romanopisec Jindřich Spáčil barvitě líčí tvrdohlavost a neústupnost tamních zemědělců a nádeníků. Podle nich byla práce s řepou bojem na život a na smrt, jako tomu bylo při zavádění brambor a vojtěšky, především pro strašlivou dřinu na řepných polích, s kterou se před tím nesetkali. Mezi venkovany se věřilo, že i půda sama se vzbouří proti takovým novotám, protože řepa ji vysaje do posledního zbytku sil. Strašilo se, že dobytek, nažere-li se řepného chrástu, dostane běhavku, a kravám po požití řepných okrojků zhrubnou vemena. Hanák prostě nechtěl. Na námitku správce, že dělníci se na těžkou práci jen vymlouvají, protože ve skutečnosti se jim nechce do novot, reagoval jeden z oslovených: „Nic si nenamlouváme. Vezměte si, pane, obilí. Připravíte půdu, zasejete, a potom si pěkně, až do žní hovíte. Ale řepná cvikla? V potu tváře jako zemská havěť musíte lézt po kolenou, když ji přetrháváme. A Hanák na kolenou? Jenom před pánem Bohem v kostele padá, ale pouze na jedno koleno. Řepná cvikla nutí, abychom klekli na dvě. ....A teď, drahý pane, prodřel jsem při té řepné cvikle koženice. Pamatujte, Hanáky k té novince nepřinutíte.“³⁵

Rolníci museli změnit celý dosavadní způsob hospodaření: přejít od trojhonného zemědělského hospodaření ke střídavým osevním postupům jako jedné z hlavních podmínek rentabilnějšího pěstování cukrové řepy. Rolníci proto omezovali pěstování lnu a obilí, více pozornosti věnovali hluboké orbě a lepšímu hnojení. To vyžadovalo velké množství chlěvské mrvy, což znamenalo přejít ke stájovému chovu dobytka. Za tím účelem dostávali pěstitelé od cukrovarů za přijatelné ceny siláž, řepné řízky a melasu, a to jim umožňovalo rozšiřovat a zintenzivnit chov dobytka. V řepářských krajích dokazovala cukrovka svoji vysokou ekonomickou převahu tím, že byla nejen tržní plodinou, ale poskytovala také krmivo. Byl to nový způsob hospodaření, práce s pěstováním cukrovky byla však fyzicky velmi namáhavá. Na druhé straně si rolníci uvědomovali, že největší příjmy vůbec mají, ve srovnání s nedávnou minulostí, z pěstování a prodeje cukrové řepy, a tak nejen vytrvali, ale pěstování cukrovky stále více rozšiřovali.³⁶

O tom, jak vypadala sklizeň cukrové řepy, vypovídá úryvek z pamětí písmáka z Mladoboleslavska, který pracoval v té době jako vážný (dozorce u váhy) v cukrovaru: „Začátky byly těžké taky při dobývání řepy. Nikoho nenapadlo, že

³⁴ Citováno podle: PULKRÁBEK, J.–ŠROLLER, J.–JOZEFYOVÁ, L.–URBAN, J.: *Několik současných pohledů na české zemědělství a řepářství (úvodní zamyšlení k 4. ročníku konference)*. In: *Řepářství a sladovnický ječmen. Sborník referátů z konference, konané 18.-19. února 2004*. Praha 2004, s. 1.

³⁵ SPÁČIL, J.: *Lásky a rebelie*. Brno 1961, s. 318-319.

by se mohla vyorávat. Chodilo se na ni s pařeznicemi. Každíčkou jsme museli vykopnout a motykou šikovně vypáčit, aby vylezla neporušená. To se ví, že člověk byl potom utrmácený tak, že na těle suchá nit nezůstala. S řepou se vyloupila také větší hrouda vazké zeminy, která lpěla na motyce jako ševcovská smůla a bylo ji třeba odloupnout. Při tom padaly krůpěje potu přes oči a tváře, a když si tak někdo potom svou upracovanou rukou přejel čelo nebo bradu, můžete si myslet, jak vypadal.“

O svém nelehkém postavení vážného napsal: „Lidé v černavách (černozeří) seděli při tom mrhnutí v chomáčcích na poli zahalení v pytlovině a okrajovali řípu obalenou jílem. Namísto, aby se bláto sklevalo tím, že se jedna o druhou uhoří, černý jíl se takto ještě více připlácl. V pokynech bylo, že musím 20 až 40 % srážet, a šlo většinou o chalupníky. Někdy v poli nebo rozježděných cestách uvázli a museli si vypomáhat, třásl se zimou stejně jako jejich kravičky nebo koně. Trnul jsem nad jejich houževnatostí, ač mně samému u váhy a blízko kamen nebylo zle. Ubozí lidé dívali se okénkem, co a jak ukazuje ručička na váze. Já byl milosrdný, ale byl jsem mezi dvěma mlýnskými kameny, mezi dodavateli a správou cukrovaru. Stávalo se, že správa nechala až 10 vagonů zablácené řepy na nádraží stát – majitelům k dispozici....“³⁷

Rámcovou představu o tom, jak vzrůstala produkce cukrové řepy za 80 let (od roku 1840 do roku 1918), si můžeme udělat, byť nepřímou, na základě množství řepy, zpracované v cukrovaroch.³⁸ Do roku 1848 se v pěstování cukrové řepy „paběrkovalo“, poté, během několika málo let, došlo k navýšení na více než trojnásobek a až do roku 1870 byl zaznamenán pravidelný a výrazný nárůst produkce. Ještě strmější vzestup produkce přišel od počátku 70. let a tento trend si pěstitelé cukrovky udržovali až do roku 1913; těsně před první světovou válkou bylo dosaženo vůbec největší sklizně cukrovky v českých zemích od začátku jejího pěstování. Válečná léta 1914–1918 znamenají pochopitelně pokles produkce cukrové řepy nejen u nás, ale v celém světě. Rozrušení struktury výroby a její pokles pak pokračoval i v prvních poválečných letech.

V řepářských výrobních oblastech Moravy nastal velký rozmach osevů cukrové řepy v období let 1879–1884 (o 85 % ve srovnání s rokem 1872) a pak v letech 1910–1912 (o 128 % ve srovnání s rokem 1872).³⁹

V průběhu posledních dvaceti let 19. století se také přesunulo těžiště pěstování cukrovky z jihomoravských regionů podél řek Moravy a Dyje na sever,

³⁶ Spolu s tím, jak klesal osev obilnin, rozšiřovaly se plochy, na nichž se pěstovala cukrovka. V Čechách představovala plocha cukrovky v roce 1848 méně než 4 000 ha, v roce 1875 to bylo již 113 573 ha a v roce 1890 dokonce 157 399 ha. Obdobný trend se prosazoval také na Moravě a ve Slezsku. Viz: LOM, F.: *Československé zemědělství od roku 1848*. In: *Věstník Československé akademie zemědělské (ČAZ)*, 1939, č. 1-2, s. 13-14.

³⁷ STEHLÍK, V.–HAVRÁNEK, A.–BENC, S.: c. d., s. 16.

³⁸ Podle: PUCHERNA, J.: c. d., s. 17.

³⁹ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 196.

na Hanou, která se stala nejproduktivnějším územím nejen v rámci Moravy, ale v českých zemích vůbec. Po celou sledovanou dobu však přetrvávaly nejrozdílnější difference mezi Čechami a Moravou. Tak např. v kampani 1872/1873 byl osev cukrovky v českých zemích „rozdělen“ následujícím způsobem: 75 % osevu bylo realizováno v Čechách, kde se nacházelo 73 % cukrovarů a bylo zpracováno 68 % cukrovky. Na Moravu připadalo 23 % osevu, 23 % cukrovarů a bylo zpracováno 27 % cukrovky. Ve Slezsku se nacházel zbytek: 2 % osevu cukrovky, 4 % cukrovarů a v nich bylo zpracováno 5 % cukrové řepy.⁴⁰ Na přelomu 19. a 20. století dosáhlo řepářství v českých zemích svého vrcholu. Pěstování cukrovky přestalo být monopolem šlechtického velkostatku. Rychle a s úspěchem se šířilo v hospodářstvích rolníků, převážně středních a statkářů, pro které se stalo zdrojem relativně velkých příjmů a tím i celkového hospodářského, politického a kulturního vzestupu.

---

⁴⁰ Tamtéž.

2. Zakladatelské období cukrovarnictví na Moravě a ve Slezsku do roku 1873

Vznik a vývoj potravinářského průmyslu v českých zemích v 19. století probíhal obdobně jako v jiných odvětvích na pozadí hlubokých ekonomických a společenských změn, vyvolaných a ovlivňovaných průmyslovou revolucí. Tato pozice vyplývala z relativně opožděného a pomalejšího sociálně-ekonomického vývoje v českých zemích, začleněných do značně ekonomicky nevyrovnaného habsburského soustátí. Z hlediska vývoje potravinářského průmyslu a později celého zemědělsko-průmyslového komplexu zaujímal klíčové postavení na Moravě a ve Slezsku cukrovarnictví, které se stávalo od druhé poloviny 19. století spolu s průmyslem textilním a sklářským nejvýznamnějším vývozním odvětvím, když vedle zemědělství ovlivňovalo také strojírenství, těžbu uhlí, rozmach dopravního systému a rovněž bankovníctví. Současně představovalo ekonomickou základnu pro nastupující drobnou českou průmyslově zemědělskou podnikatelskou vrstvu, která se snažila prosadit proti ekonomicky i politicky silnějším německým velkostatkářským a německo-židovským podnikatelským kruhům.⁴¹

Pod pojmem cukrovarnictví si představujeme výrobu cukru z cukrové řepy. Než však nastala tato situace, je třeba si ještě jednou v krátkosti připomenout, co tomu předcházelo. Do počátku 19. století byla většina domácí poptávky po cukru kryta dovozem třtinového cukru, a to zejména z Východní Indie, který byl místní rafinací stále vylepšován.⁴² Tomuto dovozu učinil přítrž císař Napoleon Bonaparte, který vydáním dekretu v Berlíně o tzv. kontinentálním systému (blokáde) 21. 11. 1806 hodlal hospodářsky podlomit svého rivala Velkou Británii uzavřením evropských trhů pro britský dovoz. Proto se hledala náhradní surovina. A tou se nejdříve stala javorová míza.⁴³ Po počátečním jednoduchém způsobu výroby cukru zahušťováním javorové mízy v kotlích pod přímým ohněm se tato primitivní výroba dále zdokonalovala, až vznikly v českých zemích první „výrobní“ javorového cukru.⁴⁴

⁴¹ Blíže: DUDEK, F.: *Utváření základů zemědělskoprámyslového komplexu v procesu kapitalistické industrializace českých zemí*. In: *Hospodářské dějiny*, 9. Praha 1982, s. 7-63.

⁴² Rafinační technika výroby cukru z cukrové třtiny je podrobně popsána např. v práci ŘÍHA, O.: *Počátky českého cukrovarnictví*. Praha 1976, s. 35-38, 77-81. Cukrová třtina jako surovina k výrobě cukru byla známá od středověku.

⁴³ Na Moravě byla okolo roku 1800 zavedena první výroba cukru z javorové šťávy knížecím radou Theobaldem von Walbergem na liechtensteinském panství v jihomoravské Lednici, kde došlo k výsadbě přes 30 tisíc javorů; v roce 1809 zde byla vystavěna rafinerie, v níž se čistila získaná šťáva. Šťáva z javoru se získávala navrtáním kmene stromu ve výšce asi půl metru nad zemí a do hloubky zhruba 10 cm. Získaná čirá míza se pak v kotlích vařila, zahušťovala a nakonec odpařovala; vzniklý sirup se nechal v teplé místnosti 10-20 dnů krystalizovat. Francouzi se naučili vyrábět cukr z javorové šťávy v Kanadě (od Indiánů).

Z pohledu historie cukrovarnického podnikání se zhruba dvoustleté údobí rozpadá na dvě základní velké epochy. První je ohraničena počátkem 19. století a ukončena rokem 1918, tedy rozpadem Rakousko-Uherska. Druhá začíná vznikem Československa a trvá dodnes. V každé z těchto epoch můžeme stanovit několik kratších etap, které se od sebe liší délkou trvání a především obsahem – rozdílnou kvantitou a úrovní cukrovarnického podnikání, odlišným uspořádáním sociálních vztahů mezi řepaři a cukrovarníky, nestejným ekonomickým dopadem řepářství a cukrovarnictví na vesnickou společnost nebo důsledky státních zásahů či monopolizací vnitřního trhu s cukrem apod., v neposlední době pak minimalizací cukrovarnictví vůbec.

Počátek cukrovarnictví u nás můžeme zaznamenat s příchodem 19. století, přičemž výroba cukru z řepy byla známa v Evropě již mnohem dříve. Po vyhlášení kontinentální blokády se ještě nějaký čas hledaly (vedle výroby cukru z javorové šťávy) i jiné náhradní suroviny, jako březová nebo kukuřičná míza, došlo rovněž k pokusům vyrobit cukr z mrkve i z bramborového škrobu. Postupně však „vítězila“ cukrová řepa (burák), původem z pobřeží Středozemního moře.⁴⁵

Prvním „skutečným“ řepným cukrovarem (nejen v českých zemích, ale i v celém Rakousku) je označována malá provozovna na dačickém panství v *Kostelním Vydří*, založená v roce 1829 jeho majitelem, svobodným pánem Karl Antonem Dalbergem, spolu s bratry von Grebnerovými – Františkem a Tomášem (často označovaným za „duchovního otce“ podniku); provoz se přitom nacházel

Podrobněji: DVOŘÁK, J.: *Výroba javorového cukru v Kanadě*. In: Věstník Československé jednoty řepařů, roč. IV, č. 23, 1. 6. 1923, s. 321-342. Též: NEUMANN, K. C.: *Nástin dějin průmyslu cukrovarnického v Čechách. Období první 1787-1830*. Praha 1891, s. 4-6. Též: ŘÍHA, O.: c. d., s. 68. Podle zprávy brněnského zemského gubernia z roku 1842 bylo na Moravě a ve Slezsku na počátku druhého desetiletí 19. století napočteno 954 576 javorových stromů, z toho nejvíce jich bylo ve znojemském kraji (632 171). Viz: VAŇÁK, B.: *K výrobě javorového a škrobového cukru na Moravě*. In: Hospodářské dějiny, 9, 1982, s. 148.

⁴⁴ Blíže: VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 335-339. Takové „výrobní“ z javorové šťávy byly na Moravě v provozu například na plumlovském panství knížete Liechtensteina (1810), ve Velké Bystřici u Olomouce nebo na velkostatku Německá Hůzová nedaleko Olomouce. Většina z nich však brzy zanikla. Též: JANOŠEK, V.: *Vlastivěda moravská, okres Plumlov*. Brno 1933, s. 1-38.

⁴⁵ VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 348-353. První pokusy s cukrovou řepou se v českých zemích uvádějí k roku 1795 ve Zbraslavi v Čechách (v roce 1812 ve zdejším bývalém cisterciáckém klášteře zavedl Antonín Richter rafinerii na zpracování surového třtinového cukru), poté v Nových Dvorech u České Skalice, dále v letech 1802-1806 na panství Rudolfa hraběte z Wrbný v Hořovicích a posléze ve „výrobně“ Ludvíka Fischera v Žákách u Čáslavi (1809). Vedle těchto podniků se prováděly pokusy s výrobou cukru i v Liběchově u Mělníka, dále pak v Broumově a ještě na dalších místech v Čechách; všechny uvedené provozovny však měly jen „krátký život“ (většinou nepřežily jeden rok), v roce 1821 pracovala jen „výrobní“ v Liběchově. Též: PUCHERNA, J.: c. d., s. 7-8; HÁJEK, J.: *Cukrovarnictví*. In: Akademická encyklopedie českých dějin, A-C. Praha 2009, s. 372; ŘÍHA, O.: c. d., s. 55-61.

Technologický postup v těchto „výrobních“ byl velmi primitivní: řepa se vyprala v neckách nebo ve válcové pračce z vrbového proutí a pak se rozstrouhala. Vzniklá kaše zabalená do textilních

v kopcovité, nejzápadnější krajinné části Moravy, poměrně dosti vzdálené od pozdější pěstitelské řepné oblasti.⁴⁶ Tento závod zahájil počáteční období – *první fázi (1829–1841)* – zakládání cukrovarů z *podnětu pozemkových vlastníků* (především *šlechtického původu*).⁴⁷ Cukrovar pracoval s relativně malými náklady, podle jednoduché technologie, ale ze zpracované řepy získával jen 3 % cukru a 3 % sirobu⁴⁸, což svědčilo o tom, že klimatické a půdní podmínky na Dačicku (chladnější podnebí, vysoká poloha s kopcovitými poli) nebyly pro pěstování cukrovky příznivé.

Pro nedostatek cukrové řepy byla však část dačické provozovny již v roce 1833 (po třech kampaních) přestěhována na Dalbergovo panství do Suchdolu u Kutné Hory v Čechách, kde byl téhož roku založen nový cukrovar; v Kostelním Vydří nadále zůstala bramborová sirobarna, výroba likérů a rosolky a také výroba octu.⁴⁹ Nezdár v Kostelním Vydří neodradil od cukrovarnického podnikání Františka Grebnera, který již rok předtím (1832) zakoupil dva domy v *Dačicích*, kde začal rafinovat tuzemský cukr a dovážený třtinový cukr z Východní Indie. V roce 1833 získal F. Grebner pro svůj podnik zemské tovární oprávnění, takže mohl dále rozšiřovat provoz. Od listopadu 1843 se zde ve větším měřítku začal vyrábět cukr v konečné podobě kostek. Za vynálezce „kostky“ bývá označován

plachetek se lisovala, získaná šťáva byla následně v dřevěných kádích čerena kyselinou sírovou a po krátké době byla neutralizována vápnem nebo křídou (případně dobytčí krví nebo mlékem). Po dalším vyfiltrování tkaninou se čirá šťáva zahušťovala v měděných pánvích nad ohněm, případně párou, čímž se získal sirob coby finální výrobek. Někdy bývá tento postup označován jako tzv. česká práce. Blíže: CHALUPA, J. S.: *Strojní zařízení cukrovarů a rafinerií řepných i třtinových*. Díl V. *Výroba těžké šťávy*. Praha 1954. Těž: DUDEK, F.: *Počátky řepného cukrovarnictví v Čechách*. Poděbrady 1973, s. 17-19. Těž: KOPECKÝ, R.: *Stručný přehled technického vývoje českého cukrovarnictví*. In: Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky, 10. Praha 1956, s. 195-252. Týž: *Technický rozvoj našeho cukrovarnictví za posledních 80 let*. In: Z vývoje české technické tvorby. Sborník k 75. výročí založení Spolku českých inženýrů. Praha 1940, s. 136-139. Těž: HUDEC, J.: *Nástin praktického cukrovarnictví*. Praha 1902.

⁴⁶ SOUČEK, J.: *K historii vývoje průmyslu cukerního na Moravě (do roku 1884)*. Brno 1914, s. 6, uvádí založení tohoto cukrovaru již k roku 1820.

⁴⁷ Šlechtičtí velkostatkáři měli k cukrovarnickému podnikání nejlepší předpoklady: 1. na vlastní půdě mohli vypěstovat potřebné množství cukrovky; 2. k dispozici měli hospodářské budovy, které bylo možné bez velkých investic přeměnit na cukrovar; 3. disponovali dostatečným investičním kapitálem zvýšeným také díky výkupu rolníků z roboty a z ostatních feudálních povinností. S tím souvisel proces intenzifikace zemědělské výroby. Z bývalých feudálů vznikali novodobí kapitalističtí velkostatkáři, kteří investovali kapitál do vlastních, nových nebo modernizovaných podniků potravinářského průmyslu, mj. i do cukrovarů. Blíže: DUDEK, F.: *Teoretické a metodologické otázky studia procesu monopolizace průmyslu v českých zemích*. In: Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám akademika Jaroslava Purše. Praha 1982, s. 141-158.

⁴⁸ Sirob (nebo též dobově „syrub“=sirup) představoval koncentrovaný cukerní roztok vyráběný zahuštěním zcukřené a odbarvené hmoty z cukrovky. Blíže: *Jednatelská zpráva Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách*, 1919. Praha 1919, s. 1-7; též: Zpravodaj Listů cukrovarnických, roč. XXXVII, č. 20, 12. 2. 1919.

nový ředitel rafinerky Jakub Kryštof Rad ze Švýcarska, jehož kostka cukru získala světový primát.⁵⁰ Pod jeho vedením došlo k rozšíření provozu, v němž bylo zaměstnáváno přes 30 dělníků při denní až 16ti hodinové pracovní době. Brzy se však rafinerie dostala do finančních problémů (technicky zaostávala), z nichž nepomohly ani personální a vlastnické obměny provozovatelů podniku (rafinerie přešla do rukou cukrovarnického velkopodnikatele K. D. Satzgera), takže nakonec došlo v roce 1852 k její likvidaci.⁵¹

Podle vzoru cukrovaru v Kostelním Vydří bylo v roce 1831 založeno také v Čechách několik podniků – v Chocomyšli u Chudenic na Klatovsku, v Bezděkově (taktéž u Klatov), na okraji Prahy v Chuchli a v Dobrovici u Mladé Boleslavi. Z uvedených cukrovarů přežil jen posledně jmenovaný; dodnes je funkční, tedy plných 180 let! Je to jeden z neúspěšnějších cukrovarů u nás, J. Pucherna považuje rok jeho založení za počátek zrodu našeho cukrovarnického průmyslu. Vedle dačického podniku na Moravě vznikl (byť jako ojedinělý) i první cukrovarnický provoz ve Slezsku, a to v roce 1832 na karvinském panství zámožného šlechtického rodu, hraběte Heinricha Larisch-Mönnicha v *Horní Suché* na Těšínsku.⁵²

Tato první fáze představovala „pionýrské“ období cukrovarnictví, dobu hledání a pokusů, prvních úspěchů, ale i mnoha ekonomických a technologických neúspěchů a propadů. Vzniklé provozy byly vesměs malé, měly manufakturní podobu, ale byly nezbytnou součástí celého následného cukrovarnického vývoje.⁵³ K růstu zájmu o cukr přispěla obliba pití čaje a kávy zejména v městských rodinách a jejich obilných a čekankových náhražek ve venkovských kruzích; cukr

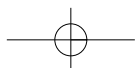

⁴⁹ SOUČEK, J.: c. d., s. 5 an. (s jistými výhradami). Též: VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 353-355; ŘÍHA, O.: c. d., s. 88-90; CHYLÍK, J.: *Nejstarší moravské cukrovary*. In: Časopis Společnosti přátel starožitností, 1954, s. 123-125. Jen pro srovnání: ve Francii bylo k roku 1827 evidováno 33 řepných cukrovarů, o tři roky později již 153 těchto podniků.

⁵⁰ K přechodu na výrobu kostkového cukru se pojí příhoda, podle níž iniciátorem této „novoty“ byla Radova manželka Juliana; dosud byl cukr formován do podoby nepraktického tvaru homolí nebo „klobouků“, které se musely pro běžné slazení dále sekat na potřebné menší tvary. Přitom nezřídká docházelo k poranění hospodyně. Tomu se nevyhnula ani Radova manželka, takže po jednom takovém úrazu požádala manžela o provedení praktické změny. A tak se v roce 1843 zrodila kostka cukru, která byla o dva roky později na vídeňské průmyslové výstavě oceněna zvláštní cenou. Po 140 letech (v roce 1983) byl kostce cukru postaven v dačickém parku před kostelem sv. Vavřince unikátní žulový pomník ve tvaru kostky cukru. Podrobněji: SMUTNÝ, B.: *Rafinerie cukru v Dačicích (1833-1852)*. In: Hospodářské dějiny, 12, 1984, s. 49-139; též: *Po stopách kostky cukru v Dačicích (o jednom světovém prvenství)*. Dačice 1995.

J. K. Rad si zřídil v Dačicích i továrnu na cukrovinky a čokoládu.

⁵¹ Srovnej: d' ELVERT, CH.: *Zur Kultur-Geschichte Mährens und Oest. Schlesiens*. 3. Theil. Brünn 1870, s. 578. Též: JANÁK, J.: *Počátky podnikatelské aktivity české buržoazie na Moravě (na příkladu cukrovarnictví)*. In: Časopis Matice moravské, 97, 1978, s. 292-293. K hlavním příčinám „pádu“ dačické rafinerie bývají uváděny vysoké dopravní náklady na dovoz suroviny (cukrové řepy) a také zaostávání výrobních technologií.

se tak zařadil mezi základní potraviny. Nelze opomenout i stálý početní nárůst obyvatelstva.

V té době se na Moravě objevily další cukrovarnické manufakturní provozy, rovněž zakládané velkostatkářskými šlechtickými podnikateli v menších venkovských lokalitách; k tomu jistě napomohlo vstřícné císařské rozhodnutí z 11. ledna 1831, které na dobu 10 let osvobodilo výrobce cukru z řepy od placení daní (snad bylo rozhodnutí Vídně inspirováno postojem francouzské vlády k tomuto druhu podnikatelské aktivity).⁵⁴ Můžeme říci, že tato počáteční etapa zakladatelského období vyvrcholila hospodářskou konjunkturou na počátku roku 1873. Zakladatelské aktivity měly větší intenzitu v Čechách než na Moravě a ve Slezsku, kde se cukrovarnictví prosazovalo pomalejším tempem, přitom však stálo na pevnějších základech.⁵⁵ S úspěšnou zakladatelskou horečkou přicházely i krizové roky, během nichž mnohé cukrovary zanikaly, protože neustály konkurenci nových, modernějších závodů budovaných v místech s dobrými podmínkami pro pěstování cukrovky. Mezi zaniklými figurovaly v první řadě ty cukrovary, které neprodukovaly vlastní řepu, ale byly zcela odkázány na její nákup „zvenčí“.

Nedaleko Blanska, v *Rájci nad Svitavou*, založil v roce 1836 majitel zdejšího panství hrabě Hugo Karl Salm-Reifferscheidt společně s ředitelem svých hospodářských podniků a význačným chemikem, svobodným pánem Karl Reichenbachem, také cukrovar; postupně jej však začal Salm provozovat sám. V témže roce (1836) vznikly ještě další 3 „šlechtické“ cukrovary: osobou hraběte Jiřího Stockau došlo ke zřízení cukrovaru v *Napajedlech* a vsetínský rytíř Josef von Wachtler inicioval založení cukrovaru ve *Vsetíně* (nebo 1837), který však existoval jen krátce a již v roce 1851 (nebo snad 1852) zanikl. Daleko známějším

⁵² Ještě předtím se i ve Slezsku objevily snahy nahradit drahý třtinový cukr (dovážený vratislavskými obchodníky z Hamburku a z Holandska, přičemž „hamburský“ byl považován za kvalitnější) výrobkem z domácích plodin; toto úsilí nabralo ještě většího praktického rozměru po vyhlášení kontinentální blokády (1806). I zde se rozšířila výroba javorového cukru, a to zejména na krnovském a na bruntálském panství a také na Javornicku; v těchto letech se zde také zkoušela výroba sladkého bramborového sirobu. Blíže: CHYLÍK, J.: *Slezské cukrovary*, c. d., s. 499-500.

Ve studii ZÁŘICKÝ, A.: *Příklad Heinricha hraběte Larisch-Mönnicha, Josefa Zwierziny a Wilhelma Gutmanna*. In: *Člověk na Moravě 19. století*. Brno 2004, s. 31-32, je uvedeno datum založení prvního parostrojního rakousko-slezského cukrovaru 1831. V literatuře se rovněž vyskytuje zmínka o vrchnostenském cukrovaru hraběte Larische na panství Dolní Lutyně z roku 1836.

⁵³ PUCHERNA, J.: c. d., s. 11. Blíže: FRONĚK, D.: *Dobrovické bílé zlato v proměnách času*. Dobruška 2011.

⁵⁴ Osvobození od placení daní zavedl ve Francii již císař Napoleon Bonaparte (1812). Sluší se také připomenout, že tehdejší *Moravsko-slezská hospodářská společnost* začala podporovat rozvoj řepářství na Moravě, když již v roce 1821 vydala drobné spisky vztahující se k této tematice.

⁵⁵ Podrobněji: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 10-16. Též: DIVÍŠ, J. V.: *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách (1830-1860)*. Kolín 1891; ŘÍHA, O.: c. d., s. 108 an.

se stal cukrovar v *Martinicích* na panství Klobouky u Brna, založený jeho majiteli, rytíři Augustinem a Ignácem Neuwallovými; po nich se stali majiteli tohoto rozsáhlého podniku bratři Albert, Leopold a Emaunuel Neuwallové.⁵⁶

V letech 1837–1838 vzniklo na Moravě dalších 10 cukrovarů, jejichž zakladateli byli v pěti případech rovněž šlechticí velkostatkáři.⁵⁷ V *Tišnově-Předklášteří* to byl svobodný pán Friedrich Schöll, v *Paskově* u Místku majitel panství hrabě Saint-Genois d'Arnancourt; paskovská „fabrika na cukr“ však po několika sezonách v roce 1846 zanikla. Jako podnikatelsky aktivní se ukázaly i ženy: hraběnka Pöttingová zřídila v roce 1838 v *Budišově* u Třebíče také cukrovar, který však byl rovněž brzy zrušen. V témže roce další žena, hraběnka Reichenbachová, založila cukrovar v *Bzenci* (někdy bývá uváděn sousední Vracov), jemuž rovněž nebylo dopřáno delšího trvání.⁵⁸ K roku 1837 je připomínán cukrovar v *Protivnově* na boskovickém panství, zřízený jeho majitelem, hrabětem Františkem Dietrichsteinem; zajímavostí tohoto provozu byla výroba cukru z bramborového škrobu.⁵⁹

Zbývajících pět cukrovarů v uvedené „dvouletce“ založili začínající podnikatelé mimo šlechtické prostředí. Vidina rychlého zisku nevábila jen šlechtické velkostatkáře a bohaté obchodní majitele, ale postupně (zejména od 40. let) také

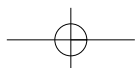
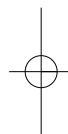
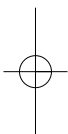
⁵⁶ Pod vedením bratrů Neuwallů se však podnik brzy dostal do vážných potíží, takže od roku 1866 jej provozovala společnost *Aktiengesellschaft der priv. Martinitzer Zucker- und Spiritusfabrik*, která jej však dlouho neudržela v provozu. Blíže: JANÁK, J.: *Martinický cukrovar v Kloboukách u Brna 1837-1879*. In: Klobouky u Brna. Město, dějiny, krajina a lidé. Brno 1998, s. 98-102.

⁵⁷ Jen pro srovnání: v Čechách bylo do roku 1838 založeno 53 cukrovarů. Co se týká celkové úrovně výroby řepného cukru v Evropě, tak na nejpřednějším místě se držela Francie, za ní pak následovalo Prusko a Belgie. S tím souvisela i čísla vypovídající o roční spotřebě cukru na jednoho obyvatele (k roku 1841): první místo zaujímala Belgie (6,25 kg), následovaná Francií (3,6 kg) a Pruskem (2,3 kg); v habsburské monarchii to bylo jen 1,8 kg. Blíže: ŘÍHA, O.: c. d., s. 99-101.

Třtinový i řepný cukr zprvu pronikal do domácností pomalu. Zpočátku se prodával spíše jako pochoutka či lék pouze v lékárnách a ve speciálních obchodech, nežli jako běžné sladidlo. V rafinovaném stavu byl přístupný zejména šlechtě a bohatým měšťanům; do jejich salonů pronikal společně s kávou a čajem. V rolnických domácnostech byla rozšířena výroba sirobu popřípadě i surového cukru z řepy, kterou rolníci pěstovali v malém množství jako krmivo pro dobytek. Rolníci primitivní technikou a technologií, takřkajíc „na koleně“, získávali špatný sirob, který pak používali k slazení kávové náhražky nebo do pečiva, případně i na mazání chleba. Samotná cukrovka sloužila také jako potrava vesnické chudiny, která si z ní připravovala řepné knedlíky či zelí jako přílohu k bramborům.

⁵⁸ Vracov jako místo vzniku cukrovaru je uváděn v práci: CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*. Technické muzeum v Brně, rkp., s. 3. Z rukopisu jsou převzaté i další informace, přestože bylo nutné mnohé z nich konfrontovat s jinými prameny či literaturou; rozdílné údaje o dataci vzniku se dají vysvětlit tím, že někteří autoři považovali za vznik cukrovaru datum udělení úředního povolení (licence), jiní pak datum výstavby či uvedení cukrovaru do provozu.

⁵⁹ O výrobní technologii prvních cukrovarů blíže: DUDEK, F.: *Od mechanicko-chemické výroby manufakturního typu k továrně*. In: Československý časopis historický, 26, 1978, s. 531-558. Též: ECKERT, A.: *Chemická technologie hospodářská. Cukrovarnictví*. Praha 1878.

menší podnikatele nebo spíše příslušníky měšťansko-řemeslnického stavu; moravské cukrovary zpracovaly v roce 1838 celkem 168 tisíc q řepy a do roku 1851 se toto množství zvýšilo pětinasobně. Počáteční malé výrobní řepného sirobu postupně ustupovaly provozovněm továrního charakteru s parním provozem i pohonem a zvyšující se kapacitou.⁶⁰

Lékárník Johann Przibil (Příbyl, někdy uváděn též Přikryl) společně s židovským familiantem (majitelem malého hospodářství v dědickém nájmu) Aronem Hrschkou zřídili v roce 1837 cukrovar ve *Slavkově u Brna* (někdy uváděn rok 1836). Na rozdíl od předchozích provozů prokázala trvalou stabilitu budoucí „stálice“ moravského cukrovarnictví – cukrovar v *Židlochovicích*, jehož zakladatelem byl v letech 1837–1838 Francouz Florentin Robert, který se svým bratrem Louisem vlastnil od roku 1823 ve Vídni velkoobchodní dům Robert et Co. Firma získala souhlas ke zřízení cukrovarnického provozu od majitele židlochovického panství arcivévody Karla. K nim se někdy uvádějí další tři podniky „nešlechtického“ původu z roku 1838: cukrovar poštmistra a majitele místního hospodářství Jana Kiera v *Ostrovačicích* na panství Domašov (zkoušel pěstování cukrovky a výrobu cukru již několik roků předtím) a cukrovar v *Řehořově* na panství Jamné u Tišnova, za jehož zakladatele bývá označován poštministr Filip Semsch. Podobně „jepičí život“ měl třetí cukrovar barvíře J. A. Blahoty ve *Fulneku*. O rok později (1839) založil již zmíněný Kristián Daniel Satzger cukrovar v *Nových Dvorech u Veveří* (u Brna), který získal oprávnění k provozu až v srpnu 1853.⁶¹

V roce 1839 zřídil v *Čelechovicích* (coby svůj druhý cukrovar) na místě bývalého pivovaru majitel panství Klášterní Hradisko u Olomouce hrabě Filip Ludvík Saint-Genois d'Arnancourt novou surovarnu; provoz se postupně rozrůstal, takže ve 40. letech byl na Moravě řazen hned za židlochovický cukrovar, čímž fakticky patřil k největším cukrovarům v českých zemích. Po smrti svého zakladatele v roce 1857 provozoval cukrovar až do roku 1882 jeho syn Moritz, poté jej převzala veřejná společnost se sídlem v Čelechovicích, jejímž členem se vedle hraběte Moritze stal také brněnský podnikatel August Cesar.⁶² Podobný osud sdí-

⁶⁰ Již k roku 1851 měly cukrovary na Moravě k dispozici 47 parních strojů o kapacitě 443 k, zhruba o 15 let později bylo v provozu v cukrovarech brněnského obvodu 123 parních strojů a čtyři vodní kola o síle 956 k. K velkému nárůstu došlo v dalších letech, takže k roku 1880 pracovalo v moravských cukrovarech 456 parních strojů o 4 092 k a v rafineriích cukru asi 100 parních strojů s kapacitou 1 200 k; jako palivo bylo nejdříve používáno dřevo a posléze zejména kamenné nebo hnědé uhlí a také lignit (na jižní Moravě).

⁶¹ Zajímavostí je jistě skutečnost, že tento cukrovar, patřící mezi největší moravské cukrovary, byl dlouho provozován bez továrního oprávnění; k udělení formálního zemského souhlasu došlo až v říjnu 1859, tedy po více než dvacetileté existenci továrny. Blíže: JANÁK, J.: *Počátky podnikatelské aktivity české buržoazie na Moravě (na příkladu cukrovarnictví)*, c. d., s. 295–298.

⁶² Blíže k metodologickému vymezení socioprofesionální skupiny „podnikatel“: MYŠKA, M.: *Sociální skupina podnikatelstva jako předmět historického výzkumu*. In: *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*. Ostrava 1994, s. 8–19.

lel tišnovský cukrovar, který se také dostal do rukou jiného brněnského podnikatele (velkoobchodníka) Theodora Bauera. Naproti tomu budišovský i bzenecký (vracovský) cukrovar se dlouho neudržely v provozu a podobně jako paskovský cukrovar brzy zanikly. Úspěšněji dopadl zakladatelský počín (1840) majitele sokolnického panství hraběte Františka Dietrichsteina z Proskova; manufakturní podnik v *Sokolnicích u Brna* (na říčce Zlatý potok) byl již pět let v provozu, než se mu podařilo získat v únoru 1846 formální zemské tovární oprávnění.⁶³ V roce 1844 získal cukrovar zeť F. Dietrichsteina Vladimír Mitrovský; pod jeho vedením stoupala výrobní kapacita cukrovaru, dále se modernizoval a byl zrekonstruován na parní provoz.

Další „zakladatelský“ rok představoval letopočet 1841; na panství v *Hluchově-Kostelci* u Prostějova byl zřízen rytířem Weissenburgem nový cukrovarnický provoz, který však brzy zanikl (udává se rok 1844 nebo 1848).⁶⁴ Podobně byl téhož roku zpočátku ne příliš úspěšný pokus o založení malého cukrovaru v *Rymicích* na holešovském panství hraběte Jiřího Stockaua; v dalších letech se jen s obtížemi udržel v provozu, protože denně zpracovával čtyři povozy cukrovky a byl poháněn žentourem.⁶⁵

V sledovaném roce 1841 došlo také ke zřízení cukrovaru „nešlechtickým“ zakladatelem: prostějovský familiant a továrník na výrobu vlněného zboží ve Vídni Bernard Back získal v srpnu 1841 nejdříve tovární oprávnění pro tkalcovství v *Prostějově* (na náměstí Svatopluka Čecha) a již koncem téhož roku také požádal o oprávnění k výrobě řepného cukru. Společníkem se mu stal místní měšťan Josef Fentler. Teprve po zdoluhavém jednání získal Back tovární oprávnění k výrobě cukru; cukrovar pracoval v omezeném provozu, nakonec v říjnu 1852 svou aktivitu zcela zastavil.

Při srovnání situace v českých zemích v této první fázi (do roku 1841) můžeme konstatovat, že v Čechách tehdy pracovalo 36 závodů (12 bylo zařízení na výrobu všech druhů cukru, 17 vyrábělo z řepy jen sirob, 7 cukrovarů zpracovávalo pouze sirob na cukr), naproti tomu na Moravě a ve Slezsku bylo 21 cukro-

⁶³ Blíže: ŠTĚPÁNEK, P.: *Z dějin pěstování řepy na velkostatku sokolnicko-blažejovském. K stoletému jubileu trvání sokolnického cukrovaru (1841-1941)*. Dolní Kounice 1941, s. 6-8. Na místě cukrovaru stávala předtím manufakturní koželužna na výrobu podešvové kůže z roku 1805. V publikaci *Stořicetileté výročí cukrovaru Sokolnice 1840-1970* se uvádí rok 1840 jako založení cukrovaru. V Štěpánkově práci je cukrovar v Protivanově (1837), jehož zřizovatelem byl rovněž F. Dietrichstein, uváděn až k roku 1842.

⁶⁴ Rok zániku hluchovského cukrovaru (1844) najdeme v práci: d'ELVERT, CH.: c. d., s. 605, naopak VILIKOVSKÝ, V.: c. d., na s. 358 toto datum posouvá o čtyři roky - k roku 1848 (podobně jako LESÁK, V.: *O počátcích cukrovarnického průmyslu v Olomouckém kraji*. In: *Vlastivědný věstník moravský*, 13, 1958, s. 189). Lesák posouvá i dobu založení hluchovského cukrovaru, a to již k roku 1838, podobně čelechovický cukrovar „zakládá“ k roku 1840, viz tamtéž, s. 188, 189. Majitelem hluchovského statku se později stala akciová společnost drahanovického cukrovaru.

⁶⁵ SOBEK, F.: *František Skopalík, jeho život a dílo*. Praha 1946, s. 25.

varů: 9 disponovalo celou škálou výroby, 6 cukrovarů se zabývalo jen výrobou sirobu a 6 výrobou surového cukru ze sirobu. Vývoj na Moravě a ve Slezsku byl tedy (jak již bylo konstatováno) pomalejší, avšak postupně se zde prosazovala větší výrobnost, způsobená po technické stránce lepší vybaveností.⁶⁶

Se zakladatelskou „horečkou“ však zároveň přicházela první kritická léta, která překonávaly jen podniky, mající dobré podmínky ke zdárnému růstu. Cukrovary zanikaly především tehdy, když byly založeny v nevýhodných podnebních pásmech pro pěstování cukrovky (jako například Řehořov, Dačice, Budišov – přes 450 m nadmořské výšky, Hluchov – 340 m n. v.). Mnohé z nich byly buď zcela nebo z větší části odkázány na nákup cizí cukrové řepy, protože v jejich okolí se pěstování řepy nedařilo; cukrovka se převážně pěstovala na velkostatech, rolníci ji dosud neprodukovali.⁶⁷ Mnohdy se k tomu přidala i neúrodná léta způsobená obdobím sucha. Proto začalo vznikat také nové cukrovarnické odvětví, které se spokojovalo pouze se zpracováním sirobu na cukr. Cukrovary se začaly specializovat na výrobu sirobu, který dodávaly do „ústředních“ továren – sirobáren, v nichž se sirob zpracovával na surový cukr anebo se rafinoval. V bramborářských oblastech se stávala důležitou i výroba sirobu z brambor. Značné obtíže novému průmyslovému odvětví způsobovala i nedokonalá výrobní technologie. Přesto cukrovarnictví patřilo na venkově k nejvýhodnějšímu podnikání.

⁶⁶ Tuto skutečnost dokládají následující čísla: v roce 1843 cukrovary v Čechách zpracovaly 345 tisíc metrických centů (q) řepy (v roce předcházejícím jenom 141 tisíc q) a vyrobily 17 tisíc q cukru. Moravskoslezské cukrovary zpracovaly v roce 1843 celkem 325 tisíc q cukrovky a vyrobily 16 tisíc q cukru. Ale už v roce 1844 došlo v Čechách k poklesu výroby a zdejší cukrovary se svým objemem dostaly za své „východní“ rivaly: cukrovary v Čechách zpracovaly 309 tisíc q řepy a vyrobily 15 tisíc q cukru, kdežto moravskoslezské cukrovary zpracovaly 321 tisíc q řepy (průměrně na jeden cukrovar připadalo necelých 20 tisíc q řepy) a vyrobily 16 tisíc q cukru; jejich výroba pak každoročně stoupala. Pro srovnání: v předlitavských zemích habsburské monarchie se v roce 1844 vyrobilo celkem 48 tisíc q cukru, takže české země se tehdy podílely zhruba 64 % na předlitavské výrobě cukru (mimo české země byla nejvýznamnější produkce v Haliči - 30 %). Odbyt směřoval hlavně do tuzemska, zejména do významných moravských měst, a také do hlavních měst korunních zemí. Blíže: ŘÍHA, O.: c. d., s. 104-105.

⁶⁷ Zásoby navážené cukrovky byly ukládány do vybudovaných jam, tzv. krechtů (též přizmů), a aby byly chráněny před mrazy, byly přikryté vrstvou slámy a hlíny; z důvodu větrání v nich byly ponechány otvory. Zprvu se řepa prala a strouhala ručně, později mechanicky na kotoučových struhadlech. Získaná kaše se balila do plachetek a lisovala, takto získaná šťáva se dále ohřívala na 60 stupňů a čistila se přidáním hašeného vápna. Poté se obohacovala kyselinou sírovou, dostávala se do stavu „neutrality“, načež se dále zahušťovala, znovu filtrovala a opět zahušťovala (zprvu na přímém ohni, později již párou) a vlévala se do plochých pánví. Dostatečně zahuštěná šťáva se za stálého míchání v chladiči napouštěla do forem, kde se krystalizovala, zbylý sirob se vypouštěl. Postupně se začala ke zlepšení a k zdokonalení technologie výroby více uplatňovat chemie. Rovněž docházelo ke zvyšování denních dávek ke zpracování řepy, protože zpočátku trvaly cukrovarnické kampaně až do jarních měsíců, čímž docházelo ke ztrátám v cukernatosti řepy. Viz: VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 353-354. Též: CHALUPA, J. S.: *Strojní zařízení cukrovarů a rafinerií řepných i třtinových. Výroba těžké šťávy*. Praha 1954.

Většina cukrovarů však stále ještě potřebovala silnou celní ochranu a bránila se jakémukoli daňovému břemenu.⁶⁸ O výnosnosti tohoto podnikání svědčí i fakt, že docházelo k pokusům o výrobu řepného cukru v „malém“ – tedy „podomácku“, přímo v rolnických usedlostech.

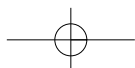
V první fázi zakladatelského období (1829–1841) projevovaly podnikatelskou aktivitu zejména pozemkové šlechtické vrchnosti a teprve na druhém místě příslušníci buržoazie. Na Moravě a ve Slezsku bylo v uvedeném období založeno (jak již bylo uvedeno) 23 cukrovarů, z toho 16 pozemkovými vrchnostmi (69 %) a 7 příslušníky podnikatelských vrstev (31 %). Z 16 vrchnostenských cukrovarů jich prokázalo dostatečnou stabilitu 6, zatímco z cukrovarů založených „nešlechtickými“ příslušníky pouze 2, a to podnikateli s dostatečně silným kapitálem: v Židlochovicích to byla vídeňská velkoobchodní firma Robert a spol. a v Nových Dvorech u Veveří významný cukrovarnický podnikatel K. D. Satzger; ostatní „výrobní cukru“ coby malé a ekonomicky slabé (založené lékárníkem, familiantem, poštmistrem, barvířem apod.) brzy zanikly (jako Řehořov nebo Slavkov u Brna). Přitom nikdo z těchto podnikatelů se nehlásil k češství.

Přicházejí léta 1842–1845 *druhé fáze* zakladatelského období (1842–1868), kdy nedošlo na Moravě k založení žádného nového cukrovaru. Ale už rok 1846 zaznamenal nový „přírůstek“ v podobě tří cukrovarů: koncem března toho roku požádal o udělení zemského továrního oprávnění k výrobě a rafinaci cukru v jihomoravském *Kyjově* Karl Schössler, dosavadní místní obchodník s cukrem a smíšeným zbožím; počátkem února následujícího roku mu bylo oprávnění vydáno.⁶⁹ V témže roce byl zřízen majitelem šebetovského panství hrabětem Moritzem Strachwitzem cukrovar v *Šebetově* u Boskovic, jehož produkce však byla velmi nízká; provoz „ve velkém“ byl rozvinut až po roce 1852, kdy Strachwitz obdržel tovární oprávnění k výrobě řepného cukru a současně však v téže době cukrovar pronajal Louisi Walkhoffovi, a to na dobu deseti let. V roce 1846 se objevil cukrovar v severomoravském *Příboře*, jehož majitelem byl místní měšťan

⁶⁸ Špatný stav státní pokladny habsburské monarchie však nutil státní správu připravovat zdanění; k prvnímu vážnému pokusu vlády o tuto změnu došlo v roce 1837. Proti tomu se zvedla vlna odporu cukrovarníků, kteří argumentovali, že monarchie má mezi evropskými státy dosud nejnižší dovozní cla na dovoz koloniálního (třtinového) cukru. Pokus o zdanění řepného cukru, připravovaný v roce 1841 (vypršela „ochranná lhůta“ z ledna 1831), císař odmítl akceptovat. Teprve v listopadu 1849 vyšel výnos ministerstva financí o vyměřování a vybírání spotřební dávky „z cukerních výrobků vyrobených z tuzemských látek“ (z 1 q surového cukru se mělo platit 1 zl. a 40 kr., z 1 q řepy 15,6 kr.); výnos byl záhy novelizován v tom smyslu, že spotřební daň se měla vyměřovat z váhy cukrové řepy, jejíž výše se postupně zvedala. Zdanění výroby cukru vedlo cukrovary ke zdokonalování výrobního procesu i technického zařízení. Daň postupně narůstala, takže v roce 1859 činila z 1 q řepy 67 kr. Blíže: ŘÍHA, O.: c. d., s. 101-103, 106-107. Též: DUDEK, F.: *Počátky řepného cukrovarnictví v Čechách*, c. d., s. 14-15; ŠTĚPÁNEK, P.: c. d., s. 46.

⁶⁹ Blíže: JANÁK, J.: *Počátky podnikatelské aktivity české buržoazie na Moravě (na příkladu cukrovarnictví)*, c. d., s. 299. Uvedené oprávnění bylo roku 1856 rozšířeno o tovární oprávnění k výrobě lihu.

Vavřinec Černocký. Od začátku svou produkci patřil k těm menším, takže nakonec brzy zanikl.

Následující léta 1847–1849 přinesla nový vzestup zakladatelské horečky v moravském cukrovarnictví, která zasáhla také do tvořící se průmyslové podoby větších měst. Dosud se zakládaly cukrovary převážně v menších lokalitách nebo přímo na velkostatkářských panstvích, což souviselo i s praktickou stránkou – komunikační surovinovou dostupností při dopravě cukrovky do cukrovarů. Po zrušení roboty (1848) došlo také k další významné změně, a to v charakteru pěstování cukrové řepy; v počátcích se pěstovala převážně na velkostatech, nyní začalo období jejího rozšíření na rolnická hospodářství.⁷⁰ Současně se zlepšovaly podmínky pro její pěstování. Cukrovary se více budují v nových řepářských oblastech. Přitom přeprava koňskými povozy přestávala již hrát stěžejní roli při volbě sídla budoucích cukrovarnických závodů, k čemuž přispívala rozvíjející se výstavba železničních tratí. Tato skutečnost byla stále více zřejmá v následujících letech; jako příklad lze uvést rozmach výstavby cukrovarů na Hané v důsledku výstavby železniční dráhy Brno–Přerov.⁷¹

A tak hned v roce 1847 zřídil brněnský měšťanský obchodník a přisedlící merkantilního a směnečného soudu Johann Putterlik nákladem 200 tisíc zl. první cukrovar v *Brně* (na rohu Olomoucké ulice), zaměstnávající od svého začátku více než 200 dělníků. Putterlikův závod se v roce 1856 přeměnil na akciovou společnost, když mezi významné akcionáře patřili špičkoví brněnští podnikatelé z textilnictví a velkoobchodníci, čímž se podařilo z tohoto cukrovaru vytvořit kapitálově silný podnik, který však od poloviny 50. let stagnoval.⁷² V témže roce (1847) se objevil díky perníkáři Franzu Ruprechtovi na předměstí Nová ulice cukrovar také v *Olomouci*. Podobně najdeme v témže roce i první cukrovar v *Moravské Ostravě*, kde u jeho zrodu stál měšťan a majitel realit Anton Johann Römisch.⁷³ V srpnu 1847 (nebo snad již v roce 1845) založili v *Bzenci* (po za-

⁷⁰ Přitom bylo třeba překonat jistý konzervatismus rolníků vůči novotám, kdy mezi nimi převládal názor, že řepa vysílkuje půdu; dokladem toho je, že žádný z prvních cukrovarů nebyl například založen na Hané, protože až do 50. let 19. století bylo zde pěstování cukrovky zcela okrajovou záležitostí (jak již bylo uvedeno). Proto bylo třeba naučit rolníky pěstovat cukrovou řepu; známa je snaha hraběte Saint-Genoise (jinak to majitele pivovaru) v Čelechovicích, který za nejvyšší sklizeň cukrovky vypisoval odměnu v dukátech. Zpočátku se cukrovka rozsávala z dlaně (jako obilí) nebo se ze sazenic sázela na záhonech či se sela do rýžky, nakonec se „dobývala“ motykami, nekrouhaná se pak vozila do stavení a tam se v noci okrajovala, aby mohla být brzy ráno odvážena koňskými povozy do cukrovarů. K otázce vztahu řepného cukrovarnictví a zemědělské revoluce více: DUDEK, F.: *Počátky řepného cukrovarnictví v Čechách*, c. d., s. 20–21.

⁷¹ Pregnantně to lze vyjádřit dobovým konstatováním, že „nachází-li se cukrovarna, která každého roku ohromných nákladů má, přímo u dráhy, požívá znamenitých výhod před podobným závodem, byť by jen o jednu míli od této vzdálena byla“. Viz: *Hospodář moravský*, č. 7–8. Olomouc 1868, s. 25. Vedle toho se často budovaly železniční vlečky do cukrovarů (Břeclav, Bzenec, Vranovice, Sokolnice, Tovačov apod.).

⁷² Podrobněji: CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 4–6.

niklém šlechtickém cukrovaru hraběnky Reichenbachové) brněnský obchodník J. Georg Holzer spolu s brněnským lékárníkem Friedrichem Kurzweilem z Prahy a velkoobchodním prokuristou Vincencem Zaufalem nový řepný cukrovar.⁷⁴ Zahájení provozu bylo ohlášeno na září 1848. Zpočátku cukrovar pracoval jako smíšený závod, později byla rafinerie zrušena a v provozu zůstala jen surovárna.⁷⁵ Roku 1856 se firma přeměnila na komanditní společnost.⁷⁶ Rozsáhlejší podnik vznikl na pozemcích majitele zdejšího panství, svobodného pána Jana Siny, v *Rosicích* u Brna; v roce 1849 byl závod již v provozu a během první kampaně v něm bylo denně zaměstnáváno 200 až 300 dělníků.

Aktivita brněnských podnikatelů zasáhly i Prostějovsko. Počátkem roku 1848 požádal brněnský podnikatel a majitel zdejšího známého hotelu Laurenz Padowetz o tovární oprávnění k výrobě cukru v *Doloplazech* u Nezamyslic. V cukrovarnickém podnikání (na rozdíl od jiných jeho aktivit v oblasti realit) však neměl příliš šťastnou ruku, protože již v roce 1851 (nebo snad 1854) tento cukrovar prodal akciové společnosti bratři Alfred a August Skeeneovi a Georg Huber.⁷⁷

Ve Slezsku byl v těchto letech založen jen jediný cukrovar, a to v roce 1849 (někdy uváděn již k roku 1847) v *Opavě* obchodníkem Josefem Pohlem a společně.

K velkému zakladatelskému rozmachu došlo v moravském a v slezském prostředí na počátku 50. let 19. století. Uplynuly zhruba dva roky od založení cukrovaru v *Doloplazech* a v průběhu roku 1850 v bezprostřední blízkosti Brna –

⁷³ Srov. d'ELVERT, CH.: c. d., s. 605; též: VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 41 a n.

⁷⁴ V úvodu k Inventáři H 201, Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA Brno). *Cukrovar v Bzenci, n. p. v Bzenci*, autorů I. Štarhy, B. Jančálkové, s. 1, je uvedena datace 1845 a místo nově zřízeného cukrovaru je identifikováno coby „v těsné blízkosti obce Moravský Písek“. Též: CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 53.

⁷⁵ Podle charakteru výroby se cukrovary dělily na: surovárny (zpracovávaly řepu na surový cukr), rafinerie (čistily surový cukr dodaný surovárnami a zpracovávaly jej do konečné podoby bílého zboží-rafinády, expedované v podobě homolí, kostek, krystalu a moučky) a tzv. smíšené závody (tj. surovárny s napojenými rafineriemi).

⁷⁶ Forma komanditní společnosti (na rozdíl od akciové společnosti) byla v našich zemích ojedinělá, protože pro jednoho společníka stanovila povinnost převzít neomezené ručení celým svým majetkem za závazky celé společnosti.

⁷⁷ V práci ŘÍHA, O.: c. d., s. 149 je jako rok založení doloplazského cukrovaru uveden letoopočet 1850, naopak v drobné brožuře *Sto let výroby bílého zlata v Brodce u Přerova*. Brodek u Přerova 1981, s. 16 se datuje rokem 1849. Selské listy, roč. 48, č. 45, 7. 6. 1930, na s. 6 uvádějí, že Padowetz stavbu cukrovaru nedokončil, to provedli pánové Volek a Curek; následně (od roku 1851) měl koupit cukrovar majitel brněnské textilky Sklene (Skeene), který jej v roce 1869 prodal svým technickým úředníkům; ti vytvořili akciovou společnost, jejímiž hlavními akcionáři byli Josef Drucker, baron Offfermann a Eduard Schindler. K další změně majitelů pak došlo v letech 1892 a 1906. Po roce 1918 se cukrovar stal majetkem velkostatkáře Balcařika, v roce 1929 získala majoritu Živnostenská banka. Blíže: Selské listy, roč. 45, č. 48, 7. 6. 1930, s. 6.

v *Králově Poli* – se začalo s výstavbou nového cukrovaru, provozovaného společností brněnských a vídeňských podnikatelů a advokátů (Methuda a Josefa Ellingera, A. C. Nowacha a Antona Wondrasche). Podnik byl však od počátku (1851 nebo 1853) provázen vážnými provozními problémy, takže teprve vstupem kapitálově zdatné rodiny brněnských Bauerů do akciové společnosti došlo k zabránění krachu cukrovaru.⁷⁸ Ve stejném roce (1851) vznikl na opačné straně brněnského příměstí – v *Modřicích* u Brna – další významný cukrovar, založený dvojicí brněnských měšťanských podnikatelů, tentokrát obchodníkem se železem Aloisem Kupkou a majitelem domu a pekařství Josefem Heinrichem Sopuchem. Také v tomto případě bylo nutné kapitálově posílit fungování podniku, což se podařilo v roce 1857 vytvořením akciové společnosti, v jejíž správní radě zasedal i čelný představitel české Národní strany na Moravě JUDr. Alois Pražák.⁷⁹ V roce 1851 bylo v brněnském obvodu v provozu 15 cukrovarů a další 3 byly ve výstavbě. K rokům 1850–1851 se připomíná rovněž založení cukrovaru v severomoravském *Uničově* (dobově užíván též název *Unčov*), který však získal zemské tovární oprávnění až v květnu 1858.

Byly to právě roky 1851–1852, kdy můžeme ještě zaznamenat dalších 9 nových moravských cukrovarů: v *Rajhradě* u Brna, v *Drnholci* na Mikulovsku, v *Domaželicích* u Přerova, v *Hrušovanech nad Jevišovkou* na Znojemsku, v *Oslavanech* u Brna, ve *Zborovicích* a v *Kvasicích* na Kroměřížsku, v *Prostějově* a také na *Starém Brně*. Na ně navázaly ve Slezsku v roce 1851 dva závody – přičiněním majitele opavské textilky Antona Springera druhý cukrovar v *Opavě* a cukrovar v *Bernarticích* u Javorníka (iniciovaný statkáři – bratry Latzelovými), o rok později šlechtický cukrovar ve *Studénce*, kdy u železniční trati tehdejší Severní dráhy císaře Ferdinanda byla zásluhou hraběte Gebharda Blüchera uvedena nová „výrobní cukru“ s rafinerií.⁸⁰

Společné pro ně bylo, že na jejich „rodném listě“ coby zakladatelé byli zapísáni z převážné většiny příslušníci německých průmyslových a obchodních podnikatelských kruhů z menších městských lokalit, původně působící v jiných výrobních oblastech, kteří se postupně spojovali do silnějších společností, případně z důvodu finančních nesnází převáděli své cukrovary do jiných, kapitálově zdatnějších podnikatelských sfér, složených z finančníků, velkoobchodníků, továrníků apod. Tak se začala etablovat nová seskupení – zárodky akciových společností – prosazující se do cukrovarnického podnikání.⁸¹ Navíc bylo potěšitelné,

⁷⁸ V *Dějínách města Brna*, II. díl. Brno 1973, s. 290 je uváděno zahájení provozu královopolského (kartouzského) cukrovaru rokem 1853.

⁷⁹ Blíže: ŠTARHA, I.: *Akciová společnost modřického cukrovaru (k 55. výročí zastavení provozu cukrovaru v Modřicích)*. In: *Jižní Morava*, 24, 1988, s. 218–220. Dosud jsme se nesetkali s tím, že by mezi akcionáři figurovalo jméno představitele českého národního hnutí na Moravě; A. Pražák byl prvním takovým případem.

⁸⁰ Blíže: HÜBSCHER, R. ml.: *Cukrovar ve Studénce. První průmyslový podnik na území města*. Studénka 2005, s. 6.

že na rozdíl od svých předchůdců se pak jednalo ponejvíce o kapitálově silnější a stabilnější cukrovarnické podniky. Toto konstatování se pokusíme přiblížit na několika konkrétních případech.

Založení cukrovaru v *Rajhradě* u Brna (1851) inicioval již v listopadu 1847 majitel pivovaru v brněnském předměstí Křížová ulice, dále zájezdního hostince na Olomoucké ulici v Brně a celolánu v Rajhradě Johann W. Hahn. Po prvních aktivitách se dostal do finančních potíží, a proto prodal tovární oprávnění brněnskému obchodníkovi F. A. Sautschekovi (Součkovi), jehož společníkem se záhy stal další brněnský obchodník F. Willmann. Společnost Sautscheka a Willmanna se však dostala v roce 1857 do konkursu a její majetek byl prodán veřejnou dražbou. Vše odkoupila nově vytvořená společnost pod názvem *Raigerner Zuckerfabriksgesellschaft* v čele s již zmiňovaným úspěšným brněnským podnikatelem Theodorem Bauerem.

Během jednoho roku (1851) byla postavena zásluhou hraběnky Anny z Hardeggu a jejího manžela Bedřicha Kammel-Hardegga rozsáhlá tovární budova cukrovaru v *Hrušovanech nad Jevišovkou*, takže na samém konci roku 1851 byl zde zahájen smíšený provoz. Cukrovar v kampani zaměstnával zhruba 350 dělníků (z toho bylo asi 300 sezonních); krátce nato byl na hrušovanském panství zřízen rodinou Kammelů pobočný cukrovar v *Želeticích* u Znojma.⁸²

Cukrovar v *Oslavanech* zřídil (1851) další významný brněnský obchodník a podnikatel v plátenictví a později cukrovarnický podnikatel Karl Stummer, který se společníkem Karlem Butschkem nejdříve provozoval plátenickou firmu. Brzy se však věnovali cukrovarnictví, a to nejen na Moravě, ale i v Čechách (cukrovar v Doudlebech), na Slovensku (cukrovary v Trnavě a Topolčanech) a dokonce i v Uhrách (v Mező-Hegyes).

⁸¹ Akciová společnost představovala kapitálovou obchodní společnost se základním jměním, které bylo rozvrženo do určitého počtu akcií o jisté stanovené hodnotě. Základní jmění společnosti se skládalo z vlastního kapitálu vytvořeného ze zaplacených akcií, z rezervních fondů a z úvěrů. Koupí akcií se každý rolník mohl stát podílníkem společnosti čili akcionářem, čímž získával část celkové hodnoty společnosti. Měl právo dividendy a hlas na valné hromadě společnosti, kde se hlasovalo podle počtu akcií; vliv malých akcionářů byl však zanedbatelný, rozhodující slovo měl vlastník majoritního balíku akcií. Zpočátku byly akciové společnosti zakládány na základě císařského patentu č. 253 ze dne 26. 11. 1852, který umožňoval zřizování výrobních, obchodních a úvěrních spolků. Stanovy těchto spolků muselo schválit místodržitelství i ministerstvo vnitra a poté stačil zápis do rejstříku při obchodních soudech. Po propuknutí hospodářské krize roku 1873 byly možnosti volného zakládání akciových společností v Předlitavsku ztíženy složitými předpisy. Utvoření akciové společnosti bylo vázáno na udělení ministerské koncese, schválení stanov, provedení důkazu o rentabilitě společnosti a uvedení zakladatelů. Při akcionování stávajících podniků bylo navíc požadováno provedení odhadu majetku podniku a doložení důkazu, že není přeplacen. Akciové společnosti byly navíc postiženy 75 % vyšším zdaněním.

⁸² MZA Brno, H 239. *Středomoravská akciová společnost cukrovarnická a zemědělská, a. s. v Brně*. Inventář, s. 1. Těž: Tamtéž, H 272, kart. 40, inv. j. 92. *140 let cukrovarnictví v Hrušovanech nad Jevišovkou*.

Šíření cukrovky v regionu Kroměřížska významně napomohlo zřízení cukrovaru v *Kvasicích* v roce 1851, spojené se jménem Němce, rytíře Emanuela Proskowetze a jeho švagra Čecha Ferdinanda Urbánka, dvou budoucích významných zemědělských a především cukrovarnických odborníků a podnikatelů na Moravě.⁸³ V té době (1851) vzniká ještě cukrovar na velkostatku v blízkých *Zborovicích*, zbudovaný továrníkem na vlněné zboží Abrahamem Popperem a společníky Moritzem Redlichem, Jonasem Friessem.⁸⁴

Jedna z čelných podnikatelských a bankovních rodin v Olomouci – italská rodina Primavesiů, jejichž firma byla ve spojení s obchodními domy jak v tuzemsku tak v zahraničí, provozující i obchodní aktivity s textilním zbožím, se také pustila do podnikání v cukrovarnictví. Se svými společníky, šumperskými textilními továrníky bratry Seidly a K. Schrötterem, založila nejdříve cukrovar v *Bedihošti* u Prostějova (1857); toto „sdružení“ ve spojení s bratry Latzelovými provozovalo také již zmíněný slezský cukrovar v Bernarticích. Postupně pak byla vytvořena akciová společnost s názvem *Spolek moravských cukrovarníků – Verein mährischer Zuckerfabriken* v čele s rodinou Primavesiů.⁸⁵

Druhý brněnský cukrovar na *Starém Brně* (v Hlinkách) zřídil v roce 1851 Moritz Bauer (za obchodní a průmyslovou činnost povýšený v roce 1870 do šlechtického stavu), který byl původně majitelem palírny a malého statku v Rosicích u Brna. Odtud jeho aktivity vedly do Brna k podání žádosti o vydání továrního oprávnění k výrobě řepného cukru.

Kuriozitou mezi těmito cukrovarnickými provozovnami byl dozajista „minicukrovar“ (spíše živnostenská provozovna) v *Drnholci* na Mikulovsku, zřízený rovněž v roce 1851 místním perníkářem a výrobcem jemného pečiva Valerianem Koczirzem (Kočířem). Ten vyráběl cukr strojem poháněným dvěma lidmi, a to jen pro vlastní cukrářskou firmu.⁸⁶

⁸³ FIŠER, Z.: *Od cukru k hologramu*. Chropyně 1999, s. 21. Též: MZA Brno, H 199. *Břevlavská rafinerie cukru, akciová společnost cukrovar Kvasice (1851-1947)*. Inventář, s. 3-5; KOUTNÁKOVÁ, K.: *Plamen života*. Přerov 2010, s. 27-30.

Ve šlépějích rytíře Emanuela Proskowetze pokračoval jeho syn (také) Emanuel, narozený v roce 1849. Po přírodovědných studiích ve Vídni začal již v roce 1871 kariéru cukrovarníka ve společnosti duchcovských cukrovarů v Čechách. O rok později odešel do Židlochovic, kde převzal vedení velkostatku. Od roku 1876 se usadil v Kvasicích, aby se věnoval rodinnému cukrovaru a najatému velkostatku. Zde se také začal zabývat zušlechťováním hospodářských rostlin a odtud vyšly i jeho početné a významné vědecké práce. Snažil se zejména o vypěstování domácího řepového semene a také kvalitního ječmene (odrůdy Proskowetzův kvasický a Proskowetzův Haná Pedigreé). Proskowetz spoluzakládal *Spolek k podpoře hospodářského pokusnictví* ve Vídni a po roce 1918 se stal prvním předsedou *Společnosti československých cukrovarů*.

⁸⁴ MZA Brno, H 209. *Zborovicko-Kojetínské cukrovarny, akciová společnost Brno, 1863-1942 (1949)*. Inventář, s. 1.

⁸⁵ MZA Brno, H 161. *Spolek moravských cukrovarů, a. s., cukrovar Bedihošť, 1871-1947*. Inventář, s. 1-2. Též: Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), pobočka Olomouc. Fond KS firemní spisy, k 255. Statuten des Vereines mährischer Zuckerfabriken in Olmütz. Wien 1913.

K roku 1853 bylo v provozu na Moravě a ve Slezsku celkem 35 cukrovarů a jedna živnostenská výroba cukru. Pokud bychom sledovali teritoriální rozmístění, pak můžeme konstatovat, že v brněnské oblasti pracovalo 14 továren, a to dvě v Brně, po jedné v Králově Poli, Rájci, Tišnově, na Veverí, v Ostrovačicích, Rosicích, Oslavanech, Modřicích, Sokolnicích, Rajhradě, Židlochovicích a Martinicích. V olomoucké skupině to bylo 10 cukrovarů: v Olomouci, Prostějově, Doloplazech, Čelechovicích, Uničově, Domaželicích, Rymicích, Kvasicích, Zborovicích a Napajedlech. Mimo tyto dvě oblasti se nacházelo dalších 6 cukrovarů, a to v Kyjově, Bzenci, Hrušovanech nad Jevišovkou (s pobočkou v Želeticích u Znojma), Šebetově, Příboru a Moravské Ostravě. Ve Slezsku bylo v provozu 5 cukrovarů: dva v Opavě, po jednom v Bernarticích, Studénce a Horní Suché.⁸⁷

Po letech 1850–1852, kdy bylo na Moravě a ve Slezsku založeno 16 nových cukrovarů, vybudovaných převážně příslušníky německé podnikatelské vrstvy, v dalších letech tohoto desetiletí nastává jistý útlum; došlo k otevření jen tří cukrovarů. V roce 1854 založila akciová společnost olomoucké rodiny Primavesiů a spol. cukrovar v nedaleké *Velké Bystřici*; formální zemské tovární oprávnění jim bylo uděleno v říjnu 1854. Své cukrovarnické podnikání dále rozšířili brněnští soukeničtí podnikatelé a obchodníci, bratři Alfred a August Skeeneové, když v roce 1859 zřídili cukrovar v *Přerově*. Přerovský cukrovar byl prvním v českých zemích, v němž se šťáva z řepy lisovala odstředivými stroji; v roce 1867 se tovární areál zvětšil o tzv. druhý cukrovar.⁸⁸ Někdy v období let 1857–1859 došlo ze strany již několikrát zmiňovaného brněnského velkoobchodníka Theodora Bauera k obnovení cukrovaru v Tišnově; Bauer si pronajal prostory bývalého kláštera v Předklášteří u Tišnova, kterého se již od roku 1837 užívalo k výrobě cukru. V říjnu 1858 byl ohlášen provoz v novém cukrovaru v *Jarohněvicích* u Dubňan; počátku byl jen surovárnou, po roce 1868 pak smíšeným podnikem.⁸⁹

⁸⁶ Stojí jistě za připomenutí, které zboží a výrobky dodávaly tehdejší cukrovary spotřebitelům na domácí trh, případně i na export. Zpráva Obchodní a živnostenské komory v Olomouci za svůj obvod 15 cukrovarů uvádí za rok 1853: surový cukr (28 %), šťávu melis (10 %), lompový (drobný) cukr (6 %), bastrový cukr (větší homole) 3 %, rafinády (čisté homole) 13 %, cukr melisový (méně čistý) 16 % a melasy (24 %); přitom ne každý cukrovar se zabýval výrobou všech uvedených druhů. Blíže: HUDÍKOVÁ, L.: *Z dějin moravskoslezského cukrovarnictví se zvláštním zřetelem k zakládání rolnických cukrovarů na Hané*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Palackého univerzity. Olomouc 1970, s. 26-28.

⁸⁷ Srov. d'ELVERT, CH.: c. d., s. 579-580. Též: JANÁK, J.: *Počátky podnikatelské aktivity české buržoazie na Moravě (na příkladu cukrovarnictví)*, c. d., s. 300-309.

⁸⁸ Blíže: VOŽDA, G.: *Přerovský cukrovar 1859-1929 – připomenutí existence největší přerovské továrny 19. století*. In: *Minulost Přerovska 1971*. Sborník vlastivědných prací ze starších dějin. Přerov 1971, s. 50-52. Též: BAYER, F.: *Přerovsko – město i hejtmanství*. Přerov 1893, s. 45.

⁸⁹ CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 88. I řada dalších informací byla čerpána z uvedeného rukopisu.

Naproti tomu ve Slezsku, kde dosud probíhalo zakládání cukrovarů pomaleji, vzniklo ve stejném časovém období 6 nových cukrovarů. Nejprve to byly dva podniky „velkostatkářské“ – v roce 1854 statkářem Górníakem založený podnik v *Dolních Tošonovicích* na Těšínsku, poté (1855) v *Kunčicích nad Ostravicí* hrabětem Saint-Genois. Následovaly cukrovary založené podnikateli – v roce 1857 ve *Skrochovicích* na Opavsku obchodníkem Eduardem Zentzytskim, o rok později (1858) v *Kateřinkách* u Opavy opavským dvorním radou Wilhelmem Krieg von Hochfeldenem a opavským obchodníkem Josefem Pohlem, ve stejném roce i v *Osoblaze* sdružením (společností) v čele s již zmíněným majitelem opavské textilky Antonem Springerem, a nakonec v *Opavě* byla založena J. Pohlem a E. Zentzytskim rafinerie cukru pro cukrovary v Opavě, Skrochovicích a Kateřinkách. Za zmínku ještě stojí iniciativa obchodníka J. H. Golda z Moravské Ostravy, který získal v srpnu 1858 oprávnění k výrobě řepného cukru a líhu z melasy v železniční stanici *Háj* u Opavy, samotný provoz byl zahájen o rok později.⁹⁰

Přes vznik nových cukrovarů v letech 1853–1859 docházelo ale současně k zániku několika drobných výroben, takže celkový jejich počet se na konci tohoto období dostal ke stejnému číslu 36, z nichž jich 27 bylo na Moravě (13 v brněnském kraji, 5 v olomouckém, 6 v hradištském, 2 v novojičínském a 1 ve znojemském) a 9 ve Slezsku.

Největšími cukrovarnickými podniky na Moravě a ve Slezsku byly v polovině 19. století dva cukrovary, z nichž jeden svým vlastnictvím příslušel do kategorie velkostatkářských podniků, druhý pak byl typickým podnikatelsko-kapitalistickým závodem. Jejich výrobní aktivity blíže přiblížíme.

Majitelé jednoho z prvních řepných cukrovarů na Moravě a ve Slezsku – v Martinicích nedaleko Klobouk u Brna – pokřtění a nobilitovaní Židé, rytíři Augustin a Ignác Neuwallové, sice provozovali svůj závod již od roku 1836 (nebo snad 1837)⁹¹, avšak teprve začátkem roku 1838 požádali o udělení formálního zemského továrního oprávnění k výrobě řepného cukru. S tímto továrním oprávněním byla spojena řada výhod včetně tzv. panovnické ochrany. Většina cukrovarů provozovala zpočátku výrobu cukru protiprávně a cukr vyráběla na základě živnostenského oprávnění. Tovární oprávnění obdrželi martiničtí majitelé v červnu 1838. O dalším vývoji jejich cukrovaru jsme informováni jen velmi sporadicky. Víme například, že hnací silou pro tuto „fabriku“ byla voda z potoka Harasky, zadržovaná nad cukrovarem do několika rybníků; ta poháněla vodní kolo jako ve mlýně.⁹² Protože k provozu bylo třeba dostatek dřeva, které však v okolí

⁹⁰ CHYLÍK, J.: *Slezské cukrovary*, c. d., s. 500-501. Též: ZAO, KS Opava, firemní spisy, kart. 144. *Rolnický akciový cukrovar Háj ve Slezsku*.

⁹¹ Podle vlastivědy BUKOVANSKÝ, K. J.: *Klobucký okres*. Brno 1909, s. 29 an., měl být cukrovar založen „okolo roku 1840“.

⁹² VERMOUZEK, R.: *Diváky za feudalismu*. In: Čapka, F. a kol.: *Diváky. Z dějin Habrůvký bratří Mrštíků*. Brno 1987, s. 79.

chybělo, začali Neuwallové těžit lignit v dolech na svých statcích u Čejče a u Horovan, který dopravovali koňskými povozy do Martinic. Dostatek cukrové řepy, blízkost dolů i nabídka pracovních sil, to vše přispívalo k tomu, že ve 40. a 50. letech 19. století náležel martinický cukrovar k největším a zároveň k technicky i technologicky nejvyspělejším cukrovarům na Moravě. Zpracovával přes 240 tisíc centnýřů řepy a v této době byl řazen hned za židlochovický cukrovar.⁹³

Počátky cukrovaru v Židlochovicích jsou spojeny s aktivitami rodiny Robertů, pocházející z jihofrancouzského města Iséronu. Rodina vlastnila velkoobchodní dům ve Vídni, jejich syn Florentin zahájil svou činnost coby ředitel továrny na barvy v Himbergu u Vídně. Brzy jej však začalo zajímat podnikání v cukrovarnictví, kdy spojil své zájmy s vlastníkem židlochovického panství, arcivévodou Karlem Ludvíkem. Podle uzavřené vzájemné smlouvy obdržel F. Robert od roku 1837 do užívání v bezprostředním sousedství zdejšího zámku dvůr Maierhof, kde byla v červnu téhož roku zahájena výstavba cukrovaru.⁹⁴ První kampaň započala 15. října 1838, avšak v září 1842 propukl v cukrovaru velký požár, který zničil všechny hlavní objekty. Brzy došlo k obnově závodu, a tím také k nárůstu zpracovávané cukrové řepy; v roce 1845 to bylo asi 250 tisíc centnýřů, přičemž surovinu do tohoto cukrovaru dodávali rolníci z okolních vesnic z okruhu 15–20 km. Jako palivo se používalo černé uhlí, protože v okolí byl nedostatek dřeva; z tohoto důvodu firma Robert et Company zakoupila v roce 1845 železářny a uhelné doly na Kladně a v Rapoticích u Zastávky, čímž se stala nezávislá na obstarávání potřebného paliva. Postupně se cukrovar dále rozšiřoval, byl při něm zřízen i lihovar, a se jménem Florentina Roberta začalo být spojováno zlepšování technologie výroby. K nejznámějšímu vynálezu nejprve patřilo zkonstruování cukrovarnické odparky (1855), dodnes pojmenované po svém vynálezci.⁹⁵ V roce 1848 se v Židlochovicích usadil Florentinův syn Julius, který získal

⁹³ Blíže: JANÁK, J.: *Martinický cukrovar v Kloboukách u Brna 1837-1879*, c. d., s. 98-104.

Po maximu ve zpracování řepy koncem 50. let následoval v martinickém cukrovaru celkový výrobní útlum, který se prohluboval po předchozí změně vlastnických práv (1856), kdy závod převzal Emanuel Neuwall. V polovině 60. let vedla tíživá hospodářská situace neuwallovských podniků (k cukrovaru postupně přibyl lihovar s továrnou na výrobu kvasnic) k vytvoření akciové společnosti (1866), která však nemohla odvrátit blížící se likvidaci martinického cukrovaru; kdy cukrovar přesně zanikl nevíme, nejčastěji se uvádí rok 1879. Konec martinického cukrovaru zachytili také bratři Mrštíkovi v kapitole *Silůvky* ve svém románu *Rok na vsi*.

Vysvětlení: 1 vídeňský centnýř představoval asi 56 kg.

Též: ANTONÍN, L.: *Bílé zlato. Historie cukru v kostce*. Nymburk 2006, s. 78.

⁹⁴ Kromě dvora se všemi příslušnými budovami a vrchnostenskými stájemi byla do areálu budoucího cukrovaru zahrnuta i značná část okrasných zahrad. Ve smlouvě se panství zavázalo osévat ročně 400 jiter půdy cukrovkou (1 jitro= zhruba 0,6 ha) a dodávat ji po 14 krejcarech za 1 vídeňský centnýř do cukrovaru. Blíže: MZA Brno, H 237. *Pamětní kniha cukrovaru Židlochovice*, nestr., kniha 6, inv. j. 23.

⁹⁵ PROSKOWETZ, F.: *Z mládí našeho cukrovarnického průmyslu*. In: *Listy cukrovarnické*, 1932, č. 51, s. 14.

technické vzdělání na univerzitách ve Vídni a v Paříži. Ve spolupráci s otcem začaly první pokusy o zlepšení čištění šťáv a o zlepšení filtrace.⁹⁶

K dalším velkým moravským cukrovarům patřily koncem 50. let (vedle již uvedeného martinického a židlochovického) podniky v Rosicích (s výrobní kapacitou přes 247 tisíc centnýřů řepy) a v Hrušovanech nad Jevišovkou (230 tisíc centnýřů řepy)⁹⁷, ve Slezsku pak v Horní Suché (230 tisíc centnýřů). Ostatní cukrovary zpracovávaly pod 200 tisíc centnýřů. Cukrovary byly stále více zakládány příslušníky měšťanských a obchodních či finančních vrstev, přičemž šlechtických a velkostatkářských zakladatelů výrazně ubývalo. V cukrovarech se dosud udržoval malovýrobní charakter, převládala v něm ruční práce. Přesto můžeme konstatovat, že na sklonku 50. let u nás předstihla výroba cukru poprvé jeho dovoz a cukr se začal vyvážet za hranice monarchie, zejména do Anglie a Francie, podunajských knížectví a Itálie.⁹⁸ Celkový vzestup cukrovarnictví pokračoval i v 60. letech, kdy se prosazovala intenzifikace výroby zaváděním nových, efektivnějších technologií (Robertova difuze, Jelínkova saturace a odpařování) a také postupnou koncentrací výroby.⁹⁹

Další vzestup moravského a slezského cukrovarnictví můžeme tedy zaznamenat v 60. a na počátku 70. let 19. století. Šedesátá léta vůbec představují zlatou „gründerskou“ éru cukrovarů. Podniky, které dlouho fungovaly jako nedílná součást hospodářství šlechtických velkostatků, se většinou „osvobodily“ od tohoto těsného spojení a staly se samostatným podnikatelským odvětvím, přičemž se daleko více začaly objevovat v řepářských oblastech. Výroba cukru rozličnými

⁹⁶ Blíže: RUBÁŠ, S.: *Vznik a vývoj Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a možnosti využití ve výuce dějepisu*. Rigorózní práce, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity. Brno 2007, s. 140-143.

⁹⁷ Hrušovanský cukrovar se řadil mezi firmy, které začaly používat pro výrobní provoz parní topení. In: RUBÁŠ, S.: c. d., s. 90-91.

Práce v cukrovarech přinášela rolníkům v zimním období pracovní možnosti a tím i výdělky, stejně jako dalším nekvalifikovaným pracovníkům; ženy nosily v koších ze sklepa řepu do necek, tam ji košťaty praly a dále ručně okrajovaly. Muži takto připravenou řepu přenášeli v koších na „tribunu“ ke kruhadlu. Kvalifikovaní pracovníci vykonávali dílčí práce: při čerání, filtrování, odpařování, zahušťování, krystalizaci a bělení. Jejich denní mzda byla asi dvakrát vyšší než nekvalifikovaných dělníků. Nejlépe placenou skupinou byli tzv. odborníci, jako vaříči a cukrmistři (zpočátku zejména Němci), najímaní za pevný plat na jednu či několik kampaní. K nim patřili též inspektoři, kteří prováděli odborný dohled nad několika cukrovary. Až do počátku 50. let 19. století bylo naše cukrovarnictví výhradně ovládáno „dirigenty“ z německých zemí a částečně i z Francie.

⁹⁸ HÁJEK, J.: c. d., s. 372.

⁹⁹ Převratný zásah do výroby cukru přinesl v roce 1864 (1865) vynález difuze Julia Roberta v židlochovickém cukrovaru k vyluhování řepných řízků; stroj přinášel výrazné zjednodušení výroby cukru. V letech 1865-1872 byla Robertova difuze zavedena do 129 cukrovarů v monarchii, z toho v Čechách do 97, na Moravě do 21 (jako v Kroměříži - 1869, ve Vrbátkách, na Starém Brně, ve Vyškově - 1870, v Holici, Litovli, Šlapanicích, Podivíně - 1871, ve Slavkově u Brna - 1872 atd.).

Produkci difuzerů zajišťovala brněnská továrna Friedricha Wanniecka, strojnické zařízení

změnami ovlivňovala přirozeně zejména vývoj samotného zemědělství (rolník se stal po roce 1848 samostatným hospodářem), kdy pěstováním cukrové řepy jako nové plodiny ubylo pastvin, získanými řízků a chrástem z řepy se zvýšil racionální chov dobytka, což vedlo k jeho ustájení, a tím také k rozvoji mlékárenství a kožedělné výroby. Současně dostatek hnojiva umožnil vyšší výnosy půdy, zejména obilí. Výroba cukru byla však také „injekcí“ pro rozvíjející se strojírenský průmysl, dodávající potřebnou technologii do cukrovarů. Měla rovněž vliv na dobývání vápence, těžbu uhlí a nakonec (jak již bylo uvedeno) i na bankovníctví, protože prakticky žádný cukrovar se neobešel bez služeb bankovních (peněžních) domů. Nově vznikající cukrovarnický průmysl zaměstnával stále více pracovních sil, a tím přispíval v řepářských oblastech k růstu životní úrovně venkovského obyvatelstva.

Pro nastávající období ve výrobě cukru bylo velmi charakteristické poznání, že je nutno zvyšovat denní zpracování řepy, aby se tak zabránilo vysokým ztrátám cukru (cukernatosti) při několikaměsíčním ukládání cukrovky na skládkách (v kretech). Dlouhé cukrovarnické kampaně často trvaly až do jarních měsíců, a neúměrně tak zvyšovaly nároky na mzdy dělníků. Proto bylo nutné výrazně zvýšit produktivitu práce v cukrovarech. Ze všech průmyslových odvětví, spjatých se zemědělstvím, cukrovarnictví začalo dlouhodobě vykazovat největší zisky.

V letech 1860–1868 přibylo na Moravě a ve Slezsku 17 nových cukrovarů, ale protože však některé drobné provozovny současně zanikly, celkový počet cukrovarských podniků se za uvedená léta zvýšil jen na číslo 43 (z 36 na konci 50. let). Přitom se však v mnoha případech jednalo o významné provozy, které zakládali a provozovali majetní podnikatelští jedinci nešlechtického původu; z nových cukrovarů jen 5 mělo v „rodném listě“ uvedeno šlechtický původ.

---

dodávala karlínská firma Daněk a spol. z Prahy. Postupně se uplatňovala produkce difuzerů i v zahraničních cukrovarech. Jelínkova saturace (1863) představovala novou metodu čištění cukrové šťávy. Při této nové metodě oba procesy probíhaly současně. Blíže: PODHORA, J.: *Difuse ve světle dějin*. In: Listy cukrovarnické, 27, 1908-1909; též: NETTWALL, E.: *Rolnické akciové cukrovary*. In: Cukrovarnické listy, 1921-1922, s. 180; též: JANÁK, J.: *Hospodářský rozmach Moravy 1740-1918. Dějiny Moravy, díl 3/1*. Brno 1999 na s. 122 uvádí k r. 1870 difuzi v brněnském obvodu jen v cukrovarech Židlochovice, Staré Brno a Vyškov-Drnovice; příčina neužívání pravděpodobně spočívala ve vyšší nákladnosti investic a v problémech s odváděním spotřební daně. Podrobněji k technickým otázkám cukrovarnického průmyslu: KOPECKÝ, R.: *Stručný přehled technického vývoje českého cukrovarnictví*. In: Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky, 10. Praha 1965, s. 195-252; též: *Technický rozvoj našeho cukrovarnictví za posledních 80 let*. In: Z vývoje české technické tvorby. Sborník k 75. výročí založení Spolku českých inženýrů. Praha 1940, s. 136-139; též: *Z dějin cukrovarnického průmyslu*. In: Chemický obzor, 15, 1940, s. 96-98. Též: CHYLÍK, J.: *Počátky brněnského průmyslu strojního*. In: Svět techniky, 8, 1957, č. 6, s. 368-370. Nastupující technicko-vědecká revoluce se postupně projevila využíváním elektromotorů k pohonu odstředivek a řezaček. Od počátku 80. let bylo v některých cukrovarech zaváděno i elektrické osvětlení obloukovkami a žárovkami (převážně od firmy Křižík).

Hned v roce 1861 byla mapa moravskoslezských cukrovarů obohacena o nový „punkt“.¹⁰⁰ Byl jím cukrovar v *Drahanovicích* na Olomoucku. Zpočátku je uváděn jako majetek hraběte Augusta Sylvy-Taroucca, od 70. let jej spravovala akciová společnost v čele s tímto hrabětem, který byl záhy vystřídán představitelem konzervativní šlechty na Moravě, hrabětem Egbertem Belcredim.

V roce 1862 vznikly další 3 cukrovary. Jednalo se zejména o cukrovarnický provoz v *Břeclavi*, kde místní židovští familianti David, Simon a Leopold Kuffnerové provozovali od roku 1842 emfyteutickou palírnu k výrobě likérů a rosolky. Úspěch rodiny v podnikání podnítil jejího člena Hermanna (Hirsche) k žádosti o povolení k vybudování cukrovaru; přitom se kapitálově spojil se svými příbuznými – bratrem Jakubem (majitelem pivovaru v rakouském Döblingu) a bratrancem Ignácem (majitelem pivovaru v Ottakringu, poblíž Vídně). Budova cukrovaru (šlo o smíšený závod) byla postavena v blízkosti místního nádraží; od roku 1870 byl cukrovar spojen vlečkou se železnicí. Vedle cukrovaru byla zřízena i droždárna (pracovala do roku 1892). Provoz v cukrovaru byl zahájen v roce 1862. Kuffnerové pro pěstování cukrovky postupně skupovali polnosti v okolí Břeclavi (2 500 měřic) a najímali si další pozemky i dvory od knížete Liechtensteina.¹⁰¹

Další dva cukrovary bychom našli v Kelčanech a v Uherském Ostrohu. Cukrovar v *Kelčanech* na Kyjovsku (na místě vyhořelé sklářské huti) provozovala nejdříve komanditní společnost, o tři roky později přeměněná na akciovou společnost, v níž držela rozhodující podíl severomoravská podnikatelská rodina Kleinů, která se dosud prosazovala zejména na železničních, silničních a mostních stavbách, v oblasti železářství i v těžbě uhlí a lignitu.

Naproti tomu smíšený cukrovar v *Uherském Ostrohu* ovládli cukrovarnickí podnikatelé, břeclavští bratři Abraham a Hermann Mayové spolu s Davidem Spitzerem a Adolfem Popperem; jako spoluzakladatel je uváděn i majitel panství kníže Liechtenstein. Mayové předtím měli v nájmu větší hospodářství v Pozořicích u Brna, spojené s lihovarem a pivovarem.¹⁰²

¹⁰⁰ V práci budeme používat podoby „moravskoslezské, moravskoslezský apod.“, tedy psaní obou geografických označení dohromady tak, jak to uvádějí současná Pravidla českého pravopisu; samostatné psaní bude užito jen v případě použití oficiálního dobového označení spolku či organizace nebo citace z pramenů a literatury.

¹⁰¹ Kuffnerové si najali Velký dvůr v Břeclavi, Jánský dvůr ve Staré Břeclavi, dvory Lanšdorf (Ladná), Prechov u Moravského Žižkova, Široký dvůr, Hrušky, Velké Bílovice a sami v roce 1870 vybudovali dvůr v Podivíně; tím se vedle Liechtensteinů stali největšími držiteli půdy na Břeclavsku. Blíže: SMUTNÁ, K.: *Cukrovarnictví v Břeclavi*. In: Město Břeclav. Brno 2001, s. 191-194. Též: RUBÁŠ, S.: c. d., s. 68-69. Též: Věstník Československé jednoty řepářů, roč. IV., č. 3-4, 1. 8. 1922, s. 1.

¹⁰² RUBÁŠ, S.: c. d., s. 131. Též: MZA Brno, H 206. *Cukrovary v Uh. Ostrohu a Uh. Hraďšti, akciová společnost Praha, 1867, 1880-1939*. Inventář, s. 1.

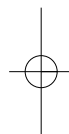

V březnu 1863 měla být kapitálem olomouckého podnikatele a bankéře Moritze Primavesiho dokončena (vedle mlýna) stavba cukrovaru v *Hulíně*, takže na podzim téhož roku byla v něm zahájena první řepná kampaň.¹⁰³ Podnik se stal později součástí akciové společnosti (spolku) *Verein mährischer Zuckerfabriken*.

Zhruba měsíc před vybudováním hulínského cukrovaru I se konala porada českých rolníků z blízkého okolí, která jednala o zřízení rolnického cukrovaru u místního nádraží. Bylo ujednáno, že budoucí akcionáři by měli být výhradně katolického vyznání (tím se zřejmě mělo zabránit vstupu židovským podnikatelům) a všichni zaměstnanci pak Čechy. Žádost o schválení stanov a povolení k založení akciové společnosti však úřední místa zamítla.¹⁰⁴ Akciový kapitál společnosti mělo původně tvořit 400 tisíc zl. rozdělených do akcií po 1 tisíci zl., brzy však došlo k snížení akciového kapitálu na 150 tisíc zl. rozdělených do akcií v nominální hodnotě 300, 500 a 1 000 zl. Se stavbou se mělo začít na jaře 1864, proti tomu se však postavilo vedení města. Hulínský „pokus“ byl prvním případem (byť neúspěšným) zakladatelské aktivity českých venkovských (rolnických) podnikatelských kruhů na Moravě. Zdejší české rolnictvo bylo však konzervativnější a opatrnější; k posílení jejich aktivit došlo počátkem 60. let po vydání říjnového diplomu (1860), po přijetí únorové ústavy (1861) a také po slavnostech u příležitosti tisíciletého výročí příchodu sv. Cyrila a Metoděje na Moravu, konaných v Brně a zejména na Velehradě.¹⁰⁵

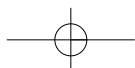
Následující rok 1864 se stal zakládajícím pro další 3 nové cukrovary na jižní Moravě: v Bzenci, v Rohatci a ve Žďánicích. Cukrovary v *Bzenci* a v *Rohatci* u Hodonína náležely bratrské dvojici německých podnikatelů Karlu a Rudolfovi Auspitzovi. Založení cukrovaru ve *Žďánicích* je uváděno k roku 1864, podnik však patrně vznikl již roku 1862 na liechtensteinském velkostatku Bučovice-Žďánice na místě někdejší potašové huti. Cukrovar spolu se dvory náležejícími k pan-

¹⁰³ Údaje o založení tohoto podniku (někdy označovaného jako „Hulín I“ nebo též „starý“ cukrovar) se poněkud rozcházejí: do monografie jsme zařadili dataci ze studie JANÁK, J.: *Počátky podnikatelské aktivity české buržoazie na Moravě (na příkladu cukrovarnictví)*, c. d., s. 312, která vychází z publikace *Hulín. Dějiny a přítomnost města*. Brno 1974, s. 66. V práci VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 365 je uváděn rok zřízení cukrovaru 1861, naopak d'ELVERT, CH.: c. d., s. 617 posouvá letopočet na další rok (1862). JANČÁLKOVÁ, B. v úvodu k Inventáři fondu H 178, MZA Brno, Brno 1983, uvádí rok založení 1871.

¹⁰⁴ Na žádosti se objevila jména několika hulínských měšťanů a rolníků z okolí, jako zemského a později i říšského poslance a starosty ze Záhlinic Františka Skopalíka a zemského advokáta a poslance zemského sněmu z Kroměříže dr. Jana Kozánka. Význačná role na tomto projektu náležela i *Hospodářské jednotě záhlinicko-kvasické*, založené právě zásluhou F. Skopalíka v červenci 1861. Blíže: FIŠER, Z.: *Hospodářská jednota záhlinicko-kvasická (1861-1912)*. Chropyně 1997, s. 41-82. Též: SKOPALÍK, F.: *Zpráva o činnosti a jednáních hospodářské filiální jednoty záhlinicko-kvasické od jejího počátku až do konce roku 1862*. Brno 1863.

¹⁰⁵ Srov. DUREC, I.: *Cyrilometodějské slavnosti v roce 1863 v Brně, jejich přípravy a průběh*. In: Jižní Morava, 31, 1995, s. 51-64.

ství, s pivovarem i s lihovarem ve Ždánicích si na období let 1869–1889 pronajala akciová společnost, skládající se ze dvou podnikatelských rodin – Kleinů a Seidlů a podnikatelů Aloise Scholze a Eduarda Mickla.¹⁰⁶

Podobně vznikla v roce 1865 akciová společnost *Jaronowitzer Zuckerfabriks-Aktiengesellschaft*, která převzala cukrovar v *Dubňanech* u Hodonína, jehož založení je také uváděno již k roku 1858; akcionáře tvořili převážně slezští podnikatelé z Opavska a ze severní Moravy.

V témže roce (1865) byl postaven v *Hodoníně*, v blízkosti Nesytského rybníka a židovského hřbitova, známým vídeňským domem Stummerů první cukrovar v městě; zpracovával řepu z nejbližšího okolí, hlavně z císařských statků.¹⁰⁷

Firma bratří Latzelů (provozující již cukrovar v Bernarticích ve Slezsku) společně s rodinou Kassnerů založila v roce 1866 cukrovar ve *Velkých Pavlovicích* na Hustopečsku, který zpracovával za kampaň (od konce září do března) zhruba 150–200 tisíc centnýřů řepy.¹⁰⁸

O rok později (1867) byly založeny na Moravě další 3 cukrovary: v Lipníku, Chropyni a v Hejčíně. Spojením čtyř členů podnikatelské rodiny Schoellerů, dvou bratrů Skeeneů a vídeňského velkoobchodníka Karl Borksteina se podařilo dát dohromady akciovou společnost s kapitálem 500 tisíc zl., která začala provozovat cukrovar v *Lipníku nad Bečvou*. Po pěti letech (1872) došlo ke zřízení zvláštní rafinerie v Břeclavi, která znamenala racionálnější oddělení výroby surového cukru od rafinády. Již předtím (1871) vznikla akciová společnost lipnicko-břeclavských cukrovarů se sídlem v Lipníku a ve Vídni.

Rovněž cukrovar v *Chropyni* na Prostějovsku byl provozován akciovou společností, coby *Akciová společnost císařsko-královského soukromého chropýnského cukrovaru* se sídlem v Sobotíně; zakládajícími akcionáři byli Arnošt hrabě z Fürstenberka, Albert rytíř z Kleinů, František svobodný pán z Kleinů a Alois Schulz, továrník ze Sobotína. Cukrovar brzy představoval jeden z největších smíšených závodů na Moravě, vyrábějící všechny druhy bílého zboží.¹⁰⁹ Bratři Abraham a Hermann Mayovi, částečně ovládající cukrovar v Uherském Ostrohu, připojili ke svému majetku další dva cukrovary: v roce 1867 to byl závod v *Hejčíně* u Olomouce, když již předtím zde vyráběli líc a lisované kvasnice, a o rok později (1868) cukrovar v *Uherském Hradišti*.

¹⁰⁶ MZA Brno, H 38. *Cukrovar Eduard Seidl a spol. Ždánice, 1862-1928*. Inventář, s. 1-2.

¹⁰⁷ Podrobněji: RUBÁŠ, S.: c. d., s. 17-18. Též: MZA Brno, H 1. *Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický se sídlem v Hodoníně, ústřední kancelář v Brně a cukrovar v Hodoníně, (1831) 1865-1948 (1957)*. Inventář, s. 10.

¹⁰⁸ Blíže: ČAPKA, F.: *Velké Pavlovice mezi dvěma osmačtyřicátými léty (1848-1948)*. In: Město Velké Pavlovice. Velké Pavlovice 2002, s. 116. Též: *Břeclavsko*. Brno 1969, s. 229.

¹⁰⁹ Podrobněji: FIŠER, Z.: *Od cukru k hologramu*, c. d., 11-31. Viz též: JANÁK, J.: *Počátky podnikatelské aktivity české buržoazie na Moravě (na příkladu cukrovarnictví)*, c. d., s. 315. Oba autoři uvádějí rok 1867 jako datum založení chropýnského cukrovaru, přičemž první kampaň zde měla začít na podzim 1868. Naproti tomu CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 21, podobně

V témže roce (1868) došlo z iniciativy majitele drnovického panství barona Jana Mundyho k založení cukrovaru ve Vyškově; původně měl stát v blízkých Drnovicích, ale změnou trasy železnice byl umístěn na okraji Vyškova. O náklady spojené s výstavbou tohoto závodu se dělilo několik společníků, zejména pak Theodor rytíř Offermann, který se také stal hlavním společníkem nově vzniklé komanditní společnosti; tento závod pod názvem Drnovický cukrovar Offermann a spol. fungoval až do roku 1924, kdy byla komanditní společnost změněna na akciovou společnost. Závod byl založen jako surovárna, k cukrovaru náležely propachtované dvory ve Vyškově a v okolí.¹¹⁰

V roce 1868 vznikl také nový cukrovar ve Slezsku. Byl založen ve *Velkých Kunčicích* u Fryštátu majitelem velkostatku hrabětem Saint-Genoisem. V samotné Opavě byly již v roce 1864 schváleny stanovy *Opavské akciové společnosti rafinerie cukru*, které zřídily ve městě již zmíněnou rafinerii cukru.

Těmito podniky se přiblížilo zakladatelské-gründerské období cukrovarnictví na Moravě a ve Slezsku ke svému vyvrcholení. V této druhé fázi (1842–1868) bylo na Moravě a ve Slezsku zaznamenáno 53 nově zřízených cukrovarů, z nichž jen 11 (20,7 %) bylo šlechticko-velkostatkářského původu, kdežto zbylých 42 (79,2 %) bylo v majetku podnikatelsko-obchodnických kruhů, tj. velkoobchodníků, obchodníků, majitelů palíren a továren na likéry, perníkářů apod. To dokumentuje zásadní obrat ve vlastnických vztazích v oblasti moravskoslezského cukrovarnictví. Přitom v mnoha případech od 50. let 19. století vděčí stabilnější podniky za svou existenci vytvářeným akciovým (nebo podobným) společnostem. Jako příklad lze uvést brněnský cukrovar založený obchodníkem J. Putterlikem (1847), který v roce 1856 odstupuje podnik nově zřízené akciové společnosti s kapitálem 740 tisíc zl., nebo nedaleký cukrovar v Králově Poli, jenž musel již tři roky po svém vzniku (1850) být sanován kapitálem silné brněnské velkoobchodní firmy T. Bauer; podobně k tomu došlo u modřického cukrovaru (1851), který byl pět let po uvedení do provozu předán akciové společnosti s kapitálem 550 tisíc zl. Ukazovalo se, že vzrůstá kapitálová účast významných brněnských i vídeňských velkoobchodních domů (jako firem Gomperz, Herčiny, Kafka, Skeene, Robert, Schoeller, Auspitz) a také olomoucké velkoobchodní rodiny Primavesiů. Na rozvoji moravskoslezského cukrovarnictví se také podíleli brněnští obchodníci (jako Flesch, Holzer, Stummer, Waschitz), jejich ostravští kolegové (Gold) nebo opavští obchodníci (Pohl).

Od 50. let začínají do cukrovarnictví investovat i průmyslníci, kteří dosud úspěšně podnikali v jiných výrobních odvětvích, takými byli A. Skeene či J. Gomperz

jako Úvod k Inventáři H 164, MZA Brno. *Chropynský cukrovar, akciová společnost*, uvádí založení závodu k roku 1868 (nebo „uvedení do provozu“); totéž najdeme v práci PEŘINKA, F.: *Vlastivěda moravská*. Okres Kroměříž, I. část. Brno 1911, s. 77.

¹¹⁰ Blíže: *Cukrovar Vyškov. 100 let trvání. 1868-1968*. Vyškov 1968, s. 5-6. Též: MZA Brno, H 162. Úvod k Inventáři *Vyškovský cukrovar, akciová společnost Vyškov (1868-1947)*, s. 9.

(majitelé prosperujících soukenických továren v Brně) nebo další brněnští „textiláci“ J. Teuber a L. Haupt, podobně jako mimobrněnské podnikatelé v textilu (Seidel, Hönig, Gröger) či ve stavebnictví (Kleinové). Poněkud překvapivé je konstatování o poměrně malém angažování židovských podnikatelů v cukrovarnictví (mimo rodiny brněnských Bauerů, břeclovských Kuffnerů či Mayů). Z teritoriálního hlediska pocházeli podnikatelé zejména z Brna, Vídně, Olomouce a také ze Šumperka (Kleinové, Latzelové, Seidlové atd.). Po národnostní stránce až na výjimky (cukrovar v Příboře, v Prostějově nebo v Kvasicích s českými zakladateli) ovládali cukrovary na Moravě a ve Slezsku německí kapitálově silní podnikatelé, z nichž mnozí investovali i do cukrovarů na Slovensku a v Uhrách: A. Skeene v roce 1854 na Žitném ostrově ve V. Táni (cukrovar byl v provozu do roku 1873), břeclovští Kuffnerové a Gutmannové do podobného závodu v Diosegu (1868), Stummer zřídil cukrovary ve Velkých Topolčanech (1869), v Trnavě (1869) a v Mező-Hegyesu nebo brněnský M. Löw-Beer postavil surovarnu v Uherské Vsi (1870).¹¹¹

Vzhledem k sezonnosti při výrobě cukru je složité určit počet pracovníků, kteří byli v cukrovarnických provozech zaměstnáni. Ze zprávy brněnské komory z roku 1865 se dovídáme, že v 19 cukrovarech jejího obvodu bylo zaměstnáno 6 807 osob, z nichž byla jen jedna sedmina (nejvíce snad jedna osmina) stálých zaměstnanců-dělníků, což by představovalo 972 až 850 osob.¹¹²

Od počátku 60. let v úrodných oblastech Moravy a Slezska začali i velcí a střední rolníci po vzoru velkostatkářů kapitalizovat svá hospodářství; zaměřovali se nejen na pěstování dobře placených technických plodin pro přidružený potravinářský průmysl ovládaný velkostatkáři a nečeskou buržoazií, ale zároveň se začali zajímat o možnosti přímé kapitálové účasti na tomto výnosném podnikání, hlavně v cukrovarnictví.¹¹³ Současně s tím vzrůstala mezi pěstiteli-řepaři nespokojenost s podmínkami pěstování a prodeje cukrové řepy. Rolníci si uvědomovali, že oproti majitelům cukrovarů mají omezené právní prostředí, že jsou cukrovarníkům povětšinou vydáni napospas a začali usilovat o zakládání vlastních cukrovarů (tedy rolnických), a to s pomocí jimi vytvářených akciových společností.¹¹⁴ V letech 1869–1873 (tedy v době *hospodářské konjunktury*), v *třetí fázi*, vyvíjelo v českých zemích činnost 77 rolnických cukrovarů (z toho velká většina v Čechách – 69, tedy i většina vůči ostatním vlastníkům, jejichž základní akciový

¹¹¹ Srov. VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 369 an. Též: JANÁK, J.: *Počátky podnikatelské aktivity české buržoazie na Moravě (na příkladu cukrovarnictví)*, c. d., s. 326–328.

¹¹² JANÁK, J.: *Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918*, c. d., s. 119.

¹¹³ Blíže: DUDEK, F.: *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*. Praha 1979, s. 111 an.

¹¹⁴ S tím souvisely stále více se prosazující myšlenky zemědělského svépomocného družstevnictví, které do českých zemí pronikaly ze západní Evropy (z Velké Británie, Francie a zejména z Německa).

kapitál činil 15 840 900 zl.), z nichž plně tři čtvrtiny byly v českých rukou.¹¹⁵ Byl to doajista pozitivní rys, který vypovídal o sílící roli českého cukrovarnictví; ze všech cukrovarů v habsburské monarchii bylo tehdy 87 % v provozu v českých zemích a zpracovávalo se v nich 88,6 % cukrové řepy vypěstované v celé říši. Větší aktivitu než české rolnictvo na Moravě však vykazovali rolníci v Čechách, kde bylo již v letech 1863–1964 založeno 6 rolnických cukrovarů.¹¹⁶

Vedle toho se však tyto cukrovary potýkaly s „dětskými nemocemi“. Často byly zakládány velmi rychle až překotně a lehkomylně, mnohdy s nedostatečným upsaným akciovým kapitálem. Mnohý cukrovar od počátku začínal s dluhy, protože složené peníze mu nestačily ani krýt vydání na výstavbu. Při takovém ukvapeném růstu rolnických cukrovarů chyběli dostatečně schopní a zkušení řídící a techničtí pracovníci. Ne vždy bylo zajištěné dostatečné množství cukrovky. U rolníků-akcionářů převládlo přesvědčení, že od okamžiku získání úvěru bude automaticky následovat výplata dividendy; tím se cukrovary dostávaly do finančních problémů, protože narůstal provozní kapitál (přispíval k tomu zejména nezodpovědný nárůst cen řepy pro rolníky a pohyblivé ceny cukru na trhu). Úrok z těchto půjček předem pohlcoval případný zisk. Často docházelo k navýšení dosavadního kmenového kapitálu vydáním dalších akcií. Neutěšený hospodářský stav se pak nezřídka promítal i do vztahu akcionářů k správním orgánům. Vzájemné osouzení a nedůvěra nebyly ničím výjimečným.

České rolnické cukrovary měly vedle národohospodářského efektu nemalý význam i v rovině národnostní, protože se snažily oslabit dosud převažující monopol cukrovarů v německých rukou. Čeští podnikatelé pod vlivem tradičních stereotypů důvěřovali hlavně investicím do pozemků. Proto se zemědělské podnikání propojené s potravinářskou výrobou stávalo rozhodující sférou opožděného nástupu české národní buržoazie. Souviselo to s agrárním charakterem českého vnitrozemí na Moravě, s nižší kapitálovou náročností a rychlejším obrátem kapitálu v zemědělství i v potravinářství ve srovnání s jinými odvětvími. Za baštu nastupujícího českého podnikání bylo od poloviny 60. let 19. století právě považováno rychle se rozvíjející řepné cukrovarnictví (spolu s modernizovaným pivovarnictvím).¹¹⁷

Tomu mělo napomáhat vytváření záloženských spolků a také budování svépomocných výrobních i spotřebních spolků; nepřímo lze uvést i několik pokusů o založení českých akciových bank na Moravě. „Záložní pokladnice“ zde vzni-

¹¹⁵ Věstník Československé jednoty řepářů, roč. III, č. 23, 1. 6. 1922, s. 328.

¹¹⁶ HÁJEK, J.: c. d., s. 372. Též: DUDEK, F.: *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, c. d., s. 138. První rolnický akciový cukrovar v Čechách byl založen v roce 1863 v Lužici n./Vltavou. In: ŠVEJK, J.: *Stručné dějiny českého řepářství a cukrovarství s ohledem na rolnické akciové cukrovary*. Ovčáry 1923, s. 4.

Průběh zakládání prvních rolnických cukrovarů na Moravě podrobněji popsán: SOUČEK, J.: c. d., s. 24–33.

kaly od počátku 60. let podle vzoru německého ideologa Schulze-Delitsche; do roku 1873 bylo založeno na Moravě a ve Slezsku 143 záložen, z nichž zejména rolnické sehrály důležitou roli při zakládání a úvěrování rolnických akciových cukrovarů. Německé akciové banky na Moravě byly svými úvěrovými podmínkami pro začínající český zemědělský průmysl (tedy i pro pivovary, lihovary, sladovny apod.) nepřijatelné, a proto se jeho představitelé často obraceli s žádostí o úvěr k Živnostenské bance v Praze nebo k některým kapitálově silným záložnám do Čech.¹¹⁸

Po hulínském neúspěšném pokusu o zřízení rolnického akciového cukrovaru (1863) došlo o tři roky později (1866) k podobné aktivitě na Hané, a to v jedné z národnostně silných českých vesnic – v Příkazech u Olomouce; i zde nakonec zůstalo jen u pokusu (nezřízení cukrovaru bylo zdůvodňováno nedostatkem vody). I další pokus na střední Moravě byl neúspěšný, tentokrát v Olomouci (poblíž hlavního nádraží), a to zejména pro odpor zdejší městské rady a majitelů blízkých cukrovarů ve Velké Bystřici a v Hejčíně. Podobně koncem 60. let zůstalo jen u pokusů i na jiných místech Moravy. Bylo tomu tak v Malenovicích na Uherskohradištsku, v Uherském Ostrohu, v Uherském Brodě, v Hulíně, v Kojetíně, v Moravském Krumlově a také v nedalekých Hostěradicích, rovněž jako v Újezdě na Židlochovicu, v Ivanovicích na Hané, v Dřevohosticích a v Drásově na Tiš-

¹¹⁷ Blíže: DUDEK, F.: *Iluze a mýty spojované s hospodářskou emancipací českého národa*. In: Půl století hospodářských dějin. Sborník k 75. narozeninám prof. Ing. V. Průchy, CSc. Praha 2007, s. 73. K politice agrarismu rovněž: FRANKENBERGER, O.: *Agrarismus. Národní hospodářství ze stanoviska venkovského lidu*. Praha 1923. Též: *Čtvrt století agrarismu na Moravě*. In: Selské listy, roč. 47, č. 102, 25. 12. 1929, s. 1.

¹¹⁸ První záložnou na Moravě se stal ústav v Přerově (1861), po něm pak o dva roky později (1863) rolnická záložna v Dubanech; propagátorem rolnických záložen a vůbec zemědělského družstevnictví na Moravě byl profesor chemie a přírodopisu na olomoucké reálce J. R. Demel. Srov. REICH, E.: *Jan Rudolf Demel*. In: *Zemědělství buditelé*. Praha 1937, s. 275-300; též: KRAVÁČEK, F.: *Nástin organizační a podnikatelské činnosti českého rolnictva na střední Moravě ve 2. polovině 19. století*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Historie, 3, 1976, s. 5-56; též: *Organizační a podnikatelská činnost české agrární buržoazie na počátku 20. století (1896-1914)*. In: *Hospodářské dějiny*, 9, 1982, s. 315-402; též: WENZL, F.: *Profesor Jan Rudolf Demel 1833-1905. První průkopník zemědělského družstevnictví na Moravě*. Brno 1935; též: *Význam profesora J. R. Demela v dějinách zemědělského družstevnictví*. Praha 1936.

Blíže: JANÁK, J.: *Počátky moravských záložen a úvěrování průmyslu do roku 1873*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C 34, 1987, s. 71-81; též: *Úvěrování moravského průmyslu od počátku 60. let 19. století do roku 1880*. In: *Časopis Matice moravské*, 105, 1986, s. 63-90; též: *Úvěrování průmyslu na Moravě do počátku šedesátých let 19. století*. In: *Časopis Matice moravské*, 104, 1985, s. 244-267. Též: WENZL, F.: *Dějiny záložen a ostatního družstevního podnikání na Moravě do roku 1885*. Praha 1937.

Ve Slezsku se začalo se zakládáním úvěrových spolků (záložen) po památném táboru lidu na Ostré hůrce u Chabíčova (12. 9. 1869). První záložna byla založena v Plesné v roce 1870. Blíže: PAPOUŠEK, F.: *České zemědělské družstevnictví ve Slezsku*. In: Svoboda. Příloha, roč. IX., č. 191, 13. 8. 1927, s. 9-10.

novsku. Důvody nezdaru byly rozličné, většinou však spočívaly v problémech s přijetím stanov, v rozporech mezi budoucími akcionáři a mnohdy i malým zájmem mezi místními rolníky.

V lokalitě Hané se stalo úspěšné až zřízení prvního cukrovarského rolnického podniku v Kroměříži; iniciátorem jeho založení byla *Hospodářská jednota záhlinicko-kvasická* v čele s jejím předsedou JUDr. Janem Kozánkem a starostou v Záhlinicích Františkem Skopalíkem, přičemž finanční záštitu tvořily dvě městské záložny – v Kroměříži a v Holešově. K ustavení akciové společnosti s názvem *První moravský akciový cukrovar v Kroměříži* došlo v listopadu 1868, když mezi akcionáři z města Kroměříže byli uvedeni i rolníci z okolních obcí, případně i příslušníci jiných profesí (ze 416 akcionářů bylo jen 290 rolníků). K slavnostnímu otevření cukrovaru došlo 10. října 1869. Jeho zprovoznění za účasti asi pěti tisíc osob se stalo velkou národní slavností. Závod byl založen v době konjunktury, kdy domácí výroba zatlačila dovoz cukru ze zámoří, avšak „vše dobré netrvává věčně“, což se potvrdilo i v tomto případě; zakrátko (v letech 1872–1873) cukrovar v důsledku nedostatku vlastních finančních prostředků prodělával složité období. Rolničtí akcionáři z obavy o svůj majetek vložený do podniku začali odprodávat akcie do „cizích“ rukou; funkcionáři cukrovaru začali tyto akcie sami odkupovat, a tak se stalo, že kroměřížský závod, nesoucí název „rolnický“, přešel postupem času do nerolnických rukou.¹¹⁹

O rok později (1870) byla zřízena druhá podobná „cukrovarna“ na Hané, a to skutečně dlouhodobě rolnická, ve *Vrbátkách* nedaleko Prostějova. Vrbátky byly zvoleny za místo nového cukrovaru proto, že ležely na nově budované železniční trase Nezamyslice–Olomouc. O založení cukrovaru se zejména přičinil profesor J. R. Demel, který se také stal prvním předsedou jeho správní rady. Vlastních přípravných kroků se ujala Rolnická záložna v sousedních Dubanech. Základní kámen ke stavbě byl položen koncem května 1870 a již v prosinci téhož roku byl závod slavnostně otevřen, aby krátce nato zahájil první řepnou kampaň. Podobně jako kroměřížský závod zápasil od prvních let své existence se značnými finančními problémy.¹²⁰

Od roku 1868 rovněž ve Slezsku podnikali rolníci-pěstitelé cukrovky akce k založení vlastního cukrovaru. Za pomoci hraběte Wilczka byly vyřízeny nezbytné formalities, takže v katastru města Opavy se objevil další cukrovar (vedle již

¹¹⁹ Blíže: *100 let řepařství a cukrovaru v Kroměříži*. Kroměříž 1969, nestr. Též: FIŠER, Z.: *Hospodářská jednota záhlinicko-kvasická (1861-1912)*, c. d., s. 76-77; též: MZA Brno, H 163. *První moravský akciový cukrovar v Kroměříži (1869-1949)*, Inventář, s. 5-6; též: *Rolnický akciový cukrovar v Kroměříži*. In: Svoboda. *Moravskoslezský deník*, 5. 7. 1925. Blíže k osobě JUDr. J. Kozánka: MALÍŘ, J.: *Příklad JUDr. Václava Šíleného*. In: *Člověk na Moravě 19. století*. Brno 2004, s. 79-110.

¹²⁰ MZA Brno, H 160. *Rolnický akciový cukrovar a rafinerie cukru ve Vrbátkách (1869-1948)*. Inventář, s. 3.

Též: FIŠNEROVÁ, J.: *Prvních 50 let cukrovaru ve Vrbátkách 1870-1920*. Diplomová práce,

tří cukrovarů ve městě: v Krnovské ulici, v tzv. parku a rafinerie cukru v Těšínské ulici), a to v příměstských *Vávrovicích*. Právně byl cukrovar akciovou společností vedenou česky a německy, s protokolárním názvem *Rolnická akciová společnost pro vyrábění cukru z řepy ve Vávrovicích*. Cukrovar od ledna 1870 vyráběl zboží pro obchod, zejména pilé, konkasé a velké a malé homole, později také kostky, krupici a moučku.¹²¹

Zhruba o více než jeden rok později se objevil na Moravě další rolnický cukrovarnický podnik, a to v *Holici* u Olomouce, kde došlo v roce 1869 ke spojení akcionářů z Příkaz s olomouckou akciovou skupinou (jejich kapitál mělo tvořit 2 tisíce akcií po 200 zl., tj. celkově 400 tisíc zl.); samotný provoz v cukrovaru byl slavnostně zahájen v listopadu 1871. Počátek kampaně přitom předcházelo také vysvěcení cukrovaru. Holický cukrovar byl však od počátku kapitálově slabý, a přesto za pomoci účetních triků vyplatil svým akcionářům hned po první kampani dividendu; s finančními problémy se potýkal i v dalších letech.¹²²

V oblasti Hané byl ještě vybudován rolnický akciový cukrovar v *Litvli*, jehož první kampaň začala v prosinci 1871. Od jeho založení poskytovala finanční „záštitu“ cukrovaru místní rolnická záložna (1869) a také Hospodářská jednota v Olomouci. Základní kapitál společnosti byl vyčíslen na 200 tisíc zl., což představovalo průměrnou velikost mezi akciovými cukrovary; tento kapitál měl být získán vydáním 1 000 ks akcií po 200 zl. Aby nezůstali stranou ani drobní rolníci, byly připraveny i akciové podíly po 100 zl. (tzv. půlakcie) a došlo ke stanovení povinné dodávky na každou akcii ve výši 112 q řepy. Mezi akcionáře patřili rolníci jak z Litovelska, tak i z Uničovska, a to bez rozdílu národnosti. Hned po prvních dvou kampaních se však cukrovar dostal do finančních obtíží, protože prodej akcií neprobíhal podle představ vedení a samotná výstavba závodu stála téměř dvakrát tolik, než tvořil upsaný akciový kapitál. Vydáním nových 500

Pedagogická fakulta Palackého univerzity. Olomouc 1971; též: *K stoletému jubileu založení cukrovaru ve Vrbátkách, 1870-1970*. Vrbátky 1970; *Pamětní spis k upomínce 50letého trvání společnosti rolnické cukrovary ve Vrbátkách*. VI. n. Vrbátky 1920. Též: *Selské listy*, roč. 48, č. 32, 19. 4. 1930, s. 11.

J. Janák ve své studii *Počátky podnikatelské aktivity české buržoazie na Moravě (na příkladu cukrovarnictví)*, c. d., s. 320, jako datum zřízení cukrovaru ve Vrbátkách uvádí rok 1869.

¹²¹ Blíže: *Padesát kampaní nového cukrovaru v Opavě-Vávrovicích. 1953-2003*. Opava 2003, s. 3-5. Též: ZAO, Fond Rolnický akciový cukrovar Opava-Vávrovice, Fond Josef Gebauer, inv. č. 303, karton č. 24.

Pilé= hrubozrnný druh bílého cukru o nepravidelných menších nebo větších kusech; konkasé (conccassé) =sekané nebo lámané homole cukru.

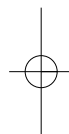
¹²² Na založení holického cukrovaru se významně podílel již připomínaný prof. Demel. Srov. JANÁŠEK, J.-VAŇÁK, I.: *Sto let cukrovaru v Holici u Olomouce*. Holice 1971, s. 7-8. Též: ROUČA, V.: *Dějiny rolnického podniku na příkladu cukrovaru v Holici u Olomouce*. Bakalářská práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Brno 2007, s. 13-17; též: HUDÍKOVÁ, L.: c. d., s. 52-65. Neméně významnou roli při zakládání holického cukrovaru sehrál také Josef Vysloužil z Příkaz (1829-1899). Blíže: *Selské listy*, roč. 47, č. 41, 25. 5. 1929, s. 3.

akcií mělo dojít ke zvýšení dosavadního kapitálu na 300 tisíc zl.; vedle toho byla vyhlášena povinná půjčka 60 zl. na jednu akcii.¹²³

Dosavadní projektované a zřízené rolnické akciové cukrovary se nacházely mimo oblast jižní Moravy; první takový podnik v tomto regionu vznikl v *Podivíně* u Břeclavi. Dne 11. prosince 1868 požádali zdejší rolníci spolu s rolníky z okolních obcí a s několika místními měšťany i duchovními o povolení k přípravným pracem ke zřízení rolnického akciového cukrovaru. Žádost mj. podepsali významní činitelé českého národního života na jižní Moravě – poslanec zemského sněmu E. Kornyšl z Rakvic, starosta ze sousedních Velkých Bílovic V. Lebloch¹²⁴ a starosta F. Bezděk z Kobyli. Základní kapitál akciové společnosti tvořilo 300 tisíc zl. rozdělených do tisíce akcií po 300 zl. (s možností zvýšení na 500 tisíc zl.). Vlastní stavba započala v roce 1870, o rok později (1871) pak přišla první kampaň.¹²⁵ Po úvodních dvou úspěšných letech přišlo období úpadku a dluhů, kdy se v průběhu roku 1873 akciová společnost dostala do konkursu; podnik koupila v dražbě jakožto největší věřitel strojírna pražské firmy Daněk a spol., která jej prodala karlínskému purkmistrovi Josefu Götzlovi. Cukrovar tak zůstal v českých rukou a v dalších letech úspěšně prosperoval.¹²⁶ Podivínský cukrovar byl pouze jedním z akciových rolnických cukrovarů, které v původní podobě nepřekročily hospodářskou krizi po roce 1873.

Uplynul rok od uvedení do provozu podivínského cukrovaru a na jižní Moravě začal pracovat druhý akciový rolnický cukrovar, tentokrát ve *Slavkově u Brna*. Po přípravných jednáních od února 1871 do konce února následujícího roku byla svolána valná hromada akcionářů, po níž se přikročilo ke stavbě cukrovaru. První kampaň byla zahájena v říjnu 1872, cukrovar byl provozován pod firmou *Akciová továrna na cukr a lžh*; od počátku se závod potýkal s finančními problémy, které s dalšími léty narůstaly, takže původně jako rolnický cukrovar byl

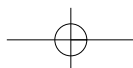

¹²³ Podrobněji: VIKTOŘÍK, M.: *Litovelský cukrovar. Dějiny podniku od jeho založení až do současnosti*. Litovel 2005, s. 12-19. Též: VAŇÁK, B.: *Sto let výroby bílého zlata v Litovli 1871-1971*. Litovel 1971.

¹²⁴ Osoba starosty V. Leblocha přiblížena: ČAPKA, F.: *Od zrušení poddanství do roku 1918*. In: ČAPKA, F. a kol.: *Velké Bílovice. Dějiny jihomoravské obce*. Brno 1996, s. 208-218.

¹²⁵ K charakteristice ovzduší, v němž myšlenka na zřízení podivínského rolnického akciového cukrovaru vznikala, se často uvádí i aktivity spojené s tzv. tábory lidu (1868-1871); dne 4. června 1869 se takový tábor sešel v nedalekém háji Padoxi u sousedních Rakvic. Za iniciátora myšlenky zřídít v Podivíně cukrovar bývá také někdy označován spolek Břetislav, „spolek pro orbu, národní hospodářství a průmysl v Podivíně“. Blíže: REŽNÝ, H.: *Rolnický akciový cukrovar v Podivíně*. In: Podivín. Vlastivědný sborník jihomoravského města. Podivín 1997, s. 241-244. Ve studii JANÁK, J.: *Cukrovar v Podivíně - jeden z nezdařených pokusů o rolnický akciový podnik*. In: Podivín, c. d., je na s. 236 uvedena datace tábora lidu 4. července 1869.

¹²⁶ Podivínský cukrovar se v roce 1894 dostal do vlastnictví břeclavských Kuffnerů, kteří jej v roce 1912 zrušili. Podrobněji: JANÁK, J.: *Cukrovar v Podivíně - jeden z nezdařených pokusů o rolnický akciový podnik*, c. d., s. 231-240; též: REŽNÝ, H.: c. d., s. 244-253.

v roce 1876 prodán v exekuční dražbě První českomoravské továrně na stroje, následně pak jej v roce 1878 koupil Heřman Redlich, syn spoluzakladatele cukrovaru ve Zborovicích, jenž jej v roce 1886 rozšířil o rafinerii.¹²⁷

Rok 1872 se rovněž stal významným pro oblast Pohořelicka, protože v uvedeném roce došlo v nedalekých *Vranovicích* k založení dalšího rolnického akciového cukrovaru na jižní Moravě. Kromě rolníků z okolních vesnic se na tomto podniku podíleli i činitelé Národní strany z Brna, jako například J. S. Wurm. Zdejší cukrovar (na rozdíl od podivínského) vzdoroval konkurenci podstatně déle; teprve v roce 1884 byl prodán Živnostenské bance v Praze a po dvou letech přešel do majetku České společnosti pro průmysl cukrovarnický v Praze.¹²⁸

Z rámce rolnických cukrovarů se poněkud vymyká cukrovar ve *Šlapanicích* poblíž Brna, protože v jeho čele stáli od počátku (1871) konzervativní velkostatkáři a dále také politici a podnikatelé z řad české Národní strany na Moravě; to dokládají jména jako dr. Alois Pražák nebo dr. František Šrom. Do čela přípravného výboru (a posléze správní rady) byl zvolen hrabě Egbert Belcredi z Líšně; v lednu 1872 byl cukrovar slavnostně vysvěcen a uveden do provozu. Od roku 1887 byly k němu připojovány nedaleké dvory (líšeňský, slatinský a tvaroženský hraběte Belcrediho, dvůr v Holubicích hraběte Palfyho nebo pozoříčský dvůr knížete Liechtensteina). Postupně rolníčtí akcionáři lacino prodali skoro 400 akcií místnímu obchodníkovi Aloisu Tauschinskému, který tak cukrovar ovládl. Nakonec jej počátkem 20. století získala skupina průmyslníků v čele s židlochovickým Justinem Robertem a majitelem slavkovského cukrovaru Viktorem Redlichem.¹²⁹

Čistě velkostatkářský charakter měl cukrovar v severní části *Pohořelice* (v blízkosti dvora *Cvrčovice*, proto je někdy uváděn jako „cvrčovický“), založený majitelkou dolnokounického panství Terezií Herbersteinovou; se stavbou se započalo v roce 1871 a do provozu byl uveden na podzim 1872. Cukrovar zpočátku vyráběl melasu, homole a pilé, od roku 1882 fungoval jen jako surovárna.¹³⁰

Naopak podnikatelská společnost vlastníci dosud cukrovar ve Zborovicích (1851) založila v roce 1869 svůj druhý cukrovar, tentokrát v *Kojetíně*. Původně

¹²⁷ Podrobněji: J. V. Žd.: *Vznik a úpadek spolku pro stavbu akciového cukrovaru ve Slavkově (z rukopisných zápisků)*. In: Svoboda. Moravskoslezský deník, 5. 12. 1922, č. 285, s. 5-6. Též: Výškovsko. *Vlastivěda moravská*. Brno 1965, s. 429. Též: MZA Brno, H 207. *Slavkovský cukrovar, a. s. v Brně (1868-1942)*. Inventář, s. 1.

¹²⁸ Blíže: ČAPKA, F.: *Ze života obce v posledních desetiletích habsburské monarchie a v letech první republiky (1848-1938)*. In: Obec Vranovice. Břeclav 2007, s. 78-79.

¹²⁹ Srov. SOUČEK, J.: c. d., s. 33 an. Též: MZA Brno, H 235. *Akciová společnost cukrovaru rolnického ve Šlapanicích (1871) 1888-1942 (1947)*, s. 1; též: ŠTĚPÁNEK, P.: c. d., s. 56-59.

¹³⁰ *750 let města Pohořelice*. Brno 1973, s. 36. Též: RUBÁŠ, S.: c. d., s. 102; též: MZA Brno, H 208. *Akciová společnost rafinerií rolnických cukrovarů Cvrčovice, 1900-1949*. Inventář, s.1-2. Pohořelický cukrovar byl v držení hraběcí rodiny Herbersteinů až do roku 1923, kdy Bedřich Herberstein jej prodal (s celým panstvím dolnokounickým) Akciové rafinerii rolnických cukrovarů se sídlem v Olomouci.

se zde snažili místní rolníci o založení vlastní akciové společnosti, což se však minulo účinkem. Iniciativy se chopila nově založená akciová společnost *Zborowitz-Kojeteiner Zuckerfabriken des A. Popper et. Co.* (Zborovicko-Kojetínské cukrovarny A. Popper a. s.) a v krátké době uvedla do provozu nový závod.¹³¹

V třetí fázi zakladatelského období cukrovarů na Moravě a ve Slezsku (1869–1873) bylo založeno 12 závodů, z nichž 9 tvořily rolnické akciové cukrovarny. Ve srovnání s německými závody byly rolnické cukrovarny kapitálově slabší, trpěly špatnými úvěrovými možnostmi, když úroková míra dosahovala někdy výše až 25 %. Přidáme-li k tomu mnohdy nekvalitní odborné vedení samotných závodů, končily první kampaně rolnických cukrovarů se značnými ztrátami. Odtud pak vedla cesta k jejich konkursům (cukrovar v Podivíně, ve Vranovicích) nebo přímo k předání do německých „rukou“ (Slavkov u Brna); přitom se mnohdy závody prodávaly za směšně nízké ceny.¹³² Naznačené problémy se odrazily v počáteční menší výrobní kapacitě českých rolnických cukrovarů, kdy většina z nich zaznamenala nárůst zpracovávané řepy až od druhé poloviny 70. let.¹³³ Současně můžeme konstatovat, že po tomto období vypjaté konjunktury následovala zákonitě deprese. K nárůstu celkové produkce moravskoslezského cukrovarnictví došlo v letech 1872–1873, takže odbyt surového cukru se začal orientovat také do zemí severozápadní Evropy, do Belgie a do Holandska. Rafinovaný cukr bylo možné vyvážet i na evropský jih a jihovýchod; slezský cukr byl expedován i do zemí Orientu a dokonce do Ameriky. Po vídeňském finančním krachu v květnu 1873 přirozeně došlo i v českých zemích v cukrovarnickém průmyslu ke krizi. Současně však zesílil exportní charakter našeho cukrovarnictví.

¹³¹ MZA Brno, H 209. *Zborovicko-Kojetínské cukrovarny, akciová společnost Brno, 1863-1942 (1949)*. Inventář, s. 1. Vedle A. Poppera, ústřední postavy akciové společnosti, byli jeho společníky M. Redlich a I. Friesse. Blíže: Selské listy, roč. 48, č. 45, 7. 6. 1930, s. 6.

¹³² Podrobněji: JANÁK, J.: *Počátky podnikatelské aktivity české buržoazie na Moravě (na příkladu cukrovarnictví)*, c. d., s. 328-330. Též: CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 23-30, též: VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 371. Etapu počátečního vývoje moravskoslezského cukrovarnictví přibližuje také studie: ČAPKA, F.: *Zakladatelské období cukrovarnictví na Moravě a ve Slezsku do hospodářské krize v roce 1873*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 26/2012/1. Brno 2012, 20 s. rkp., v tisku.

¹³³ Toto konstatování potvrzují následující čísla: z 11 moravských a slezských cukrovarů, které v kampani 1873/1874 zpracovaly přes 150 tisíc centnů řepy, nebyl ani jeden český; teprve v kampani 1876/1877 najdeme mezi cukrovarny s největším množstvím zpracované řepy závody v Kroměříži a v Litovli, od kampaně 1877/1878 k nim přistupují také Vrbátky, Holice a Podivín, v následujících kampaních i Šlapanice, dále pak Brodek a Malé Prosenice. Srov. *Statistisches Jahrbuch*, 1873-1882. Wien 1874-1883.

K cukrovarské krizi blíže: VILIKOVSKÝ, V.: *Jubilejní vzpomínka na cukrovarskou krizi v r. 1873*. In: Věstník Ústřední jednoty řepářů československých, roč. XIV, 1933, č. 5, s. 129-130.

3. Vývoj moravskoslezského cukrovarnictví od poslední čtvrtiny 19. století do rozpadu Rakousko-Uherska

Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích v poslední čtvrtině 19. století je charakterizován střídáním období konjunkturálního rozvoje s krizovými léty, soupeřením „českého cukru“ o prosazení se na zahraničních trzích, na nichž se „utkával“ nejen se zámořským třtinovým cukrem, ale i s evropskou konkurencí, zejména řepného cukru z Francie a z Německa. Je přirozené, že moravskoslezští cukrovarníci (stejně jako jejich kolegové z Čech) hledali všemožné způsoby, jak krizová období zmírnit nebo najít cestu z nich. Jednak se snažili snížit daňové zatížení nebo přenést daně na samotné spotřebitele,¹³⁴ jednak usilovali o zlevnění dopravy a snížení cen cukrové řepy, a v neposlední řadě hledali možnosti ke zvýšení vývozu cukru.¹³⁵ K dosažení těchto cílů jim mělo napomoci sdružování se do profesních organizací – spolků.¹³⁶ Poněkud specifické postavení si

¹³⁴ Ve svých požadavcích na vídeňskou vládu k úpravě finančních a hospodářsko-politických podmínek cukerní výroby se cukrovarníci odvolávali na výhodnější podmínky cukerní výroby ve Francii a v Německu. Připomínáme, že poslední úprava tzv. cukerní daně byla v říši provedena k 1. 8. 1880 vydáním nového zákona; první daň z cukru byla zavedena 12. 11. 1849 coby daň výrobní, krátce nato (k 7. 9. 1850) byla upravena na daň z množství řepy. K dalším novelizacím docházelo v letech 1860, 1865, 1878. Uvedený cukerní zákon z roku 1880 platil do 20. 6. 1888, kdy bylo publikováno znění nového a více liberálnějšího zákona, kterým se „dostavila volnost práce tovární“. Blíže: VILIKOVSKÝ, V.: *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu. Od nejstarších dob až do vypuknutí světové krise hospodářské*, c. d., s. 377-378. Též: HODEK, G.: *K otázce daně z cukru roku 1896*. Praha 1896.

¹³⁵ F. Dudek dospěl ke zjištění, že během 26 kampaní od konce 80. let 19. století do vypuknutí první světové války se v rakousko-uherské monarchii již prakticky nezměnil poměr mezi vyvezeným cukrem a zdaněným cukrem (tj. spotřebovaným v monarchii); v těchto letech bylo průměrně vyváženo z monarchie 60 % veškerého vyrobeného cukru, tuzemská spotřeba činila asi 37 % výroby.

¹³⁶ První *Spolek cukrovarníků* v rámci monarchie byl ustaven v roce 1854 v Praze, později přesídlil do Vídně a přeměnil se v *Ústřední spolek cukrovarníků v Rakousko-Uhersku* (1876). V roce 1868 byl založen nový *Zemský spolek cukrovarníků z Čech*, který fungoval do roku 1874, kdy se v důsledku krize rozpadl; jeho místo zaujal od roku 1876 coby zemský orgán samostatný *Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách* se sídlem v Praze. Mimo něj existoval *Spolek cukrovarníků severních Čech* (1868), *Spolek cukrovarníků středních Čech* a *Spolek cukrovarníků východních Čech* (1869). Podobně i v Brně vznikl *Klub moravsko-slezských cukrovarníků*, sdružující od 7. 1. 1895 surovarny z Moravy, Slezska, Haliče a Dolních Rakous. V roce 1897 se v Praze uskutečnila ustavující valná hromada *Společenstva rakousko-uherských cukrovarů* se sídlem ve Vídni (pečující zejména o vývoz cukru), která měla tři pobočky: pro Čechy v Praze, pro ostatní předlitavské země v Brně a pro Uhry v Budapešti. Blíže: KŘÍŽEK, J.: *Krise cukrovarnictví v českých zemích v osmdesátých letech minulého století a její význam pro vzrůst rolnického hnutí*. In: *Československý časopis historický*, IV, 1956, s. 276. Též: JANÁK, J.: *Hospodářský rozmach Moravy 1740-1918*, c. d., s. 122-123. Též: *K jubileu české organizace průmyslu cukrovarnického*. In: *Listy cukrovarnické*, roč. XLIV, č. 47/48, 30. 7. 1926, s. 509-513.

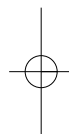

získal tzv. *Club mährischer Zuckerfabriks-Dirigenten* (Klub řídících pracovníků moravských cukrovarů), k jehož založení došlo v roce 1878.¹³⁷

Již připomenutá hospodářská krize po květnu 1873 zakládání dalších cukrovarských podniků výrazně omezila.¹³⁸ Těžce dolehla krize nejen na vlastníky cukrovarů, ale i na pěstitele cukrové řepy, což potvrzuje skutečnost, že obě tato odvětví byla spolu těsně spjata a vzájemně se ovlivňovala. Banky vypovídaly kapitálové jištění a samotné cukrovary se nedokázaly vyrovnat s nedostatkem finančních prostředků. Přesto některé z cukrovarů i za cenu finančních ztrát cukerní krizi přečkaly, řada dalších však hospodářsky nepřežila. Na počátku krize výroba cukru v českých zemích (v kampaních 1873–1875) celkově poklesla zhruba o 25–26 %, ale již za tři roky překročila předkrizovou výrobu o 14 %. Rovněž klesl osev cukrovky, a to přibližně o 17 %.¹³⁹ V kampani 1875/1876 bylo na Moravě v činnosti 47 cukrovarů (podle Vilikovského), z nichž jen 7 můžeme označit jako „větší“ (14,9 %), ve Slezsku pracovalo 9 závodů, z čehož byly 2 „větší“ (22,2 %).¹⁴⁰

V moravských cukrovarech se v 21 případech používala difuze, ve 26 provozech pracovaly lisy. Vedle toho byly zdokonalovány zejména odpařovací stanice a při modernizaci byla věnována zvýšená pozornost tepelné rekonstrukci kotelen.

Cukrovarnictví se však poměrně rychle (na rozdíl od jiných odvětví) vzpamatovalo z krize, k čemuž napomohl rostoucí vývoz cukru, který byl podporován vývozními právy. Veškerý další vývoj po vídeňské katastrofě byl charakterizován technickým zdokonalováním cukerní výroby, neboť některé další, hlavně cenové, daňové a sociální krize přesvědčily cukrovarníky o nutnosti vyrábět takové zboží, které svou kvalitou je na světovém trhu konkurenceschopné. Postupně se snižovala reálie, a naopak se zaváděly technické novinky. Západoevropští a hlavně britští odběratelé měli především zájem o kvalitní rafinátu, jejíž výroba byla však při nízké výrobní koncentraci pro většinu menších cukrovarů nerentabilní. Proto docházelo k výrobně technickému oddělení rafinerií a surovin, kdy vznikaly velkokapacitní a moderně zařízené suché rafinerie, které vykupovaly

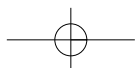

¹³⁷ Klub sdružoval správce a ředitele jednotlivých cukrovarů a cukrovarnických podniků. Jeho členy byli většinou Němci a také jednacím i písemným stykem byl veden v němčině. Posláním Klubu byly výměny zkušeností a informací a také sledování legislativy k cukrovarnictví. Po roce 1918 se rozpadl. Blíže: MZA Brno, H 157. *Klub řídících pracovníků moravských cukrovarů (Club mährischer Zuckerfabriks-Dirigenten), 1878-1920*. Inventář.

¹³⁸ Blíže: SOUČEK, J.: c. d., s. 33-43.

¹³⁹ V předchozích letech 1869-1873 zaznamenal osev cukrovky v českých zemích stálý nárůst - v Čechách to bylo téměř dvojnásobně, na Moravě více jak jedenapůlkrát.

¹⁴⁰ Pro srovnání uvedeme čísla z Čech, kde bylo v činnosti 145 cukrovarů, z nichž bylo 16 „větších“ (11 %); difuze se používala ve 103 závodech, lisy pak ve 42 cukrovarech. In: VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 372-373. Některá uváděná přehledná čísla však ne plně korespondují s pozdějšími údaji (např. u Janáka).

surový cukr z mnoha menších surováren (mnohé z nich přitom zanikaly), dále jej zpracovávaly na kvalitní a exportní zboží. Poměrně rychlé překonání krize ze 70. let umožnil také stálý vzrůst domácí spotřeby cukru.¹⁴¹

Velké cukrovary si kupovaly nebo najímaly velkostatky k pěstování cukrovky a k využití hodnotného krmiva i hnojiva, ty bohatší a větší si opatřovaly i uhelné doly, vápencové lomy, zakládaly lihovary na zpracování melasy, sušárny řízků, výroby melasových krmiv a ve větších městech si zřizovaly prodejní kanceláře.¹⁴²

Teprve na počátku 80. let bylo na Moravě založeno 6 nových cukrovarů, z nichž 4 měly charakter rolnických akciových podniků. Toto zakladatelské oživení bylo odrazem přechodného zotavení cukrovarnické produkce. Nové cukrovary byly zakládány již jen zvolna a opatrně, a naopak mnohé ze stávajících byly rušeny, protože se buď zařízením nebo organizací výroby nepřizpůsobily novým poměrům.

V roce 1880 se jednalo o utraktivistický rolnický akciový cukrovar v *Uničově* (Unčově), jehož akcionáři byli (podobně jako v Litovli) rolníci české i německé národnosti; v dalším vývoji se podnik dostal pod čistě německou správu. Krátce nato, v roce 1881, se objevil i v nedaleké *Mohelnici* rolnický akciový cukrovar, o jehož založení se usilovalo již v roce 1871, avšak pro malý zájem nedošlo k realizaci. Cukrovar se dostal v roce 1885 do konkursu a koncem 80. let se stal majetkem severomoravské německé rodiny M. W. Brasseů a později cukrovarnické rodiny Kürschnerů.¹⁴³

V téže době (koncem března 1881 se konala valná hromada akcionářů) bylo po dlouholetých přípravách rozhodnuto o výstavbě rolnického akciového cukrovaru v *Brodce* u Přerova. Úmysl postavit cukrovar v Brodce měl již předtím německý cukrovarnický spolek *Verein mährischen Zuckerfabriken*, avšak pro odpor tamního českého rolnictva k tomu nedošlo; Verein postavil namísto toho cukrovar v Hulíně. První kampaň v Brodce začala už koncem listopadu 1881. Od počátku se cukrovar potýkal s finančními obtížemi. Místní brodecká záložna i záložny v okolí nebyly schopné závod v dostatečné výši úvěrovat, takže financování nakonec převzala Živnostenská banka v Brně. Cukrovar se rovněž potýkal s nedostatkem řepy, kterou musel dopravovat až z Uherskohradištska. Po překonání prvotních obtíží se v něm od konce 80. let situace zlepšovala, což přinášelo zvýšení výrobní kapacity závodu.¹⁴⁴

¹⁴¹ Suché (nebo též „čistě“) rafinerie se zabývaly pouze rafinováním kupovaného surového cukru převážně pro vývoz. In: JANÁK, J.: *Hospodářský rozmach Moravy 1740-1918*, c. d., s. 120. Též: KRÍŽEK, J.: c. d., s. 282-290.

¹⁴² DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 22.

¹⁴³ FISCHER, R.: *Rolnický akciový cukrovar v Mohelnici*. Olomouc 1915, s. 59.

¹⁴⁴ Blíže: *Sto let výroby bílého zlata v Brodce u Přerova*. Brodek u Přerova 1981, s. 11-19. Též: HUDÍKOVÁ, L.: c. d., s. 46-47.

V témže roce jako brodecký cukrovar (1881) byl také zřízen rolnický akciový cukrovar v *Malých Prosenicích* na Lipnicku. I zde se projevila snaha rolníků o založení vlastního cukrovaru mnohem dříve, než došlo k samotné jeho realizaci. Vedle rolníků upisovali ve velké míře akcie také občané dvou okolních měst, tj. Přerova a Lipníka. Původní akciový kapitál činil 280 tisíc zl., na jednu akcii činila povinná dodávka 150 q cukrovky. Největší počet akcií získal přerovský cukrovarník Alfred Skeene a také rolník Josef Vykoukal ze Želatovic u Přerova. Protože hrozilo nebezpečí úplného poklesu ceny akcií a jejich odprodej konkurenčnímu závodu v Lipníku, bylo v září 1883 vytvořeno soukromé *Dobrovolné družstvo pro skupování akcií*, které získalo značnou část akcií a pak je přidělilo svým členům. Majiteli cukrovaru tak zůstali drobní čeští rolníci.¹⁴⁵

Zřízení cukrovaru ve *Všetulech* je ukázkou toho, jak mnohdy byl výběr místa pro nový cukrovar ovlivněn dostupností železniční tratě. V roce 1880 bylo započato se stavbou železniční dráhy Kroměříž-Zborovice. Majiteli kvasického cukrovaru, rytíři Emanuelu Proskowetzovi, bylo jasné, že tato dráha umožní konkurenčním cukrovarům ve Zborovicích a v Kroměříži dopravovat řepu s menšími výlohami do svých závodů. Snažil se proto prosadit výstavbu drážní odbočky do Kvasic, což se mu však nepodařilo. Proto se rozhodl postavit nový cukrovar raději poblíž Holešova, nedaleko probíhající výstavby železnice. Na podzim roku 1880 Proskowetz zakoupil pro stavbu tzv. polní mlýn u obce Všetuly, k němuž patřila rozsáhlá vodní práva s pozemky; nově budovaná železniční trať do Holešova byla vedena asi 400 metrů od cukrovaru. Pod názvem *Akciová společnost cukrovaru Všetuly* došlo k vytvoření německé akciové společnosti, na níž se vedle rodiny Proskowetzů podíleli dále hrabě Rudolf Wrba a David Gutmann; ustavující valná hromada nové společnosti se konala v květnu 1882, přičemž s výstavbou bylo započato již začátkem uvedeného roku. Ve všetulském cukrovaru byla zavedena řada dosud nevyzkoušených technických novinek: nový systém odpařovacího systému, ohřívání difuzní baterie dvěma předhřívači a elektrické osvětlení zavedené pražskou firmou Křižík. Provoz cukrovaru byl spuštěn 2. listopadu 1882. Všetulský cukrovar se v mnohém stal vzorem nejen pro domácí, ale i pro zahraniční cukrovary.¹⁴⁶ Ve stejném roce (1882) zřídil kníže Liechtenstein také cukrovar v *Moravském Krumlově*.

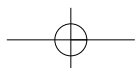
V polovině 80. let začal budovat majitel místní pekárny a mlýna Adolf Redlich druhý cukrovar v *Hodoníně (II)*, který zahájil kampaň v roce 1886.¹⁴⁷ Mezi

¹⁴⁵ Pamětní list k upomínce pětadvacetiletého trvání akc. spol. Rolnického cukrovaru akciového v *Prosenicích*. Přerov 1906, nestr.

¹⁴⁶ Podrobněji: MZA Brno, H 159. *Břeclavská rafinerie cukru, a. s. Všetuly*. Inventář, s. 14-17. Srov. SOUČEK, J.: c. d., s. 43 an.; též: VILIKOVSKÝ, V.: *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu od nejstarších dob až do vypuknutí světové krise hospodářské*, c. d., s. 372 an.

¹⁴⁷ Adolf Redlich (1839-1896) byl otcem posledního ministra financí Rakousko-Uherska dr. Josefa Redlicha.

oběma hodonínskými cukrovary nastal boj o řepu, v němž starší cukrovar Stummerův (Hodonín I, 1865) podlehl, takže jej roku 1890 Stummer prodal firmě Bří Redlichové & Berger, která začala spravovat oba cukrovary.¹⁴⁸

Ne vždy se pokus o vybudování nového závodu zdařil. Ke zklamání jistě došlo v Kostelci na Prostějovsku, kde v červnu 1880 obdrželi místní rolníci sdělení zemského místodržitelství, že jim nebylo uděleno povolení ke zřízení cukrovarnické akciové společnosti; jako důvod byl uváděn nedostatečný základní kapitál.

Pro období let 1882–1885 je uváděno na Moravě (bez Slezska) 55 cukrovarů (podle J. Janáka), z nichž však bylo možné považovat za české jenom 6 rolnických akciových cukrovarů (Brodek, Holice, Kroměříž, Litovel, Prosenice a Vrbátky) a 2 cukrovary ve vlastnictví českých firem (původně rolnický závod Vranovice, náležející Živnostenské bance, a Podivín, patřící pražské firmě J. Götzel), zatímco další 3 rolnické cukrovary fungovaly jako národnostně smíšené, tedy česko-německé (Mohelnice, Šlapanice u Brna a Uničov). Ve všech ostatních byl kapitál výlučně německý (nebo německo-židovský), což dokládají některá jména cukrovarnických podnikatelů (A. Skeene, J. Robert, E. Proskowetz), kteří náleželi ke špičkám Německé liberální strany na Moravě. Naproti tomu drobní čeští podnikatelé tíhli k Moravské lidové straně (blízké mladočechům). V Čechách se naproti tomu projevoval český kapitál v cukrovarnictví v mnohem větší míře. Z uvedených 55 moravských cukrovarů (podle Součka) bylo 9 rolnických akciových cukrovarů, 11 akciových kapitalistických, 8 kapitalistických společností, 18 kapitalistických soukromých, 8 šlechticko-velkostatkářských a 1 bankovní. Pro představu o počtu zaměstnanců v cukrovarech se k roku 1880 uvádí, že v době kampaně pracovalo v moravských cukrovarech (kampaň trvala v surovarnách 60–150 pracovních dnů) skoro 13 tisíc dělníků a zhruba 5 tisíc dělníků v rafineriích; Souček pro kampaň 1882/1883 uvádí přesnější čísla: 14 167 dělníků (z toho bylo 9 514 mužů a 4 653 žen vč. dětí), přičemž denní plat se u mužů pohyboval v rozmezí 35 kr. až 1 zl. 35 kr., u žen pak 15 kr. až 1 zl. 20 kr.¹⁴⁹ Opavská komora ve Slezsku uváděla k roku 1885 průměrnou délku kampaně 96 dní, dělníků pak asi 518.¹⁵⁰

Od řepné kampaně 1884/1885 docházelo k opětovnému krizovému meziobdobí, když v důsledku poklesu vývozu cukru se již na jaře 1883 objevily příznaky blížící se nové cukerní krize (1884–1888) jako odraz krachu na pařížské burze v lednu 1882; krizí byly více postiženy Čechy než Morava. Současně klesaly ceny vyváženého cukru (až o čtvrtinu), což bylo odrazem nadprodukce v exportních zemích. S tím se zákonitě snižovala i produkce cukrovky a rušení

¹⁴⁸ Blíže: RUBÁŠ, S.: c. d., s. 19–20. V roce 1896 byl cukrovar Hodonín I přebudován na tzv. suchou rafinerii, zpracovávající výhradně surový cukr vyrobený v novém závodě (v Hodoníně II).

¹⁴⁹ SOUČEK, J.: c. d., s. 56–58.

¹⁵⁰ JANÁK, J.: *Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918*, c. d., s. 119.

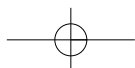
některých cukrovarů.¹⁵¹ Protože pro cukrovarnictví v českých zemích bylo typické, že nedisponovalo vlastním větším provozním kapitálem, a že naopak pracovalo s rozsáhlým úvěrem (to přinášelo jeho úzké propojení na banky, které v mnoha případech dokonce prováděly komisionářský obchod s cukrem), účinky cukerní krize se také projeví v peněžnictví. Pro banky a další peněžní ústavy nastala doba zvýšeného výběru vkladů a vypovídání úvěrů; vzniklým stavem byla značně poškozena i největší banka českých podnikatelských kruhů – Živnostenská banka, jež byla ve značném měřítku zúčastněna na cukerní výrobě.

Stavem v cukrovarnictví se začaly zabývat i různé hospodářské organizace a instituce cukrovarníků, které žádaly vídeňskou vládu o úpravu cukerní daně a její úplné přenesení na spotřebitele. Za tímto účelem se sešel 23. října 1884 v Brně sjezd cukrovarníků z celé monarchie, který jednal o opatřeních ke zlepšení situace v cukrovarnictví; při jednání se objevily rozpory mezi majiteli surovarů a majiteli rafinerií. Krize totiž postihla cukerní rafinerie mnohem méně, poněvadž se více podílely na vývozu než surovárny, a tak pobíraly větší část restituce. Rozpory nakonec přerostly v dvouleté tahanice o nový cukerní zákon, k jehož vyhlášení nakonec došlo 20. června 1888; nová cukerní daň se stala spotřební daní (ukládala zatížení 11 zl. z 1 q cukru), což znamenalo, že veškeré daňové zatížení měl napříště nést spotřebitel.¹⁵² Daň se stala značnou vzpruhou pro cukerní výrobu

¹⁵¹ Připomeňme si několik čísel z těchto let: v českých zemích pracovalo v letech 1884/1885 209 cukrovarů, které zpracovaly 4 046 tisíc t řepy, v následující kampani již jen 192 cukrovarů s produkcí 2 401 tisíc t řepy, v kampani 1886/1887 197 cukrovarů zpracovalo 3 984 tisíc t řepy, v letech 1887/1888 došlo k dalšímu poklesu počtu cukrovarů na číslo 186 a rovněž ke snížení produkce na 3 028 tisíc t řepy a nakonec v poslední kampani v tomto desetiletí (1888/1889) zpracovalo 188 cukrovarů 4 283 tisíc t cukrovky. Viz: PUCHERNA, J.: c. d., s. 35.

¹⁵² Nová cukerní daň vyšší cenou cukru převáděla daň na tuzemské spotřebitele, takže vývozní cukr byl „prostý daně“; navíc nový zákon oficiálně upravoval jako první v Evropě prémiování vývozu cukru formou tzv. bonifikací (exportních premií), kdy za 1 q rafinády se platilo 2,30 zl. a za 1 q suroviny 1,50 až 1,60 zl. bonifikace. Cukerní zákon rovněž vyloučil zvýhodňování oblastí s kvalitnější cukrovkou. Skutečností totiž zůstávalo, že dlouho přetrvávala neznalost rolníků s pěstováním kvalitní cukrovky, takže cukrovka rolníků dosahovala zpravidla 5-6 stupňů cukernatosti, zatímco na velkostatech se dosahovalo 7-9 stupňů. Zákon zaručoval stejné podmínky pro cukrovary, odstraňoval technické „závodění“ vyvolané způsobem paušalizování prostoru difuzní baterie a zaváděl stálou finanční kontrolu a spolehlivou statistiku výroby, spotřeby a vývozu cukru.

¹⁵³ V kampani 1885/1886 poklesl vývoz cukru z Rakousko-Uherska téměř na polovinu předchozí kampaně a na 82 % z kampaně 1883/1884. Přitom směr vývozu z monarchie zůstával v podstatě stejný: surový cukr se vyvážel do Anglie, Holandska, Francie, Švýcarska a Itálie, rafináda do zemí Orientu, balkánských států a Itálie, přičemž český cukr se v této době vyvážel hlavně do Itálie, Švýcarska a na Balkán. Teprve po roce 1889 se pomalu směr vývozu měnil: zhruba 30 % rafinády šlo přes Terst hlavně do Orientu, 15 % do Německa, 40 % již do Anglie a zbytek do Itálie a Švýcarska. Surový cukr z 94 % do Anglie, Itálie a „nově“ i do USA. Blíže: KŘÍŽEK, J.: c. d., s. 425-429. Též: JANÁK, J.: *Hospodářský rozmach Moravy 1740-1918*, c. d., s. 121; též: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 29.

a umožňovala další rozšíření vývozu; současně došlo k růstu tuzemské spotřeby při poklesu cen cukru. Dílčího úspěchu dosáhli cukrovarníci i snížením některých dopravních tarifů, čímž také vzrostl export. Stát tak prezentoval svou protekcionalistickou celní a finanční politiku. Značnou část tíhy krize se podařilo přenést cukrovarníkům i na zemědělce pěstující řepu – na řepaře.¹⁵³

Cukerní krize i jinak rozvířila hladinu hospodářského a politického života v českých zemích. Německá podnikatelská vrstva cukrovarníků se převážně opírala (jak již bylo uvedeno) o liberální stranu, naproti tomu česká vesnická buržoazie i české rolnictvo více méně podporovalo agrární politiku staročeského vedení, které věrně sledovalo zájmy aristokratického velkostatku, přičemž strana byla vzhledem k daným právním poměrům samostatně organizována v Čechách a samostatně na Moravě. Její představitelé z řad nejbohatších městských a vesnických podnikatelských kruhů, zejména z řad advokátů, notářů, vyšších úředníků, nájemců velkostatků, velkostatkářského úřednictva, členů správních rad družstevních rolnických cukrovarů i členů správních rad založen a spořitelna pevně organizačně ovládali vesnici jako členové okresní a vesnické samosprávy, delegáti zemědělské rady a mluvčí hospodářských spolků.

Krizová období začala obnažovat rozpor mezi zájmy průmyslové a obchodní buržoazie na jedné straně a mezi zájmy rolnictva na straně druhé. Narůstala nespokojenost se zemědělskou politikou staročeských konzervativců vůči Taaffově vídeňské vládě.¹⁵⁴ Popud k samostatnějšímu organizačnímu postupu vesnické buržoazie vyšel z Moravy. Po přípravných pracích od konce roku 1882 byl konečně v září 1883 ustaven *Českomoravský spolek selský pro Moravu*; zajímavě zněl požadavek nového spolku, aby napříště byli voleni za poslance venkovských okresů sedláci jako skuteční představitelé „zemědělských zájmů“.¹⁵⁵ Spolek se v červnu 1884 zúčastnil voleb do moravského zemského sněmu a v rámci vo-

¹⁵⁴ Představitelem samostatných politických snah českých vesnických podnikatelů na Moravě byl od poloviny 70. let 19. století již několikrát připomínaný profesor J. R. Demel, mj. také dlouholetý předseda hospodářského spolku v Olomouci a poslanec moravského zemského sněmu. Kolem sebe soustředil skupinu odborně vzdělaných osobností na Hané v čele se sedlákem Josefem Vychodilem; jejich politické zásady byly kritické vůči oficiálnímu konzervatismu vedoucí staročeské Národní strany na Moravě. Tato skupina zveřejnila 13. 2. 1882 v časopise *Pozor* (vydavatelem byl Demel, do roku 1871 nesly název *Hospodář moravský*) svůj program, podle něhož chtěla skupina pracovat pro povznesení rolnictva tak, aby mu získala přiměřené zastoupení v zemském sněmu. Blíže: OBRTTEL, F.: *Moravští sedláci 1848-1904*. Přerov 1904, s. 261 an. List *Pozor* zpočátku ovlivňoval i vesnické dění v Čechách. Dne 27. 8. 1882 se z jeho iniciativy konal „hospodářský“ sjezd v Palkovicích u Místku, na němž bylo rozhodnuto vybudovat ústřední rolnický spolek na Moravě.

¹⁵⁵ Předsedou spolku se stal zmíněný Josef Vychodil, další významnou osobou (vedle profesora Demela) byl páter I. Vrba, jemuž se s pomocí dalších katolických kněží podařilo ovlivňovat vesnickou reprezentaci politickým klerikalismem, což později vedlo k roztržce spolku s profesorem Demelem. Hlasatelem klerikalismu na Moravě se staly noviny Českomoravského spolku selského – *Selské listy*, vycházející od 1. dubna 1884 a redigované silně klerikálním Josefem Tvrdíkem.

lební kampaně provedl rozsáhlou akci tzv. rolnických sjezdů po moravském venkově.¹⁵⁶ Uvedené aktivity vesnických kruhů byly nepříznivě ovlivňovány cukerní krizí v těchto letech.

Po přechodném zotavení došlo od kampaně 1884/1885 k opětovnému poklesu ceny vyváženého cukru, což bylo způsobeno nadprodukcí ve vývozních státech. Opět se některé cukrovary, které měly finanční problémy, dostaly do rukou kapitalistických podnikatelů, povětšinou Němců.

Období po roce 1888/1889, v němž vešel v platnost nový zákon o dani z cukru (1888), je charakterizováno klidnějším rozvojem cukrovarnictví, dokonce můžeme hovořit o krátkodobé konjunktúře. Leč tento zdánlivě poklidný stav netrval dlouho, protože již v roce 1891 přišla nová částečná krize. Ve stejném roce (1891) byl ve Vídni založen *Spolek rakousko-uherských rafinerií*. Rafineriím byly stanoveny výrobní kontingenty pro tuzemský trh a jednotné podmínky prodeje; jako záruku za dodržení sjednaných podmínek uložili členové kartelu do společného depozitu akcie rafinerie v Chropyni.¹⁵⁷ Rafinerie v habsburské monarchii (tzv. rafinerský koncern, vytvořený v roce 1893) byly rozděleny do tří skupin: v 1. skupině bylo 11 firem z Čech (kontingent 900 tisíc q), ve 2. skupině bylo 15 firem z Moravy, Slezska, Dolních Rakous a Haliče (kontingent 950 tisíc q), a konečně do 3. skupiny bylo zařazeno 5 uherských závodů (kontingent 450 tisíc q).

Krátce nato (v kampani 1894/1895) se v důsledku cukerních přebytků dostavila v cukrovarnictví nová krize z nadvýroby. Závody, které nebyly schopné konkurence, byly likvidovány nebo vykupovány a jejich surovinový základ (cukrová řepa) byl převáděn do jiných závodů. I tentokrát přispěl k jejímu překonání stát.¹⁵⁸

¹⁵⁶ *Českomoravský spolek selský* postavil kandidátku o 9 vlastních kandidátech, z nichž však prošli pouze 2: Karel Zapletal na Hané a farář Sobecký na Valašsku. Blíže: OBRTTEL, F.: c. d., s. 275.

Sjezdy se konaly v Olomouci, Litovli, Přerově, Křenovicích u Slavkova, Bučovicích, Zábřehu, Líšni u Brna, Valašském Meziříčí, Ivanovicích, Loučanech, Lhotě u Starého Jičína, Zvoli na Novoměstsku, Frýdlantu pod Lysou horou, Pivíně, Skrbeni, Německém u Nového Města apod. Tamtéž, s. 274.

¹⁵⁷ Kartel představuje volné sdružení podniků téhož hospodářského odvětví, dohodu o ovlivňování podmínek výroby nebo o oběhu na trhu stejných či podobných výrobků, která vede nebo může vést k narušení hospodářské soutěže. Účastníci kartelové dohody si zachovávají právní, výrobní i obchodní samostatnost. Kartelové dohody jsou až na výjimky zakázané. V Předlitavsku formálně platil zákaz sdružování živnostníků za účelem zvýšení cen zboží, a to podle § 4 koaličního zákona ze 7. 4. 1870, č. 43 ř. z. Zákon nespadal do oboru trestního práva, ale do civilního, proto mohly být kartelové smlouvy žalovány pouze jejich účastníky, nikoli poškozenými spotřebiteli. Jinak můžeme konstatovat, že postoj předlitavských soudů vůči kartelům byl velice benevolentní. Výklad zastaralého koaličního zákona nebyl v soudní praxi jednotný, jeho použití se vztahovalo na živnostníky a obchodníky, kartely byly vládou „tíše“ tolerovány. Toto hledisko (vč. koaličního zákona) platilo i v soudní praxi první republiky a teprve zákonem o kartelech a soukromým monopolech ze dne 12. 7. 1933, č. 141 Sb. z. a n. byly kartelové úmluvy právně uznány a § 4 koaličního zákona z roku 1870 byl zrušen. Podrobněji: *Dokumenty z dějin státu a práva na území ČSSR do r. 1938*. Brno 1983, s. 178-180.

Založením (již zmíněného) *Klubu moravsko-slezských cukrovarníků* v Brně (v lednu 1895), který sdružoval i surovárny z Dolních Rakous a z Haliče, byly vážně ohroženy zájmy rafinerií; proto v první polovině roku 1897 došlo k jednání mezi zástupci kartelu rafinerií a surováren, jehož výsledkem byla kompromisní dohoda z 26. 7. 1897 o založení společného kartelu pro celou habsburskou monarchii.¹⁵⁹ Jeho působnost měla po pěti cukrovarnických kampaních skončit 31. 10. 1902; členy kartelu se stalo všech 217 cukrovarů monarchie.¹⁶⁰ Šlo o další posílení monopolizačních tendencí v cukrovarnictví a současně potvrzení toho, že majitelé cukrovarů se nemuseli nijak obávat protikartelového hnutí řepářů.

Kartel určoval podmínky nákupu cukrovky, její cenu a také výši produkce pro jednotlivé cukrovary. Obě zúčastněné strany se současně zavazovaly, že nepodniknou nic, co by mohlo ohrozit nastartovanou spolupráci (bylo například dohodnuto nezřizovat jak nové surovárny, tak i rafinerie).¹⁶¹ V čele surováren stálo *Společenstvo rakousko-uherských cukrovarů*, které postupně od roku 1897 budovalo kartelní organizace pro nákup cukrovky, tzv. agencie, jež měly odstraňovat konkurenci a umožňovat cenový diktát vůči řepářům. Na územním základě bylo provedeno rajonování cukrovky, kdy každý cukrovar měl přidělen určitý obvod surovinové základny. Cukrovary se zavázaly, že nebudou bez vzájemného souhlasu kupovat řepu z jiných rajonů. Za nedodržení smluv byly stanoveny vysoké pokuty a vzniklé spory řešil zvláštní soud. Na Moravě byly smlouvou z 12. 1. 1897 vytvořeny tyto cukrovarnické agencie (skupiny): I - olomoucká, II – Velká Haná, III – brněnská, IV – přerovská, V – jihovýchodní Morava a Dolní Rakousy; část cukrovarů stála mimo rajonové skupiny.¹⁶² Nová smlouva z 15. 2. 1909 znamenala přechod od územního rajonování cukrovarů ke kontingentování cukrovky pro jednotlivé závody. Z celkového množství řepy ve skupině byly stanoveny jednotlivé kontingenty a tím odstraněno připoutání rolníků k jednomu závodu; skupina III (brněnská) byla rozdělena mezi skupiny II a V.¹⁶³ Během trvání společného cukerního kartelu došlo k překonání důsledků světové cukerní krize

¹⁵⁸ JANÁK, J.: *Hospodářský rozmach Moravy 1740-1918*, c. d., s. 120-123.

Situace reagovala na skutečnost, že v Německu došlo ke zvýšení vývozní bonifikace na dvojnásobek, a tak si v roce 1896 předlitavští cukrovarníci vymohli novou zákonnou úpravu, kdy byla celková suma vývozních bonifikací zvýšena z 10 na 18 milionů K; k úhradě těchto státních subvencí byla zároveň zvýšena spotřební daň z 22 na 26 K z 1 q konzumního cukru.

¹⁵⁹ Vrcholovým orgánem tohoto kartelu byl *Společný výbor rakousko-uherských surováren a rafinerií cukru*. Hlavní zásady uzavřené dohody byly: 1. obchod s cukrem pro domácí konzum bude omezen na rafinerii; 2. surovárny obdrží určitou část výtěžku z prodeje rafinovaného cukru; 3. dávky řepy cukrovarům budou rajonovány. Po uplynutí platnosti dohody (v kampani 1902/1903) nebyla již obnovena.

¹⁶⁰ V. Vilikovský uvádí 221 cukrovarů. Viz: VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 379.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 379-380. Též: Listy cukrovarnické, 15, 1896/1897, s. 618.

¹⁶² V letech 1898-1903 bylo v Čechách vytvořeno 11 cukrovarnických agencí, když do každé z nich bylo začleněno okolo 10 cukrovarů.

¹⁶³ Blíže: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 54-55.

z let 1898–1900. Postavení kartelu bylo posíleno státním zákazem dovozu a volného prodeje sacharinu (1898) a dalším zvýšením cukerní spotřební daně z 11 zl. na 13 zl. za 1 q cukru a současně i zvýšením exportní prémie (bonifikace). To však nemohlo odvrátit vypuknutí nové světové odbytové krize v roce 1901.

Tím ovšem nebyla situace vyřešena, neboť hlavní příčinou všech nesnází byl nesoulad mezi výrobou a spotřebou, v jehož důsledku klesala cena cukru. To nakonec vedlo k mezinárodní úpravě poměrů v obchodu s cukrem, k níž došlo v roce 1902 vytvořením tzv. bruselské cukerní konvence; smluvní státy se zavázaly, že zruší veškeré vývozní a výrobní prémie a že nevytvoří vyšší ochranné clo než 6 franků. Dohoda vstoupila v platnost 1. září 1903 na dobu 5 let, přičemž došlo (s malými změnami) v letech 1908 a 1913 k jejímu prodloužení. Konvence vedla k další postupné koncentraci cukrovarnické výroby. Skutečností je, že právě od roku 1903 do začátku války zaniklo v českých zemích při současné stoupající výrobě 26 cukrovarů (14 %); výroba dosáhla v kampani 1912/1913 svého maxima, tj. 1 070 tisíc t cukru, přičemž vývoz se ustálil na výši kolem 500 tisíc t. Cukrovary v českých zemích v kampani 1912/1913 dosáhly 88 % výrobní kapacity všech cukrovarů v Rakousko-Uhersku (95 % v Předlitavsku), a co se týká výroby cukru pak 64 % (93 % v Předlitavsku). Bruselská dohoda současně přispěla k celkovému uklidnění situace v cukrovarnictví a ke stabilizaci jeho poměrů, když do jisté míry čelila nadvýrobě a přispěla k udržení přijatelných světových cen.¹⁶⁴

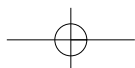
Již na začátku posledního desetiletí 19. století se objevily na Moravě 2 nové cukrovary. První bychom mohli od roku 1891 zásluhou majitele zdejšího panství, průmyslníka Davida rytíře Gutmanna, zaevidovat v osadě Aníně u *Tovačova*. Výstavba tohoto cukrovaru nebyla vůbec jednoduchá, protože Tovačov tehdy neměl železniční spojení s okolím, a proto veškerý stavební materiál i vnitřní zařízení závodu muselo být dopravováno selskými povozy. Netrvalo dlouho a z Gutmannova podnětu (coby jednoho z hlavních akcionářů Severní dráhy Ferdinandovy) byla zavedena mezi Tovačovem a Kojetínem železnice (1894).¹⁶⁵ O tři roky později (1894) se objevil nedaleko Bystřice pod Hostýnem další rolnický akciový cukrovar – v *Dřevohosticích*; jeho nevýhodou byla rovněž značná vzdálenost od železniční dráhy, což výrazně prodražovalo výrobu.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Hlavní zásady bruselské cukerní konvence byly: 1. odstranění všech veřejných i skrytých vývozních premií; 2. jednotná sazba celní ochrany pro dovážený cukr (6 franků na 1 q při dovozu rafinády, 3,50 franku při dovozu surového cukru); 3. závazek, že na cukr, dovážený ze zemí, které by mohly na jeho vývoz poskytovat prémie, bude uvaleno clo ve výši poskytované prémie. In: PUCHERNA, J.: c. d., s. 36–37. Těž: *K jubileu české organizace průmyslu cukrovarnického*, c. d., s. 510–511.

¹⁶⁵ MZA Brno, H 238. *Rolnický akciový cukrovar Tovačov, 1914–1942 (1947)*, s. 1–2. Těž: *Selské listy*, roč. 48, č. 45, 7. 6. 1930, s. 6.

¹⁶⁶ O založení cukrovaru v Dřevohosticích se jednalo již v 70. a 80. letech, avšak nepodařilo se získat potřebný základní kapitál. Iniciativy k založení závodu se ujal nájemce místního velkostatku Josef Vykoukal. Blíže: CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 64. Těž: *Selské listy*, roč. 48, č. 45, 7. 6. 1930, s. 6.

Dostavily se i výrazně neúspěšné akce. K nim můžeme počítat v roce 1895 snahu o porolnění cukrovaru v Chropyni a aktivity v letech 1895–1900, které měly vést ke zřízení cukrovaru v Nezamyslicích. Naopak v roce 1901 se podařilo porolnit cukrovar v Čelechovicích a v roce 1910 založit nový podnik v *Němčicích nad Hanou*. Založení německého rolnického akciového cukrovaru předcházela dlouholetá organizátorská práce poslance Jana Rozkošného.¹⁶⁷ K upisování akcií mezi rolníky kojetínského okresu se přikročilo již koncem roku 1908, avšak nepodařilo se získat patřičný počet akcionářů, takže se začalo s upisováním akcií i v sousedních okresech. Vlastnictví akcií bylo vázáno na dodávky řepy, čímž si cukrovar zajistil dostatečnou surovinovou základnu a mohl zůstat „rolnickým“; první kampaň byla zahájena 10. října 1910.¹⁶⁸

V témže roce (1910) došlo v nedalekém *Hulíně* k vybudování druhého cukrovaru, tentokrát rolnického akciového (neboli Hulína II); proti jeho zřízení se rozpoutala ostrá kampaň ze strany okolních kapitalistických cukrovarů. Se stavbou se započalo počátkem července 1909, přičemž první řepná kampaň byla zahájena (podobně jako v Němčicích) v říjnu 1910. Akciový kapitál hulínského „dvojky“ činil v době jejího založení 1 400 tisíc K a byl rozdělen na 3 500 akcií po 400 K. Každý akcionář byl povinen za celou akcii odvést 150 q „pravé, zdravé, dobře očištěné a dobře okrájené, ku zpracování na cukr dobře se hodící řepy cu-

¹⁶⁷ Podrobněji: MÁŠA, J.: *Jan Rozkošný 1855-1925*. Brno 1925; též: Selské listy, roč. LIII, č. 83, 19. 10. 1935, s. 1-4; též: Svoboda, roč. VII, č. 243, 18. 10. 1925, s. 1-2; FRONĚK, D.: *90 let cukrovaru v Němčicích nad Hanou*. Němčice nad Hanou 1999, s. 7-9. K německému cukrovaru: MZA Brno, H 167. *Rolnický cukrovar a rafinerie v Němčicích nad Hanou*. Inventář.

Dr. Jan Rozkošný (1855-1947), moravský agrární politik a zemědělský odborník, se narodil v selské rodině v Křenovicích u Kojetína. Absolvoval první českou rolnickou školu v Přerově, v roce 1886 (v 31 letech) se stal za moravské staročechy nejdříve poslancem zemského sněmu a posléze i poslancem vídeňské říšské rady. Zasloužil se o rozvoj moravského zemědělství a zemědělského školství i družstevnictví. Spoluzakládal *Ústřední svaz českých hospodářských společenstev* se sídlem v Brně (1889), byl iniciátorem zřízení *Zemědělské rady pro markrabství moravské* (1897). Z dalších aktivit uveďme, že stál u zrodu *Spolku moravsko-slezských cukrovarů*, vykonával funkci místopředsedy *Ústředního spolku průmyslu cukrovnického* a předsedy *Moravskoslezského spolku cukrovnického*. Rovněž se podílel na založení *Moravské agrární a průmyslové banky* v Brně v roce 1908. V letech 1920-1935 vykonával funkci senátora agrární strany za olomouckou a ostravskou župu. Stal se také členem Národohospodářského ústavu při České akademii věd a umění, čestným členem Československé akademie zemědělské a v den svých sedmdesátin (19. 10. 1925) obdržel na České vysoké škole technické v Brně čestný doktorát technických věd. Zemřel 1. dubna 1947, pohřben byl v rodných Křenovicích.

¹⁶⁸ Akciový kapitál německého cukrovaru dosáhl výše 2 milionů K při vydání 5 tisíc akcií po 400 K. Cukrovar disponoval výrobní kapacitou 6 tisíc q cukrovky/ 24 hodin s tím, že výroba se bude moci zvyšovat až na denní dávku 8 tisíc q. Blíže: MZA Brno, H 167. *Rolnický cukrovar a rafinerie v Němčicích nad Hanou, 1909-1948*, Inventář; taktéž MZA Brno, H 61. *Cukrovar a rafinerie cukru v Němčicích nad Hanou, národní podnik, 1948-1958*. Též: FRONĚK, D.: *90 let cukrovaru v Němčicích nad Hanou*, c. d., s. 10-15.

¹⁶⁹ Podrobněji: MZA Brno, H 165. *Rolnický akciový cukrovar v Hulíně, 1909-1948*. Inventář.

krovky, která bude obsahovati 15 % cukru v řepě“. V případě, že akcionář nemohl stanovené množství řepy dodat, „musel to správní radě do konce měsíce února oznámiti a zároveň žádati, aby mu scházející řepu nakoupila“. ¹⁶⁹

Do vypuknutí války se podařilo ještě v roce 1902 učinit rolnickým cukrovarům závod v Čelechovicích na Hané. ¹⁷⁰ Dnem 1. 1. 1916 vstoupilo v platnost porolnění cukrovaru v Sokolnicích (když první pokus v roce 1896 byl neúspěšný). ¹⁷¹ Podobným vývojem prošel před rokem 1914 také cukrovar v Drahanovicích. ¹⁷² Celkově v letech 1875–1914 (1918) bylo na Moravě založeno 11 cukrovarů, z nichž bylo 7 rolnických a po dvou velkostatkářských a kapitalistických.

V poslední předválečné kampani (1913/1914) vyrobilo 12 moravských rolnických cukrovarů jen 13 % z celkového množství surového cukru na Moravě. Příčinou tohoto poměrně nízkého výrobního výkonu byl zejména kapitálově, ale i technicky daleko silněji vybavený cukrovarnický potenciál šlechtických i nešlechtických (kapitalistických) cukrovarů a rovněž jejich daleko kvalitnější řídicí personál; k zakládání rolnických akciových společností také chyběly silné vůdčí osobnosti. Ve sledovaném období byla vedle již zmíněných nových cukrovarů (surováren i smíšených podniků) založena v roce 1882 ze strany velkostatkářské šlechty rafinerie v Hrušovanech u Brna.

V moravskoslezském cukrovarnictví se stále více prosazovaly banky, zejména vídeňské. Od počátku 20. století již nešlo jen o poskytování úvěrů a o pro-

O zřízení cukrovaru se významně zasloužil Josef Vykoukal, který měl značné zkušenosti s cukrovarem v Dřevohosticích. Jako surovarna zpočátku zpracovával Hulín II denně 7 500 q cukrovky, po rekonstrukci byla jeho zpracovatelská kapacita postupně navyšována.

¹⁷⁰ Dobře prosperující cukrovar v Čelechovicích přešel v roce 1889 do rukou vídeňské židovské firmy J. H. Miller & Co., která jej provozovala pod značkou Akciová společnost čelechovického cukrovaru se sídlem původně v Brně, od roku 1897 ve Vídni. V roce 1901 koupila od firmy Miller & Co. všechny akcie samotná Akciová společnost čelechovického cukrovaru, přeměnila se na „a. s. rolnického cukrovaru“ se sídlem v Čelechovicích; ke schválení nových stanov došlo v lednu 1902. V únoru 1905 cukrovar vyhořel, byl však rychle znovu postaven a v letech 1919–1925 rekonstruován. Blíže: MZA Brno, H 158. *Akciová společnost rolnického cukrovaru v Čelechovicích na Hané, 1869–1953*. Těž: Selské listy, roč. 48, č. 32, 19. 4. 1930, s. 12.

¹⁷¹ *Stotřicetileté výročí cukrovaru Sokolnice 1840–1970*. Brno 1970; též: RUBÁŠ, S.: c. d., s. 120. Hrabě Mitrovský vedl cukrovar ve vlastní režii až do roku 1896, kdy se rozhodl, že jej pronajme. Již tehdy měli zájem o pronájem rolníci z okolních vesnic, neuspěli však. Mitrovský jej pronajal na dobu 20 let firmě Offermann a spol., majitelce cukrovaru ve Vyškově, za finanční spoluúčasti cukrovarů ve Šlapanicích, Modřicích u Brna a Židlochovicích. Nová složitá jednání vedla v roce 1914 k dohodě s Moravskou agrární a průmyslovou bankou v Brně (s pomocí řepářské jednoty) o pronájmu cukrovaru rolnické akciové společnosti na dobu 20 let za roční nájem 114 500 K, a to od 1. 1. 1916.

¹⁷² Viz blíže: *Rolnický cukrovar akciový v Drahanovicích 1914–1924*. Olomouc 1925. Těž: KRAVÁČEK, F.: *Nástin organizační a podnikatelské činnosti českého rolnictva na střední Moravě ve 2. polovině 19. století*, c. d., s. 38–40.

¹⁷³ Příkladem může posloužit podnikání rodiny Kürschnerů (původem z Kojetína), kteří díky úvěrům vídeňských bank (Länderbank, Credit-Anstalt) vlastnili postupně v prvním desetiletí 20. století

dej surového i rafinovaného cukru, ale také o snahu k vytváření větších koncernů.¹⁷³ Účast Kürschnerů v několika moravských cukrovarech bezprostředně souvisela se snahou vídeňských bank získat vliv ve zdejším cukrovarnickém odvětví; koncernem Kürschnerů vídeňské banky ovládaly část moravského cukrovarnictví. Přitom však banky mezi sebou soupeřily o získání jednotlivých závodů. Součástí tohoto „zápasu“ bylo ustavení tří nových akciových společností, když získaly většinu akcií *Vereinu mährischer Zuckerfabriken*. Z českých bank se účastnily podnikání v cukrovarnictví jedině *Moravská agrární a průmyslová banka* (například při porolničení sokolnického cukrovaru) a *Pražská úvěrní banka* (při porolničení cukrovaru Drahanovice).¹⁷⁴

Po krachu podnikatelské společnosti v čele s Kürschnery pronikly do moravského cukrovarnictví vídeňské obchodní banky Credit-Anstalt a Länderbank. Jako hlavní věřitelé utvořily s většinovým podílem Länderbank v roce 1911 *Akciovou společnost rakouských cukrovarů* (Moravský Krumlov, Oslavany) a roku 1912 *Moravskou cukrovarnickou akciovou společnost* (Hrušovany nad Jevišovkou, Želetice), která se stala v následujícím roce (1913) jádrem koncernu *Středomoravská akciová společnost cukrovarská a zemědělská* (Hrušovany nad Jevišovkou, Želetice, Mohelnice, Tišnov-Předklášteří, Modřice, Vranovice a v roce 1911 zastavený cukrovar v Rájci nad Svitavou). Obě uvedené vídeňské banky dále získaly podíl na Spolku moravských cukrovarů v Olomouci (Hulín I, Bedihošť, Velká Bystřice). Za účasti Boden-Credit-Anstalt byla 30. srpna 1910 ve Vídni založena *Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně*; stalo se tak přeměnou dvou hodonínských cukrovarů bratří Redlichů & Berger, včetně všech pozemků, mlýna, obytných a továrních budov na akciovou společnost se základním kapitálem 6 milionů K, rozdělených na 15 tisíc akcií o nominální hodnotě 400 K.¹⁷⁵ Pod patronací téže banky – Boden-Credit-Anstalt – došlo o rok

většinu akcií v těchto osmi cukrovarech: Hrušovany nad Jevišovkou, Želetice, Mohelnice, Pohorelice, Tišnov-Předklášteří, Vranovice, Modřice a Rájec nad Svitavou. V kampani 1912/1913 se výroba těchto cukrovarů podílela skoro 9 % na celkové moravské produkci. Mimoto se Kürschnerové finančně podíleli na provozu dvou uherských cukrovarů a také závodu ve Štětí v Čechách. Postupně však banky jejich ne právě solidní podnikání ukončily formou odbytného.

¹⁷⁴ Svou mizivou účast na podnikání v moravskoslezském cukrovarnictví zdůvodňovaly domácí banky slabou kapitálovou schopností konkurovat německým (německo-židovským) bankám. Proto je s podivem, že je častěji najdeme při zakládání cukrovarů na Balkáně, především v Srbsku nebo v Bulharsku.

Agrární banka (založená 16. 7. 1911 v Praze) si do roku 1918 zřídila tři pobočky, mezi nimi také v Brně. V letech 1915-1916 se snažila rozšířit pomocí vlastních struktur bankovní podnikání i do moravských regionů, a v létě 1917 založila filiálku Agrobanky v Brně. Blíže: NOVOTNÝ, J.-ŠOUŠA, J.: *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Agrární banka 1911-1938 (1948)*. Praha 1996, s. 56-57.

¹⁷⁵ V roce 1914 byl předsedou její správní rady Bedřich Redlich, členy pak představitelé moravských cukrobaronů – Fridrich Ritter von Schöller, dr. Richard von Skeene, Alfred Herzfeld, dr. Harry Redlich. In: *Moravský venkov*, 24. 12. 1914. Těž: RUBÁŠ, S.: c. d., s. 23.

později (1911) stejnými podnikateli (rozšířenými o rodinu Proskowetzů) k založení koncernu *Břeclavská rafinerie cukru* (suchá rafinerie Břeclav, Všetuly, Kvasice, Leopoldsdorf v Dolních Rakousích). Credit-Anstalt měla prostřednictvím úvěru vliv v *Akciové společnosti chropynského cukrovaru*, jež vznikla v roce 1896 v čele s předními předlitavskými cukrovarskými podnikateli, jimiž byli Stummer, Skeene, May, Schoeller, Auspitz, Proskowetz, Janotta, Primavesi, kteří představovali jádro rafinérského kartelu. Společnost vlastnila akcie dalších moravských cukrovarů, jako Hodonína, Doloplaz, Napajedel a Spolku moravských cukrovarů v Olomouci; v roce 1900 dokonce založila cukrovar Lužany v Bukovině a Tlumacz v Haliči.¹⁷⁶

Metropole Vídeň byla „pupeční šňůrou“ svázána s moravskými cukrovary i jinak. Řada moravských cukrovarů si ji zvolila za sídlo firmy; tak tomu bylo v případě židlochovického cukrovaru (do roku 1896), cukrovaru Martinice (od roku 1863), hrušovanské rafinerie (od roku 1882), Lipnicko-břeclavské akciové společnosti (od roku 1908) a Středomoravské akciové společnosti cukrovarské a zemědělské (od jejího založení). Ve Vídni byly také umístěny pobočky dalších cukrovarů: Rohatec (od roku 1864), Pohořelice (1873–1899), Vyškov (1873–1904) a Přerov (od roku 1887). Kontory (obchodní a účetní střediska) zde od 80. let 19. století měly cukrovary Bzenec, Chropyně, Drahanovice, Hodonín, Kelčany, Kojetín, Zborovice, Rosice, Rájec nad Svitavou, Ždánice, Oslavany a od roku 1915 také Doloplazy a Tovačov.¹⁷⁷ Do „města na Dunaji“ se mnohdy přestěhovali samotní majitelé cukrovarů; už od konce 60. let 19. století tak učinili Schoellerové, Stummerové, Skeenové a Redlichové, později i Bauerové.

Proto se postupně ve Vídni soustřeďoval obchod se surovým i bílým cukrem, když ještě koncem 80. let v Brně vedle čtyř bank komisionářsky provozující obchod s cukrem (Živnostenská banka, Kreditní banka, Anglobanka a Moravská eskomptní banka) fungovaly ještě 2 velkoobchody s cukrem (Sina, I. V. Flesch & Co a Simon Bauer) a působili 3 agenti pro surovinový cukr a 12 pro rafinádu. Řada brněnských (zejména židovských) rodin se soustřeďovala na cukrovarnické aktivity kapitálovou nebo akciovou formou. Z „textilních“ rodin to byli Flechovi, Gruberovi, Gomperzovi, Herringovi, Bechnerovi, z jiných továrnických a velkoobchodních zejména rodina Waschitzů, Ripků, Berglů, Grünfeldů, Ecksteinů, Herzfelderů, Lów-Beerů. Dá se říci, že v 70. a 80. letech 19. století nebylo zámožné brněnské německé (nebo židovské) rodiny, která by nebyla zainteresována na cukrovarnictví. Proti nim to byla jen hrstka brněnských Čechů, kteří projevíli aktivitu při zakládání několika rolnických cukrovarů; z toho

¹⁷⁶ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 69–70.

¹⁷⁷ Podrobněji: SONNTAG, K.: *Moravské cukrovarnictví a řepářství*, c. d., s. 30. Jinak stručná a přehledně pojatá práce obsahuje však řadu nepřesností, údaje v ní obsažené bylo nutné konfrontovat s jinými prameny a literaturou.

¹⁷⁸ Úspěšně proběhlo porolníčování cukrovaru v Čelechovicích (1902), v Drahanovicích

se poněkud vymykala spolupráce JUDr. Pražáka s některými brněnskými cukrovarníky. V Brně byla také soustředěna zásluhou Jana Rozkošného a Kuneše Sonntaga česká akce k porolnicování cukrovarů.¹⁷⁸

Jinak Brno v tomto období ztrácelo svůj význam jako středisko moravského cukrovarnického průmyslu a obchodu s cukrem. Předznamenáním této skutečnosti byl zánik tří brněnských cukrovarů, v blízkém okolí pak cukrovaru Martince, Rájec nad Svitavou a Rajhrad. Do té doby měly v Brně sídlo cukrovary Doloplazy, Sokolnice, Tišnov a krátký čas i rafinerie Hrušovany, filiální pobočky si zde zřídily cukrovary Uherský Brod, Uherské Hradiště, Uherský Ostroh, Hejčín, Přerov, Ždánice, Rájec, Modřice a Břeclav.¹⁷⁹

Z mimobrněnských rodin, které se významným způsobem uplatnily v cukrovarnickém podnikání na Moravě a ve Slezsku, lze uvést v první řadě židlochovické Roberty, olomoucké Primavesi, kvasické Proskowetze, kelčanské Seidly, břeclavské Kuffnery, hejčínské Maye, velkopavlovické Latzele, hodonínské Redlichy a rohatecké Auspitze, a to vesměs ve dvou nebo ve třech generacích. Řada těchto vyjmenovaných rodin se prosazovala v obchodních komorách, její členové zasedali na zemském sněmu, dokázali se prosadit i na vídeňské říšské radě.

Úspěšnost kapitalistických cukrovarů umocňovala také skutečnost, že většinu potřebné cukrovky si opatřovaly z „vlastních zdrojů“, tedy většinou z pronajatých dvorů. Zvláště patrné to bylo u slováckých cukrovarů v rámci tzv. V. agencie. Tak například Mayovy cukrovary v Uherském Hradišti a Uherském Ostrohu měly pronajaté dvory od Logothethiho, Szerényiho, Kounice, Liechtensteina, Berchtolda a od Katolického podpůrného fondu olomoucké diecéze dvory Bílovice, Březolupy, Uherský Brod, Buchlovice, Buchlov, Zikmundov, Uherské Hradiště (od města), Luhačovice, Ludkovice, Kaňovice, Kunovice, Louky, Novou

---

(1914) a v Sokolnicích (1916), naopak nezdarem skončilo v Chropyni, v Nezamyslicích a v Rájci nad Svitavou.

Kuneš Sonntag (též Sonntág, 1878-1931), narozený v Lazce (část obce Troubelice u Uničova), moravský agrární politik, národohospodář a účastník protirakouského odboje. Od roku 1904 působil v Moravské agrární straně, za kterou se stal v roce 1913 poslancem zemského sněmu. Za války byl aktivní v odboji, úzce spolupracoval s A. Švehlou. Propagoval agrární družstevnictví, a to jak v zemědělské výrobě, tak při zpracování produktů (mlýny, pekárny). Při vzniku ČSR zastával funkci místopředsedy Moravského národního výboru. V letech 1918-1922 byl poslancem Národního shromáždění, poté se mandátu vzdal; současně v letech 1919-1920 působil v obou vládách rudozelené koalice, a to jako ministr financí, dále jako ministr průmyslu, obchodu a živností a správce výživy. Od roku 1922 až do své smrti v roce 1931 vykonával funkci místopředsedy agrární strany; od roku 1922 působil i jako prezident Anglo-československé banky. Měl také významný podíl na založení Československé akademie zemědělské. Byl i uznávaným publicistou, v roce 1909 založil vlastní list *Moravský venkov*, byl autorem řady prací z oboru agronomie, školství, ekonomiky i cukrovarnictví.

¹⁷⁹ CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 33-38, 65-68.

Ves, Nivnici, Praktice, Velehrad, Polešovice; ještě na počátku roku 1922 měly najato 4 511 ha vedle 403 ha vlastní půdy. Rodina Seidlů měla od Liechtensteina najaté dvory Bučovice, Černín, Vicemilice, Strážovice, Želetice, Násedlovice, Karlov, Dambořice, Jánský dvůr, Žarošice a Ždánice o výměře 1 812,62 ha; vedle toho ještě Seidlové užívali další pozemky od některých měst a vesnic (Kyjova, Kelčan, Vracova, Dolních Moštěnic, Kostelce, Mutěnic, Milotic, Svatobořic, Vlkoše, Mistrína, Šardic, Čejče) o výměře 4 040 ha (vedle vlastních 420 ha půdy). Podobně tomu bylo se závody Redlich-Auspitzovými v Hodoníně (Hodonín, Rohatec, Bzenec), které měly vedle vlastních 117 ha najato 40 dvorů na Moravě a na Slovensku o výměře 12 946 ha. Velkopavlovický J. Latzel měl vedle vlastních 620 ha, které odkoupil od rolníků, od knížete Liechtensteina a z fondů císařské rodiny najato 2 530 ha. Cukrovar Napajedla (kde byla účastna Lipnicko-břeclavská rafinerie i Mayové) měl najaté dvory od Leopolda Sternberga a Marie Baltaziové – Malenovice, Tečovice, Otrokovice, Skály, Terezov, Budov, Prusinky, Topornou, Halenkovice, Sušici a Rovnou. Toto držení půdy dávalo slováckým cukrovarům dominantní moc, takže slovácký řepář, tj. drobný zemědělec, neměl šanci této síle konkurovat.¹⁸⁰

Nejmladší podnikatelská skupina, představující rolnické cukrovary, se vyvinula jak z pohnutek hospodářských, tak národně politických. Rolníci dlouho pociťovali svou závislost na cukrovarech zejména při stanovení ceny řepy. Zakládání svépomocných vlastních podniků bylo „podmalováno“ (a mnohdy přímo vyvoláno) českou inteligencí, hesly o povzbuzení českého národa. Moravsko-slezské rolnické cukrovary byly zakládány již v době, kdy pěstování řepy co do množství, tak i co do kvality bylo na vzestupné linii. Domácí strojírna dokázaly vybavit cukrovary stejně kvalitně, jak to prováděly zahraniční továrny. Vedení rolnických cukrovarů se postupně dostávalo do rukou schopných technologů a kvalitního úřednictva. Po počátečních problémech a ztrátách (mnohých z nich) dokázaly rolnické cukrovary udržet staré pozice, aby později převzaly bývalé velkostatkářské závody, od nichž se naučily nejen modernímu pěstování řepy, ale také vedení cukrovarů.

Pro výrobu a vývoz cukru z monarchie měly české země přímo klíčové postavení, přičemž nejvíce cukru bylo vyváženo z Čech, kdežto Morava se podílela především na zásobování jednotlivých zemí monarchie (a částečně také na vývozu do Švýcarska). Slezské rafinerie cukru vyráběly asi dvě třetiny pro tuzemsko a zbytek na export. Celkově pak Rakousko-Uhersko zaujímal druhé místo mezi producenty řepného cukru v Evropě (hned za Německem) a před Francií. Vývoz cukru představoval pro hospodářský život monarchie významné místo, protože měl značný podíl na aktivní bilanci zahraničního obchodu říše. Rovněž umožňoval nakupovat potřebné suroviny, zboží a strojní zařízení právě v těch zemích,

¹⁸⁰ Věstník Československé jednoty řepářů, roč. IV, 1. 8. 1922, č. 3-4, s. 1-2.

kam směřoval vývoz cukru (Anglie, Německo, Švýcarsko, Itálie, Balkán). Proto také stát měl eminentní zájem na tomto výrobním odvětví a poskytoval mu ochranu včetně vstřícnosti vůči požadavkům cukrovarníků.

Pro představu si uveďme, že na Moravě a ve Slezsku bylo v roce 1912 v provozu 64 cukrovarů, v roce 1914 pak na Moravě 50 a ve Slezsku 6.¹⁸¹ V této souvislosti bude jistě zajímavé poznamenat, že od počátku 19. století do konce první světové války došlo na Moravě k založení 85 cukrovarů, ve Slezsku pak 14 těchto závodů. A tak, i když bylo na konci 80. let 19. století dosaženo značného posunu v procesu výrobní koncentrace, stále přetrvávala velká rozdrobenost výroby do mnoha závodů; to byla jedna z příčin poměrně vysokých výrobních nákladů moravskoslezských cukrovarů.

První světová válka rozvrátila předpoklady bruselské konvence, když narušila strukturu světové výroby cukru i obchodování s ním. Válkou se změnil poměr mezi výrobou řepného a třtinového cukru ve prospěch třtinového cukru, protože došlo k jeho velkému rozšíření (Kuba, Filipíny, Havajské ostrovy, Portoriko).¹⁸² Tento pokles byl zejména způsoben tím, že značná část francouzského, belgického i ruského cukrovarnictví ležela v oblastech válečných bojů. Jinde, jako v Rakousko-Uhersku a v Německu, byly zase řepné plochy omezeny ve prospěch pěstování obilí.

Zpočátku byl vliv války na cukrovarnictví nepatrný, kampaň 1914/1915 měla ještě poklidný charakter. Ale již od prvních měsíců roku 1915 začala stoupat spotřeba cukru. Mnoho nezdaněného cukru odčerpala vojenská správa; vláda také povolila lihovarům, drožďárnám a později i pivovarům a konzervárnám jeho zpracování. I v domácnostech v důsledku nedostatku jiných potravin stoukala spotřeba cukru. V roce 1915 vydala vídeňská vláda nařízení k obchodu s cukrem a jeho distribuci svěřila od 9. července *Cukerní ústředně*, která stanovila maximální cenu surového cukru a rafinády.¹⁸³ Již předtím (10. dubna 1915) došlo k uzavření vývozu cukru z monarchie. Současně začaly růst ceny cukru, takže v Předlitavsku se do konce roku 1915 zvýšily skoro o 20 %. Přitom již od jara

¹⁸¹ Listy cukrovarnické, roč. XXXVII, č. 32, 7. 5. 1919, s. 317.

¹⁸² Tuto skutečnost dokumentují následující údaje: u řepného cukru došlo od kampaně 1913/1914 k poklesu z 8 968 tisíc t (100 %) na 5 077 tisíc t v kampani 1917/1918 (56,6 %), naopak u třtinového cukru srovnáním čísla z kampaně 1913/1914 – 9 950 tisíc t (100 %) s výsledkem v kampani 1917/1918 – 12 625 tisíc t došlo k navýšení na 126,9 %. In: Listy cukrovarnické, Zpravodaj, roč. XXXVII, č. 20, 12. 2. 1919, s. 172.

¹⁸³ Cukerní ústředna podléhala ministerstvu obchodu a dozor nad ní vykonávali vládní komisaři. Během války postupně rostly ceny cukru, a to ze 75 K (1914) až na 246 K (1918) za 1 q rafinády. Příděl cukru pro 1 obyvatele činil v roce 1916 na 1 měsíc 1,25 kg (ve městech) a 1 kg (na venkově). Od února 1917 byla tato dávka snížena o 0,25 kg a od listopadu 1917 o dalších 0,25 kg.

¹⁸⁴ Porovnejme si několik čísel: v roce 1913 byl celkový osev řepy v rámci Rakousko-Uherska 431 086 ha, v roce 1914 poklesl na 416 500 ha, avšak hned v prvním válečném roku 1915 nastal hluboký propad na pouhých 266 320 ha, v dalších válečných letech se pohyboval okolo 272-276 tisíc ha.

téhož roku se snižovala výměra pěstování cukrové řepy (na úkor obilovin a olejnin), takže při podzimní sklizni bylo získáno zhruba o 30 % řepy méně než v předcházejícím roce.¹⁸⁴ Proto byly na Moravě během války zrušeny surovarny Kvasice, Vranovice, Podivín, Želetice, Tišnov a Rohatec. Klesaly i výnosy, neboť řepa nebyla z důvodu nedostatku pracovních sil v zemědělství náležitě obdělávána. Chyběla i průmyslová hnojiva. Navíc se cukrovka zkrmovala dobyt看em a sloužila k výrobě rozličných náhražek.

Protože spotřeba cukru dlouhodobě neklesala, provedla vláda v roce 1916 úpravy v cukerní oblasti: 1. zakázala používání cukru k výrobě piva; 2. v březnu t. r. zavedla lístky na cukr, tzv. cukřenky; 3. pro kampaň 1916/1917 stanovila cenu cukrovky na 4 K za 1 q (ke zvýšení na 6 K došlo v roce 1917, následně pak v roce 1918 na dvojnásobek – 12 K); 4. vydala nařízení o povinné dodávce vypěstované cukrovky do cukrovarů, protože mnohdy rolníci raději cukrovku zkrmovali nebo ji přenechávali k jinému zpracování. Toto nařízení bylo později zmírněno možností přenechání jisté části řepy cikorkárnám a průmyslovým lihovarům. Následně bylo vázané hospodářství zavedeno i na obchod s melasou. Ke zvýšení plochy pro pěstování cukrovky mělo přispět opatření, jež poskytovalo rolníkům za každý 1 q suroviny 3 kg cukru. Ústředna omezila zpracování cukru v pivovarech a na počátku roku 1917 zavedla (podle německého vzoru) státní monopol umělých sladidel. V březnu téhož roku byl vydán zákaz prodeje cukru v kavárnách a hostincích.

Během první světové války se v cukrovarnictví upevnila pozice bankovního kapitálu. Banky akumulovaly vysoké zisky z válečné cukerní konjunktury. Přitom se cukrovary potýkaly s výrobními problémy, jakými byl nedostatek paliva (zejména uhlí) a často nepravidelné dodávky cukrovky, což následně vedlo v době kampaně k přerušování výroby. K tomu přistupoval i nedostatek dopravních prostředků k zajištění provozu a pak i rozvozu cukru a řepných odpadů. Stávalo se, že cukr byl mnohdy přepravován v otevřených vagonech, takže docházelo ke krádežím. Cukrovary se musely vyrovnávat se skutečností, že podléhaly nařízení o odvodu kovů, jako mědi, mosazi, hliníku, platiny i olova, potýkaly se s nedostatkem uhlí i vápence. Uvedená fakta (a ještě i další) měla za následek pokles cukerní výroby a naopak vedla ke zvýšení cen cukru. To lze doložit na nárůstu ceny rafinády: za 1 q tzv. prima rafinády se v srpnu 1914 platilo zhruba 74,75 K, v říjnu 1918 již 246 K. Zlepšit situaci v oblasti zaměstnanosti mělo napomoci přidělování válečných zajatců na pomocné práce. Cukrovary uvítaly, že došlo k jejich zařazení coby samostatných zásobovacích jednotek, takže mohly svým zaměstnancům přilepšovat v jejich těžké zásobovací situaci zprostředkováním nákupu vybraných potravin, případně i šatstva a obuvi.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Podrobněji: *K jubileu české organizace průmyslu cukrovarnického*, c. d., s. 512-513.

¹⁸⁶ VILIKOVSKÝ, V.: *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu od nejstarších dob až do vypuknutí světové krise hospodářské*, c. d., s. 384-386.

Situaci v cukrovarnictví v letech války (1914–1918) nejlépe vyjadřují následující údaje (pro srovnání je uváděn i stav v Čechách).¹⁸⁶

Země Kampaň	Počet cukrovarů vč. suchých rafinerií	Počet parních strojů	Zpracovaná cukrovka 1000 q	Výroba q v hod. suroviny
<i>Morava a Slezsko</i>				
1914/1915	58	1 017	24 810	4 031 836
1915/1916	57	1 017	16 774	2 478 937
1916/1917	54	970	15 717	2 458 786
1917/1918	55	967	10 265	1 693 936
<i>Čechy</i>				
1914/1915	116	2 026	41 785	7 201 166
1915/1916	113	1 953	29 504	4 897 953
1916/1917	114	1 964	26 973	4 585 576
1917/1918	112	1 955	18 267	3 139 795
<i>České země (celkem)</i>				
1914/1915	174	3 043	66 595	11 233 002
1915/1916	170	2 970	46 278	7 366 890
1916/1917	168	2 934	42 680	7 044 362
1917/1918	167	2 922	28 532	4 883 431

SEZNAM CUKROVARŮ NA MORAVĚ A VE SLEZSKU DO ROKU 1918

Místo cukrovaru	Rok založení	Morava (M) Slezsko (S)	Šlechtický, velkostatkářský - (Š) Nešlechtický (kapitalistický)- (K) Rolnický akciový - (R)
------------------------	---------------------	-----------------------------------	--

I. Zakladatelské období do roku 1873

1. Fáze (1829-1841)

Kostelní Vydří	1829	M	Š
Dačice	1832	M	Š
Horní Suchá	1832 (1831)	S	Š
Rájec n/ Svitavou	1836	M	Š
Napajedla	1836	M	Š
Vsetín	1836	M	Š

Martinice	1836	M	Š
Slavkov u Brna	1837 (1836)	M	K
Protivanov	1837	M	Š
Tišnov-Předklášteří	1837 (1838)	M	Š
Paskov	1837 (1838)	M	Š
Budišov	1838	M	Š
Bzenec (Vracov)	1838	M	Š
Fulnek	1838	M	K
Ostrovačice	1838	M	K
Řehořov	1838	M	K
Židlochovice	1838	M	K
Nové Dvory u Veverí	1839	M	K
Čelechovice	1839 (1840)	M	Š
Sokolnice	1840 (1841)	M	Š
Hluchov-Kostelec	1841 (1838)	M	Š
Rymice	1841	M	Š
Prostějov	1841	M	K

2. Fáze (1842-1868)

Kyjov	1846	M	K
Příbor	1846	M	K
Šebetov	1846	M	Š
Brno	1847	M	K
Moravská Ostrava	1847	M	K
Olomouc	1847	M	K
Bzenec	1848	M	K
Doloplazy	1848 (1849)	M	K
Opava	1849 (1847)	S	K
Rosice	1849	M	Š
Uničov (Unčov)	1850 (1851)	M	K
Bernartice	1851	S	K
Domaželice	1851	M	K
Drnholec	1851	M	K
Hrušovany n. J.-Želetice	1851	M	Š
Královo Pole	1851 (1853)	M	K
Kvasice	1851	M	K
Modřice	1851	M	K
Opava	1851	S	K
Oslavany	1851	M	K
Prostějov	1851	M	K
Rajhrad	1851	M	K

Staré Brno	1851	M	K
Zborovice	1851	M	K
Studénka	1852	S	Š
Dolní Tošonovice	1854	S	Š
Velká Bystřice	1854	M	K
Kunčice n/Ostravicí	1855	S	Š
Bedihošť	1857	M	K
Skrochovice	1857	S	K
Háj	1858	S	K
Jarohněvice	1858	M	K
Kateřinky	1858	S	K
Opava	1858	S	K
Osoblaha	1858	S	K
Přerov	1859	M	K
Drahanovice	1861	M	Š
Břeclav	1862	M	K
Kelčany	1862	M	K
Uherský Ostroh	1862	M	K
Hulín I	1863	M	K
Bzenec	1864	M	K
Rohatec	1864	M	K
Ždánice	1864	M	Š
Dubňany	1865 (1858)	M	K
Hodonín I	1865	M	K
Velké Pavlovice	1866	M	K
Hejčín	1867	M	K
Chropyně	1867	M	Š
Lipník n/Bečvou	1867	M	K
Uherské Hradiště (Staré Město)	1868	M	K
Velké Kunčice	1868	S	Š
Vyškov-Drnovice	1868	M	Š
<i>3. Fáze (1869-1873)</i>			
Kroměříž	1869	M	R
Kojetín	1869	M	K
Uherský Brod	1869	M	K
Opava-Vávrovice	1870	S	R
Vrbátky	1870	M	R
Holice	1871	M	R
Litovel	1871	M	R

Podivín	1871	M	R
Pohořelice-Cvrčovice	1872	M	Š
Slavkov u Brna	1872	M	R
Šlapanice	1872	M	R (K)
Vranovice	1872	M	R

II. Od poslední čtvrtiny 19. století do rozpadu Rakousko-Uherska (1875–1918)

Uničov (Unčov)	1880	M	R
Brodek u Přerova	1881	M	R
Malé Prosenice	1881	M	R
Mohelnice	1881	M	R
Moravský Krumlov	1882	M	Š
Všetuly	1882	M	Š
Hodonín II	1886	M	K
Tovačov	1891	M	K
Dřevohostice	1894	M	R
Němčice nad Hanou	1910	M	R
Hulín II	1910	M	R

Celkem bylo do roku 1918 založeno 85 cukrovarů na Moravě, 14 cukrovarů ve Slezsku;

73

- z nich bylo * 30 šlechtických – velkostatkářských (30,4 %)

* 54 nešlechtických – kapitalistických (54,5 %)

* 15 rolnických akciových (15,1 %).

4. Československá jednota řepařů, úsilí agrární strany o získání politického vlivu mezi pěstiteli cukrovky

Ze statistických šetření z přelomu 19. a 20. století je zřejmé, že česká společnost byla v té době (ve smyslu ekonomického, sociálního a politického vývoje) relativně stabilizována. A to přesto, že byla v druhé polovině 80. let citelně postižena hospodářskou krizí, která se projevila v českých zemích především jako cukerní krize z nadvýroby. Ta postihla řepářství odbytovými potížemi, omezením osevu cukrovky a zánikem některých cukrovarů. Na ni navázala vleklá krize agrární, která se protáhla do poloviny 90. let. Vedle negativních dopadů na všechna odvětví ekonomiky byly obě krize také silným impulsem k racionalizaci a modernizaci výroby a přechodu od extenzivních k intenzivním formám rozvoje hospodářství, což plně platilo také pro řepářství a cukrovarnictví. Bylo zřejmé, že ekonomika se nachází v přechodu od liberalismu a systému volné konkurence k další etapě vývoje s výraznými monopolistickými tendencemi.

Ekonomická konjunktura, která se prosadila v druhé polovině 90. let, se projevila v cukrovarnictví pokračující zakladatelskou a investiční aktivitou. Ta byla provázena soustředěním výroby jako základny pro koncentraci kapitálu a jeho centralizaci a tím i pro monopolizaci ekonomiky. V té době můžeme také zaregistrovat v silně produkčních řepářských regionech přechod selských statků a hospodářství středních rolníků od naturálního k tržnímu hospodaření. Oběma sociálním kategoriím přineslo řepářství vysoké, do té doby netušené zisky, jejichž přebytky byly zpětně investovány do zintenzivnění pěstování cukrovky a do zakládání nových cukrovarů, velmi často v podobě akciových společností: „Akciové společnosti jsou dítětem kapitalismu....vyvinuly a rozšířily se v druhé polovině 19. století ve všech oblastech podnikání do té míry, že na počátku 20. století..... se stávají převládající formou veškerého kapitalistického podnikání.“¹⁸⁷

Jedním ze znaků monopolizace byla regulace výroby i trhu nejrůznějšími dohodami, přičemž základní formou v habsburské monarchii byly *kartely*. Mezi největší a ekonomicky nejvýznamnější patřily *cukrovarnické kartely*, které představovaly nejnižší vývojový stupeň monopolních sdružení. Nebyly jedinými formami monopolizace cukrovarnictví, ale určitě nejčastěji se vyskytujícími. Vznikaly a prosazovaly se postupně, někdy s platností na rok, jindy na tři, pět nebo i na deset let. Byly uzavírány na různých úrovních cukrovarnictví; známé jsou kartely místní, regionální, oblastní či kartely s celostátní působností. Z hlediska obsahu šlo kartely cenové, nákupní, rajonové, kontingentační aj. Všechny však byly vždy uzavírány jako reakce cukrovarníků na „zápas“ s pěstiteli cukrové řepy.

¹⁸⁷ JINDRA, Z.: *Průmyslové monopoly v Rakousko-Uhersku. (Některé hlavní rysy vývoje do počátku světové války.)* In: Československý časopis historický, roč. IV, 1956, s. 237. K českým podnikatelským aktivitám na sklonku 19. století viz též: HORSKÁ-VRBOVÁ, P.: *K otázce vzniku české průmyslové buržoazie.* In: Československý časopis historický, roč. X, 1962, s. 257-284.

Z logiky věci bychom očekávali, že řepářství a cukrovarnictví jsou dvě stránky jedné mince, že jedna bez druhé nemůže existovat. Po celou dobu bylo pro ně charakteristické těsné organizační a výrobní sepětí a vzájemné ovlivňování – v dobrém i špatném slova smyslu. Že by však obě strany měly vystupovat vždy ruku v ruce jako harmonický celek, např. při prodeji a nákupu cukrovky, se nepotvrdilo. Ve výrobně obchodní sféře, zvláště v počátcích řepářství a zakládání prvních cukrovarů, převažovaly mezi nimi napjaté vztahy. Tím, kdo diktoval a kdo měl nadlouho „navrch“, byli cukrovarníci.¹⁸⁸

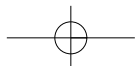
Dlouho přetrvávající problémy mezi oběma stranami se začaly ještě výrazněji zhoršovat za cukerní krize v letech 1884–1888, která podle historika J. Křížka „mocně zvířila hladinu hospodářského i politického života v Čechách“.¹⁸⁹ Šlo o krizi z nadvýroby, která byla vyvolána prudkým nárůstem výroby třtinového cukru a současně stejně rychlým rozmachem cukrovarnictví v Evropě, což vedlo k obrovské nadprodukci cukru, po níž musel přijít pokles jeho ceny až pod výrobní náklady. Také v českých zemích dosáhlo řepářství v předvečer cukerní krize svého největšího rozmachu: v roce 1883 byla osevní plocha cukrovky v Čechách větší o více než 31 % oproti stavu v roce 1875 a celkový výnos za uvedená léta vzrostl téměř dvakrát, což se pochopitelně odrazilo i v adekvátním nárůstu množství zpracované cukrovky. Projevilo se to i ve vzestupu podílu českých zemí při zpracování cukrovky v rámci monarchie: jestliže v kampani 1876/1877 představoval podíl českých zemí 91,9 % (Čechy 65,8 %, Morava 21,7 %, Slezsko 4,4 %), v kampani 1881/1882 vzrostl na 94,3 % (Čechy 66,2 %, Morava 23,5 %, Slezsko 4,6 %). Podíl zbývajících zemí monarchie ve zpracování cukrovky (Dolní Rakousy, Halič a Uhry) za uvedené období poklesl z 8,1 % na 5,7 %.¹⁹⁰ Ruku v ruce s rozmachem pěstování cukrovky se zrychlila výstavba nových cukrovarů; jestliže v kampani 1850/1851 jich pracovalo v celém Rakousku 54, zvýšil se jejich počet v kampani 1872/1873 na 256.¹⁹¹ V té době produkovaly české země kolem

¹⁸⁸ Složitými vztahy mezi řepaři a cukrovarníky v té době se zabývala řada badatelů, nejúplněji J. Křížek v obsáhlé studii zveřejňované na pokračování v letech 1956–1957. Analyzuje v ní a hodnotí konjunkturální a krizová období řepářství a cukrovarnictví a plasticky zobrazuje atmosféru, která vyústila v založení jednotné a jednotně vystupující odborové organizace k hájení hospodářských zájmů. Přestože autor věnuje pozornost téměř výhradně řepářským oblastem v Čechách, mohou být některá jeho zobecnění použitelná i pro vývoj na Moravě, resp. ve Slezsku. Viz: KŘÍŽEK, J.: *Krise cukrovarnictví v českých zemích v osmdesátých letech minulého století a její význam pro vzrůst rolnického hnutí*. In: Československý časopis historický, roč. IV, 1956, s. 270–298, 417–447, roč. V, 1957, s. 473–506 a roč. VI, 1958, s. 46–59. Dále: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d.. Jednu kapitolu věnuje řepářským zápasům ve své monografii také DOSTÁL, V. V.: *Antonín Švehla. Profil československého státníka*. Praha 1990, s. 27–30.

¹⁸⁹ KŘÍŽEK, J.: c. d., roč. VI, 1958, s. 51.

¹⁹⁰ Podle údajů z publikace *Hospodářský list*, roč. 1893, s. 27 a *Prager Zuckermarkt*, roč. 1882, s. 729.

¹⁹¹ KŘÍŽEK, J.: c. d., s. 473–474 a 276.

20 % celosvětové produkce řepného cukru a jeho export představoval zhruba 10 % celkového vývozu z Rakousko-Uherska.¹⁹² Obě odvětví (řepářství a cukrovarnictví) se stala nejpříznačnějšími obory zemědělské prvovýroby a potravinářského průmyslu v českých zemích.

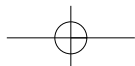
Cukerní krize v polovině 80. let způsobila v řepářství českých zemí hlubokou odbytovou a výrobní krizi. Samotné řepářství stále více ztrácelo punc autonomního zemědělského podnikání a stávalo se fakticky součástí cukerní výroby. Od počátku krize začali řepaři vystupovat proti pokusům cukrovarníků snížit cenu za dodávanou řepu a znevýhodnit podmínky jejího prodeje. Je zaznamenán pokus řepařů z okresu Velvary, kteří se na shromáždění 14. září 1884 dohodli, že budou souhlasit s navrhovaným snížením ceny cukrovky s podmínkou, že sjednaná cena bude později proplacena ze souhrnného čistého zisku majitelů cukrovarů a že dodávanou cukrovku bude přejímat na váze pouze osoba, která bude mít u pěstitelů autoritu a vážnost. S podobnými požadavky přicházeli rolníci v řadě dalších míst v Čechách i na Moravě (někde požadovali také kontrolu vah, dodávku semene ze strany cukrovarů zdarma a bez ručení řepaře za výsledek, nebo maximálně pěti-procentní srážku váhy za hlínu aj.).

V této souvislosti je nutné zmínit požadavky pěstitelů cukrové řepy z obcí kolem Vyškova. V krizových 80. letech, kdy výrazně poklesl zájem cukrovarů o řepu, se sešli v roce 1885 majitelé moravských cukrovarů v Brně a dohodli se, že budou kupovat od pěstitelů jen minimální množství cukrovky za jednotnou (pro ně výhodnou) cenu. Řepaři tyto nevýhodné podmínky pro kampaň 1886–1887 odmítli. Odpověděli společným usnesením, že nebudou s uvedenými cukrovary uzavírat předběžné smlouvy o dodávkách řepy, že budou požadovat, aby v každém cukrovaru byly kontrolní váhy, že se ustaví tzv. smírčí soudy k řešení sporů mezi oběma stranami a že při stanovení ceny za dodávanou cukrovku se bude vycházet z její cukernatosti a z ceny surového cukru. Shodli se také na tom, že řepaři, kteří nesplní uvedené požadavky, budou pokutováni 20. zl. Majitelé cukrovarů byli však neoblomní, cena za řepu, kterou nabízeli pěstitelům, zůstávala stále nízká a spory se táhly dlouhá léta. V roce 1908 se řepaři odhodlali k dalšímu kroku: sešli se na shromáždění se starosty obcí Vyškovska a žádali je o podporu svých požadavků – opět však bez výsledku. Cukrovarníci zůstávali „na koni“: propachtovali si na Vyškovsku stovky hektarů orné půdy, na níž pěstovali cukrovku a nemuseli se příliš vzrušovat požadavky řepařů.¹⁹³

Cílem kartelové politiky cukrovarníků bylo (vždy a všude) společně reagovat na cenové výkyvy s cukrem na zahraničních trzích, především však stanovit rozsah výroby pro jednotlivé cukrovary, omezit či úplně zlikvidovat konkurenci a suverénně rozhodovat o podmínkách prodeje a výši nákupních cen cukrovky,

¹⁹² HÁJEK, J.: c. d., s. 373.

¹⁹³ Blíže: *Cukrovar Vyškov. 100 let trvání (1868-1968)*, c. d., s. 7 an. Dále též: KŘÍŽEK, J.: c. d., s. 497.

dodávané řepaři. Organizačním centrem těchto snah se stal *Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách*, který měl sídlo v Praze. Prvním známým nákupním (cenovým) kartelem byl regionální kartel písemně stvrzený zástupci 16 východočeských cukrovarů v Pardubicích již 7. prosince 1872. Byl zamýšlen pro cukrovarnickou kampaň v následujícím roce a měl omezit nežádoucí konkurenci při nákupu řepy.¹⁹⁴ Za tři roky nato, 6. prosince 1875, byl ustaven další nákupní kartel v obci Zvoleněves na Kladensku (od roku 1859 zde úspěšně fungoval velký císařský cukrovar), kam se sjeli cukrovarníci z Čech a kde se dohodli na jednotných a závazných cenách, které byli ochotni platit pěstitelům za dodanou řepu.¹⁹⁵ Prosazení nákupního kartelu napomohl tehdy nedostatek cukrové řepy, který způsobil, že surovarny začaly s předstihem uzavírat s jednotlivými pěstiteli dodávkové smlouvy. Kromě úmluvy o cenách bylo ve Zvoleněvsi rozhodnuto ještě o výši zálohy řepářům, o množství dodávaných řepných řízků, semene a cukru zdarma.

Kromě místních cenových kartelových dohod, které byly teritoriálně a také časově omezené, se v 70. letech objevily také první rajonové kartely, zpočátku uzavírané pouze mezi několika cukrovary. Oblasti, v nichž se pěstovala cukrová řepa, si cukrovarníci rozdělili na rajony, přičemž každý cukrovar obdržel určitý a ustálený rajon, z něhož veškerá sklizeň řepy příslušela pouze jen jemu. Stanovený rajon musel být všemi, tedy i rolnickými akciovými cukrovary, důsledně respektován. Pod hrozbou peněžitých pokut bylo současně bráněno jednotlivým cukrovarům nakupovat řepu v jiném rajonu. Majitelé cukrovarů tak mohli diktovat pěstitelům svoje podmínky. Ti neměli možnost zvolit si „svůj“ cukrovar, museli dodávat řepu pouze do předem určených závodů. Tak byla při výkupu řepy potlačena jakákoliv konkurence, na což pěstitelé dopláceli nízkými cenami, bez ohledu na to, jakou kvalitu měla dodávaná řepa.¹⁹⁶

Významnou součástí tohoto rajonování, s předstihem zajišťujícího majitelům cukrovarů dostatek suroviny, bylo finanční zálohování řepářů. Ještě před zasetím cukrovky vstupovaly cukrovary s rolníky do smluvního vztahu (stávalo se, že iniciativa přicházela od samotných řepářů, strádajících nedostatkem finančních prostředků) a nabízely jim peněžní zálohu na nákup semene, umělých hnojiv a dalších potřeb pro výrobu cukrovky. Současně se rolníci zavazovali plnit požadavky cukrovarníků: pěstovat řepu pouze ze semen dodaných cukrovarem, dodržovat všechny předepsané agrotechnické lhůty při jejím obdělávání a veškerou

¹⁹⁴ DIVIŠ, J. V.- NEUMANN, K. C.: *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách*. Pardubice 1894, s. 49.

¹⁹⁵ KRÍŽEK, J.: c. d., s. 480.

¹⁹⁶ K rajonování viz: ADAMOVÁ, K.: *Ke sporům cukrovarníků a řepářů v českých zemích na počátku 20. století*. In: K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách. Praha 2001, s. 195-197. Dále: NEBESKÝ, J.: *100 let Československého cukrovarnictví a řepářství*. In: Věstník Ústřední jednoty řepářů československých, roč. XV, 1934, s. 1-4.

vypěstovanou řepu dodat pouze do přiděleného cukrovaru. Tím vším si cukrovarníci zajišťovali dostatečné množství suroviny pro příští kampaň, přičemž rolníci mohli splácet zápůjčku až po dodání cukrovky.

Vzájemné vztahy mezi řepaři a cukrovarníky byly postupně upraveny tzv. agenciálními dohodami (kompletní organizace agencí byla dobudována do přelomu 19. a 20. století). Byly výsledkem každoročních přímých jednání mezi vedením cukrovarů a organizacemi řepařů o rozsahu osevu cukrovky a výši přijímacích cen. Každá agencie zahrnovala skupinu cukrovarů konkrétního řepářského obvodu, což byla oblast, v níž byl cukrovar oprávněn nakupovat cukrovou řepu. Podle J. Vilikovského vzniklo na území pozdějšího Československa 29 agenciálních dohod (v Čechách 19, na Moravě a ve Slezsku 5 a na Slovensku také 5).¹⁹⁷ Samotným řepařům bylo umožněno svobodně se rozhodnout, do kterého cukrovaru budou svoji cukrovku dodávat (vždy se přitom braly v úvahu náklady na dopravu). Agencie zajišťovaly cukrovarům nejen potřebné množství cukrové řepy, ale uzavíraly s řepaři také cenové a další podmínky jejího nákupu. Agencie se sdružovaly ve *Svaz českých cukrovarnických agencí*, rolnické cukrovary se spojily ve *Svaz zemědělských cukrovarů*.¹⁹⁸

Vypadalo to téměř idylicky, praxe však byla jiná: ekonomické potíže, které cukrovarníkům vznikaly v průběhu opakujících se cukerných krizí, se snažili řešit snižováním cen cukrovky, tedy na úkor řepařů. Nad pěstiteli neustále visela také hrozba, že pokud se jim nepodaří dodat smluvené množství cukrovky, budou penalizováni a na druhé straně, dodají-li větší než smluvené množství, majitelé cukrovarů je nemusí vykoupit za smluvní, ale jen za nižší cenu. Rolníci žili permanentně v nejistotě, jaká bude výše nejrůznějších srážek při dodávce řepy (za hlínu, za špatně odkrojený chrást, za menší cukernatost aj.), zvláště za situace, kdy vše záviselo na libovůli úředníků, především obsluhy váhy. Řepaři požadovali, aby byli placeni za dodanou řepu podle její cukernatosti a podle ceny cukru. S tím však nesouhlasili cukrovarníci a tvrdošíjně se dožadovali platby výhradně podle váhy (dodávali pěstitelům cukrovky řepné semeno vyšlechtěné na maximální cukernatost při relativně nízkých hektarových výnosech).

Bylo již uvedeno, že kartely neodstranily konkurenci uvnitř živelně se vyvíjejícího trhu, pouze ji přesunuly na vyšší rovinu. Pokračující konkurenční boj dostal např. podobu šarvátek a střetů mezi jednotlivými cukrovary, útoků na cu-

¹⁹⁷ VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 344. Zde se pravděpodobně autor dopustil početní chyby; místo 29 uvádí 39. Je zde ještě další nesrovnalost, protože F. Dudek uvádí odlišné počty agenciálních dohod. Podle něj bylo v letech 1898-1903 vytvořeno v Čechách 11 dohod a v ostatních zemích Předlitavska 5: olomoucká, Velká Haná, brněnská, přerovská a jihovýchodní Morava spolu s Dolními Rakousy. Pravdu však mohou mít oba autoři; Vilikovský totiž neuvádí dobu existence oněch agenciálních dohod. Viz: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 54-55.

¹⁹⁸ VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 345.

krovary stojící mimo kartel, bojů uvnitř jednotlivých kartelů, např. při rozhodování o cenách cukru a podmínkách jeho odbytu.¹⁹⁹ Zrodil se také konflikt mezi surovárnami a rafineriemi. Jako časově první byl uzavřen 8. července 1891 ve Vídni kartel rafinerií (šlo o kontingentační a kondiční kartel). Zpočátku byl ustaven na jednu kampaň, poté byla jeho platnost prodlužována, ale pro některou kampaň nebyl vůbec obnoven. Jako druhý v pořadí byl založen kartel surováren na ustavující valné hromadě cukrovarníků 20. února 1897 v Praze.²⁰⁰ Vyhrocená situace vyústila ve vyjednávání o vytvoření společného kartelu, přičemž se předpokládalo, že po jeho uzavření případně část zisku z prodeje rafinovaného cukru pro domácí spotřebu surovárnám. Výsledkem dohadování byl kompromis: za 5 měsíců od uzavření kartelu surováren, 26. července 1897, se obě strany domluvily na uzavření do té doby největšího společného kartelu pro obě poloviny říše (zpočátku jen do roku 1902). K úmluvě se brzy připojily téměř všechny cukrovary v Předlitavsku, kterých bylo v té době 221.²⁰¹ Signatáři kartelu se zavázali, že žádný z účastníků dohody nepodnikne nic, co by mohlo poškodit druhou stranu. Byla zakázána konkurence, kartel vylučoval zřízení nové surovárny nebo rafinerie a požadoval, aby obě strany nabízely své výrobky a nakupovaly zboží pouze od skupiny členů zastoupených v kartelu; nemohlo být opomenuto stanovení všestranných podmínek dodávek cukrovky včetně sankcí proti nepoctivým producentům.

Uvedené praktiky vedly dlouhodobě (dávno před uzavřením velkého kartelu v roce 1897) k destabilizaci řepářství a k častým výbuchům nespokojenosti ze strany řepářů. Dobový publicista J. A. Prokůpek (1832–1915), rolník z Kutlů u Kolína, selský buditel a propagátor politického osamostatnění rolnictva, charakterizoval tehdejší situaci mezi řepáři slovy: „Ačkoliv již za minulá dvě léta 1879 a 1880 byly sem tam všelijaké rozmíšky při odvádění řepy do továren, přece

¹⁹⁹ Jako příklad může posloužit konflikt, k němuž došlo v roce 1910 uvnitř cukrovarnického kartelu, jehož členem byl i cukrovar ve Vrbátkách na Prostějovsku. Jednalo se o rolnický akciový cukrovar, jehož výchozí kapitál vznikl prodejem akcií, na které byly vázány dodávky určitého množství cukrovky jako podmínka vyplácení dividendy akcionářům. Pro kampaň 1910/1911 kartel snížil vrbátskému cukrovaru kontingent, což znamenalo, že z celkového množství přijaté řepy měl vrátit zhruba pětinu, která měla být přesunuta ke zpracování jinému cukrovaru. Vrbátečtí to neakceptovali a dostali od kartelu pokutu (za nedodanou řepu, jako náhradu za ušlý zisk a za veškeré soudní výlohy) ve výši více než 1000 000 K. Cukrovar odmítl zaplatit, uvažoval dokonce o vystoupení z kartelu, ale nakonec, z obavy před ekonomickými sankcemi nerolnických závodů, vedení cukrovaru couvlo a podřídko se požadavkům kartelu. Viz: MZA Brno, H 160. *Rolnický akciový cukrovar a rafinerie cukru ve Vrbátkách, (1861) 1869–1948 (1962)*. Inventář, s. 5 an. Dále: KRAVÁČEK, F.: *Organizační a podnikatelská činnost české agrární buržoazie na Moravě na počátku 20. století*, c. d., s. 372.

²⁰⁰ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 50–55.

²⁰¹ Viz: *Sto let výroby bílého zlata v Brodce u Přerova 1881–1981*, c. d., s. 35. Dále: VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 379–380.

dostoupila nedůvěra jedněch k druhým letošního roku místy takového stupně, že hrozí v zjevné nepřátelství propuknouti.“²⁰² V řepařské veřejnosti sílilo přesvědčení, že „konečný prostředek k udržení slušné ceny cukrovky jest, aby pěstitelé cukrovky též kartel uzavřeli, že cukrovku za cenu cukrovarem stanovenou neprodají“.²⁰³ Právě zakládání vlastních řepařských odborových sdružení mělo být čímisi na způsob kartelů cukrovarů. Sdružení byla zakládána pod heslem – *proti kartelu cukrovarnickému kartel rolnický*.²⁰⁴ Dne 30. listopadu 1891 se sešlo v Hradci Králové přes 200 nespokojených řepařů, aby se dohodli na společném postupu při sjednávání prodeje cukrovky. Podobně skončila schůze pěstitelů řepy v okrese Nové Benátky v Čechách 12. prosince 1892, kam se přišlo na 300 řepařů poradit, „jakých prostředků se chopiti, aby kartely cukrovarnické se rozbily a svoboda se opět zjedнала, jakož i za jakých podmínek by se řepa pro rok budoucí rozprodati měla“.²⁰⁵ Ve stejném duchu se nesly příspěvky na stránkách denního tisku a na shromážděních rolníků, která se prosadila i na Moravě. Na sjezdu moravského rolnictva 23. února 1896 v Olomouci byla přijata rezoluce, požadující zrušení cukrovarnického kartelu a upravení poměru mezi cukrovarnickým průmyslem a zemědělskou prvovýrobou tak, aby se zemědělci i průmyslníci podíleli stejnou měrou na ztrátě i na zisku.²⁰⁶

V regionálních podmínkách neměla však řepařská sdružení dostatečnou autoritu a sílu k prosazení svých požadavků. Pro ilustraci: v *Pražských hospodářských novinách* z 31. března 1893 byla popsána reakce cukrovarníků na protiakce řepařů: „Vždyť se tomu rolnickému kartelování cukrovarníci potají smějou, neboť vědí dobře, že jej rolníci nikdy dodržovati nemohou a že je nouze o peníze dožene pěkně jednoho po druhém dojíti do cukrovaru a tam smlouvu na dodání cukrovky uzavříti. Copak jest možno za nynějších nízkých cen obilnin rolníkům cukrovku nepěstovati? O tom všem však páni cukrovarníci dobře vědí a přece kartely na proti rolníkům mezi sebou uzavírají. Nemusí takovéto jednání vehnati každému rolníku krev do tváře?“²⁰⁷

Stále více byla mezi řepaři pocíťována absence silného a akceschopného centrálního vedení. Tuto roli na sebe vzalo, byť jen na několik let, *Sdružení českých zemědělců*, které vzniklo 27. prosince 1896 v rámci mladočeské strany v Praze. Spojení s mladočechy se projevovalo v rovině politické, v hospodářských

²⁰² Hospodářský list, 20. 10. 1881.

²⁰³ Tamtéž, 10. 4. 1883.

²⁰⁴ Slosloví *odborové sdružení* bylo v dobové literatuře používáno jako synonymum k označení *řepařské organizace*, resp. *řepařského sdružení*. Nešlo tedy o odborovou organizaci v klasickém smyslu, jak byla chápána např. v dělnickém hnutí, ale o společenství, které sdružovalo zemědělce určitého výrobního odvětví, v našem případě pěstitele cukrové řepy.

²⁰⁵ NOŽIČKA, J.: *Z dějin řepařského hnutí. První obrana rolnictva proti cukrovarnickému kartelu*. In: Věstník Ústřední jednoty řepařů, roč. XX, 1939, č. 12, s. 218.

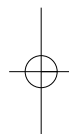
²⁰⁶ Tamtéž, s. 219.

²⁰⁷ Tamtéž.

otázkách prosazovalo sdružení samostatná řešení. Do vedení byl zvolen S. Kubr jako předseda a dva místopředsedové - J. Jaroš a A. Švehla st. K uskutečnění požadavků řepařů používalo sdružení jednak svého tiskového orgánu *Obrana zemědělců*, jednak protestních shromáždění pěstitelů cukrovky.²⁰⁸ Sílící řepařské hnutí na sklonku 19. a na počátku 20. století se stalo rozhodující součástí procesu politické emancipace rolnictva, především pak jeho podnikatelských vrstev. Když nenašli rolníci politickou podporu u staročeků ani u mladočeků (Sdružení českých zemědělců vystoupilo ze svazku s mladočechy v roce 1899) rozhodli se „konat sami“. Výsledkem bylo 6. ledna 1899 v Praze založení *České strany agrární*. Zde také definitivně zvítězila politická vize A. Švehly, takže strana byla založena jako organizace selských vrstev, středních a velkých sedláků. Její vznik byl vyvrcholením politických a ideových emancipačních snah rolnictva. Teprve potom, díky agrárním politikům, mohlo být volání zemědělců po centrální řepařské organizaci vyslyšeno: dne 8. května 1902 se uskutečnila v Praze na Žofíně ustavující valná hromada *Ústřední jednoty řepařů pro Království české v Praze*.²⁰⁹ Podle O. Frankenbergera a J. O. Kubičky její ustavení prosadila agrární strana.²¹⁰

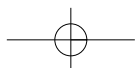
K založení agrární strany na Moravě došlo později než v Čechách. Sice již 22. září 1883 byla v Olomouci ustavena, jak bylo již uvedeno, z iniciativy J. R. Demela (1833–1905), zemědělského buditele a vůdce moravského rolnictva zvláště v letech 1860–1885, první stavovská rolnická politická organizace – *Českomoravský spolek selský pro Moravu*, ale se silným vlivem staročeků. V době narůstajícího vlivu spolku na venkovské obyvatelstvo Moravy rozhodla vídeňská vláda k 1. únoru 1890 spolek rozpustit, a to pro „nerespektování litery stanov“. Po několika měsících, 14. září 1890, jej nahradilo nové rolnické společenství – *Ústřední rolnická jednota pro Moravu*, která se po dvou letech (4. září 1892) v Olomouci přeměnila na *Selskou jednotu pro Moravu a Slezsko*. Jednota se politicky přimkla k mladočesky orientované *Neodvislé straně lidu na Moravě* (lidové straně), vedené A. Stránským, a na jejích kandidátkách se prosazovala při zemských a říšských volbách. V říjnových zemských volbách roku 1902 získala

²⁰⁸ ŠVEHLA, A.: *Řepařský boj*. Praha 1938, s. 19–20.

²⁰⁹ FRANKENBERGER, O. – KUBÍČEK, J. O.: *Antonín Švehla v dějinách Československé strany agrární*. Praha 1931, s. 126. Ještě předtím, 16. ledna 1898, se sešli v Praze zástupci českých řepařů z 300 obcí, aby se poradili na společném postupu při zakládání svépomocné odborové organizace, která by hájila jejich hospodářské zájmy. Ke čtyřicátému výročí tohoto dne (v roce 1938) byla připravena jubilejní expozice Ústřední jednoty řepařů na celostátní hospodářské výstavě v Praze, věnovaná nejen vývoji řepařství, ale také odkazu tří hlavních zakladatelů: A. Švehly, Dr. Janovského a K. Sonntaga. Viz: DELLIN, E.: *40 let práce Ústřední jednoty řepařů československých*. In: *Věstník Ústřední jednoty řepařů československých*, XIX, 1938, č. 5, s. 200–201.

²¹⁰ Ústřední jednota řepařů se stala jednou z mnoha zemědělských hospodářských organizací, které zastřešovala *Ústřední jednota českých hospodářských společenstev* v Praze, jejímž posláním bylo sdružovat svépomocná zemědělská družstva úvěrní, spotřební, nákupní, strojní a výrobní.

v moravském sněmu nejvíce mandátů z českých stran, přičemž ji tehdy volila většina zemědělské části moravské vesnice.²¹¹

Od roku 1904 se mezi vůdci moravského rolnictva prosadilo přesvědčení o nutnosti vytvořit (podle příkladu v Čechách) samostatnou politickou organizaci.²¹² Z iniciativy Selské jednoty se uskutečnila v únoru 1904 v Přerově porada stoupenců založení moravské agrární strany, na které byl ustaven přípravný výbor v čele se statkářem J. Vacou z obce Příkazy na Olomoucku. Výbor na několika poradách vypracoval jednací řád a program strany; jeho politickou a sociální část sestavil K. Sonntag,²¹³ hospodářskou J. Vaca a kulturní připadla redaktoru F. Obrtelovi.²¹⁴ Dokumenty byly odsouhlaseny na velké schůzi moravského rolnictva 11. prosince 1904 v Přerově, na kterou se dostavilo více než 100 zájemců, mezi nimi i zástupci Slezska. Za Českou agrární stranu byl přítomen předák agrárních poslanců K. Prášek. Na schůzi bylo přijato svolání *Českému rolnictvu Moravy a Slezska*, které přečetl J. Vaca.²¹⁵ Důrazně v něm bylo požadováno založení samostatné stavovské strany rolnictva, jako odpověď těm, kteří hlásali, že to bude znamenat drobení sil, protože o zájmy rolnictva se starají (údajně) existující politické strany a že navíc mezi rolnictvem není dost vzdělaných osobností, schopných postavit se do jejich čela.²¹⁶

Pak už vedla cesta k olomouckému ustavujícímu sjezdu 27. prosince 1904, na němž byla po bouřlivém průběhu oficiálně založena *Moravskoslezská agrární*

²¹¹ Tato „lidová – mladočeská strana“ převzala agrární frakci Selské jednoty pro Moravu a Slezsko spolu s dalšími skupinami v jiných městech (Kroměříž, Prostějov). Svým silnějším českým nacionalismem, než jak jej deklarovali staročeši, si získávala podporu českého obyvatelstva na Moravě. Blíže: ČAPKA, F.: *Dějiny Moravy v datech*. Brno 2001, s. 159, 162.

²¹² K počátkům moravské agrární strany viz: POSPĚCH, P.: *Založení agrární strany na Moravě*. In: Časopis Matice moravské, 1981, s. 255-271.

²¹³ Blíže: SLEZÁK, L.: *Kuneš Sonntag, významný moravský agrární politik a národohospodář*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd č. 24, Brno 2011, s. 40-47; *Památce Kuneše Sonntaga. Soubor příspěvků jeho přátel a spolupracovníků*. Praha 1932. Dále: CHROMÁ, H.: *Kuneš Sonntag – český agrární politik*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Palackého univerzity. Olomouc 2003.

²¹⁴ STANĚK, F.: *Za Kunešem Sonntagem-agrárním politikem*. In: Památce Kuneše Sonntaga, c. d., s. 112. F. Obrtel, agrární žurnalista a literát, se narodil v roce 1873 na Hané, v selském prostředí v Henčlově u Přerova. Po skončení gymnaziálních studií v Přerově studoval práva v Praze, kde promoval v roce 1897. Pracoval jako redaktor v *Selských listech*, za první světové války ve *Venkově*. Napsal řadu odborných publikací z oblasti zemědělského družstevnictví a z dějin selského stavu (např. *Moravští sedláci v druhé polovině 19. století*). V roce 1924 byl jedním ze zakladatelů Československé akademie zemědělské, byl prvním místopředsedou jejího VI. literárního a osvětového odboru. Blíže viz: REICH, E.: *K šedesátce Františka Obrtela*. In: Věstník Československé akademie zemědělské, IX, 1933, s. 241-242.

²¹⁵ Viz: *Program české strany agrární pro Moravu*. Olomouc 1905, s. 6-11.

²¹⁶ Tamtéž, s. 12.

strana, čímž vyvrcholilo formování agrárního politického hnutí na Moravě.²¹⁷ Podle pamětníků byla velká dvorana Národního domu v Olomouci zcela zaplněna a vedle zhruba tisícovky stoupenců vzniku nové politické strany se dostavila také skupinka „rozbíječů“; uvedeno slovy: „Jako nepřátelé nové strany přišli na sjezd poslanci lidové strany – Vychodil, Pokorný, Přikryl, Pospíšil, Samohýl, Richter a Perek.“²¹⁸ V projevech se snažili přesvědčit přítomné o škodlivosti nové strany a zvláště dr. Perek vznesl směrem ke svolavatelům sjezdu „...výtku nezralosti a všem stoupencům nevlastenectví, ba dokonce i tajné spojení s tehdejšími ministr-presidentem dr. Körbrem“²¹⁹ „....Agrárníci vyklepali mu kožíšek, že ještě tolik sotva kde dostal. Nálada byla nanejvýš vzrušená a pobouřená, a když mu odpovídali pp. Starostík a Švehla, bylo napětí nevypsitelné. Další odpovědi (Sonntag, Vaca, posl. Zázvorka) již dr. Perek nevyčkal a odešel s ostatními lidovými poslanci.“²²⁰ Po sjezdu se sešel výkonný výbor, který si zvolil šestičlenné předsednictvo v čele s J. Vacou jako předsedou strany. Teritoriálně strana brzy překročila tradiční oblasti agrárního hnutí na Hané a v roce 1911 obsáhla plně i Slezsko. Ústředním tiskovým orgánem se staly *Selské listy*.²²¹

Založení samostatné agrární strany představovalo pro Moravu a Slezsko zlomovou událost. Na politickou scénu vstoupil subjekt, který představoval především pro katolickou národní stranu, jež se do té doby těšila velké podpoře venkovského voličstva, nebezpečného politického protivníka. I po založení Moravskoslezské agrární strany se snažila katolická strana vystupovat jako obhájkyně rolnických zájmů, což se projevilo 15. května 1905 v Brně, kde její vedení ustavilo *Selskou jednotu lidové strany*. Další vývoj však na moravském venkově nadržoval agrární straně. Vzájemné styky agrárních zástupců rolnictva Čech, Moravy a Slezska vedly k rozhodnutí spojit se a vytvořit jednu politickou stranu pro celé české země. K završení slučovacích jednání mezi Čechy a Moravou došlo 16. května 1905 v Praze, kde byla ustavena jednotná *Československá strana agrární*. Předsedou ústředního výboru strany se stal poslanec J. Žďárský, místopředsedy byli zvoleni J. Vaca a K. Prášek. Ve společném ústředním výkonném výboru zasedali představitelé Čech, Moravy a Slezska zastoupení podle klíče

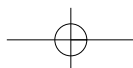
²¹⁷ MÜLLER, K.: *Počátky agrární strany ve Slezsku ve vzpomínkách Josefa Patery*. In: MALÍŘ, J.- MAREK, P.: *Andros probalibis*. Sborník přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho narozeninám. Brno-Olomouc 2005, s. 259-266.

²¹⁸ *Program české strany agrární pro Moravu*, c. d., s. 12.

²¹⁹ Ernst von Körber, předseda vlády Předlitavska v období 19.1.1900 - 31.12.1904.

²²⁰ *Program české strany agrární pro Moravu*, c. d., s. 15.

²²¹ Jak bylo uvedeno, vznik tiskoviny je datován rokem 1884, kdy bylo na zasedání výboru Selského spolku rozhodnuto vydávat pro členy měsíčník stejného názvu. Na počátku roku 1906 byly *Selské listy* změněny v politický dvojtýdeník s podtitulem *Orgán české strany agrární pro Moravu a Slezsko*. Šéfredaktorem se od léta 1906 stal K. Sonntag a dvojtýdeník se změnil na deník. Viz: LAPÁČEK, J.: *K organizaci agrárního tisku na Moravě 1909-1916*. In: K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách. Praha 2001, s. 39-44.

5:3:1. Moravské agrárníky zastupovali J. Vaca, K. Sonntag a A. Tymich a Slezsko J. Pater.

Mezitím boj řepářů proti kartelu cukrovarníků pokračoval a protáhl se na mnoho let; z obou stran byl nekompromisní a tvrdý. V roce 1905 stanul v čele Ústřední jednoty řepářů A. Švehla ml., statkář z Hostivaře, který zahájil mimořádně ostrou kampaň za zrušení diktátu cukrovarů nad řepaři.²²² Na venkově docházelo k manifestacím, byly svolávány sjezdy a protestní schůze. Zvlášť významná byla velká manifestační schůze řepářů, svolaná na 5. březen 1905 do Prahy.²²³ Konala se v předvečer projednávání rajonového zákona na vídeňské říšské radě. Slavnostní řeč na shromáždění pronesl A. Švehla, který požadoval zrušení „moderního hospodářsko-sociálního otroctví“. Přes několikeré úsilí agrárních poslanců se tehdy nepodařilo zákon proti rajonování prosadit (návrh zákona byl sice v roce 1905 schválen poslaneckou sněmovnou, ale panskou neprošel).²²⁴

Další shromáždění proti cukrovarníkům se konalo v Praze v březnu 1909. A. Švehla zde tvrdými slovy odsoudil znemravňující a ekonomicky likvidační dopad kartelové politiky a prohlásil, že rajon představuje „největší ponížení českého rolníka“.²²⁵ Tehdy se rozhodli účastníci shromáždění bránit do té doby pro rolnictvo neznámou formou – stávkou. Zavázali se výrazně omezit osev cukrovky v přesvědčení, že její nedostatek přinutí cukrovarníky k ústupkům (podle odhadu Ústřední jednoty řepářů došlo tehdy k poklesu osevních ploch řepy až o 40 % proti stavu z předešlého roku).²²⁶ Stávka sice nezvrátila pro řepáře nepříznivý stav, ale již samotný fakt, že se uskutečnila, ovlivnil další rokování v roce 1909 o kartelu ve vídeňském parlamentě. Kartel sice odstraněn nebyl, ale bylo dosaženo stanovení stejných cen pro všechny, neměnných pro celý hospodářský rok. Současně byla uznána rovnost všech pěstitelů řepy a Ústřední jednota řepářů převzala za pěstitele řepy veškerá jednání s cukrovarníky. Stala se paritní organizací, pověřenou prodejem cukrovky do cukrovarů a jejich majitelé, ač neradi, byli nuceni tuto skutečnost vzít na vědomí. Rajon ztratil ve vztahu k řepářům svoji agresivní roli. Toto ekonomické a morální vítězství mělo ještě významný efekt politický:

²²² A. Švehla měl mezi řepaři velkou autoritu jako neohrožený předválečný bojovník proti cukernímu kartelu. Blíže: DOSTÁL, V. V.: c. d., s. 27-30.

²²³ JIRAN, M.: *Boj českých řepářů s kartelem cukrovarníků*. In: Věstník Ústřední jednoty řepářů československých, roč. XIII, 1932, č. 10, s. 220-222.

²²⁴ VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 380.

²²⁵ DOSTÁL, V. V.: c. d., s. 29. V monografii autor uvádí jednu pikantní příhodu: na citovanou březnovou manifestaci řepářů v roce 1909 v pražském sále Orient se dostavili i cukrovarníci, aby se pokusili podplatit A. Švehlu. A. J. Nohel, zemědělec z Podřipska, přítomný na shromáždění, byl údajně svědkem Švehlova výpadu proti cukrovarníkům: „Pánové nechme těchto výkladů. Neměl jsem v úmyslu říci to veřejně, ale vaše tvrdošíjně odmítavé stanovisko proti řepářské jednotě mne k tomu morálně nutí. Nuže slyšte: včera jste mi nabízelí obrovskou sumu jednoho statíky zl. pro naše tiskové podniky, abych zanechal řepářského boje.“ Tamtéž, s. 199.

²²⁶ DOSTÁL, V. V.: *Antonín Švehla*, c. d., s. 29.

vedlo ke vzestupu popularity agrární strany jako politické síly nejen mezi pěstiteli cukrovky, ale na venkově vůbec.²²⁷

Po celou dobu existence představovala jednota nejlépe organizovanou a hospodářsky nejvýnosnější instituci pěstitelů cukrovky. Mezi agrárními politiky se vžilo přesvědčení, že „žádná ze zemědělských organizací nesetkala se u venkovského lidu s takovým porozuměním a zájmem jako odborová organizace řepařů“.²²⁸ A. Švehla byl předsedou jednoty do roku 1923, po něm převzal tento post F. Mašín.²²⁹ Výsledky, kterých řepaři dosahovali v boji proti kartelu, způsobily, že zájem o členství v Ústřední jednotě řepařů mezi pěstiteli cukrovky vzrůstal. Dokládají to následující údaje (jde o počty členů ve všech zemích pozdější Československé republiky): v roce 1908–7 840, v roce 1918–42 045.²³⁰

Také na Moravě se brzy prosadilo organizování řepařského hnutí. Počínaje rokem 1903 zde působila *Zemská družina řepařská pro Markrabství moravské*, ale byla početně slabá a neprůbojná. Teprve v roce 1911, po manifestacích řepařů v Prostějově, Kroměříži, Zdounkách, Kyjově a Uherském Hradišti, začali rolníci zakládat první místní organizace řepařů na Moravě. V lednu 1912, na svátek Tří králů, bylo toto úsilí završeno založením silné řepařské instituce – *Ústřední jednoty řepařů pro Markrabství moravské* v Brně. Posláním jednoty bylo, podobně jako v Čechách, bojovat proti kartelu cukrovarníků, hájit zájmy pěstitelů řepy jako svobodných podnikatelů a sjednávat spravedlivé výkupní ceny pro všechny výrobce. Hlavním řečníkem na shromáždění, kterého se zúčastnili rolníci všech moravských okresů s výjimkou Židlochovic, Kojetína, Přerova a Bystřice pod Hostýnem, byl K. Sonntag. V programovém projevu slíbil přítomným, že moravská ústřední jednota bude všemi prostředky usilovat o stanovení spravedlivých cen za dodávanou řepu a za rovnost malého řepáře s velkým, ale že „...jejím konečným cílem není ani tak boj o pěťinky a šestáky, jako to, aby každý řepař byl natolik cukrovarníkem, nakolik je řepařem“.²³¹ Jinými slovy řečeno – byl to další

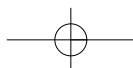
²²⁷ Navzdory tomu zůstávaly stále ještě ekonomické i mocenské pozice majitelů kapitalistických cukrovarů natolik velké, že se jim podařilo v roce 1910 podepsat ve Vídni novou kartelovou dohodu s platností do roku 1914. K ní se připojilo 31 moravských cukrovarů; bylo mezi nimi také 11 rolnických, které však vyráběly pouze surovinu a nevlastnily žádnou rafinerii, takže se bez kartelu nemohly obejít. Nová kartelová úmluva však brzy pozbyla na aktuálnosti v souvislosti s propuknutím první světové války. KRAVÁČEK, F.: *Organizační a podnikatelská činnost české agrární buržoazie na Moravě na počátku 20. století*, (1896–1914), c. d., s. 376

²²⁸ STEHLÍK, J.: *Řepařské odborářství. Příspěvek k jeho myšlenkovému motivování*. In: Věstník československé jednoty řepařů, III, 1922, č. 21–22, s. 298. Předsednictvo jednoty bylo od počátku 20. let početně stabilní a skládalo se z pěti členů, vesměs velkostatkářů a také z šestnáctičlenného představenstva bylo patnáct velkostatkářů.

²²⁹ LACINA, V.: *K vývoji českého řepařství v letech 1920–1930*, c. d., s. 153.

²³⁰ DELLIN, E.: *40 let práce Ústřední jednoty řepařů československých*, c. d., s. 200.

²³¹ VACHUTKA, R.: *25 let Ústřední jednoty řepařů v Brně*. In: Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. II.

apel k budování rolnických cukrovarů. Ihned poté došlo na celé Moravě k vytváření okresních odborů, k volbám důvěrníků v jednotlivých obcích a k zajištění řepných soupisů. V průběhu prvních měsíců existence jednoty se přihlásilo 19 666 členů z hanáckých okresů Prostějov, Kroměříž, Zdounky, Litovel a Holešov a spolu s dalšími okresy stoupl počet členů na 25 000. Ústřední jednota řepařů pro Markrabství moravské se tak stala zemskou centrálou místních a okresních řepařských odborů se sídlem v Brně.²³²

Předsedou jednoty byl zvolen K. Sonntag jako zástupce Českého odboru zemědělské rady v Brně, prvním místopředsedou se stal J. Krčka z Rakvic, druhým místopředsedou C. Kroupa z Hrubčic, jednatelem F. Miller z Kroměříže a pokladníkem F. Konečný z Troubska.²³³ Do jara 1912 byly založeny řepařské odbory v 31 moravských soudních okresech, během dalšího roku vzrostl tento počet na 40. A z celé Moravy byly stále v popředí hanácké okresy – jak v pěstování cukrovky a ustavování řepařských odborů, tak i v zakládání rolnických cukrovarů.²³⁴

Rychlý rozmach řepařských odborů by mohl svádět k domněnce, že vše probíhalo snadno a bez komplikací, opak byl však pravdou. Získávání rolníků za členy řepařské jednoty vyžadovalo obrovské úsilí a výdrž ze strany průkopníků, vesměs funkcionářů agrární strany, kteří navštívili stovky obcí, mnohé i několikrát, než některé rolníky přesvědčili. Jaroslav Marcha, senátor za agrární stranu, novinář, literární publicista a přítel K. Sonntaga, popisuje tehdejší situaci velmi sugestivně a plasticky: „Zápasy o ceny cukrovky bývaly primitivní. Byl to odboj a chuť několika málo neohrožených lidí, ale ti ostatní spali jako o půlnoci.... Bylo až bolestno vidět, jak byli lidé za lopatu řízků anebo za pětníček na prodej. Pětníčkaři byli ti, kteří obvykle táhli s cukrovarem, neboť jim cukrovar připlácel pětník za 1 metrák. Byli to vlastně výsadníci, ale v mých očích a v očích tehdejší veřejnosti to byli škůdci rolnické věci. Na Slovácku ležela vláda tmy a diktátu. Celá jižní Morava byla pokořena. Sedlák stál u vrat fabriky s pomačkaným kloboukem.....Kuneš Sonntag mě posílal na schůze agitovat pro přístup členstva z řad řepařských do Ústřední jednoty řepařů. A tak to byly takové apoštolské cesty, ale cesty kruté a vyčerpávající. Vzpomínám, jak do Klobouk na Moravě se muselo jet z Brna vozem za třeskutého mrazu po silnici plné čtyři hodiny. Putovali jsme potom po Slovácku, tam, kde nyní je největší království rolnické moci v cukrovarství, byly poměry přímo hrozné. Vzpomínám si, jak v jedné vesnici mně nechtěli dát ani do rána nocleh. Mluvil jsem tam v promrzlé místnosti, v níž seděli rolníci ve svých kožiších, skončil pozdě v noci, lidé se rozešli, nikdo ne-

²³² Brno však v té době již ztrácelo punc střediska cukrovarnické výroby a obchodu s bílým zbožím.

²³³ Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. IV.

²³⁴ ZAVADILÍK, S.: *Haná, kolébka rolnických cukrovarů*. Svoboda, roč. XX, 24. 4. 1938, č. 96, s. II. Dále: KRAVÁČEK, F.: *Organizační a podnikatelská činnost české agrární buržoazie na Moravě na počátku 20. století (1896-1914)*, c. d., s. 373.

nabídl nocleh, povozník, kterého jsem si zjednal, ujel a hostinský mi řekl, že mi nocleh může dát jen na lavici v šenkovně, asi tak, jak spávali obtížní cizinci.

Mluvil jsem a ti ostatní také, co s námi horovali pro osamostatnění rolníka-řepaře, až malta padala se zdi. Mluvávalo se 4, 5 i 6 hodin, ale facit se této námaze nerovnal, neboť každý měl před mocnými pány z cukrovarů pekelný strach a pět-níčkáři a cukrovarští agenti se po dědinách nejen vysmívali, ale i vyhrožovali.²³⁵

S jednotou řepařů „v zádech“ začali rolníci novou etapu boje proti cukrovarníkům. Ale ti se také připravili. Právě v té době můžeme být svědky situací, kdy skupovali dvory nebo si pronajímali zemědělskou půdu a na ní pěstovali cukrovku, aby byli co nejméně odkázáni na řepu od rolníků. V předvečer první světové války si tak vypěstovali na „vlastní“ půdě kolem 30 % řepy z celkové sklizně na Moravě,²³⁶ což jim umožňovalo i nadále diktovat své podmínky. Arogantní vystupování cukrovarníků vyvolalo nespokojenost také mezi řepaři na Vyškovsku, na tzv. Malé Hané. Usnesli se neuzavírat s cukrovarem smlouvy na dodávky cukrovky a požadovali, aby cena za surovinu byla odstupňována podle cukernatosti a ceny za surový cukr. Majitelé cukrovaru opakovaně všechny jejich požadavky odmítali, a proto se v roce 1908 obrátili na starosty obcí se žádostí o pomoc, ale nedočkali se. Vyškovský cukrovar, podobně jako mnoho jiných, si propachtoval v širokém okolí několik stovek měřic půdy, na níž pěstoval cukrovou řepu, kterou pak také zpracovával a nebyl tolik odkázán na dodávky od řepařů.²³⁷

Pěstitelé cukrovky se bránili všemi legálními způsoby a občas se pokusili dostat některý cukrovar do svých rukou, provést jeho porolničení, což byl hlavní požadavek Ústřední jednoty řepařů. Rolníci, usilující buď o vybudování „svých“ cukrovarů nebo o porolničení šlechtických a kapitalistických, museli odrážet a vysvětlovat námitky a pomluvy, které se na ně hrnuly z tábora odpůrců. Ti například prorokovali, že porolničování přinese jen národohospodářské škody a to proto, že rolnictvo není schopné odborně vést takové průmyslové kolosy. Na to mluvčí řepařů reagovali obvykle otázkou: k jakým ekonomickým škodám může v cukrovarském průmyslu dojít, když soukromokapitalistické podnikatele vystřídají stovky a tisíce drobných pěstitelů, kteří do podniku přinesou nejen kapitál, ale i vlastní práci? A od počátku byli rolníci srozuměni také s tím, že vedení takových cukrovarů musí být v rukou úzké skupinky kvalifikovaných, technicky a obchodně zkušených profesionálů – nerolníků.

Porolničování, ať bylo prováděno v kterékoliv době, bylo vždy úkolem složitým, vyžadujícím především velký kapitál. Ne vždy se našlo dost pěstitelů, ochotných a schopných upsat potřebný počet akcí k prosazení takového cíle. Přes

²³⁵ MARCHA, J.: *Jak jsme zakládali Řepařskou jednotu na Moravě*. Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. II.

²³⁶ KRAVÁČEK, F.: *Organizační a podnikatelská činnost agrární buržoazie na Moravě na počátku 20. století (1896-1914)*, c. d., s. 373.

²³⁷ *Cukrovar Vyškov*, c. d., s. 6-7.

tyto a další potíže můžeme již na přelomu 19. a 20. století, tedy do první světové války, zaregistrovat na Moravě 13 rolnických cukrovarů (v té době nepracoval v Čechách ani jeden). Skutečnost, že moravský zemský odbor Ústřední jednoty řepářů vystupoval samostatně, nepodřizoval se zcela pražskému ústředí a byl finančně a administrativně nezávislý, znamenala, že porolničovací proces měl na Moravě specifický (a také rychlejší) průběh. Přitom mohl navázat na poměrně úspěšný proces „raného“ porolničování několika moravských cukrovarů a jejich slušné výrobní výsledky. Rolnické cukrovary (zejména na Hané) se „držely“ i přes značnou kapitálovou slabost a zadluženost, a to díky finanční podpoře od místních občanských a rolnických záložien.

K. Sonntag po léta vystupoval jako nejaktivnější odpůrce cukrovarnického kartelu na Moravě a současně propagátor myšlenky organizovaného hnutí řepářů.²³⁸ S obavami sledoval pokračující koncentraci nerolnických cukrovarů a byl přesvědčen, že jejich nátlaku nebudou rolnické cukrovary schopné čelit. Výcho-disko viděl v promyšleném společném postupu organizovaných pěstitelů řepy a rolnických cukrovarů; prosazoval porolničování cukrovarů a budování vlastních rafinerií (v té době rolnické cukrovary nevyráběly rafinádu, ale pouze surovinu).²³⁹ Na adresu cukrovarníků prohlásil: „Zakládáme řepářskou jednotu ne jako bojovou organizaci proti cukrovarům, nýbrž jako odborovou organizaci a přejeme si, aby páni cukrovarníci to uznali a hleděli najít cestu ke sblížení. K docílení toho však jest nutným zrušit rayony, zrušit kontingenty a kartely vůbec.“²⁴⁰ V případě nezájmu ze strany odpůrců varoval: „Postavíme si vlastní cukrovary, porolničíme stávající a budeme pak představovati takovou moc, jakou jste vy. Na nás záleží, dojde-li k tomu. A tu se rozhodne, jak bude vypadat cukerní průmysl Moravy v příštích letech.“²⁴¹ Všechny tyto myšlenky podpořil sjezd rolnictva, který svolala Ústřední jednota řepářů pro Markrabství moravské do Prostějova 5. října 1913. V závěrečné rezoluci byl přijat také návrh na zřízení společné rafinerie řepářů a rolnických cukrovarů.²⁴²

Posuzováno z pohledu tehdejších možností (především ekonomických), hrozba masové výstavby rolnických cukrovarů, jako účinné protiváhy kapitalistických, se musela jevit jako nereálná především samotnému Sonntagovi, který toho o cukrovarnictví hodně věděl a viděl dál než řadoví pěstitelé řepy.²⁴³ Zdá se

²³⁸ Tuto etapu Sonntagova politického působení zachytila podrobněji ve své diplomové práci CHROMÁ, H.: *Kuneš Sonntag – český agrární politik*, c. d., s. 57-60.

²³⁹ SONNTAG, K.: *Před obnovením rayonových a kontingentních úmluv moravských cukrovarníků*. Brno 13, s. 15-18.

²⁴⁰ SONNTAG, K.: *Rayonový kartel na Moravě*. Brno 1912, s. 19-20.

²⁴¹ Tamtéž., s. 22.

²⁴² SONNTAG, K.: *Před obnovením rayonových a kontingentních úmluv moravských cukrovarníků*, c. d., s. 20-22.

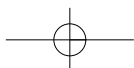
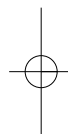
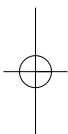
²⁴³ K. Sonntag se rozhodujícím způsobem zasloužil o vybudování rolnického cukrovaru v Kroměříži, sice až na počátku 20. let minulého století, ale jeho komplikovaná historie se datuje

proto, že citovaná hrozba nebyla určena ani tak sluchu cukrovarníků, jako spíše řepářů, kteří měli pochopit, kdo jmenovitě a která politická strana se za jejich požadavky nejdůsledněji staví. Byť se tedy Sonntagovy myšlenky nepodařilo prosadit (nakonec to nebylo ani nutné), jeho vážnost a popularita mezi rolníky-řepaři vzrostla.

Vznik kartelů a jejich působení, jak je můžeme sledovat v poslední čtvrtině 19. a na počátku 20. století, nebyl ničím nepřírodným. Podle historika hospodářských dějin Z. Jindry byly kartely „zákonitě nutným výsledkem moderního, kapitalistického hospodářského vývoje“.²⁴⁴ Samotná kartelizace byla počáteční fází nezvratného procesu monopolizace ekonomiky nejen u nás, ale v celém průmyslovém světě, což velmi nahrávalo podnikatelům, v našem případě cukrovarníkům. Stejně tak ale byla zcela přirozená reakce pěstitelů řepy: kartely jim škodily, omezovaly je v jejich právech, a proto jim vyhlašovali boj. Jedni i druhí se přitom řídili zásadou – vyrábět s co nejmenšími náklady a prodávat s co největším ziskem. Desítky let trvající „handrkování“ mezi oběma stranami, demonstrace a stávky řepářů a protiakce cukrovarníků nemohly mít absolutního vítěze. Vše nakonec vyústilo v kompromis přijatelný pro obě strany. Československá jednota řepářů dosáhla po letech bojů toho, že cukrovarníci začali nahlížet na pěstitele cukrovky jako na více méně rovnocenné účastníky zemědělského podnikání. A protože ve vedení řepářských jednot na všech úrovních byli převážně funkcionáři agrární strany, bylo rolníkům jasné, komu mají být vděční. Prostřednictvím jednoty řepářů začali agrárníci pronikat na venkov a budovat zde základy své ekonomické a politické moci.

od roku 1869 a Sonntag jí byl z velké části osobně účasten. Viz: SLEZÁK, L.: *Kuneš Sonntag, významný moravský agrární politik a národohospodář*, c. d., s. 45 an.; dále KULP, V.: *Z činnosti Sonntagovy v rolnickém cukrovaru v Kroměříži*. In: *Památce Kuneše Sonntaga*, c. d, s. 187-188; také: *100 let cukrovaru Kroměříž*. Kroměříž 1969.

²⁴⁴ JINDRA, Z.: c. d., s. 233.

1. Měnová reforma, nostrifikace akciových společností a repatriace akcií. Pozemková reforma a cukrovarnictví

Z velkých opatření československé vlády po roce 1918, která měla zabezpečit a posílit ekonomické pozice státu a která se bezprostředně dotýkala také cukrovarů, byla nejdůležitější a z hlediska časové posloupnosti zaujímal prioritní postavení první *měnová reforma*, jejímž cílem bylo oddělení české měny od rakousko-uherského oběživa. Byla schválena parlamentem 25. února 1919. O půlnoci z 25. na 26. února došlo k uzavření státních hranic a začalo se s okolkováním rakousko-uherských bankovek. Do oběhu byla vrácena jen polovina bankovek, druhá pak byla zadržena ve formě nucené jednoprocentní státní půjčky, ale nakonec bylo k tomuto účelu použito necelých 30 %.²⁴⁵ Měnovou jednotkou se v novém státě stala československá koruna (Kč).²⁴⁶

Úspěšně provedená měnová reforma umožnila prosadit další, v pořadí druhé dlouhodobé opatření v hospodářské oblasti – *nostrifikaci průmyslových podniků a bank*. V nejobecnější rovině bylo posláním nostrifikace oslabení ekonomických pozic a společenského vlivu německé, resp. rakouské buržoazie a šlechty v československém státě a posílení hospodářského postavení české buržoazie. Nostrifikace se řídila osobitým zákonem (tzv. nostrifikačním zákonem), vypracovaným ministerstvem financí a přijatým Národním shromážděním 11. prosince 1919.²⁴⁷ Zákon ukládal akciovým společnostem, společnostem s ručením omezeným, bankám, pojišťovnám a penzijním fondům (výjimku představovaly soukromé společnosti), které se nacházely na území československého státu, ale jejichž hospodářské vedení (nebo hlavní závod) bylo za hranicemi republiky (nejčastěji ve Vídni a v Budapešti), aby do šesti týdnů od vyhlášení nostrifikačního zákona přemístily svá sídla (hlavní závody) do ČSR. Dodatečně bylo stanoveno, že kvalifikovanou většinu v nových správních radách musí mít občané ČSR. Nostrifikační opatření se týkala i podniků v zemědělství, na které se vztahovaly zákony o pozemkové reformě.²⁴⁸ Přestože společenská atmosféra a především ekonomická

²⁴⁵ Blíže: LACINA, V.: *Měnová politika v prvním desetiletí Československé republiky*. In: *Československý časopis historický*, 91, 1993, s. 1-4. Též: PEROUTKA, F.: *Budování státu*, II. Praha 1991, s. 453-467.

²⁴⁶ Srov. též: GERŠLOVÁ, J.-SEKANINA, M.: *Lexikon našich hospodářských dějin 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech*. Praha 2003, s. 209.

²⁴⁷ *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*, zákon č. 12, 1920. Zákon ze dne 11. prosince 1919 o podnicích, které mají sídlo mimo území československého státu.

²⁴⁸ O nostrifikačních opatřeních se v hospodářských kruzích uvažovalo již před 28. říjnem 1918, a to v souvislosti s přípravou hospodářského zákona, když se promýšlely nejvhodnější způsoby převodu majetku rakousko-uherského státu do vlastnictví československého státu. Podrobněji LACINA, V.: *Formování československé ekonomiky 1918-1923*. Praha 1990, s. 89-131. Zde je nutno připomenout, že zatímco zásahy, provedené v rámci nostrifikace do průmyslu, peněžnictví a pojištnictví nezasahovaly sféru vlastnictví, v zemědělství se připravoval nucený výkup vel-

situace v zemi byla po světové válce nostrifikaci příznivá, protáhla se na několik let. V českých zemích byla zahájena po polovině roku 1920, po uzavření dohody s rakouskou vládou, a trvala až do roku 1924.²⁴⁹ Na Slovensku se s nostrifikací začalo po roce 1927, když se po řadě průtahů podařilo dosáhnout obdobného ujednání s maďarskou vládou a samotný akt se protáhl do konce 20. let.²⁵⁰ Podle odhadů obchodních komor z roku 1919 se měla nostrifikace dotknout 381 společností (akciových či s ručením omezeným), což představovalo zhruba třetinu průmyslového a obchodního kapitálu Československé republiky. V českých zemích se měla vztahovat na 317 subjektů a na Slovensku na 64 (údaje z Podkarpatské Rusi nebyly v té době k dispozici).²⁵¹ Ve skutečnosti bylo nostrifikováno v celé republice 235 podniků s akciovým kapitálem téměř 2 miliardy korun.²⁵² Současně je nutno připomenout, že až na několik výjimek byly podniky na území československého státu, které měly svá hlavní sídla v Rakousku, kapitálově i úvěrově spjaty s vídeňskými bankami, především s Creditanstalt a Boden-Creditanstalt. Již před první světovou válkou (zhruba stejná situace byla bezprostředně po ní) vlastnila národnostně česká podnikatelská skupina jen čtvrtinu, maximálně třetinu akciového kapitálu v českých zemích. Většina se nacházela v rukou nečeských, především rakouských a německých podnikatelských kruhů.²⁵³

Nostrifikovalo se dvěma způsoby: buď přeložením sídla společnosti nebo jejím rozdělením. V prvním případě šlo o nenáročný přesun oficiálního sídla z Rakouska, resp. Maďarska do ČSR, v druhém případě šlo o rozdělení firmy na mateřské a dceřiné. Praxe byla taková, že v ČSR byla založena nová společnost, která od mateřské společnosti, sídlící v zahraničí, odkoupila závod, resp. závody nacházející se na našem území. Už na počátku roku 1919 přeložila řada firem svá sídla ze zahraničí do Československa. Byly mezi nimi i podniky cukrovarské, jako např. *Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický* (ASPC), která přesíd-

---

kostatků a šlechtických latifundií. K nostrifikaci taktéž: LACINA, V.: *Nostrifikace firem se sídlem v Rakousku*. In: Kolize, řevnivost a pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918-1938, s. 11-21. Týž: *Nostrifikace podniků a bank v prvním desetiletí Československé republiky*. In: Český časopis historický, 92, 1994, č. 1, s. 77-94; též: KÁRNÍK, Z.: *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929). Praha 2003, s. 213-220.

²⁴⁹ Ve smlouvě se rakouská strana zavázala, že nebude bránit společnostem, které se rozhodnou přesunout svá sídla do ČSR. Viz: *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*, zákon č. 580, 1920.

²⁵⁰ *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*, zákon č. 120, 1927. Dále GERŠLOVÁ, J.-SEKANINA, M.: c. d., s. 241.

²⁵¹ Národní listy, 12. 12. 1919. Zpráva parlamentního zpravodaje poslance Mattuše.

²⁵² LACINA, V.: *Formování československé ekonomiky 1918-1923*, c. d., s. 104 a 114. Dále: PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. I díl, 1918-1945. Brno 2004, s. 97. Též GERŠLOVÁ, J.-SEKANINA, M.: c. d., s. 241.

²⁵³ PRŮCHA, V. a kol.: c. d., s. 39. Taktéž: LACINA, V.: *Nostrifikace firem se sídlem v Rakousku*, c. d., s. 12 an.

lila do Hodonína a *Rakouské cukrovary a. s.*²⁵⁴ Do roku 1924 včetně bylo u nás nostrifikováno (vč. zápisu do obchodního rejstříku) 163 firem (133 přenesením sídla a 30 rozdělením). Bylo mezi nimi 20 firem potravinářského průmyslu, tedy rovněž i cukrovarů.²⁵⁵ I když nostrifikaci provázelo oslabení pozic rakouského a maďarského kapitálu a posílení pozic kapitálu domácího, nostrifikované firmy se nepočeštily ihned, ale po dlouhou dobu zůstávala jejich kapitálová báze multinationální.

Na nostrifikaci bezprostředně navazovala *repatriace akcií (kapitálu)*, především z Vídně a z Budapešti. Repatriace se uskutečňovala nákupem akcií bank, které se nacházely na území nového státu, ale byly v cizích rukou, a jejich následným převodem do vlastnictví českých a slovenských bank. Velké české banky nakupovaly na zahraničních burzách akcie podniků nacházejících se v ČSR a rozprodávaly je domácím zájemcům. Čeští kapitáloví vlastníci posilovali touto cestou svoji účast v podnicích, do té doby vlastněných rakouským a německým kapitálem, v některých případech získali dokonce majoritní podíl. Zatímco nostrifikace měla posílit hospodářskou moc a nezávislost nového státu, repatriace sledovala posílení domácího kapitálu a celého bankovního sektoru. Do repatriace se zapojilo několik československých bank, mezi nimi významně také Agrární banka.

Všechna uvedená opatření (měnová reforma, nostrifikace podniků a bank a repatriace akcií) sama o sobě málo podněcovala ekonomický rozmach ČSR. A ani nezaručovala automaticky domácím podnikatelským kruhům rozhodující vliv v nostrifikovaných společnostech. Zde nastoupily domácí i zahraniční finanční kruhy, které měly vybavit nostrifikované podniky dostatečným kapitálem. Dělo se tak vydáním emisí nových akcií, z nichž část si finanční ústavy ponechaly a další rozprodaly svým klientům a dalším zájemcům. Současně do této situace vstupoval stát s řadou netržních, v podstatě administrativních zásahů, jejichž cílem bylo urychlit modernizaci hospodářských odvětví a zvýšit konkurenceschopnost celé ekonomiky. Repatriace akcií probíhala dlouho, dokonce i po ukončení nostrifikací; tak např. v případě cukrovarů Schöller k ní došlo až v roce 1929. Národní listy tuto skutečnost uvítaly sdělením, že v této chvíli přešla „kvalifikovaná většina akcií cukrovarů Schöller a spol. do rukou Živnostenské banky v Praze, takže společnost cukrovarů Schöller je nyní až na nepatrnou část akcií v českých rukou“.²⁵⁶

Mezi nostrifikovanými závody se nacházely také cukrovary. Z celkového počtu 175 závodů (nebo 178, viz dále) činných v českých zemích v roce 1919, měla nostrifikace postihnout 128 (v Čechách 87, na Moravě a ve Slezsku 41).²⁵⁷ „Mimo“ nostrifikaci tak mělo zůstat 47 závodů, mezi nimiž byly podniky rol-

²⁵⁴ Česko-slovenský národní hospodář, I, č. 2, 1. 5., s. 12.

²⁵⁵ LACINA, V.: *Nostrifikace firem se sídlem v Rakousku*, c. d., s. 18.

²⁵⁶ Národní listy, 8. 1. 1929. Rubrika *Průmysl, obchod, živnosti*.

nické, nejrozumnější akciové společnosti s národnostně různorodou skladbou jejich vedení. Absolutní počet cukrovarnických podniků v českých zemích v roce 1919, spadajících pod nostrifikaci a repatriaci akcií, byl v Čechách dvakrát vyšší než na Moravě a ve Slezsku. Pro celé české země však platilo, že většina cukrovarů byla v té době v držení cizího kapitálu, především německého (německo-židovského) a rakouského. Konkrétní situaci na Moravě přibližuje následující přehled.²⁵⁸

- *Bedihošť*: založen Pavlem Primavesi z Olomouce. V roce 1919 byl majitelem Spolek moravských cukrovarů, a. s., se sídlem v Olomouci (také u následujících cukrovarů je uváděn majitel, resp. vlastník, z roku 1919). Cukrovar patřil do sféry vídeňské Kreditky a pražské filiálky Banky pro země rakouské. Prodej výrobků si obstarával sám bez prostředníků.

- *Břeclav I*: vlastníkem byla Kuffnerova břeclavská cukrovarská akciová společnost. Cukr prodávala společnost přímo bez prostředníků.

- *Břeclav II*: cukrovar patřil Lipnicko – břeclavské cukrovarské akciové společnosti se sídlem ve Vídni. Společnost obchodovala s cukrem sama bez prostředníků.

- *Bzenec*: vlastníky cukrovaru byli Theodor Auspitz z Arteneggu a Stephan Auspitz z Vídni.

- *Čelechovice na Hané*: podnik vlastnila Akciová společnost rolnického cukrovaru v Čelechovicích (porolníčený cukrovar). Produkci realizovala prostřednictvím filiálky vídeňské bankovní jednoty v Brně.

- *Doloplazy*: vlastníkem byla společnost s ručením omezeným. Své zboží prodávala společnost přímo.

- *Dřevohostice*: cukrovar byl ve vlastnictví Akciové společnosti rolnického cukrovaru. Prodejem cukru byla pověřena pražská filiálka vídeňské Länderbanky.

- *Hejčín*: podnik vlastnili bratři Mayové – Bedřich šl. z Mayů, Isidor šl. z Mayů, Julius šl. z Mayů, Jakub šl. z Mayů, Leopold šl. z Mayů. Zboží prodávali prostřednictvím své centrální vídeňské kanceláře.

- *Hodonín I*: majitelem byla Akciová společnost pro cukerní průmysl; prodej cukru zprostředkovávala vídeňská kancelář.

- *Hrušovany nad Jevišovkou*: majitelem byla Moravská akciová společnost pro cukerní průmysl; cukr prodával Rakouský úvěrní ústav ve Vídni.

- *Hrušovany u Brna*: vlastníkem byla Hrušovanská cukerní rafinerie, akciová

²⁵⁷ *Národní listy*, 24. a 25. 4. 1919. Rubrika *Národní hospodář*. F. Dudek uvádí pro rok 1919 celkový počet 163 cukrovarů v českých zemích bez suchých rafinerií. Viz: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 76.

²⁵⁸ Údaje o vlastnických poměrech v moravských cukrovarech bezprostředně po první světové válce byly převzaty z *Národních listů* z 26. 4. 1919 ze sdělení, nadepsaného *Cukrovarnický průmysl v naší republice v cizích rukou*, č. III. Protože byly neúplné, byly zpřesněny a doplněny o nové skutečnosti z kapitoly *Adresář cukrovarů moravských*. In: SONNTAG, K.: *Moravské cukrovarnictví a řepářství*, c. d., s. 45-66.

společnost, Vídeň; produkci prodávala prostřednictvím své vídeňské kanceláře.

- *Hulín I*: závod vlastnil Spolek moravských cukrovarů, a. s., v Olomouci. Produkci prodávala vídeňská Kreditka a pražská filiálka Banky pro země Rakouské.

- *Hulín II*: majitelem byl Rolnický cukrovar akciový v Hulíně; komisionářský prodej cukru byl svěřen pražské filiálce vídeňské Länderbanky.²⁵⁹

- *Chropyně*: vlastníkem byla Chropynská cukrovarská akciová společnost; komisionářský prodej výrobků zajišťovala ústřední vídeňská kancelář.

- *Kelčany*: cukrovar vlastnila Kelčanská cukrovarská akciová společnost; prodej cukru zajišťoval Rakouský úvěrní ústav ve Vídni.

- *Kojetín*: vlastníkem byly Zborovicko-Kojetínské cukrovary A. Popper a spol.; produkci realizovala ústřední kancelář ve Vídni.

- *Modřice u Brna*: vlastník – Akciová společnost c. k. výs. modřického cukrovaru; komisionářský prodej výrobků obstarávala vídeňská Kreditka.

- *Mohelnice*: vlastník Středomoravská akciová společnost cukrovarská a zemědělská v Brně; zboží prodávala prostřednictvím pražské filiálky vídeňské Länderbanky.

- *Moravský Krumlov*: vlastník – Akciová společnost cukrovarů rakouských; produkci realizovala pražská filiálka vídeňské Länderbanky.

- *Napajedla*: vlastník – Napajedelský cukrovar, společnost s ručením omezeným; komisionářský prodej byl svěřen vídeňské Länderbance.

- *Oslavany*: vlastník – Akciová společnost cukrovarů rakouských; komisionářský prodej obstarávala pražská filiálka vídeňské Länderbanky.

- *Podivín*: vlastník – Kuffnerova Břeclavská cukrovarská akciová společnost; prodej cukru si obstarávala firma sama.

- *Pohořelice*: vlastník – Pohořelický cukrovar, Kürschner a spol.; zboží prodávala pražská filiálka vídeňské Länderbanky.

- *Rohatec*: vlastník – Rohatecko-bzenecké cukrovary Rud. Auspitz a spol.; produkci prodávala ústřední kancelář ve Vídni.

- *Rosice u Brna*: vlastník – Cukrovar Moř. Arnolda svob. pána de Foresta v Rosicích; odbyt zboží zajišťovala Anglobanka ve Vídni.

- *Slavkov u Brna*: vlastník – Slavkovský cukrovar Heřman Redlich a spol.; prodej cukru zajišťovala filiálka Živnostenské banky v Brně.

²⁵⁹ Komisionářský prodej cukru obchodními odděleními jednotlivých bank se začal praktikovat v 80. letech 19. století, v období cukerní krize. Představoval úspěšnou formu pronikání bankovního kapitálu do cukrovnictví v rámci pokračující monopolizace výroby. Prospěch z toho měly obě strany: banky poskytovaly cukrovarům investiční a provozní úvěr za výhodných podmínek a na oplátku banky dostávaly cukr z příslušného cukrovaru do komisionářského prodeje. Zvlášť dobře z toho vycházely banky: jejich zisky z komisionářského prodeje cukru byly vesměs větší (navíc bez rizika, kterou sebou nese každá výroba), než zisky z přímé kapitálové účasti na jeho výrobě.

- *Šlapanice*: vlastník – Akciová společnost rolnického cukrovaru ve Šlapanicích; zboží prodávala přímo.

- *Tišnov-Předklášteří*: vlastník – Akciová společnost Tišnovského cukrovaru; produkci realizovala prostřednictvím pražské filiálky Banky pro země rakouské.

- *Tovačov*: vlastník – Tovačovský cukrovar dr. W. z Gutmannů; cukrovarskou produkci prodávala firma S. a M. Frankl ve Vídni.

- *Uherské Hradiště*: vlastník – Uhersko-hradištský cukrovar A. Maye, H. Maye a spol.; zboží prodávala vídeňská kancelář.

- *Uherský Ostroh*: vlastník – Uhersko-ostrožský cukrovar bratří Mayů; produkci podniku realizovala na trhu vídeňská kancelář.

- *Uničov*: vlastník – Rolnická cukrovarní společnost akciová v Uničově; zboží prodávala prostřednictvím vídeňské Anglobanky.

- *Velká Bystřice*: vlastník – Spolek moravských cukrovarů, a. s., v Olomouci; cukr se prodával prostřednictvím vídeňské Kreditky a pražské filiálky Banky pro země rakouské.

- *Velké Pavlovice*: vlastník – Cukrovar J. Latzel a spol. Velké Pavlovice; zboží prodávala společnost přímo.

- *Vranovice*: vlastník – Středomoravská akciová společnost cukrovarská a zemědělská v Brně; komisionářský prodej cukru byl svěřen pražské filiálce Banky pro země rakouské.

- *Všetuly*: vlastník – Lipnicko-břeclavská cukrovarská akciová společnost; prodej zboží si zajišťovala firma sama.

- *Vyškov*: vlastník – Drnovický cukrovar Offermann a spol.; veškerou produkci prodával přímo.

- *Zborovice*: vlastník – Zborovicko-Kojetínské cukrovary A. Popper a spol.; prodej výrobků přímo bez prostředníků.

- *Ždánice*: vlastník – Cukrovar Ed. Seidla a spol., Ždánice; produkci prodával závod přímo.

- *Želetice*: vlastník – Moravská akciová společnost pro cukerní průmysl; komisionářský prodej cukru byl svěřen vídeňské Kreditce.

- *Židlochovice*: vlastník – Robert a spol.; výrobky realizovala firma na trhu sama.

Vedle uvedených cukrovarů bylo tehdy na Moravě ještě 14 fungujících podniků, které však nostrifikaci nepodléhaly. Z nich bylo 10 rolnických akciových cukrovarů (RAC): Holice (okres Olomouc), Litovel (okres Olomouc), Kroměříž (okres Kroměříž), Mohelnice (okres Šumperk), Němčice nad Hanou (okres Prostějov), Prosenice (okres Přerov), Slavkov u Brna (okres Vyškov), Šlapanice (okres Brno-venkov), Uničov (okres Olomouc), Vrbátky (okres Prostějov). Další dva – Drahanovice (okres Olomouc) a Sokolnice (okres Brno-venkov) patřily do

kategorie porolnicných zemědělských cukrovarů (ZC). Ze zbývajících dvou patřil Krumsín (okres Prostějov) mezi tzv. hospodářské cukrovary a Přerov (okres Přerov) spadl do kategorie akciových společností (AS).

V seznamu také není zachyceno šest slezských cukrovarů, které byly v provozu v době vzniku Československa: Háj, Kateřinky, Opava, Osoblaha, Skrochovice a Vávrovice. Až na cukrovar v Osoblaze (okres Bruntál) se všechny nacházely na okrese Opava, tedy v pěstitelsky nejvýhodnější oblasti Slezska. S výjimkou cukrovaru ve Vávrovicích, který byl ve sledované době rolnickým akciovým cukrovarem, byly ostatní vedeny jako akciové společnosti.

Z přehledu je také zřejmé, jak mnoho byl po roce 1918 na Moravě rozšířen komisionářský prodej cukru, a které bankovní domy jím byly pověřeny. Tato forma prodeje nebyla však ničím novým, setkáváme se s ní i v 19. století; např. již v kampani 1890/1891 se z 203 cukrovarů v českých zemích realizoval prodej cukru komisionářskou formou ve 44 %, tedy téměř v polovině z nich. Největšími komisionáři byly tehdy vídeňské banky Credit-Anstalt (17 komitentů), Anglo-österreichische bank (17 komitentů). Z českých bank to byla Hospodářská úvěrní banka pro Čechy (20 komitentů), Česká eskomptní banka (12 komitentů) a Živnostenská banka (17 komitentů).²⁶⁰

Do roku 1924 bylo u nás nostrifikováno 133 společností (117 akciových a 16 s ručením omezeným), mezi nimiž bylo 20 potravinářských firem, včetně ASPC v Hodoníně.²⁶¹ Tak jako se Vídeň snažila přesun vedení společností mimo hranice Rakouska co nejvíce oddalovat, tak i němečtí členové správních rad moravských cukrovarů nebyli nadšeni z toho, když museli uvolňovat svá místa občanům ČSR. Součástí rozchodu domácího cukrovarnictví s Vídní bylo také 13. listopadu 1918 ustavení *Československé cukerní komise*, která měla převzít pravomoci vídeňské cukerní ústředny (z doby války) při organizování výroby a spotřeby cukru v novém státě.²⁶² Předpoklady pro sestavení této komise byly vytvořeny usnesením Národního výboru ze dne 31. října 1918 (jedním ze 17 zákonů a nařízení Národního výboru v době jeho krátkého působení mezi 28. říjnem

²⁶⁰ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 49. Přehledný vývoj zájmových skupin bank v cukrovarnictví českých zemí v letech 1890-1936 taktéž uvádí F. Dudek v citované monografii na s. 124. Z něho je patrné, že po poklesu počtu cukrovarů-komitentů od roku 1918, dříve napojených na rakouské banky, vzrostl jejich počet u českých bank, v první řadě u Živnostenské banky, České eskomptní banky a nově u Agrární banky a Moravské agrární a průmyslové banky.

²⁶¹ LACINA, V.: *Formování československé ekonomiky 1918-1923*, c. d., s. 112.

²⁶² Viz: *Listy cukrovarnické*, roč. XXXVII, 15. 11. 1918, č. 7, s. 62. Listy cukrovarnické vydával Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického, nástupnická organizace *Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách*. Oba německé spolkové časopisy *Zeitschrift für Zuckerindustrie in Böhmen* a *Prager Zuckermarkt* splynuly ve společný týdeník *Zeitschrift für Zuckerindustrie der Tschechoslowakischen Republik* s přílohou *Prager Zuckermarkt*. Listy cukrovarnické vycházely nepřetržitě od roku 1883.

a 14. listopadem 1918). Místopředsedou komise byl jmenován moravský zemědělský odborník a člen agrární strany Jan Rozkošný.²⁶³ Posláním komise bylo „obstarávání veškeré péče o výrobu, nerušené zásobování a řádné hospodaření cukrem, jakožto státního orgánu pro přechodnou dobu do poměrů mírových“.²⁶⁴ Státní orgány spolu s cukerní komisí řídily výrobu cukru, staraly se o zásobování cukrovarů surovinami, koordinovaly spotřebu cukru a také jeho vývoz do zahraničí. Bezprostředně po válce přešly pod řízení komise nejen všechny cukrovarské závody v republice, ale na jistý čas též příhraniční rakouské cukrovary z oblasti Moravského pole. Činnost komise zanikla 1. listopadu 1921, po skončení státního řízení cukerného hospodářství.

Cukrovarnické podnikání v českých zemích v meziválečném období ovlivnila také *pozemková reforma*.²⁶⁵ Byla zahájena v roce 1919 a ukončena na sklonku 30. let. Nebyla žádnou československou specialitou, uskutečnila se v dalších 22 státech a dotkla se přímo či zprostředkovaně 80 % evropského obyvatelstva.²⁶⁶ V prvorepublikovém Československu se stala největším autoritativním zásahem státu do struktury soukromého podnikání a na desítky let výrazně ovlivnila vlastnické vztahy v zemědělství. Byla prosazena především díky úsilí agrární strany a realizovala se prostřednictvím Státního pozemkového úřadu (SPÚ).²⁶⁷ Zásluhy

²⁶³ V dobové literatuře býval označován jako „budovatel moderního cukerného průmyslu v zemi Moravskoslezské“. Blíže: *Selské listy*, roč. 53, č. 83, 19. 10. 1935, s. 1-4. Též: *Svoboda*. Republikánský deník pro Moravu, Slezsko a Slovensko, roč. VII, č. 243, 18. 10. 1925, s. 1-2. MZA Brno, H 167. *Rolnický cukrovar a rafinerie v Němčicích nad Hanou*.

²⁶⁴ *Selské listy*, roč. 53, č. 83, 19. 10. 1935, s. 1-4.

²⁶⁵ Literatura o všech aspektech meziválečné pozemkové reformy je impozantní; počty titulů prací, které o ní pojednávají, jdou do stovek. Kompletní bibliografie za celé meziválečné období byla průběžně zveřejňována po celý rok 1938 v časopise *Pozemková reforma*. Práce o pozemkové reformě, vydané po únoru 1948, jsou ideologicky deformované, jednostranné a neobjektivní. Renesanci prožíval fenomén pozemkové reformy po listopadu 1989, kdy se objevila řada prací a sborníků od českých historiků J. Rychlíka, V. Laciny, L. Slezáka, M. Trapla, A. Kubačáka, J. Šoušy, ale i od slovenských badatelů S. Cambela, A. Kovače aj. Mezi nejcennější patří sborníky z agrárních konferencí, které se v uplynulých dvaceti letech konaly v Uherském Hradišti. Materiály vzešlé z těchto vědeckých setkání byly pravidelně zveřejňovány v ediční řadě Studie Slovákého muzea.

²⁶⁶ Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Státní pozemkový úřad (SPÚ), karton 318, sign. G 1/3. Dále: *Dvacet let československého zemědělství*. Praha 1938, s. 23-24. Taktéž: MA-SLOV, S. S.: *Princip soukromého vlastnictví v pozemkových reformách poválečné Evropy*. Praha 1927, s. 5.

²⁶⁷ NA Praha, fond SPÚ, k. 85, inv. č. 25, sign. B/III; kart. 109, inv. č. 36, sign. B/V; kart. 300, inv. č. 9, sign. G I/2. Státní pozemkový úřad byl zřízen na základě § 1 záborového zákona a měl sehrát rozhodující úlohu při přípravě a provádění reformy. Měl být nestranným orgánem se zastoupením různých politických stran, ale rozhodující slovo si v něm zajistila agrární strana, zastoupená v letech 1919-1926 čelným agráříkem, dr. Karlem Viškovským (po něm J. Voženílkem, autorem několika prací o průběhu pozemkové reformy). Že této pozice v SPÚ agrární strana náležitě využila ve svůj prospěch, je všeobecně známo, za což byla po léta kritizována ze strany politických odpůrců.

za výsledky, kterých bylo při tom dosaženo v ekonomické a politické oblasti, si právem připisovala na své konto.

V letech 1918–1920 byly přijaty zákony, které představovaly legislativní podobu pozemkové reformy.²⁶⁸ S ohledem na cukrovarnictví má pro nás největší význam zákon č. 215 o zabránění velkého majetku pozemkového (v literatuře běžně označován jako *záborový zákon*).²⁶⁹ V § 2 byla stanovena hranice, nad kterou měl stát provádět (za náhradu) zábor půdy šlechty, církve a velkostatku (150 ha zemědělské – pole, louky, zahrady, vinice a chmelnice a 250 ha veškeré půdy, včetně lesů a rybníků), aby ji následně mohl přidělovat (opět za úplatu) malým a středním rolníkům a i statkářům. Nemělo jít přitom o likvidaci velkostatků, ale jen o jejich oslabení.

V zákoně o zabránění velkého pozemkového majetku byl použit termín „zábor“ a ne „vyvlastnění“, byť se o něm také původně uvažovalo. Došlo tak ke kompromisu mezi těmi, kteří chtěli půdu ihned vyvlastnit a co nejrychleji převzít, a těmi, kteří nespěchali a kterým postačovalo, že získali zákonem zmocnění k pozdějšímu skutečnému vyvlastnění. Šlo tehdy o problém velmi citlivý a do diskuse se zapojil také Nejvyšší správní soud ČSR, který v nálezu z 9. listopadu 1921 konstatoval: „Zábor velikých statků, vyslovený zákonem záborovým, nerovná se v nijakém směru vyvlastnění. Zábořem neodnímá se ještě vlastnictví dosavadnímu majiteli, aby se převedlo na stát, reprezentovaný SPÚ, nýbrž vlastníkem zůstává přes nastalý zábor majitel dosavadní. Zábor ukládá jen tomuto vlastníku jakési veřejno-právní omezení, které záleží v tom, že vlastník tento nesmí již nadále o své újmě prováděti dispozice se statkem, propadlým záboru.“²⁷⁰

Pro řepaře a cukrovarníky bylo důležité, že do záboru spadaly i cukrovary, podobně jako další průmyslové podniky, které byly součástí velkostatkářských, šlechtických a církevních panství (lihovary, pivovary, pily, mlýny, cihelny, mlékárny, sýrárny apod.). Záboru tak v českých zemích podléhalo v roce 1930 celkem 2 056 podniků zemědělského a lesního průmyslu, z toho 1 439 v Čechách a 617 na Moravě a ve Slezsku. Přídělem a odprodejem se souhlasem SPÚ byl vyřešen osud 347 podniků (16,9 %) a vlastníkům bylo propuštěno ze záboru 1 380 podniků (67,1 %). V této době nebylo ještě rozhodnuto o 329 podnicích (16,0 %).²⁷¹ Z celkového počtu zemědělských průmyslových závodů to bylo 67 cukrovarů (38 v Čechách a 29 na Moravě a ve Slezsku). Z nich bylo vlastníkům propuštěno ze

²⁶⁸ Jednalo se o následující právní normy: zákon o obstavení velkostatků z 9. 11. 1918, zákon o mimořádných přechodných ustanoveních na Slovensku z 10. 12. 1918, záborový zákon ze 16. 4. 1919, zákon o Státním pozemkovém úřadě z 11. 6. 1919, přidělový zákon z 30. 1. 1920, zákon o hospodaření na zabraném majetku pozemkovém z 12. 2. 1920, úvěrový zákon z 11. 3. 1920 a náhradový zákon z 8. 4. 1920.

²⁶⁹ *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*, částka XLIII ze dne 24. 4. 1919.

²⁷⁰ NA Praha, f. SPÚ, kart. 85, sign. 25/B/III.

²⁷¹ VOŽENÍLEK, J.: *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy. Země Česká a Moravskoslezská*. Praha 1930, s. 30.

záboru a ponecháno v soukromém vlastnictví 50 závodů (74,6 %), 15 cukrovarů bylo přiděleno a odprodáno se souhlasem SPÚ, 2 cukrovary zůstávaly v roce 1930 ještě v záboru.²⁷² Vlastnické přesuny u 15 cukrovarů byly provedeny dobrovolným prodejem podle § 7 záborového zákona a byly zpravidla provázeny jejich porolnicením (zakcionováním).²⁷³

Pozemková reforma měla nejen své „duchovní otce“ a realizátory, ale i kritiky a mocné odpůrce. V jejich čele stála šlechta (především cizí) a velkostatkáři, organizovaní ve Svazu československých velkostatkářů (SČV) a Svazu německých velkostatkářů (SNV).²⁷⁴ Proti reformě, resp. proti monopolu agrární strany při její realizaci, se ozývaly také hlasy z jiných politických stran. Trnem v oku byl pro všechny především Státní pozemkový úřad pod neomezenou patronací agrární strany. Mezi kritiky patřil také prezident T. G. Masaryk.²⁷⁵ Dne 1. ledna 1922 ve svém poselství k Národnímu shromáždění na adresu pozemkové reformy vyslovil dvě připomínky: v první se přimlouval za ponechání části velkostatků („Nepochybuji, že by jistý počet větších statků měl být zachován“), v druhé pak kritizoval praktiky SPÚ a jeho neomezené pravomoci: „Na každý způsob tříletá zkušenost nutí k opravě této tak důležité instituce a rozumí se mně samo sebou, že úřad pozemkový musí být odpolitizován.“²⁷⁶

Masarykovu nespokojenost se stavem věci, především s protahováním pozemkové reformy, přijali vedoucí politici agrární strany s hněvem a nedůtklivostí. Mezi články o pozemkové reformě, které se vyojily po prezidentově projevu, se objevil i příspěvek agrárního poslance J. Vraného, nadepsaný „*Tajemná síla*“ v *pozemkové reformě*. Místo hledání seriózní odpovědi na prezidentovy konkrétní otázky se autor výhradně věnoval hledání viníka, jakési tajemné síly, která falešně našeptávala prezidentovi a popouzela jej proti pozemkové reformě. A autor ji také našel: vedle latifundistů, Němců aj. to byli hlavně kapitalističtí cukrovar-

²⁷¹ VOŽENÍLEK, J.: *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy*. Země Česká a Moravskoslezská. Praha 1930, s. 30.

²⁷² Odlišná, vyšší čísla najdeme v dokumentech z roku 1937, kdy byla pozemková reforma již dokončena. Podle údajů ministerstva zemědělství spadalo tehdy v českých zemích pod zábor 2 976 podniků zemědělského průmyslu (o 920 více než v roce 1930), mezi nimiž se nacházelo 72 cukrovarů (o 5 více než v roce 1930); z nich bylo původním majitelům vráceno 57 závodů (79,2 %). Viz: NA Praha, fond ministerstvo zemědělství (1935-1937), kart. 178, inv. č. 247. Tabulka VI. Zemědělský průmysl v pozemkové reformě koncem roku 1937. Též: PAVEL, A.: *Československá pozemková reforma*. In: Pozemková reforma, XIX, č. 3, 1938, s. 37.

²⁷³ Též: KREJČÍ, D.: *Provádění naší poválečné reformy pozemkové v praxi. Její kritika*. In: Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, VI. Brno 1927, s. 7 an.

²⁷⁴ Podrobněji: SLEZÁK, L.: *Tvůrci, kritikové a odpůrci pozemkové reformy*. In: Moderní dějiny 1, Praha 1993, s. 197-217. Taktéž: KUBAČÁK, A.: *Činnost Republikánského svazu československých statkářů a nájemců v letech 1919-1943*. In: Vědecké práce Zemědělského muzea 28, Praha 1989-1990, s. 67-82.

²⁷⁵ Srov. PEROUTKA, F.: *Budování státu II*, Praha 1991, s. 569.

²⁷⁶ *Venkov*, 3. 1. 1922. Taktéž: PEROUTKA, F.: *Budování státu II*, c. d., s. 569.

níci, kteří vyvolávali zmatek a narušovali práci na pozemkové reformě.²⁷⁷ Otázka, proč právě cukrovarníci, když proti reformě vystupovali daleko vehementněji mnozí jiní, zůstává nejasná.

Výkonný výbor agrární strany na zasedání 5. ledna 1922 Masarykovy návrhy na reorganizaci SPÚ odmítl a potvrdil dosavadní kurs strany při prosazování pozemkové reformy.²⁷⁸ Následná návštěva A. Švehly u Masaryka, která se uskutečnila 10. ledna a stranické delegace v čele s F. Mašatou 13. ledna, už jenom zmírnila kritický pohled Masaryka na pozemkovou reformu. Historik J. Pekař, který také vznesl řadu výhrad k programu pozemkové reformy,²⁷⁹ mohl pouze vtipně glosovat, že agrární strana tehdy dosáhla „vítězství nad Masarykem a nad pravdou“.²⁸⁰

Uvedené údaje o zabraných a poté ze záboru propuštěných cukrovarů potvrzují, že jejich majitelé nebyli reformou nijak výrazně poškozeni, což také přispívá k přesvědčení o rozporném a polovičatém charakteru celé pozemkové reformy. Její konečné výsledky se ukázaly ve vztahu k původním vlastníkům jako dost milosrdné a v poměru k novým nabyvatelům spíše skromné. Šlo o kompromis, který neuspokojil ani jednu stranu. Šlechta a velkostatkáři pociťovali jako svou porážku skutečnost, že se jim nepodařilo pozemkové reformě zabránit, přičemž toto zklamání bylo mírněno pouze uspokojením, že se reforma nakonec ne-realizovala v původní, daleko radikálnější podobě. Na druhé straně bezzemci, drobní a střední rolníci a část statkářů přijali sice reformu s vděčností a úlevou, ale současně s trpkým vědomím, že zábor velkého pozemkového majetku, včetně zemědělského průmyslu, nebyl totální a že tedy z něj nezískali tolik, kolik požadovali.²⁸¹

Z právního hlediska bylo však vše v pořádku. Podle § 3 záborového zákona musely být ze záboru vyloučeny „objekty právně i hospodářsky samostatné, jež neslouží hospodaření na zabraných nemovitostech“. A naopak majitelům měly být odebrány jen ty objekty, které souvisely s budovami a provozem přejímaného dvora (resp. dvorů), a které zpracovávaly produkty zemědělské prvovýroby (v našem případě cukrovou řepu) a byly tedy organickou součástí provozu.²⁸²

²⁷⁷ Venkov, 10. 1. 1922, rubrika *Národní hospodář*.

²⁷⁸ Venkov, 6. 1. 1922.

²⁷⁹ PEKAŘ, J.: *O některých předpokladech pozemkové reformy*. In: Národní listy, 24. 12. 1922; týž: *Kritické poznámky k pozemkové reformě*. In: Národní listy, 21. 3. 1923. Souhrnně: *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*. Praha 1923.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 41.

²⁸¹ Svědectví o tom, nakolik odlišně se prosazovala pozemková reforma ve specifických podmínkách Slovenska, přináší práce VOŽENÍLEK, J.: *Studie k pozemkové reformě na cukrovarských statcích na jižním Slovensku*. In: Pozemková reforma, VI, č. 10, s. 129-133; č. 11, s. 145-150; č. 12, s. 215-219.

²⁸² Blíže: VOŽENÍLEK, J.: *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy*, c. d., s. 29-31.

V průběhu konkrétních šetření se prokázalo, že většina objektů zemědělského průmyslu (a tedy také cukrovarů) do záboru podle zákona nepatří. Ke kládům tohoto řešení osudu cukrovarnických podniků patřila skutečnost, že se tím naše zemědělství aspoň částečně přiblížilo tendenci moderní agrární politiky, jenž spočívala v tom, že samotná prvovýroba má být účastna bezprostředně i na zpracování svých plodin. Reformou se dosáhlo toho, že většina již existujících cukrovarů nebyla dotčena uvedenými vlastnickými přesuny a mohla tedy nerušeně – neoslabena – pokračovat ve své činnosti.

2. Hlavní etapy a problémy cukrovarnictví ve 20. a 30. letech

Vznik Republiky československé v roce 1918 přinesl nové uspořádání cukrovarnictví v českých zemích. Z celkového počtu 184 řepných cukrovarů celého Rakousko-Uherska jich mělo 163 (88,6 %) pracovat na území nového státu (podle stavu z poslední válečné kampaně 1917/1918 a z první poválečné 1918/1919), z nichž bylo 155 (bez 12 suchých rafinerií) v činnosti v českých zemích, zbytek (8) na Slovensku. Československé cukrovary dosahovaly výrobní kapacity 76,5 % z celkové maximální produkce cukrovarů monarchie z kampaně 1912/1913.²⁸³ Zachována zůstávala základní konstanta čs. cukrovarnictví: jeho vývozní charakter, a tím i značná závislost na světových trzích, kdy byly (podobně jak tomu bylo v letech monarchie) vyváženy zhruba dvě třetiny cukru; v této souvislosti se dobově tvrdilo, že ztráta trhů v bývalých zemích monarchie výrazně negativně ovlivňuje vývozní politiku čs. státu. K tomu přistupovala silná konkurence cenově nižšího třtinového cukru.²⁸⁴

Politický převrat v roce 1918 přinesl do moravskoslezského cukrovarnictví větší zásah, než tomu bylo v Čechách. Jak již bylo uvedeno, ve Vídni do konce habsburské monarchie sídlila většina moravských nerolnických cukrovarů, podobně jako Vídeň zabezpečovala propojení těchto cukrovarů na zdejší banky a na obchod s cukrem.²⁸⁵ Zákona o nostrifikaci akciových společností plně využívaly i české banky, kdy postupně přebíraly cukerní koncerny a zájmové skupiny cukrovarů vídeňských velkobank. Výrazně zmohutněly; české cukrovarnictví ovládly dvě skupiny finančního kapitálu: v Čechách to byla především Živnostenská banka, na Moravě pak Moravská agrární a průmyslová banka. Nostrifi-

105

²⁸³ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 76; VONDRÁK, J.: *Průmysl cukrovarnický. Historie cukru a jeho výroba u nás*. In: Československá vlastivěda, 9. Praha 1929 na s. 286 uvádí, že „z 201 rakousko-uherských cukrovarů přešlo do Československa 175“, podobně jako FALLADA, O.: *Průmysl cukrovarnický v prvním desetiletí v Československé republice*. In: Listy cukrovarnické, 1928, č. 19, na s. 430, z nichž mělo být 113 továren v Čechách (včetně 7 rafinerií), 48 na Moravě (z toho 4 rafinerie), 6 ve Slezsku (s 1 rafinerií) a 8 na Slovensku. I ve studii ZEMAN, J.: *Význam cukrovarnického průmyslu pro hospodářský život našeho státu*. In: Sborník Československé společnosti zeměpisné, sv. XXXII, roč. 1926, sešit 1 a 2, Praha 1926, se na s. 225-226 uvádí 175 závodů. Vyjdeme-li z tohoto údaje, nastal v dalších letech (do roku 1926) postupný pokles cukrovarů v ČSR, a to na 166 závodů.

²⁸⁴ Byli to právě představitelé cukrovarníků, kteří vystupovali s tvrzením o zhozném vlivu ztráty chráněných trhů monarchie na čs. cukrovarnictví. Touto argumentací zdůvodňovali nezbytnost podpory cukrovarů ze strany státu, zejména v době cukerních krizí; s takovým názorem se mj. můžeme setkat i ve stati VONDRÁK, J.: c. d., s. 295.

²⁸⁵ Ve Vídni měly svá sídla například cukrovary Bzenec, Doloplazy, Hejčín, Hodonín I, Hodonín II, Hrušovany n. Jevišovkou, Chropyně, Kojetín, Rohatec, Uherské Hradiště, Uherský Ostroh, Zborovice.

Situaci na Moravě po roce 1918 přibližuje práce CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 39-68.

kací filiálek vídeňské Länderbank vznikla Banka pro obchod a průmysl, která převzala na Moravě většinu akcií Akciové společnosti cukrovarů Moravský Krumlov a Oslavany, Středomoravské akciové společnosti cukrovarské a zemědělské v Brně a Spolku moravských cukrovarů v Olomouci, na čemž se podílela spolu s Eskomptní bankou.²⁸⁶

Vedle toho jihomoravské cukrovary (Břeclav, Hrušovany n. Jevišovkou, Hodonín) ztratily část dodavatelů cukrové řepy z území Dolních Rakous. Podobně se zhoršilo postavení slezských cukrovarů, které odebíraly značnou část cukrovky ze sousedního Německa. S uvedenou situací se museli moravští i slezští cukrovarníci postupně vyrovnávat. S tím dozajista (svým způsobem) korespondovaly snahy čs. politické reprezentace na pařížské mírové konferenci o získání příhraničního území od Rakouska a Německa. Na pozdější krizi moravského a slezského cukrovarnictví působily zejména odbytové potíže v Rakousku a Švýcarsku, kam moravskoslezský vývoz předtím směřoval.

K „odstřižení“ cukrovarnictví v českých zemích od Vídně přispělo, jak již bylo uvedeno, zřízení *Československé cukerní komise*, která měla v novém státě při řízení výroby a spotřeby cukru převzít pravomoci vídeňské Cukerní ústředny z let války; ke vzniku této komise výrazně napomohly aktivity Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách.²⁸⁷ Ustanovení Národního výboru ze dne 31. 10. 1918 vytvořilo předpoklady pro sestavení této komise, k čemuž došlo 13. 11. 1918; jedním ze dvou místopředsedů komise byl jmenován moravský cukrovarník a člen agrární strany Jan Rozkošný. Úkolem komise bylo „obstarávání veškeré péče o výrobu, nerušené zásobování a řádné hospodaření s cukrem, jakožto státního orgánu pro přechodnou dobu do poměrů mírových“.²⁸⁸ Státní orgány

²⁸⁶ Připomeňme si aktivity Živnostenské banky směrem k moravskoslezským cukrovarům: v roce 1919 získala banka kapitálovou účast na České eskomptní bance, která se spojila s nostrifikacími filiálkami Credit-Anstalt; eskomptní banka pak pomocí úvěrů kontrolovala koncern Břeclavská rafinerie z bývalé vídeňské obchodní banky Boden-Credit-Anstalt. Do koncernu Živnobanky přešla v roce 1928 koupí od vídeňské podnikatelské rodiny Schoellerů většina akcií koncernu Cukrovary Schoeller a s nimi úzce spojených moravských cukrovarů Chropyně a Doloplazy. Kapitálová „invaze“ Živnobanky postupovala zejména do cukrovarnictví v Čechách, a to po celou dobu dvacátých let. Blíže: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 125-127. Též: NA Praha, fond 567, sign. IV/88, j. č. 609, inv. č. 7, kart. 1.

²⁸⁷ Listy cukrovarnické, roč. XXXVII, 5. 11. 1918, č. 7, s. 62.

²⁸⁸ Členy komise bylo vedle pěti zástupců státu po osmi delegátech cukrovarníků, řepářů a spotřebitelů podle územního klíče: 5 za Čechy, 2 za Moravu a Slezsko a 1 za Slovensko. Na složení komise se zřejmě „podepsala“ poválečná situace, v níž vznikla (na rozdíl od „válečné“ vídeňské ústředny, která byla zcela v kompetenci vlády), protože se v ní vedle cukrovarníků prosadili i řepaři (a tím agráři), a přes zástupce spotřebitelů se zase prezentovaly reformistické socialistické strany. Blíže: *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického (JZ ÚSČPC) za rok 1930*. Praha 1930, VIII. Též: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 98-99.

v čele s cukerní komisí plně řídily vlastní výrobu, pečovaly o zabezpečení přednostního zásobování cukrovarů potřebnými surovinami (zejména uhlím a vápencem) a dalšími nutnými látkami, koordinovaly spotřebu a rovněž vývoz cukru do zahraničí; vývoz cukru tehdy přispíval k stabilizaci naší valuty a umožňoval dovoz žádaných umělých hnojiv ze zahraničí.²⁸⁹ Státem byly stanoveny pevné ceny cukrovky a surového i rafinovaného cukru tak, aby řepářům i cukrovarníkům zajišťovaly vysoký zisk. V bezprostředně poválečných poměrech přešly pod řízení komise i čtyři velké závody z oblasti Dolních Rakous (Moravského pole); s tím rakouská vláda souhlasila za podmínky, že komise bude zabezpečovat zásobování Rakouska cukrem.

Vázané cukerní hospodářství fungovalo na základě vládních nařízení o úpravě obchodu s cukrem a s cukrovkou;²⁹⁰ nařízení byla pro každou kampaň vydávána zvlášť spolu s vyhlášováním pevných maximálních výkupních cen cukrovky, ceny surového cukru pro rafinerie a tuzemské velkoobchodní ceny rafinády. K vyhlášení vládních nařízení docházelo na základě zákona z 15. 4. 1920, č. 337 Sb. z. a n. Činností cukerní komise bylo prodlužováno státní řízení cukerní hospodářství s válečným přidělovým lístkovým systémem až do jeho zrušení k 1. 11. 1921, tj. po dobu prvních tří poválečných kampaní. Přitom probíhal vnitřní „boj“ o ceny cukrovky, který se odvíjel na pozadí válečného poklesu osevu řepy. Byly to zejména moravské rolnické cukrovary, které prohlašovaly veškeré předchozí úmluvy a kartelní závazky za rozvázané a spoléhaly na kolektivní smlouvu; k jejímu uzavření s Ústřední jednotou řepářů došlo 25. března 1919 v Brně.²⁹¹ Značnou zásluhu na dojednané dohodě měla agrární strana na Moravě.²⁹²

²⁸⁹ Od převratu (1918) do konce srpna 1921 bylo prodáno a vyvezeno z republiky 8 306 279 q cukru v ceně 7 842 966 500 Kč v cizích valutách, přičemž pouze na přeplatcích bylo odvedeno státní pokladně z této částky 4 085 431 850 Kč. In: ZEMAN, J., c. d., s. 227.

²⁹⁰ V platnosti zůstával válečný přidělový lístkový systém pro zásobování obyvatelstva, představovaný i v tomto případě tzv. cukřenkami; na osobu to představovalo měsíční dávku 1,25 kg, od června 1919 došlo k jejímu navýšení v českých zemích na 2,5 kg, naopak na Slovensku a na Podkarpatské Rusi došlo ke snížení přidělu na 1 kg při zachování válečné velkoobchodní ceny (2,46 Kč/1kg). Blíže: KÁRNÍK, Z.: c. d., s. 49-54.

²⁹¹ Zvýšení osevu cukrovky bylo provázeno národně (nacionálně) motivovanými výzvami té doby, jako např.: „Všem řepářům připomínáme, že pěstění cukrovky jest jich povinností k národu. Od cukru – bílého zlata – závisí naše obchodní bilance a tím také otázka úpravy valuty. Čím více cukru bude, tím spíše zlepší se hodnota peněz, jež jsou osou, kol níž točí se všechny dnešní nesnáze.“ In: Moravský venkov. Orgán strany agrární na Moravě, roč. XI, č. 10, 8. 3. 1919, s. 2-3; tamtéž, roč. XI, č. 13, 29. 3. 1919, s. 1. Nejdůležitějším bodem kolektivní smlouvy pro Moravu a Slezsko byl bod č. 12, který stanovil zabezpečenou cenu cukrovky 15 Kč/1 q. Složitost jednání přibližuje: Svoboda. Moravskoslezský deník, roč. I, č. 14, 16. 3., č. 15., 18. 3., č. 22, 26. 3. 1919. Bližší výklad kolektivní smlouvy: Listy cukrovarnické, roč. XXIX, č. 37, 8. 6. 1921, s. 272-273.

²⁹² Krátce po uzavření kolektivní smlouvy proběhl v Praze ve dnech 29. a 30. dubna 1919 první poválečný sjezd agrární strany, na němž došlo k přejmenování strany na Republikánskou stranu československého venkova a k revizi stranického programu, v němž se strana prohlásila za „pilíř státu“. Na sjezdu byli zastoupeni delegáti z 6 324 místních organizací, z nichž jich bylo z

Proti této dohodě vystupovali od jara 1920 majitelé moravských kapitalistických (živnostenských) cukrovarů, kteří usilovali o obnovu cukrovarského kartelu. Připravovali plán, podle něhož mělo 13 rolnických cukrovarů uzavřít s 16 kapitalistickými cukrovary smlouvu, kdy by od roku 1921 veškerá řepa, ať akciová, vlastní nebo kontrahentní (smluvní) byla přidělována všem účastnickým cukrovarům podle klíče, jenž by vypracoval společný výbor.²⁹³

Čs. cukerní komise evidovala po roce 1918 cukrovary v dosti špatném technickém stavu a s rozvrácenou surovinovou základnou. Strojní park nebyl řadu let modernizován, scházely i výrobní kapacity k větším opravám. Na tomto neutěšeném stavu se podepsaly zejména válečné rekvizice barevných kovů. Pro první poválečnou kampaň bylo třeba zajistit dostatečné množství uhlí a železničních vagónů. Chybějící prostředky k výrobě (jako např. oleje, benzín, filtrační bavlnu) se musely zabezpečovat dovozem ze zahraničí. Nízké teploty na podzim 1918 způsobily, že řepa na skládkách zmrzla, jarním táním začala hnít a bylo nutné ji zpracovávat na sirob a nekvalitní surový cukr, který byl následně prodáván lihovarům.²⁹⁴ Značná část takto nekvalitní cukrovky byla odprodána i výrobním kávových náhražek, pivovarům a sušárnám krmiv. K zlepšení situace měl napomoci vládní zákon ze dne 3. 3. 1921, č. 102 Sb. z. a n., o poskytování daňových výhod při stavbě obytných budov a budov pro provoz cukrovarů a při obnově staršího a pořízování nového strojního zařízení.²⁹⁵

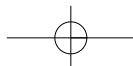
Moravy 1 658 (26,2 %) a ze Slezska 72 (1,1 %), většinu tvořily místní organizace z Čech – 4 132 (64,2 %), zbytek pak ze Slovenska – 462 (8,6 %). Zhruba o rok později (18. 4. 1920) se konaly první parlamentní volby v republice, v nichž agrární strana na Moravě obsadila 3. místo (za sociální demokracií-ČSDS a lidovou stranou-ČSL) se ziskem 12,4 %; mezi čtyřmi zvolenými agrárními poslanci z prvního skrutinia najdeme vedle ministra Františka Staňka jména tří významných moravských představitelů cukrovarnictví a řepářství – Kuneš Sonntag, Viktor Stoupal a Simeon Vacula. In: Svoboda, roč. II, č. 92, 20. 4. 1920, s. 10. Z druhého a třetího skrutinia byli za moravské agrárníky zvoleni do Národního shromáždění Jaroslav Marcha, František Molík a Antonín Vahala. In: tamtéž, č. 98, 27. 4., s. 1. Ve volbách do Senátu (25. 4. 1920) obsadili moravští agrárníci rovněž 3. místo (zvoleni byli 4 jejich senátoři, mezi nimi i Jan Rozkošný). In: tamtéž, č. 103, 4. 5. 1920, s. 1.

Blíže též: Moravský venkov, roč. XI, č. 18, 3. 5. 1919, s. 1-3; tamtéž, roč. XII, č. 17, 24. 4. 1920, s. 5.

²⁹³ Moravský venkov, roč. XII, č. 26, 26. 6. 1920, s. 3.

²⁹⁴ K výrobě 1 kg surového cukru bylo zapotřebí asi 6 kg cukrovky, 672 g uhlí (především hnědého), 353 g vápna, 33 g koksu, 4 cm² plachetek, 0,6 g olejů, mazadel a tuků a 0,04 g síry. In: ZEMAN, J., c. d., s. 234.

²⁹⁵ Neobyčejně složité a nákladné strojní zařízení cukrovarů znamenalo vznik mnoha strojůren, speciálně vybavených pro konstrukci cukrovarnických strojů a zařízení. Jednalo se zejména o firmy Českomoravská-Kolben, Breitfeld, Daněk a spol., Škodovy závody, Brand & Lhuillier, První brněnská strojárna, Janáček, Havelka & Mész, Bratři Pernesové a další, které se také podílely na budování cukrovarů v zahraničí – v Itálii, Francii, Maďarsku, Polsku, Rusku, Rumunsku, Srbsku, Bulharsku a částečně i v Anglii, Egyptě, Indii, Jižní Americe a na Jávě. In: ZEMAN, J.: c. d., s. 233.

MORAVSKOSLEZSKÉ CUKROVARY K ROKU 1921²⁹⁶

Místo	Druh výroby	Znění firmy	Základní kapitál (Kč)	Majitel
1. Bedihošť	surovárna a rafinerie	Spolek mor. cukr. v Olomouci	6 mil.	a. s.
2. Brodek u Přerova	surovárna	Rolnický akciový cukrovar	1,2 mil.	a. s.
3. Břeclav I	surovárna a rafinerie	Kuffnerův břeclovský cukrovar	5,1 mil.	a. s.
4. Břeclav II	rafinerie	Leipnik-Lundenburger Zuck.fab.	nezjiš.	a. s.
5. Bzenec-Písek	surovárna a písek	Aktiengesellschaft f. Zuck.fab.	nezjiš.	nezjiš.
6. Čelechovice	surovárna	Rolnický akciový cukrovar	0,7 mil.	a. s.
7. Doloplazy	surovárna	Doloplasser Zuck.fab.-Gesselsch.	1 mil.	a. s.
8. Drahanovice	surovárna	Rolnický akciový cukrovar	2 mil.	a. s.
9. Dřevohostice	surovárna	Rolnický akciový cukrovar	0,6 mil.	a. s.
10. Háji, <i>Slezsko</i>	surovárna a rafiner.	Akc.společ. cukrovaru v Háji	1 mil.	a. s.
11. Hejčín	surovárna a rafiner.	Hatscheiner Zuck. Spir. fabrik	nezjiš. br. A.& H. May	
12. Hodonín I	surovárna	Aktiengesellschaft f. Zuckerindustrie	nezjiš.	nezjiš.
13. Hodonín II	rafinerie a písek	Aktiengesellschaft f. Zuckerindustrie	nezjiš.	nezjiš.
14. Holice	surovárna a raf.	Společný rol. akc. cukrovar	1,2 mil.	a. s.
15. Hrušovany n/Jev.	surovárna a raf.	Mährische Zuck.industrie Aktien.	6 mil.	a. s.
16. Hrušovany u Brna	rafinerie	Rohrbacher Zuck.raff. A.G. Rohrbach	nezjiš.	nezjiš.
17. Hulín I	surovárna a raf.	Spolek moravských cukrovarů	6 mil.	a. s.
18. Hulín II	surovárna	Rolnický akciový cukrovar	1,4 mil.	a. s.
19. Chropyně	surovárna a raf.	Chropiner Zuck.fab.-Aktiengessel.	1,9 mil.	a. s.
20. Kateřinky, <i>Slezsko</i>	surovárna	Troppauer Zuck.raff.-Aktiengessel.	2,86 mil.	a. s.
21. Kelčany	surovárna	Keltchaner Zuck.fab.-Aktiengessel.	2,4 mil.	a. s.
22. Kojetín	surovárna a raf.	Zborowitz-Kojeteiner Zuck.fab.	nezjiš.	společ.
23. Kroměříž	surovárna	První mor. akciový cukr. rolnický	1,28 mil.	a. s.
24. Litovel	surovárna a raf.	Rolnický akciový cukrovar	1,2 mil.	a. s.
25. (Malé) Prosenice	surovárna	Rolnický akciový cukrovar	0,56 mil.	a. s.
26. Modřice	surovárna	Aktiengesellschaft d. Mōdritzer-Zuck.fab.	0,84 mil.	a. s.
27. Mohelnice	surovárna	Středomoravs.akc. spol. cukr. a zeměd.	12 mil.	a. s.
28. Moravský Krumlov	surovárna	Österreich.Zuck.fab.Aktiengessel.	1,4 mil.	a. s.
29. Napajedla	surovárna	Napajedelská cukrovar. společnost	1,6 mil.	s. r. o.
30. Němčice nad H.	surovárna a raf.	Rolnický akciový cukrovar	2 mil.	a. s.

²⁹⁶ In: *Adresář průmyslu cukrovarnického Republiky československé na rok 1921*. Praha 1921.

Uváděný údaj o celkovém počtu závodů (178) nekoresponduje s početním údajem v jiných materiálech (174). V seznamu figurují surovárny Tišnov-Předklášteří a Rohatec, které však byly již za války zrušené.

31. Opava, *Slezsko* rafinerie Troppauer Zuck.raffinerie Aktiengessel 1. 2,86 mil. a. s.
32. Oslavany surovarna Akciová společ. cukrovarů rakouských nezjiš.; a. s.
33. Osoblaha, *Slezsko* surovarna Hotzenplotzer Zuck.fab. Adrien Gessel. 1,2 mil. a. s.
34. Pohořelice surovarna Herbersteinische Zuck.fab.Pohrlitz nezjiš. Bayer Fer.
35. Přerov rafinerie Akciová spol. rol. cukr. (bří. Skeene) 6 mil. a. s.
36. Rohatec surovarna a raf. Aktiengesellschaft. f. Zuck.industr. nezjiš. nezjiš.
37. Rosice surovarna M. A. Freiheer de Forest. Zuck.fab. Rossitz nezjiš. M.A.de Forest
38. Skrochovice, *Slezsko* surovarna Troppauer Zuck.raffinerie Aktiengeselsch. 2,86 mil. a. s.
39. Slavkov u Bma surovarna a raf. H. Redlich Austerlitzer Zuck.fab. nezjiš. veřej. spol.
40. Sokolnice surovarna Rolnický akciový cukrovar 0,4 mil. Mitrovský V.
41. Šlapanice surovarna Akciová spol. cukrovaru rolnického 0,4 mil. a. s.
42. Tišnov-Předklášteří surovarna Středomoravs. Akc. spol.cukr. a zeměd. 12 mil. a. s.
43. Tovačov surovarna Tobitschauer Zuck.fab. dr. W. Gutmann nezjiš. W. Gutmann
44. Uherské Hradiště surovarna a raf. Uherskohrad. cukr. bří. Mayů nezjiš. veřej. spol.
45. Uherský Ostroh surovarna a raf. Uherskoostrožs.cukr. bří. Mayů nezjiš. Familie May
46. Uničov surovarna Rol. cukrovarní spol. akciová 1,2 mil. a. s.
47. Vávrovice, *Slezsko* surovarna a raf. Zuck.fab.-Aktiengeselsch. 0,7 mil. a. s.
48. Velká Bystřice surovarna a raf. Zuck.fab.in Gr. Wistenitz, Olmütz 6 mil. a. s.
49. Velké Pavlovice surovarna Zuck.fab. Pawlowitz J. Latzel & Comp. 0,76 mil. veřej. spol.
50. Vrbátky surovarna Rolnická cukrována ve Vrbátkách 1,2 mil. a. s.
51. Všetuly surovarna Leipnik-Lundenburger Zuck.fab.Aktien. 6 mil. a. s.
52. Vyškov surovarna Drnowitzer Zuck.fab. Offermann & Comp. nezjiš. veřej. spol.
53. Zborovice surovarna Zborovsko-kojetínské cukr. A. Popper a sp. nezjiš. Friess & Redlich
54. Ždánice surovarna Zuck.fab.E. Seidl & Comp. Steinitz nezjiš. veřej. spol.
55. Židlochovice surovarna Rohrbacher Zuck.raffinerie Aktiengeselsch. 12 mil. a. s.

K uvedenému datu bylo evidováno v rámci ČSR

- 114 závodů v Čechách (z toho 91 surovarů, 16 surovarů a rafinerií, 7 rafinerií)
- 49 závodů na Moravě (z toho 33 surovarů, 12 surovarů a rafinerií, 4 rafinerie)
- 6 závodů ve Slezsku (z toho 3 surovarny, 2 surovarny a rafinerie, 1 rafinerie)
- 9 závodů na Slovensku (z toho 6 surovarů, 3 surovarny a rafinerie).

Celkem v ČSR – 178 cukrovarských závodů (z toho 133 surovarů, 33 surovarů a rafinerií, 12 rafinerií).

Ve snaze podnítit rozvoj řepářství došlo v kampani 1919/1920 ke zvýšení maximální jednotné výkupní ceny cukrovky pro malé i velké pěstitele z 12 na 15 Kč za 1 q; začátkem října 1919 vydala vláda nařízení, kterým měnila zákon č. 160 z 21. března t. r., jímž se rušilo ustanovení, podle něhož byl pěstitel cukrovky povinen přímo nebo nepřímo dodávat cukrovou řepu určitému cukrovaru.

Přitom došlo i ke zvýšení velkoobchodní ceny tuzemského cukru na 267 Kč a ceny surového cukru pro rafinerie na 147 Kč; vláda rovněž zvýšila tuzemskou cenu rafinády z 267 na 290 Kč za 1 q.²⁹⁷ Na jaře 1920 prosadili agrárníci zvýšení výkupních cen cukrovky z 15 na 30 Kč, resp. 26 Kč a současně z každého zpracovaného 1 q odváděly cukrovary 4 Kč cukerní komisi k nákupu umělých hnojiv pro řepáře. Zvýšení cen cukrovky se odrazilo ve vzrůstu osevních ploch řepy, kdy došlo v řepářských obcích (zejména moravských) k nárůstu oproti roku 1919 o 15–30 %, což představovalo vzrůst o 10 211 ha na 192 864 ha,²⁹⁸ řepná sklizeň se pak navýšila o 7 200 tisíc q na 42 milionů q. Výroba cukru vzrostla o 2 100 tisíc q, takže byl z ní exportní přebytek skoro 4 miliony q.²⁹⁹ V důsledku toho si v kampani 1920/1921 vynutili cukrovarníci na vládě zvýšení tuzemské ceny cukru z 290 na 717 Kč/q; to představovalo maximální cenu po celou dobu první republiky.³⁰⁰ Maloobchodní cena za 1 kg cukru přitom dostoupila k částce 9,58 Kč; na tomto zdražení se vedle dvojnásobného zvýšení ceny cukrovky podílel i vztup cen uhlí a dalších potřebných surovin, a částečně také i zvýšení mezd pracovníků cukrovarů.³⁰¹

Po zřízení cukerní komise jako vládního meziministerského orgánu k řízení vázaného cukerního hospodářství došlo k odluce důležitých cukrovarnických spolkových a zájmových organizací.³⁰² Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách požádal Zemský správní výbor, aby Zemský ústřední úřad práce byl za součinnosti zástupců cukrovarnických zaměstnavatelů a zaměstnanců pověřen

²⁹⁷ Ceny cukru schválené cukerní komisí jsou uvedeny: Svoboda, roč. I, č. 180, 1. 10. 1919, s. 4.

²⁹⁸ Podle údajů z roku 1925 z celkového objemu orné půdy na území republiky (5 900 000 ha) bylo 311 674 ha (5,28 %) oseto cukrovkou, přičemž řepářská oblast zaujímala v republice pouze 27 % rozlohy. In: ZEMAN, c. d., s. 230.

²⁹⁹ Moravský venkov, roč. XII, č. 20, 15. 5. 1920, s. 5. Též: Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. VI.

Text kolektivní smlouvy o prodeji cukrovky pro rok 1920, viz: Svoboda, roč. II, č. 213, 15. 9. 1920, s. 3.

³⁰⁰ Údaj o tuzemské ceně cukru 717 Kč převzat z práce DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 103; tato výše se jeví jako málo pravděpodobná.

³⁰¹ Podrobněji: tamtéž, s. 93–103.

Situaci v otázce stavu cukrové řepy v jednotlivých slováckých cukrovarech na počátku 20. let přibližuje, viz: Věstník Československé jednoty řepářů, roč. IV, č. 3–4, 1. 8. 1922, s. 21–23.

V kampani 1924/1925 bylo na území republiky zaměstnáno v cukrovarech na 108 tisíc osob (0,794 %) z celkového počtu obyvatelstva, tedy 3,3 x více než v zaniklé monarchii. In: ZEMAN, J.: c. d., s. 226.

Běžný „život“ v cukrovarech přibližuje článek *Rok v cukrovaře*. In: Svoboda, roč. XVII, č. 227, 28. 9. 1935, s. 9.

³⁰² Činnost cukerní komise na Moravě a ve Slezsku přibližena: Svoboda, roč. I, č. 154, 30. 8. 1919, s. 4.

vypracováním kolektivní smlouvy pro zřízence a dělníky cukrovarů. To vedlo ke sjezdu cukrovarníků, který se sešel 5. května 1919 v Obecním domě v Praze, na němž došlo ke schválení rámcové kolektivní smlouvy jak pro rafinerie, tak i pro surovarny a smíšené závody. Zvolený desetičlenný výbor (5 zástupců z Čech, 3 z Moravy a Slezska a 2 ze Slovenska) měl připravit přeměnu stávajícího Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách v novou centrální organizaci - *Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického* se sídlem v Praze; prvním prezidentem spolku se stal dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, jednatelem JUDr. Gustav Heidler. Po úmrtí prvního prezidenta (1927) byl zvolen jeho nástupcem ing. Heřman Cron.³⁰³

Již 25. června 1919 se v zasedací síni zemědělské rady v Brně konala za účasti majitelů a zástupců 51 moravskoslezských cukrovarů ustavující schůze *Moravsko-slezského spolku cukrovarnického*, jakožto pobočné instituce pražského Ústředního spolku; do jeho čela byl zvolen předseda české sekce moravské zemědělské rady, pozdější senátor Jan Rozkošný.³⁰⁴ Součástí Ústředního spolku bylo i *Sdružení rolnických cukrovarů na Moravě, s. r. o.*, se sídlem v Olomouci, založené již v březnu 1916 a vedené Janem Vacou z Příkazu.

Před založením Moravsko-slezského spolku cukrovarnického, 11. května 1919, se konala v Přerově valná hromada obnoveného *Moravského spolku cukrovarníků*, který fungoval již v předválečné době coby součást rakouského Ústředního vídeňského spolku. Spolek převážně sdružoval technické úředníky a technology moravských cukrovarů (zpočátku z 19 cukrovarů). Jeho činnost se zaměřovala na výměnu zkušeností se zaváděním nových výrobních metod; předsedou spolku se stal ředitel německého cukrovaru Ing. Eduard Viewegh; postupem let aktivity spolku ustávaly.³⁰⁵ Jako odborně zaměřenou organizaci lze také označit *Klub moravských ředitelů cukrovarů*, v němž však bylo zastoupeno vedení jen některých cukrovarů.³⁰⁶

I rafinerie si založily již 4. července 1919 samostatnou organizaci pod názvem *Spolek československých rafinerií cukru* se sídlem v Praze, který se dělil na sekci českou (s 24 závodů), moravskoslezskou a slovenskou, zastupující počátkem 20. let 32 závodů; v čele pražského ústředí stanul Robert Mandelík, morav-

³⁰³ Při Ústředním spolku fungovaly pobočné spolky: severočeský (1868, Most), východočeský (1869, Český Brod), středočeský (1869, Mšené u Budyně), moravskoslezský (Brno), slovenský (Bratislava). In: *Listy cukrovarnické*, roč. XXIX, č. 37, 8. 6. 1921, s. 276.

³⁰⁴ Do vedení spolku se dostaly i další výrazné osobnosti moravskoslezského cukrovarnictví: místopředsedy byli zvoleni dr. Emanuel Proskowetz a Gustav Skutezky, členy výboru se mj. stali Julius May, dr. Felix Redlich, Bedřich Redlich, Justin Robert, dr. Richard Skeene, Jan Vaca. Blíže: *Listy cukrovarnické*, roč. XXXVII, č. 40, 2. 7. 1919, s. 426.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 434. Ing. E. Viewegh nastoupil do cukrovaru v Němčicích nad Hanou v roce 1913 po smrti prvního ředitele ing. V. Chmelaře; předtím Viewegh zastával funkci technického správce v cukrovaru ve Vranovicích. In: FRONĚK, D.: c. d., s. 15.

³⁰⁶ *Listy cukrovarnické*, roč. XLI, č. 28, 11. 4. 1923, s. 323-324.

skoslezskou sekci vedl dr. Felix Redlich. Jako zájmová organizace surováren vzniklo o den později (5. července 1919) místo Společenstva rakouských cukrovarů ve Vídni nové *Společenstvo československých cukrovarů* se sídlem v Praze, které si vytyčilo za cíl „podporovat výdělek a hospodářství členů společným provozováním obchodů, upravovat nákup řepy, suroviny a odbyt cukru, poskytovat úvěr členům“. Společenstvo také řídilo cukrovarnické agencie v českých zemích.³⁰⁷

Moravští cukrovarníci nezapomínali ani na další rozvoj oboru. V Brně krátce existoval (v období leden 1920 – březen 1921) *Zkušební ústav průmyslu cukrovarnického* a po něm byla při zdejší české Vysoké škole technické založena v srpnu 1922 *Výzkumná stanice cukrovarnická*, vedená prof. Ing. Alešem Linsbauerem, která se stala pobočným ústavem Výzkumného ústavu československého průmyslu cukrovarnického v Praze.³⁰⁸ V této souvislosti je možné uvést, že „k posílení součinnosti teorie a praxe, vědy s pluhem, inteligence s lidem“ mělo přispět ustavení *Moravské agrární společnosti* v březnu 1925 v Brně, v jejímž čele stanul prof. Dr. J. Zavadil.³⁰⁹

Na nátlak agrárníků vyhlásila úřednická vláda Jana Černého v polovině roku 1921 nový vyživovací plán a v zásobování zrušila vázané hospodářství (vč. cukerní komise), přičemž si vyhradila podíl na polovině vývozního zisku nově vzniklého cukrovarnicko-řepařského syndikátu. Po poklesu cen cukru na světových trzích (od poloviny roku 1920) a naopak vzestupu kursu čs. koruny začaly klesat zisky „eráru“ z vývozu cukru. Zaslouhou agrárníků stanovila vláda v březnu 1921 cenu cukrovky na 26 Kč/q. Agrárníci ve vládě také prosadili, aby podíl řepařů (zastupovaných řepařskou jednotou) činil z vývozních zisků plných 43 %, kdežto cukrovarníci se museli spokojit se 7 %, přestože nesli veškeré riziko ztrát, protože na zbývajících 50 % participoval stát.³¹⁰

³⁰⁷ Adresář průmyslu cukrovarnického Republiky československé na rok 1921. Praha 1921, s. 62-64. Též: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 101-103.

³⁰⁸ Výzkumný ústav cukrovarnický v Praze na Ořechovce byl v letech 1921-1923 vystavěn nákladem 16 milionů Kč Ústředním spolkem čs. průmyslu cukrovarnického; k jeho slavnostnímu otevření došlo 22. září 1923. Vůbec první výzkumnou stanicí v českých zemích představovala *Vlastenecko-hospodářská společnost*, zřízená v Praze již v 50. letech 19. století, po ní následovala (1859) výzkumná stanice v továrně A. Richtera ve Zbraslavi u Prahy. Jako předchůdkyni prvního výzkumného ústavu v ČSR můžeme označit v Praze založenou výzkumnou stanicí (1896) Spolkem pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Blíže: Listy cukrovarnické, roč. XXLI, č. 29, 11. 4. 1923, s. 323. Též: KOPECKÝ, R.: *Výzkumný ústav cukrovarnický a cukrovarnické výzkumnictví v ČSR. Průvodce světem techniky*. Praha 1937-1939, s. 339.

³⁰⁹ Svoboda, roč. VII, č. 76, 31. 3. 1925, s. 3.

³¹⁰ Věstník Československé jednoty řepařů, roč. III, č. 23, 1. 6. 1922, s. 328. Též: Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938. Závěr složitých jednání probíhal za účasti ministerského předsedy dr. Černého na Pražském hradě, Moravu zastupoval předseda řepařské jednoty poslanec S. Vacula. Též: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 103-105.

Pro první poválečná léta byl při pěstování cukrové řepy charakteristický pomalý návrat k předválečné úrovni, na což měla hlavní vliv nastavená struktura zemědělské produkce v letech války, jež byla zaměřena zejména na zajištění soběstačnosti v zásobování potravinami. Pěstování cukrovky přestalo být pro zemědělce výhodné, protože obilí a jiné zemědělské produkty se mohly daleko snadněji a cenově výhodněji zpeněžit na černém trhu; osevní plocha řepy zůstávala v podstatě na stejné úrovni, tedy spíše stagnovala. Proto až do roku 1922 přetrvávala válečná obilnářská konjunktura, která „dusila“ řepářství. Pěstovat řepu nebylo i po válce výnosné a výhodné. Teprve v důsledku prudkého poklesu cen obilí a brambor v letech 1922/1923 docházelo k postupné přeorientaci na speciální obchodní plodiny, jakými byly cukrovka, sladovnický ječmen a chmel, takže do poloviny 20. let byla v českých zemích obnovena předválečná specializovaná struktura zemědělské výroby s vyspělým řepářstvím. Rozšířilo se i hnojení průmyslovými hnojivy, zlepšovalo se ošetřování cukrovky, a tak se výnosy zvyšovaly. Nový rozkvět českého řepářství nastal kolem roku 1923. Stoupaly plochy oseté cukrovkou, které do té doby zůstávaly zhruba na úrovni z válečných let. V Moravskoslezské zemi se postupně zvyšovala osevní plocha z 59 586 ha v kampani 1919/1920 na 62 256 ha (1922) a na 100 081 ha v sezoně 1924/1925.³¹¹

Výnosy cukrovky měly po celá 20. léta vzestupnou tendenci, což představovalo vcelku pozoruhodný jev, protože pozemkovou reformou se zvýšil počet pěstitelů cukrovky z řad drobných a středních rolnických hospodářství, která do roku 1918 dosahovala spíše nízkých výnosů. Bylo zásluhou poradenské a osvětové práce zemědělských škol, Ústřední jednoty řepářů a také některých cukrovarů, že se drobní řepaři zdokonalovali v technice pěstování cukrovky. Naučili se dodržovat zásady agrotechnických postupů, vedle hnojení stájovými hnojivy začali přihnojovat cukrovku i průmyslovými hnojivy, přičemž je však stále nejvíce používaly statky a velkostatky.³¹² Řepářství v českých zemích tak přinášelo hospodářské povznesení i drobných a středních rolnických usedlostí a představovalo významnou politickou složku rozvíjejícího se agrárního hnutí. Akumulované finanční prostředky řepářů tvořily důležitý pramen agrárního kapitálu.

Organizační zabezpečení prodeje cukrovky jednotlivým cukrovarům bylo cukerní komisí svěřeno pokračovateli Ústřední jednoty řepářů pro Království české – *Ústřední jednotě řepářů československých*, založené v roce 1920; nejdříve se spojila Ústřední jednota v Čechách s řepaři ve Slezsku³¹³ a na Slovensku,

³¹¹ Svoboda, roč. VII, č. 85, 15. 4. 1925, s. 1-2.

³¹² Přesné údaje z provedené dotazníkové akce Zemědělského ústavu účetnicko-správního přináší studie LACINA, V.: *K vývoji českého řepářství v letech 1920 až 1930*, c. d., s. 148-150.

³¹³ Ustavující schůze *Slezské řepářské jednoty* proběhla 27. ledna 1920 v Opavě za účasti zhruba 500 českých i německých řepářů. V přijatém usnesení se uvádělo, že do nově zřízené jednoty budou zahrnuti i řepaři z Ratibořska. Přítomní se mj. vyslovili i pro pokračování porolníčování cukrovarů. Předsedou Slezské řepářské jednoty byl zvolen starosta František Novák z Kylesovic. In: Svoboda, roč. II, č. 23, 28. 1. 1920, s. 4.

následně pak o rok později (ve dnech 25.–26. května 1921) k nim přistoupili i moravští řepaři, čímž se vytvořila jednotná celostátní organizace sdružující v roce 1921 celkem 75 753 členů, z toho v moravské jednotě bylo organizováno 32 258 řepařů, o dva roky později to bylo 21 560 členů v 28 okresních moravských výborech.³¹⁴ V roce 1922 měla Ústřední jednota řepařů 104 tisíce členů, kteří byli zaregistrováni ve třech zemských odborech (českém, moravskoslezském a slovenském), v 79 okresních odborech a ve zhruba 2 700 místních organizacích. Centrální vedení sídlilo v Praze, zemské odbory měly svá sídla v Brně a v Bratislavě.³¹⁵ V Ústřední jednotě řepařů nebyli sdruženi málo početní němečtí pěstitelé, kteří se organizovali v *Deutsche Rübenverwertungsgenossenschaft* se sídlem v Mostě. Regionální zájmy německých řepařů na Moravě hájila *Organisation der deutschen Landwirte Mährens*.³¹⁶ Zemské jednoty si však udržely víceméně samostatné autonomní postavení, přičemž moravská zemská jednota, silně ovlivňována V. Stoupalem, postupovala v mnoha případech (finančně i administrativně) samostatně. Na valné hromadě 20. 3. 1920 však dosavadní předseda K. Sonntag z důvodu vstupu do vlády Vlastimila Tusara (od 9. 10. 1919 coby ministr financí) na předsednickou funkci rezignoval a byl zvolen čestným předsedou jednoty. Jeho nástupcem byl jednomyslně zvolen rolník z Habrovan na Vyškovsku a „čerstvý“ poslanec Simeon Vacula, který se osvědčil při porolničování cukrovaru v Sokolnicích.³¹⁷ K. Sonntag se rovněž vzdal funkce zemědělského rady v Brně, na jeho místo nastoupil V. Stoupal. Zřízením jednotné celostátní řepařské organizace se mělo usnadnit a urychlit porolničování cukrovarů, s velkým zájmem sledované i v Čechách.

Nové moravské zemské vedení Ústřední jednoty řepařů se hned v prvním roce svého fungování pustilo do práce. Z pozemkové reformy došlo k prvním přidělům rozptýlené půdy, což způsobilo značný neklid v řadách cukrovarníků, kteří vynakládali značné úsilí, aby „řepná“ půda byly z parcelace vyloučena; použí-

³¹⁴ Svoboda, roč. III, č. 122, 27. 5. 1921, s. 1.

³¹⁵ *Sjezdová zpráva Republikánské strany československého venkova 1919-1922*. Praha 1922, s. 81.

³¹⁶ Počet členů jednoty v dalších třech letech narůstal, takže v roce 1928 to činilo 112 tisíc v 2 692 organizacích, poté nastal nevídaný pokles na 50-60 tisíc, což pravděpodobně souviselo s konjunkturálním hospodářským vzestupem. Spolkovým tiskovým orgánem byl *Věstník Ústřední jednoty řepařů československých*. Členové jednoty řepařů odváděli jednotě tzv. organizační příspěvek ve výši 12 hal. (1925), o rok později 10 hal., v roce 1927 7 hal. z 1 q řepy dodané do cukrovaru. Předsedou Ústřední jednoty byl vůdce agrárníků A. Švehla (v letech 1905-1923), po něm statkář F. Mašín; do říšského předsednictva vysílaly Čechy 5 členů, Morava 3, Slezsko 1 a Slovensko 2 zástupce, vesměs velkostatkáře. V. Lacina uvádí 16-členné představenstvo, z nichž mělo být patnáct velkostatkářů. Blíže: LACINA, V.: *K vývoji českého řepářství v letech 1920 až 1930*, c. d., s. 153-154. Též: UHLÍŘ, D.: *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918-1938*. Praha 1988, s. 85-86. Též: Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. VIII. Též: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 120-121.

³¹⁷ Podrobněji: MZA Brno, H 202. *Rolnický akciový cukrovar v Sokolnicích, 1903-1942 (1951)*. Inventář, s. 2-3; též: *Stotřicetileté výročí cukrovaru Sokolnice 1840-1970*. Brno 1970, nestr.

vali přitom argumentaci, že dojde k ohrožení výroby cukru a tím také i jeho vývozu. Tato argumentace byla ze strany mnohých činitelů socialistických stran značně podporována. Kromě toho v olomoucké agencii docházelo mezi rolníky a živnostenskými cukrovary k „tichému boji“ o řepu, který se projevoval přeplácením stanovených cen; současně se navazovalo na jednání o novou řepnou dohodu mezi oběma skupinami.³¹⁸ Hanácké rolnické cukrovary, v poválečné době dosud značně zaměstnané rekonstrukcemi svých závodů, jimiž sledovaly za cíl zlevnění provozu a zvýšení výrobní kapacity, se snažily dostatečným množstvím řepy zabezpečit svou výrobu, k čemuž mělo napomoci vydávání nových řepných emisí, čímž byl současně v některých cukrovarech omezován vliv peněžních akcí. Na nové emise měli právo nejen bývalí řepní akcionáři, ale především ti noví, kteří dosud žádné akcie nevlastnili; v tomto případě se tak dělo s kursovní přírůžkou. Rozprodeje nových akcí se účastnily všechny okresní odbory Ústřední jednoty řepářů v obvodech cukrovarů Litovel, Holice, Čelechovice, Brodek, Malé Prosenice a Dřevohostice. Zemské ústředí jednoty vedlo intenzivní jednání s vedením agrární strany, čímž sledovalo zabránění vyloučení „řepné“ půdy z pozemkové reformy. A současně byly nasazeny všechny páky, aby s půdou bylo možné realizovat výkup těch cukrovarů, které patřily velkostatkářům. Na Moravě bylo možné vyvlastnit cukrovary v Tovačově, Rosicích, Ždánicích, Rohatci, Bzenci-Písku a Pohořelicích.³¹⁹

116

Stěžejní činností zemských odborů Ústřední jednoty na Moravě a ve Slezsku byla každoroční vyjednávání o podmínkách prodeje cukrovky cukrovarům, které zastupoval Moravsko-slezský spolek cukrovarnický, později (od roku 1927) cukerní kartel; vedle cen cukrové řepy obsahovaly dohody i podmínky prodeje řepy v cukrovarech, způsob poskytování řízků a ceny melasy.³²⁰ Od roku 1923 se uplatňovaly vedle pevných cen, stanovených již při uzavírání dohody, i ceny pohyblivé, určené podle aktuálních cen na burze, stanovené až při dodávce řepy do cukrovarů. Pěstitelé řepy se museli na jaře rozhodnout pro jednu z obou uvedených variant. Dohodami byly určovány ceny veškeré řepy, tedy i té, kterou dodávali i nečlenové Ústřední jednoty. Snahou zemské Ústřední jednoty na Moravě a ve Slezsku bylo, aby rolníci dodávali řepu do cukrovarů právě jen jejím pro-

³¹⁸ Do jednání zasáhla Živnostenská banka s návrhem, aby byla rolníkům řepa placena směnkami, za něž by dostávali peníze od záložen. In: Svoboda, roč. II, č. 139, 10. 6. 1920, s. 1.

³¹⁹ Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. VII. Též: NA Praha, fond 567, sign. IV/88, j. č. 609, inv. č. 8, kart. 1; též: inv. č. 105, kart. 13; též: inv. č. 135, kart. 15; též: inv. č. 113, kart. 14; též: inv. č. 163, kart. 19.

³²⁰ Melasa představuje nejcennější vedlejší produkt cukrovarů, obsahující asi 50 % cukru, který nebylo možné rentabilním způsobem oddělit. Zúžitkovávala se jednak v zemědělství pro výkrm dobytka (okolo 25 %), jednak jako surovina k výrobě lihu a droždí (50 %), zbytek spotřebovávaly továrny na krmiva, výroby leštidel, nebo se vyvážel do zahraničí. In: ZEMAN, J.: c. d., s. 237. Též: HERZIG, J.: *Melasa a melasová krmiva*. In: Zemědělský zpravodaj, roč. V, č. 11, prosinec 1938, s. 142-143.

střednictvím. Postupem času přestávala Ústřední jednota řepařů být pouze zájmovou a odbornou organizací pěstitelů řepy a nabývala charakteru monopolního řepařského kartelu, který ovládali velcí pěstitelé z řad agrárníků.

K obnově řepařství v rozsahu tak jak fungovalo v předválečných letech, přirozeně přispěl rostoucí vývoz cukru. Český cukrovarnický průmysl se v celostátním měřítku dokázal poměrně rychle přizpůsobit nové situaci a stupňující výrobou se prosazoval na mezinárodních trzích.³²¹ To plně neplatilo pro moravské rafinerie, kterým byla snížena domácí kvóta z dřívějších kartelových dohod, a proto byly moravské podniky nucené více vyvážet.³²² Zatímco v kampani 1919/1920 dosahoval podíl Československa na světové výrobě cukru jen 3,1 %, v roce 1925 stoupl na 6,1 %. V polovině 20. let se jen třetina vyrobeného cukru konzumovala na domácím trhu, dvě třetiny se vyvážely, takže Československo bylo označováno za největšího vývozce řepného cukru a po „třtinových velmocích“ – Kubě a Jávě – představovalo třetího největšího vývozce cukru vůbec. Byla to právě řepná kampaň 1925/1926, kdy se vyvezlo 10 840 705 q cukru; vyvážel se zejména rafinovaný cukr. Přitom se změnilo územní rozložení odbytišť. Odběr od tradičních příjemců, jakými byly bývalé země habsburské monarchie a Balkán, se postupně zmenšoval (s výjimkou Rakouska coby třetího největšího importéra), protože zhruba dvě třetiny směřovaly do západní a severní Evropy a do zámoří, zejména do Velké Británie a Švýcarska, později i do Pobaltí.³²³

Vývoz cukru byl z podnětu cukerní komise vládním nařízením ze dne 27. března 1919 svěřen *Československé společnosti pro vývoz cukru* v Praze jako společnosti s ručením omezeným; společnost podléhala Úřadu pro zahraniční obchod a jejími členy byli hlavní vývozci cukru.³²⁴ Vývoz cukru držely v rukou velké obchodní banky a jejich suché rafinerie; banky pro tento účel vybudovaly velká vývozní oddělení nebo samostatné vývozní akciové společnosti. Jak již bylo naznačeno, za vyvezený cukr byl zajišťován dovoz důležitých surovin a chybějících potravin, zejména mouky. Proto se začal cukr označovat jako „bílé zlato“ („white gold of Czechoslovakia“); dokonce se uvažovalo dostat motiv cukrové řepy na nové čs. mince.³²⁵

³²¹ Výroba moravskoslezských cukrovarů představovala v letech 1918-1923 32,6 % celorepublikové výroby, vývoz pak vzrostl během této „pětiletky“ z 32,6 % na 34,4 %. In: CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 41.

³²² Blíže: Svoboda, roč. I, č. 110, 10. 7. 1919, s. 4.

³²³ LACINA, V.: *K vývoji českého řepařství v letech 1920 až 1930*, c. d., s. 151-154. Situaci v poválečném vývozu přibližuje také článek *Naše řepařství a cukrovarnictví*. In: Svoboda, roč. I, č. 48, 1. 6. 1919, s. 4.

³²⁴ Blíže: Věstník Československé jednoty řepařů, roč. III, č. 23, 1. 6. 1922, s. 328.

³²⁵ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 100. K situaci na poválečném trhu blíže: PAUMGARTEN, H.: *Světová krize cukru a střední Evropa: podnět jak by se řešení dalo urychlit prostřednictvím středoevropských ústavů*. Brno 1930, s. 4-13.

Hned počátek roku 1921 přinesl v tomto směru velké překvapení. Denní tisk přinesl podrobnější zprávy o obrovských ztrátách, které postihly náš stát při vývozu cukru ovládaném ministerstvem pro zahraniční obchod, zřízeném druhou Tusarovou vládou rudozelené koalice 25. 5. 1920 v čele s Rudolfem Hotowetzem. Vývozní kampaň v roce 1920/1921 slibovala vysoký zisk, neboť bylo vyrobeno v celostátním měřítku přes 7 milionů q cukru, tedy zhruba o 2 miliony více než v předchozím období.³²⁶ Nepružnou a malou profesionalitou pracovníků nově zřízeného ministerstva včetně samotného ministra došlo při prodeji cukru do zahraničí k velkým finančním ztrátám; výsledkem byla rezignace ministra Hotowetze a zrušení daného ministerstva k 19. 1. 1922.

Na počátku roku 1922 došlo na světových trzích k dalšímu poklesu cen cukru, což společně se zhodnocením kursu čs. koruny způsobilo cukernímu vývozu nové ztráty.³²⁷ Napomáhala tomu prudká poválečná cukerní konjunktura, která trvala s určitými výkyvy až do kampaně 1923/1924. Cukrovarníci se v rámci syndikátu předem zajistili proti případné ztrátě vytvořením tzv. garančního fondu, vzniklým na úkor spotřebitelů; ztráty syndikátu z vývozu cukru tvořily přes polovinu garančního fondu (68 250 tisíc Kč). Situaci na jaře 1922 komplikovalo neúspěšné jednání mezi Společenstvem československých cukrovarů a jednotou řepařů o uzavření kolektivní smlouvy k prodeji cukrovky; řepaři požadovali, aby žádný cukrovar nepřekročil jednotnou cenu, což bylo pro cukrovarníky v době ostrého konkurenčního boje o surovinovou základnu nepřijatelné. Teprve v září 1922 byla dohodnuta pevná cena cukrovky – 17 Kč/q s příplatkem 7 hal. z každé „cukrkoruny“, o níž překročí cena cukru 450 Kč. Tato cena platila pro celou republiku, přestože moravské cukrovarny vystoupily s požadavkem odstupňovat cenu řepy o 1 Kč vzhledem na zvýšené dopravné do Ústí n. L.

Snahy cukrovarníků o obnovu předválečného tuzemského kartelu surovin a rafinerií (s účastí řepařů) narazily na odpor agrárníků, kteří si nechtěli „vázat ruce“ v době vrcholícího boje o pozice v cukrovarnictví. Takže teprve 13. 10. 1922 uzavřely rafinerie pro následující kampaň smlouvu o tuzemském kartelu kondičním, cenovém a kontingentačním, který stanovil jednotné ceny, prodejní podmínky a výrobní kontingenty; hlavním orgánem kartelu byl *Komitét čs. rafinerií cukru*.³²⁸ Separátní smlouvou byl stanoven kontingent moravskoslezských rafinerií pro zásobování Slovenska, a to ve výši 99 tisíc q cukru. Po odporu vlády proti zvyšování tuzemské ceny cukru ztratily rafinerie na pokračování kartelu

³²⁶ Věstník Ústřední jednoty řepařů československých, roč. XI, č. 6, 10. 3. 1930, s. 123. V kampani 1920/1921 bylo zpracováno 42 003 409 q cukrovky a z ní vyrobeno 7 172 395 q cukru, v předcházející kampani 1919/1920 se vyrobilo z 34 264 759 q cukrovky 5 074 167 q cukru.

³²⁷ K poklesu cen cukru na světových trzích došlo stoupající výrobou třtinového cukru; jestliže se začátkem roku 1922 pohybovaly ceny kolem 450 Kč, během roku klesly pod 250 Kč. In: tamtéž.

³²⁸ Moravskoslezské rafinerie měly v 23členném komitétu 10 zástupců, z Čech zasedalo v komitétu 11 odborníků a ze Slovenska 2 specialisté.

zájem a v kampani 1923/1924 byl tuzemský cukerní trh formálně uvolněn. V následující kampani 1924/1925 přikročila vláda k nucené formě cukerního kartelu na vnitřním trhu formou vládních nařízení. Na další vývoj cukerního kartelu měly po parlamentních volbách v listopadu 1925 velký vliv politické přesuny. Formující se agrárnicko-klerikální politický blok potřeboval získat podporu cukrovarníků při prosazování kongruových požadavků lidovců.³²⁹

Postupně se měnily i pracovněprávní poměry v cukrovarech. V červenci 1922 byla ve státním poradním sboru pro záležitosti cukrovarnických zaměstnanců prodloužena dělnická kolektivní smlouva z roku 1921 až do 30. června 1923. Přinášela jak jisté záruky dělníkům, tak také podporovala majitele cukrovarů v jejich podnikatelských záměrech; i po přijetí kolektivní smlouvy přetrvávaly dílčí rozpory mezi oběma stranami, jako např. v otázce aprovizace (zásobování potravinami). V 28 moravskoslezských cukrovarech se podle zákona z 12. 8. 1921, č. 330 Sb. z. a n. ustavily závodní výbory, které nahradily dřívější důvěrnické sbory.³³⁰ I v dalších letech docházelo k opětovnému uzavírání celostátních kolektivních smluv, i když zpočátku se slovenské cukrovary zdráhaly k nim přistoupit. Současně docházelo k uzavírání penzijního, nemocenského a úrazového pojištění zaměstnanců, které bylo upravováno v rámci zákonitých ustanovení kolektivních smluv.³³¹

Nedílnou součástí boje agrární strany o politické a hospodářské pozice na venkově, o získání a ovládnutí drobného a středního rolnictva byla tzv. porolničovací akce, pod níž se skrýval ostrý konkurenční boj agrární skupiny českého finančního kapitálu o pozice v cukrovarnictví. Došlo k ní v Čechách i na Moravě v letech 1920–1925. Jejím hlavním podnětem byla cukrovarnická konjunktura v první polovině 20. let 20. století a z toho plynoucí vysoké zisky z prodeje cukru. Celá akce byla obratně řízena vedením agrární strany a financována v Čechách Agrární bankou a na Moravě Moravskou agrární a průmyslovou bankou.

Banka poskytla dosavadním velkostatkářským cukrovarům výhodný úvěr, stala se komisionářem jejich cukru, a tím si je připoutala. Novým rolnickým cukrovarům z roku 1910 (Němčice nad Hanou, Hulín II) poskytla rozsáhlý úvěr a převzala subskripci jejich akcií. V prosinci 1913 založila spolu s moravskou jednotou řepařů akciovou společnost v Sokolnicích u Brna, která si od roku 1916 najala na 20 let zdejší cukrovar hraběte Mitrovského. V rozmezí roků 1918 až

³²⁹ DUDEK, F.: *Československý cukerní kartel a hospodářská politika agrární strany v letech 1918-1927*. In: *Československý časopis historický*, 28, 1980, s. 509-512.

³³⁰ Moravskoslezští zástupci ve státním poradním sboru protestovali proti usnesení z 20. 3. 1923, podle něhož mělo být (vzhledem k nízké ceně obilí) ve 13 zdejších vytipovaných cukrovarech vydávána zaměstnancům mouka zdarma; tím byla porušována předchozí úmluva o podobě aprovizace. In: *Listy cukrovarnické*, roč. XLI, č. 28, 11. 4. 1923, s. 325-326. Blíže: ČAPKA, F.: *K obrazu moravského cukrovarnictví v prvním desetiletí československého státu*. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*, 25/ 2011/1, s. 30.

³³¹ Blíže: *Listy cukrovarnické*, roč. XLIV, č. 40, s. 404.

1919 k nim přibyl cukrovar v Kroměříži, částečně porolničený Ústřední jednotou řepářskou pro Moravu v čele s agrárním Kunešem Sonntagem (předsedou správní rady) a za spoluúčasti Moravské agrární a průmyslové banky; poslední kapitálové podíly byly převedeny do rukou rolníků-akcionářů (znamenající definitivní porolničení) 28. května 1923.³³²

Porolničení cukrovaru v Kroměříži, jehož akcie pronikly i do řepných obvodů cukrovarů Kojetín a Zborovice, dolehlo velmi těžce na majitele těchto závodů. Ti také věděli, že pozemková reforma jim přinese ještě další ránu, neboť značné množství řepy jim dodávaly velkostatky. Tato nejistota je přiměla k tomu, že prostřednictvím Moravské agrární a průmyslové banky nabídli Ústřední jednotě řepářů v Brně, že poskytnou rolníkům-řepářům podíl ve svých závodech. Nabízeli, že oba podniky, a to jak cukrovar v Kojetíně, k němuž patřil i velký průmyslový lihovar, tak cukrovar ve Zborovicích s 600 měřicemi (120 ha) pozemků, předají za 24 milionů Kč nové společnosti, která měla k dispozici kapitál ve výši 32 milionů Kč. Protože však řepaři měli upsat jen 4 miliony Kč (v řepných akciích po 500 Kč), a naopak 12 milionů chtěli převzít původní majitelé, z celého projektu nakonec sešlo.³³³

Výroba surového cukru v moravských rolnických akciových cukrovarech-surovárnách stoupla z 544 tisíc q v kampani 1919/1920 na 1 341 tisíc q v kampani 1925/1926, tedy o 147 %, jejich kapacita se zvýšila z 88 tisíc denního zpracování řepy v roce 1922 na 119 tisíc z roku 1927 (a 135 tisíc v roce 1938); podobně došlo k výraznému nárůstu u 23 moravskoslezských tzv. průmyslových (kapitalistických) cukrovarů, kde došlo ke zvýšení z 684 tisíc q na 2 112 tisíc q (tedy o 212 %). Z dosavadních 15 rolnických akciových cukrovarů jen 3 měly zařízení i rafinerie (Holice, Litovel a Němčice nad Hanou), ostatní vyráběly jen surový cukr, který dále prodávaly rafineriím.³³⁴

Při přípravě porolničování dokázali agrárníci mistrně využívat celkovou nejistotu cukrovarníků, ohrožených pozemkovou reformou, v souvislosti s tím, že v době vázaného cukerního hospodářství bylo rozšiřování řepných rajónů cukro-

³³² Po jistém útlumu v 80. a počátkem 90. let 19. století (zrušeno rafinační oddělení) se kroměřížský cukrovar od roku 1897 dále modernizoval a rozšiřoval, i když permanentně zápasil s nedostatkem řepy; ročně zpracovával kolem 300 tisíc q ne právě kvalitní řepy (pěstována zpočátku na zrušených pastvinách). Nárůst zpracovatelnosti kroměřížského cukrovaru přibližují tato čísla: v r. 1920 – 462 tisíc q řepy, v r. 1923 – 615 tisíc q řepy, v r. 1925 – 863 tisíc q řepy, přičemž od roku 1924 se zde započalo s výrobou krystalu. Blíže: MZA, H 163. *První moravský akciový cukrovar rolnický v Kroměříži, 1869-1948 (1951)*. Inventář, s. 6-7; též: Svoboda, roč. V, č. 123, 30. 5. 1923, s. 1; též: Svoboda, roč. V, č. 127, 3. 6. 1923, s. 2, též: Svoboda, roč. VII, č. 159, 5. 7. 1925, s. 12; též: NA Praha, fond 567, sign. IV/88, j. č. 609, inv. č. 57, kart. 8;.

Podle autorů NOVOTNÝ, J.- ŠOUŠA, J.: c. d., s. 58, se na přeměně kroměřížského cukrovaru v rolnickou akciovou společnost podílela i Agrární banka (přeměna uváděna ke květnu 1918).

³³³ Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. VI. 1 měrice = 0,2 ha, tedy 1 ha = 5 měřic.

³³⁴ CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 42-43.

varů a celkového množství zpracované řepy hlavní možností zvyšování zisků.³³⁵ Aby nedocházelo k soupeření cukrovarů o řepu, ustavila vláda smíšenou řepářsko-cukrovarnickou roztrídňovací komisi, která rozdělovala řepu mezi cukrovary a dohlížela nad stabilitou řepných rajónů. Při přípravě porolničovací akce se agrárníkům podařilo vládním nařízením z 26. 3. 1920 o použití cukrovky ze sklizně roku 1920 prosadit ustanovení o vynětí akciové řepy z pravomoci smíšené roztrídňovací komise.³³⁶ Tak se stalo, že vydáním nových akcí s povinnou dodávkou řepy mohl cukrovar získat cukrovku z rajónu jiného, aniž by přitom musel poskytovat náhradu. Takto postiženým cukrovarům bylo vládou zakázáno vést boj zvyšováním pevně stanovených maximálních cen cukrovky; toto ustanovení bylo obsaženo i ve vládním nařízení o použití cukrovky v kampani 1921/1922.

Po vydání záborového zákona byly velkostatkářské cukrovary postiženy majetkoprávní nejistotou o vztahu pozemkové reformy k zemědělskému průmyslu v majetku velkostatkářů.³³⁷ Současně byla také mj. načrtnuta konstrukce budoucího pozvolného postupu v přijímání dalších zákonných opatření reformy. Vedle toho mezi moravskými řepaři sílily hlasy žádající zřízení nových rolnických cukrovarů; zejména zdařilé akce proběhly počátkem roku 1919 na Hané, a to na Prostějovsku a na Kroměřížsku, s podporou se ozývali i řepaři v Bučovicích a ve Slavkově.³³⁸ V dalších týdnech a měsících uvedeného roku zaznívaly stejné požadavky na Slovácku. S otevřenou podporou rolnickým cukrovarům vystoupila schůze důvěrníků řepářských organizací ze střední a severní Moravy na svém zasedání 26. září 1920.³³⁹

Rolnické cukrovary na Moravě dovedly v popřevratové době dobře využít příhodné politické situace, mnohé vydaly nové emise akcí s povinnou dodávkou řepy a rozšířily tak podklad pro svou existenci: dostatek cukrovky. Některé surovinárny se přeměnily ve smíšené závody s výrobou bílého zboží; tak například rol-

³³⁵ Podstatu porolničovací akce zpracoval KVÁČKA, J. S.: *Ideový podklad porolničovací akce*. In: Věstník Československé jednoty řepářů, roč. III, č. 19, 1. 4. 1922, s. 302-303.

³³⁶ Vedle centrální roztrídňovací komise byla ustavena i moravskoslezská komise, jejíž aktivita byla připomenuta v článku *Secese cukrovarníků z řepné roztrídňovací komise*. In: Svoboda, roč. II, č. 233, 8. 10. 1920, s. 1.

³³⁷ Blíže např.: KÁRNÍK, Z.: c. d., s. 441-495; též: DOSTÁL, V. V.: *Agrární strana. Její rozmach a zánik*. Brno 1998, s. 107-117; DOSTÁL, V. V.: *Antonín Švehla, c. d.*, s. 90-95. Dále k počátkům pozemkové reformy na Moravě: Svoboda, roč. II, č. 152, 4. 7. 1920, s. 4. Též: Listy cukrovarnické, roč. XXIX, č. 37, 8. 6. 1921, s. 274-275.

Podle údajů z června 1920 bylo evidováno v českých zemích 753 zabraných velkostatků, kterým patřilo 4 222 dvorů. Na Moravě se jednalo o 183 velkostatků. Na záborové půdě stálo 61 cukrovarů, z toho na Moravě 12 závodů. In: Svoboda, roč. II, č. 134, 13. 6. 1920, s. 5.

Z. Kárník, c. d., na s. 465 uvádí, že bylo pozemkovou reformou celkem zabráno 786 velkostatků, z toho v kategorii 250-500 ha 284, o výměře 500-1 000 ha 169, od 1 000-5 000 ha 235, nad 5 000 ha 47.

³³⁸ Moravský venkov, roč. XI, č. 4, 25. 1. 1919, s. 3.

³³⁹ Moravský venkov, roč. XII, č. 40, 2. 10. 1920, s. 2.

nický cukrovar v Němčicích nad Hanou vedle vydání nové emise akcií zřídil rafinerii, která svým moderním zařízením představovala v celostátním měřítku jednu z předních exportních rafinerií.³⁴⁰

Nebezpečí pozemkové reformy a nové emise akcií rolnických cukrovarů přiměly v roce 1920 Lipnicko-břeclavskou společnost, jíž patřila rafinerie v Břec-lavi a surovárna ve Všetulích, že nabídla Ústřední jednotě řepařů jejich částečné porolnici. Než však byly dojednány veškeré detaily, došlo k uzavření řepní do-hody, čímž padl celý zamýšlený projekt. Aby byla připravena i finanční základna pro výkup cukrovarů, započalo se s upisováním akcií na Tovačovsku, Kojetínsku a Přerovsku, pokračovalo se s upisováním akcií na Slovácku. Současně bylo pro-střednictvím agrární strany působeno na rolnické cukrovary na Hané, aby ne-přístupovaly k prodloužení agenční smlouvy, která by jim znemožňovala další vývoj.

Rolnické cukrovary na střední Moravě měly své Sdružení rolnických cu-krovarů, avšak někteří z jejich vedoucích činitelů volali po jiné organizaci nebo po jejím doplnění jinými osobami; vyskytly se i hlasy, které požadovaly společ-nou organizaci rolnických cukrovarů a řepařů, případně přibrání i zástupců kapi-talistických cukrovarů. Nakonec se 31. ledna 1921 realizovala v Olomouci jen dohoda mezi rolnickými a kapitalistickými cukrovary v agencii olomoucké, a to s dobou trvání 12 kampaní; zásluha na jejím uzavření byla přičítána J. Vacovi a předsedovi pražského ústředí dr. Heidlerovi. Mimo dohodu zůstal jen rolnický cukrovar v Kroměříži.³⁴¹ Nejpodstatnějším jejím článkem byla úmluva o rozdě-lení produkce řepy mezi obě skupiny. Již v následné první kampani však dochá-zelo ze strany kapitalistických cukrovarů k přeplácení stanovené ceny řepy, takže nadšení z dohody postupně opadlo.³⁴²

Podepsání dohody bylo tedy okrášleno účastí rolnických cukrovarů na *Spolku moravských cukrovarů* v Olomouci, jemuž patřily smíšené závody Velká Bystřice, Bedihošť a Hulín I.³⁴³ Tento po ztroskotání cukrovarské dynastie Pri-mavesiho se měl stát společným majetkem, přičemž z 21 500 akcií měly 40 % (8 640 akcií) převzít rolnické cukrovary na Hané za kurs 1 800 Kč. Zbylých 60 % akcií převzalo 13 živnostenských cukrovarů olomoucké agencie. Rolnické cukrovary nakonec podíl na Spolku moravských cukrovarů odmítly.

³⁴⁰ Usnesením řádné valné hromady němčického rolnického cukrovaru ze dne 24. září 1921 byl zvýšen původní kapitál vydáním dalších pěti tisíc kusů plně splacených akcií po 400 Kč na 4 miliony. Blíže: FRONĚK, D.: c. d., s. 13. Též: Selské listy, roč. 45, č. 43, 31. 5. 1930, s. 7.

³⁴¹ Blíže: *110 let cukrovaru Kroměříž*. Kroměříž 1969, nestr.

³⁴² Srovnej: Svoboda, roč. II, č. 166, 22. 7. 1920, s. 1; tamtéž, č. 212, 14. 9. 1920, s. 1, tam-též, roč. III, č. 49, 27. 2. 1921, s. 4.

³⁴³ Blíže: ZAO, pobočka Olomouc. Fond KS firemní spisy, kart. 255. Původní akciový kapi-tál Spolku moravských cukrovarů činil 1 500 tisíc zl. (3 000 K), pozůstal ze 7 500 akcií po 200 zl. (400 K); od 26. 11. 1912 byl akciový kapitál navýšen vydáním 7 500 nových akcií po 400 K na 6 000 tisíc K.

Pro řepařské kruhy a Ústřední jednotu řepařů znamenal nový kartel určité zklamání, protože znemožňoval (nebo alespoň velmi ztěžoval) porolničovací akce. Když jednota viděla, že nebude možné spojit se s hanáckými rolnickými cukrovary, hledala oporu v boji o pozemkovou reformu v politickém vlivu agrární strany. Výkonnému výboru agrární strany bylo předáno memorandum, v němž se žádalo urychlení pozemkové reformy a také zabrání „řepné“ půdy, která z ní měla být původně vyloučena. Mimo to se v memorandu žádalo i vyvlastnění cukrovarů, jež patřily velkostatkům.

Po tomto memorandu, podaném 7. února 1921, se jednotě dostalo pozvání k předsedovi agrární strany A. Švehlovi. Po jednání deputace zástupců moravské řepařské jednoty u ministra Švehly v Praze se jim dostalo z jeho úst ujištění pomoci při prosazování požadavků na brzkou parcelaci řepných velkostatků, na převzetí nájmu velkostatků, jež připadly státu, a na vyvlastnění velkostatkářských cukrovarů.³⁴⁴

Zatímco na Hané byly roky 1919 a 1920 plné různých překvapení ze strany jednotlivých cukrovarských skupin či řepařských organizací, v uvedené době a ještě i v roce 1921 byl na jižní Moravě vcelku klid. Cukrovary měly pevnou agenční dohodu, která se státními i soukromými „latifundiemi“ jim zabezpečovala potřebné množství řepy, takže nemusely mít žádné obavy o svou budoucnost. Řepařská jednota byla vůči nim prakticky bezmocná.

Boj o cenu řepy pokračoval dál. Společenstvo čs. cukrovarů z obav před dalším poklesem cen cukru vystoupilo s požadavkem pohyblivé ceny. Nabídlo pevný základ 12 Kč/q řepy; nad tuto cenu nabídlo příplatek od 8–10 % ze vzestupu ceny cukru. Současně žádalo snížení dovozného. Smlouva byla uzavřena jen pro cukrovary v Čechách, přičemž Slovensko se jí přizpůsobilo.

Rok 1923 byl neobyčejně suchý, a proto se očekávala nízká úroda cukrovky.³⁴⁵ K tomu se dostavil i obrat na světových trzích cukru, jehož cena začala stoupat. Mezi cukrovarníky se objevila nervozita a obavy o ztrátu řepy, a to zvláště v olomoucké agencii, kde řepaři sice na jaře převzali řepné semeno, ale s výhradou, že cenu za 1 q řepy ve výši 15 Kč, dojednanou se Zemědělskou komorou, neuznávají a žádají dohodu s jednotou řepařů. Obavy byly tak velké, že ještě před kampaní bylo řepařům ohlášeno, že se jim cena zvyšuje na 16 Kč. S tím se však Ústřední jednota řepařů nespokojila a požádala nejen všechny cukrovary v olomoucké agencii, ale i ty z jihomoravského regionu, které platily cenu 16 Kč/q, aby vzhledem na změněnou situaci platily všechny 18 Kč.³⁴⁶ Po kratším váhání cu-

³⁴⁴ Svoboda, roč. VII, č. 96, 24. 4. 1938, s. VII.

³⁴⁵ Finanční zisk za cukrovku byl v jednotlivých skupinách zemědělských závodů různý, většinou stoupal s velikostí zemědělských usedlostí, přičemž z 1 ha zemědělské půdy představoval: do 2 ha – 654 Kč, 2–5 ha – 765 Kč, 5–20 ha – 761 Kč, 20–100 ha – 1 091 Kč, nad 100 ha – 1 062 Kč. Přitom největší finanční příjem z pěstování řepy byl zaznamenán v letech 1923–1928. Blíže: LA-CINA, V.: *K vývoji českého řepařství v letech 1920 až 1930*, c. d., s. 150.

krovary na tento požadavek přistoupily, a to z obavy, aby jim neunikla řepa do „bojovných“ cukrovarů. Na jaře v roce 1924 byl tento doplatek zvýšen o další 3 Kč, takže dosáhl výše 21 Kč.

Až do roku 1923 byli v řepářské jednotě soustředěni řepaři bez ohledu na politické zaměření. Svou jednotnou řepářskou frontou sledovali za cíl čelit cenovému diktátu kartelového cukrovarnického hospodářství. V členstvu měla skoro dvoutřetinovou převahu agrární strana, i když i ostatní „neagrárníci“, zejména příslušníci lidové strany, měli možnost se uplatňovat zejména na nižších funkcích, a to jako důvěrníci jednoty v obcích, případně i v okresních orgánech.

První rozpory mezi oběma politickými uskupeními nastaly, když bylo při upisování akcí pro hodonínský koncern zjištěno, že většina řepařů-lidovců se tomuto upisování vyhýbá, a naopak řepu nabízí k prodeji závodům, proti nimž jednotu řepařů vede boj. Podle argumentace moravských představitelů řepářské jednoty měl tento postup vycházet z popudu samotných funkcionářů lidové strany, kteří se měli obávat vzrůstu politického vlivu agrární strany v regionech, kde dosud převládali lidovci, jako například na Slovácku.³⁴⁷ Došlo k rozštěpení v monopolní řepářské jednotě na Moravě. V Brně byla v lednu 1924 založena samostatná lidovecká řepářská jednota s názvem *Zemské sdružení moravských řepařů* v čele s poslancem Josefem Šamalíkem. V svolání, jímž výkonný výbor ČSL založení této organizace odůvodňoval, se tvrdilo, že agrární strana v řepářské jednotě lidovce majorizovala, nepřipouštěla je k práci a nedávala jim takové zastoupení, jaké jim příslušelo. Svolání končilo prohlášením, že osamostatněním získají „lidoví“ řepaři akční volnost k lepšímu hájení svých zájmů a cen za cukrovou řepu, včetně možnosti vybudovat si vlastní „lidové“ cukrovar.³⁴⁸ Tato výzva však nenašla masovou podporu mezi řepaři-lidovci; z tehdejšího moravského zemského odboru jednoty řepařů (28 617 členů) jednorázově odešlo pouze 1 603 členů (5,6 %). Vůdčí představitelé sdružení kalkulovali s podporou cukrovarů v Uherském Hradišti, Ždánicích, Kelčanech, Vyškově, které ve sdružení spatrovali svého zastávce a pomocníka. Rovněž spoléhali na pomoc J. Vacy a jeho

³⁴⁶ Dramatičnost „bojů“ o cenu řepy v roce 1923 přiblížena v článku *Řepářská organizace vítězí!*, in: Svoboda, roč. V, č. 254, 31. 10. 1923, s. 6.

³⁴⁷ K otevřenému konfliktu mělo dojít, když po smrti člena výboru Ústřední jednoty řepařů a poslance za lidovou stranu, děkana V. Ševčíka v roce 1923, jinak to předsedy Okresního výboru řepářské jednoty v Blansku, a po rezignaci prvního místopředsedy jednoty řepařů, lidovce J. Krčka z jihomoravských Rakvic, který odstoupil z důvodů nesouhlasu s poměry v jednotě, došlo k volbě jejich nástupců; těsně před volbami si lidová strana nárokovala větší zastoupení ve vedení zemské jednoty. A i když jejich nástupci byli rovněž lidovci a s provedenými doplňovacími volbami delegáti za ČSL souhlasili, stala se tato událost záminkou k vyvolání rozkolu v řepářské jednotě.

³⁴⁸ Podle přijatých stanov byl lidový syndikát označen jako „podnik výdělečný“ s členskými podíly bez povinné dodávky řepy. Toto syndikátní sdružení zakupovalo kapitálové akcie cukrovarů, nemělo však žádných statků, kde by mohlo pěstovat řepu ke krytí zakoupených akcií. Blíže: Svoboda, roč. X, č. 106, 4. 5. 1928, s. 1.

Rolnické rafinerie v Olomouci, aby se později s podporou lidoveckých záložen pokusili o převzetí Vacova koncernu. V roce 1925 Zemské sdružení moravských řepařů rozšířilo svou působnost na Slezsko (a také na Slovensko).³⁴⁹

Rozkol v řepařské jednotě vedl k tzv. tříkrálovému projevu „proti tříštění řepařské jednoty“, k němuž došlo začátkem ledna 1924 v Besedním domě v Brně za účasti delegátů-řepařů z celé Moravy, z nichž asi jedna třetina patřila k zemskému sdružení. Velká většina přítomných se vyslovila pro setrvání v Ústřední řepařské jednotě; do podzimu 1924 přešlo do Zemského sdružení řepařů jen 2 467 členů o celkové výměře 7 127 měřic (1 425,4 ha), přičemž mnohdy docházelo ke komické situaci, kdy mnozí „přeběhlíci“ hodlali současně zůstat i členy jednoty.³⁵⁰ Na podporu přijaté brněnské deklarace docházelo na mnoha místech Moravy k manifestačním shromážděním, která jednoznačně vyznívala k podpoře Ústřední jednoty řepařů. Hlavním řečníkem na nich zpravidla býval Viktor Stoupal, jak tomu bylo například 24. ledna 1924 v Kroměříži.³⁵¹

Jednání o ceně řepy na Moravě v roce 1924 byla poněkud složitější, než tomu bylo v předchozím roce. Jednodušeji bylo dosaženo ceny 23 Kč/q v Čechách, naproti tomu rozkol mezi moravskými řepaři vedl k tomu, že sdružení vystoupilo s požadavkem pevné ceny za řepu ve výši 26 Kč, dále pak zdarma k tomu požadovalo 60 % řízků s 9 % „sušiny“ a 1 % melasy.³⁵² Nakonec všechny cukrovary v jihomoravské oblasti přistoupily na cenu 23 Kč s 60 % řízků a 8 % „sušiny“. Došlo k tomu pod vlivem skutečnosti, že hodonínská společnost začala upisovat řepu i akcie v nových oblastech, jako na Brněnsku, Tišnovsku, Moravskokrumlovsku, Boskovicku, Jevíčsku a také na Vyškovsku; tím celá oblast brněnské agencie byla blokována hodonínskými a sokolnickými akciemi i hodonínskou kontrahentní řepou, jíž se dala regulovat cena řepy i pro ostatní cukrovary, jak to bylo možné dokumentovat na podzimním doplatku 2 Kč v roce 1923 a na jarním příplatku 3 Kč k téže řepě.

V olomoucké agencii se vlivem vedoucích činitelů rolnických cukrovarů v čele s J. Vacou vytvořilo nepříznivé ovzduší pro Ústřední jednotu řepařů, kteří v roce 1923 prostřednictvím Zemědělské komory prosadili cenu řepy ve výši 15 Kč/q; s touto cenou nesouhlasili rolníci a již na podzim toho roku dosáhli s pomocí jednoty zvýšení ceny o 3 Kč. Na jaře 1924 se jim společně podařilo dále navýšit cenu na 21 Kč. Situace se vyhrcovala i přes další jednání, kdy se hledaly cesty k vzájemné dohodě mezi jednotou a komorou, na níž se měly podílet i rolnické cukrovary. K vyhrcození situace došlo, když olomoucká agencie pozvala

³⁴⁹ Tiskovým orgánem Zemského sdružení moravských řepařů byl měsíčník *Obrana řepařů*, vycházející od 15. 5. 1926 do 1. 12. 1927, poté byl sloučen do časopisu *Selské hlasy*.

³⁵⁰ Svoboda, roč. VI, 8. 1. 1924, č. 7, s. 1. Hlavním řečníkem na shromáždění byl Viktor Stoupal.

³⁵¹ Svoboda, roč. VI, 26. 1. 1924, č. 48, s. 5.

³⁵² „Sušina“ představuje zbytek z vylisovaných řízků cukrovky (cukrová řepa obsahuje zhruba 75 % vody a 25 % tzv. sušiny), slouží ke krmení dobytka.

k jednání lidovecké řepařské sdružení, ale nepozvala jednotu; té pouze oznámila, že přistoupila na dojednanou cenu v Čechách, tedy 23 Kč/q. Na výsledky jednání s olomouckou agencí se odvolávala i Slezská jednota řepařů, která musela čelit názorům, že „slezská řepa“ je kvalitou horší než „moravská“; i prodejní cena cukru ze slezských cukrovarů byla o něco nižší.³⁵³

Jarní kontrakty v roce 1924 také ukázaly velký vzestup osevní plochy cukrové řepy, která stoupla na Moravě na 92 380 ha oproti 70 184 ha v roce 1923 a 63 044 ha v roce 1922. Tato fakta vyvrátila obavy cukrovarníků, že pozemkovou reformou bude ohroženo pěstování řepy, a proto měla být řepná půda z parcelace vyloučena.

Uklidnění nastalo ve vztahu mezi Ústřední jednotou řepařů a Zemským sdružením řepařů, které bylo zklamáno výsledkem svých snah o získání výraznějšího zastoupení mezi pěstiteli cukrovky; přitom neskrývalo své naděje na velké finanční příjmy plynoucí z tohoto „podniku“. Slabý výsledek propagačních aktivit vedl sdružení k hledání cesty ke smíření s jednotou. Vedení Zemského sdružení řepařů předložilo návrh na společný postup podle předem sjednaných podmínek, a to jak v otázce boje „o řepu“, tak také i v postupu při porolničování cukrovarů. Společný postup podle předem sjednaných podmínek poměrného zastoupení měla řídit osmičlenná paritní komise; mimo to sdružení žádalo jednu třetinu zástupců v Syndikátu řepařů-akcionářů v Hodoníně a po jednom členu ve správní radě „Hodonína“ a „Břeclavi“. K jednání o vzájemné spolupráci došlo 1. prosince 1924, při němž předseda jednoty S. Vacula navrhl, aby se sdružení vrátilo zpět do Ústřední jednoty řepařů, přičemž by mu bylo zaručeno poměrné zastoupení. K tomu bylo třeba znát přesný počet členů ve sdružení, což však jeho zástupci nebyli schopni předložit. Jednání se zadrhlo. K nezdaru také přispěl nový fakt, že sekretariát sdružení vydal ve vytipovaných řepařských oblastech oběžníky pěstitelům řepy k upisování cukrovky, aniž by postupoval v duchu proklamovaného společného postupu. V lednu 1925 byly vzájemné kontakty přerušeny.

Mezitím se zjednodušily poměry v jihomoravském cukrovarnictví o to, že došlo k uzavření cukrovaru ve Ždánicích; o jeho řepu se podělily cukrovary v Hodoníně a v Kelčanech. Jedna z třech ploch byla odstraněna.³⁵⁴

Naopak se zhoršovala situace na světových cukerních trzích, kdy cena cukru opět klesla na 180–190 Kč/q; to způsobil prudký vzestup výroby řepného i třtinového cukru, přičemž řepné cukrovarnictví se teprve blížilo k dosažení předválečného stavu, třtinové naopak jej o polovinu překročilo. Kampaň 1924/1925 byla proto v celosvětovém měřítku důležitým předělem mezi nevyrovnaným poválečným konjunkturálním vývojem cukerního trhu a počínající vleklou odbytovou krizí, která se plně projevila po dalším vzrůstu výroby až v následující kampani.³⁵⁵

³⁵³ Blíže: Svoboda, roč. VI, č. 94, 20. 4. 1924, s. 5.

³⁵⁴ MZA Brno, H 38. *Cukrovar Eduard Seidl a spol. Ždánice, 1862-1928*. Inventář, s. 1-2.

To vyvolalo v cukrovarnicích značné obavy o nejbližší budoucnosti, protože neměli chuť jít do další „cenové války“, jak ji hodlalo vyvolat Zemské sdružení řepářů. Kapitalistické závody znovu navázaly jednání s Hodonínskou akciovou společností pro průmysl cukrovarnický o jihomoravskou řepnou dohodu, přerušené v létě 1924. Hodonínský koncern a hodonínský Syndikát řepářů-akcionářů byly již satureovány řepou a řepnými akciemi tak, že nemohly v tomto směru pomýšlet na nové „výboje“. Naopak spíše potřebovaly klid, aby si svou získanou pozici zajistily. Dosažená dohoda zajišťovala Hodonínské akciové společnosti (cukrovary Hodonín, Bzenec-Písek, Břeclav, Židlochovice) 3 600 tisíc q řepy a cukrovaru v Sokolnicích 600 tisíc q suroviny.

Když živnostenské závody přistoupily na všechny výhrady řepářské jednoty, bylo 4. února 1925 podepsáno vzájemné ujednání s cukrovary na jižní Moravě; touto řepnou dohodou se stanovilo, že řepaři si mohou sami zvolit cukrovar, pro nějž chtějí řepu pěstovat, přičemž kontrahování se bude provádět za účasti zástupců okresních odborů Ústřední jednoty řepářů. Cena řepy se měla každoročně dojednat do 15. února, nestalo-li se tak, měl cenu určit smírčí soud, jemuž by předsedal zástupce ministerstva zemědělství a obchodu. Všechny cukrovary se zavázaly k dodržování sjednaných úmluv. K provádění řepné dohody byl vytvořen společný výbor, složený ze sedmi členů jednoty a sedmi zástupců cukrovarů, z nichž dva náleželi k hodonínskému koncernu. K případnému řešení sporů byl ustaven zvláštní smírčí soud. Současně s uzavřením dohody došlo na jaře 1925 k obnově brněnské agencie, jež stanovila řepné kontingenty pro jednotlivé cukrovary a zajistila výměnu řepy mezi nimi tak, aby byla tato po železnici dopravována do nejbližše položených závodů, čímž by se dosáhlo velkých úspor. Na celé Moravě měl zavládnout pořádek.

Řepná dohoda přinesla zklamání lidoveckému sdružení, které se cítilo zaskočeno, protože svou existenci budovalo na cenové licitaci a na místních dohodách s cukrovary, které stály proti Ústřední jednotě řepářů. Sdružení dál nabízelo separátní smlouvy cukrovarům, i když úspěch těchto aktivit byl minimální.³⁵⁶

Po poklesu ceny vývozního cukru v zimních měsících 1924/1925 na výši kolem 190 Kč/q došlo v Čechách k ujednání o pevné ceně 20 Kč za 1 q cukrovky, případně o pohyblivé ceně bez jakéhokoliv pevného základu; při pohyblivé ceně měl řepař až do ceny cukru 250 Kč dostat 9 % za řepu a při ceně od 250 Kč do 300 Kč činila cena řepy 9,5 % z ceny cukru. Zpracováním cukrovky a rafinací

³⁵⁵ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 80. Přehledný vývoj do roku 1924 v cukrovarnictví (domácím i zahraničním) přináší spolková zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického s názvem *K jubileu české organizace průmyslu cukrovarnického*, c. d., s. 515-530.

³⁵⁶ Vzájemná rivalita řepářské jednoty a lidového sdružení se často stávala předmětem jednání na regionální úrovni; to dokládá řepářská manifestace ve Zdounkách na Kroměřížsku, k níž došlo koncem února 1926. In: *Selské listy*, roč. 44, č. 17, 27. 2. 1926, s. 1.

cukru se v kampani 1925/1926 v celé republice zabývalo 166 závodů, z nichž bylo 103 surováren, 52 smíšených a 11 čistých rafinerií.³⁵⁷

Pro Moravu byla dojednána pohyblivá cena s minimálním základem 18 Kč, přičemž příplatky se řídily stupnicí používanou v Čechách; moravská cena se tedy lišila od ceny v Čechách tím, že obsahovala pevný základ 18 Kč. Množství řízků bylo poprvé pro celou Moravu stanoveno na 60 % s 8 % „sušiny“, zatímco v Čechách zůstalo dosud 50 % bez záruky za „sušinu“. Dávka cukru se zvýšila ze 3 kg na 4 kg za 100 q dodané řepy. K této brněnské smlouvě se připojila i velká většina cukrovarů z olomoucké agencie. Ve Slezsku (a také na Slovensku) byla stanovena pohyblivá cena ve výši 17 Kč.

Situace na domácích i zahraničních trzích se před zahájením kampaně v roce 1925 značně zhoršila tím, že ceny vývozního cukru klesly dále na 150–160 Kč, čímž cena řepy prodaná v Čechách na pohyblivé základně dosáhla částky jen okolo 15 Kč. Další zhoršení situace nastalo i tím, že zákonnou cestou byla zvýšena spotřební daň za cukr o 55 Kč, aniž by byla současně zvýšena prodejní cena rafinády, která představovala částku 440 Kč/q. Jednání o ceně řepy v Praze bylo opět velmi svízelné, nakonec byla dojednána cena 15 Kč/q cukrovky coby pevná cena, naproti tomu pohyblivá cena byla tvořena základem 12 Kč a příplatky 9 % z každé 1 Kč z ceny cukru od 175 do 225 Kč a 9,5 % z ceny cukru od 225 do 275 Kč. Současně se snížením ceny řepy v Čechách došlo i k pronikavému snížení dovozného, a to až o 50 %. Na Moravě se opět jednalo o cenu řepy samostatně, neboť cukrovary odmítly jednání v Praze; situace zde byla o to svízelnější, že o ceny se na Moravě vedly spory mezi jednotlivými regiony.³⁵⁸

V kampani 1925/1926 československé cukrovarnictví jako celek výrazně pocítilo důsledky světové cukerní krize, kdy bylo v republice dosaženo meziválečného maxima jak v osevu a sklizni cukrovky, tak i ve výrobě cukru. Na přesytném světovém cukerním trhu složitě nacházel čs. cukr omezený okruh odběratelů, a to i při ztrátových dumpingových cenách. Růst domácí spotřeby cukru brzdila jeho vysoká cena. Na konci kampaně 1925/1926 zůstaly v cukro-

³⁵⁷ Pokusíme se alespoň o přibližnou představu hodnoty kapitálu těchto cukrovarů - v budo-
vách a strojním inventáři to představovalo (podle ceny pojištěných hodnot u Asekuračního spolku
průmyslu cukrovarnického, který se od roku 1861 speciálně zabýval pojišťováním cukrovarů) v roce
1925 výši 8 600 milionů Kč. In: ZEMAN, J.: c. d., s. 232-233.

Asekurační spolek vznikl v roce 1861 pod původním názvem Asekurační spolek cukrovar-
níků v Rakousko-uherském mocnářství v Praze (Assekuranzverein der Zuckerfabrikanten in der
Österreichisch-Ungarischen Monarchie zu Prag) a jako pojišťovací ústav pojišťoval movitý i ne-
movitý majetek proti škodám s rozsahem působnosti na celou monarchii. V roce 1918 změnil název
na Asekurační spolek průmyslu cukrovarnického v Praze, zanikl podle zákona ze dne 12. 7. 1950,
č. 95/50 Sb. z. a n. o jednotné úpravě pojišťovnictví.

³⁵⁸ V brněnské agencii byla cena řepy dojednána v pevné výši 14 Kč, což přijala i olomoucká
agencie, v oblastech cukrovarů Uherské Hradiště a Uherský Ostroh si vyhradili platit cenu o 50
hal. nižší; cena řepy ve Slezsku i na Slovensku dosáhla pak výše jen 12 Kč.

varech ještě nepatrné zásoby cukru, které byly sice v následující kampani odčerpány, ale situace se v dalších letech znovu opakovala; maxima dosáhly v kampani 1930/1931.³⁵⁹

Snížení cen řepy i dovozného způsobily mezi řepaři značnou roztrpčenost. Toho se snažila využít národně socialistická *Jednota malozemědělců* k založení svého řepářského odboru na Moravě; pokus však skončil neúspěšně.

Nespokojenost mezi řepaři vyvrcholila, když vešlo ve známost, že vláda chystá nové zvýšení spotřební daně na cukr, což se mělo opět podle původního scénáře přenést na řepaře a cukrovarský průmysl, čímž by také byla dotčena cena řepy. Spotřební daň na cukr byla zvýšena teprve 18. června 1925, a to o 55 Kč/q, takže spotřební daň dosáhla 124 Kč a daň obrátová 25 Kč. Při tomto zvýšení spotřební daně nedošlo ke zvýšení ceny konzumního cukru, která zůstala na 440 Kč/q. Zato cena surového cukru pro domácí spotřebu byla snížena z 260 Kč na 205 Kč, čímž byla podmíněna i cena za řepu. Ministerstvo financí však žádalo další zvýšení spotřební daně o 60 Kč na 184 Kč. Cena konzumního cukru měla zůstat zachována, takže navrhovaná opatření by dolehla na cenu řepy. K tomu však nedošlo, postupně se zvyšovala cena konzumního cukru, a to od 5. října 1926 ze 440 Kč až na výši 502 Kč za 1 q krystalu, krátce nato však byla cena v tuzemsku snížena na 488 Kč, avšak již koncem prosince došlo k opětovnému zvýšení na 516 Kč. Postup vlády i kartelu byl čistě taktický a vycházel z předpokladu, že mezi cukrovarníky a řepaři nebylo zatím dosaženo jednotného postupu v otázce dlouhodobého kartelu.³⁶⁰

Vedle zvýšení ceny cukru pro domácí spotřebu došlo také k růstu cen cukru na světových trzích, kdy cena vývozního cukru se pohybovala okolo 205 Kč. Toto přechodné zvýšení byl důsledek neúrody cukrovky v Evropě a menšího umělého omezení výroby třtinového cukru na Kubě. Světová nadvýroba cukru byla stupňována všestrannou podporou rozvoje řepářství a cukrovarnictví v mnoha evropských státech pomocí vysoké celní ochrany a přímých i nepřímých finančních dotací; mnohé státy (jako Rakousko, Itálie, Jugoslávie, Bulharsko, Rumunsko, Velká Británie) se stávaly plně soběstačnými a některé z nich dokonce začaly své cukerní přebytky vyvážet.³⁶¹ Celkově se však v Československu pro kampaň 1926/1927 zlepšily vyhlídky na vyšší cenu řepy. Jednání o ní bylo vlivem spo-

³⁵⁹ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 128.

³⁶⁰ Proti zdražení cen cukru vystoupili poslanci lidové strany (Bezděk, dr. Mičura, Čuřík, dr. Daněk, Petr, Sedláček), kteří podali k ministru vnitra a současně i správci ministerstva pro zásobování lidu Janu Černému interpelaci. In: Svoboda, roč. VIII, č. 291, 14.12. 1926, s. 4. Ke zvýšení cen cukru též: Svoboda, roč. VIII, č. 303, 30. 12. 1926, s. 4.

Připomeňme si vedle maloobchodní ceny cukru (5,65 Kč/1 kg) i ceny některých jiných potravin v těchto letech: brambory – 1,50 Kč, chléb – 3,50 Kč, mouka – 4,20 Kč, máslo – 28 Kč, hovězí maso – 15 Kč, 1 l mléka – 2,20 Kč. In: ZEMAN, J.: c. d., s. 229.

³⁶¹ Tak například Rakousko zvýšilo v roce 1929 osev cukrové řepy o 11 %, Rumunsko o 22,2 %. In: Listy cukrovarnické, roč. XLVIII, č. 41, 13. 6. 1930, s. 576.

lečného postupu cukrovarníků s řepářskou jednotou dosti poklidné. V Čechách byla dojednána pevná i pohyblivá cena: pevná činila 18,50 Kč, pohyblivá měla základ 15 Kč a příplatek 8,5 % do ceny cukru 175 Kč a 11 % při vzestupu cen cukru nad 175 Kč.

Po dosažení dohody o ceně řepy v Čechách byla snadno dohodnuta i cena řepy na Moravě; zde byla pevná a činila 17,50 Kč, tedy o 1 Kč méně než v Čechách, což byla obvyklá úhrada na zvýšené dopravní náklady vývozního cukru do Ústí n. Labem. Pohyblivou cenu řepářská jednota na Moravě nežádala, jelikož po uzavření brněnské dohody bylo výhodnější prodávat řepu jen za pevnou cenu, neboť příplatky měli řepaři zaručeny touto dohodou, aniž by riskovali pokles cen cukru. V obvodu cukrovarů Uherské Hradiště a Uherský Ostroh byla cena řepy pro rok 1927 o 30 hal. nižší než na ostatní Moravě.³⁶² Také dovozní bylo všeobecně zvýšeno.³⁶³

Na jaře a v létě 1927 probíhala složitá jednání o vytvoření dlouhodobého cenového a kontingentačního tuzemského cukerního kartelu, vyvolaná světovou cukerní krizí v kampani 1925/1926, kdy bylo dosaženo meziválečného maxima v osevu a sklizni cukrovky i ve výrobě cukru. Růst domácí spotřeby cukru brzdila jeho vysoká cena. Pod tlakem cukerní krize se cukrovarníci snažili zabezpečit si stabilní vysoké zisky monopolizací domácího trhu. Když se vládě vedené agrárníky (A. Švehlou) podařilo prosadit zvýšení spotřební cukerní daně z 54 Kč na 184 Kč/q, uvolnila od kampaně 1926/1927 vnitřní trh a dala tím souhlas k vytvoření cukerního kartelu. Jednání byla ovlivňována i skutečností, že agrární skupina finančního kapitálu, která se značně vyčerpala porolníčovací akcí a musela dotovat zadlužené cukrovary, již nemohla hospodářsky konkurovat velkým obchodním bankám při dotváření jejich přímých cukerních koncernů. Přitom ještě navíc Agrární banka a Moravská agrární banka byly značně finančně zasaženy tzv. deflační krizí po roce 1923 a poklesem vkladů.³⁶⁴ K posílení jejich pozic mělo přispět silné postavení agrární strany mezi řepaři.

Již v dubnu 1926 proběhla neoficiální jednání předsednictva agrární strany s vedením Ústřední jednoty řepařů a Svazu zemědělských cukrovarů o možnosti jejich účasti v jednotném cukrovarnicko-řepářském kartelu; s výjimkou V. Stoupala se většina zástupců vyslovila k návrhu zamítavě. Jednotní však byli v otázce uvolnění tuzemského cukerního trhu z dozoru vlády. Nakonec jen došlo k vytvoření jakéhosi jednoročního kartelního provizoria a dne 24. 10. 1926 se přistoupilo k podpisu *Dohody čs. cukrovarů pro kampaň 1926/1927*; dohoda

³⁶² MZA Brno, H 206. *Cukrovary v Uh. Ostrohu a Uh. Hradišti, akciová společnost Praha, 1867, 1888-1939 (1952)*, s. 2-3.

³⁶³ Blíže o podmínkách dohody z 8. 3. 1927 pro brněnskou agencii: Svoboda, roč. IX, č. 57, 9. 3. 1927, s. 1; tamtéž, č. 60, 12. 3. 1927, s. 7. Jednání o ceně řepy v olomoucké agencii: tamtéž, č. 65, 18. 3. 1927, s. 4. Rovněž: *Listy cukrovarnické*, roč. XLVI, č. 47, 20. 7. 1928, s. 529-531.

³⁶⁴ NOVOTNÝ, J.- ŠOUŠA, J.: c. d., s. 161-180.

ponechávala tuzemské kontingenty rafinády a surového cukru podle stavu z kampaně 1925/1926 a stanovila prozatímní cenu cukru. Při přípravě kartelu si surovarny o dva dny později (26. 10. 1926) založily v Praze *Spolek československých továren na surový cukr*; hlavním orgánem kartelu se stal tzv. Společný výbor čs. surovarů a rafinerií cukru, složený paritně ze zástupců rafinerií a surovarů. O speciálních otázkách rafinerií a o distribuci cukru na vnitřním trhu rozhodoval vedle Společného výboru i Komitét čs. rafinerií cukru.³⁶⁵

Připomeňme si situaci v rolnických cukrovarech na Moravě a ve Slezsku. Obecně bylo konstatováno, že jejich pozice byla v letech 1925/1926 ve srovnání s obdobnými závody v Čechách „příznivější“, a to i přes propad Vacova koncernu. Rolnické cukrovary byly organizovány ve *Sdružení rolnických cukrovarů na Moravě* se sídlem v Olomouci a spojovaly továrny (v závorkách uvedena výše vlastní výroby suroviny cukrovaru v kampani 1925/1926 v q) – Brodek u Přerova (88 378)³⁶⁶, Dřevohostice (85 327), Čelechovice (114 318), Drahanovice (120 982), Holice (103 284), Hulín II (91 039), Kroměříž (142 233), Litovel (114 264), Malé Prosenice (94 027), Rosice u Brna (25 224), Němčice (169 293), Sokolnice (101 966), Vrbátky (106 056), což úhrnem činilo 1 356 511 q. Rolnické rafinády byly umístěny ve čtyřech již uvedených cukrovarech (v závorkách uvedena výše rafinády): Němčice nad Hanou (40 613), Litovel (24 600), Holice (24 600), Kroměříž (10 000), navíc v samostatném závodě v Přerově (94 379), což činilo celkový objem 194 192 q. Celkem bylo tehdy v provozu 14 rolnických cukrovarů.³⁶⁷ Celková výroba suroviny činila na Moravě v kampani 1925/1926 částku 4 916 575 q, z toho v rolnických cukrovarech 1 356 511 q, tj. 27,5 %. Kontingent rafinády činil na Moravě 1 285 220 q, z toho u rolnických cukrovarů to bylo 194 192 q (15,1 %).

V době přípravy dlouhodobého cukerního kartelu v letech 1926/1927 zintenzivnělo úsilí bank na soustředování surovarů do svých koncernů, přičemž velké cukerní koncerny se přepĺacely při vykupování volných cukrovarů, aby si zajistily co největší kontingent tuzemského cukru; část takto vykoupených podniků byla koncerny rušena v souvislosti s částečným omezováním osevu cukrovky a výroby cukru v době cukerní krize. Tak Eskomptní banka kontrolovala pomocí úvěru koncern Břeclavská rafinerie z bývalé Boden-Credit-Anstalt. Do koncernu

³⁶⁵ Blíže: *K jubileu české organizace průmyslu cukrovarnického*, c. d., s. 536-546

³⁶⁶ Podrobněji: *Sto let výroby bílého zlata v Brodce u Přerova*. Brodek u Přerova 1981, s. 21-22.

³⁶⁷ Přehled výroby surového cukru v hanáckých rolnických cukrovarech přináší článek K. Sonntaga *Hanácké rolnické cukrovary v prvním desetiletí naší samostatnosti*. In: *Selské listy*, roč. 46, č. 86, 27. 10. 1928, s. 8.

V Čechách bylo ve stejné době v činnosti 17 rolnických cukrovarů, přičemž průměr zpracovatelnosti každého cukrovaru v Čechách činil 523 tisíc q (při denní výkonnosti 8 100 q), kdežto na Moravě 690 tisíc q (při denní výkonnosti 10 250 q). Blíže: *Hospodářské cukrovary. Soubor referátů s debatou*. Praha 1928, s. 9.

Těž: NA Praha, fond 567, kart. 15, sign. IV/88, j. č. 609, inv. č. 127.

Živnobanky přešla v roce 1928 koupí od vídeňské podnikatelské rodiny Schoellerů většina akcií koncernu Cukrovary Schoeller a s nimi úzce spojených moravských cukrovarů Chropyně a Doloplazy.

Vedle tlaku na cenu tuzemského cukru se kartel zaměřil i na snižování mezd, které byly od roku 1919 v cukrovarech upravovány kolektivními smlouvami a většinou se mnoho neměnily. Cukrovary tak nepatřily mezi závody, které byly zasaženy počátkem 20. let mzdovými boji. K činnosti kartelu patřilo každoroční jednání o výkupních cenách cukrovky.³⁶⁸

Hlavní opory agrární skupiny finančního kapitálu, tedy Agrární banka a Moravská agrární a průmyslová banka, oslabené tzv. deflační krizí v letech 1922–1923 byly (jak již bylo uvedeno) finančně oslabené a snažily se využitím svého politického kapitálu o další posílení mezi řepaři. Počátkem července 1927 uspořádal moravský odbor Ústřední jednoty řepařů manifestační schůzi (valnou hromadu) okresních a místních odborů a zástupců zemědělských cukrovarů v Olomouci na podporu nového kartelu, resp. odpovídajících pozic velkých pěstitelů řepy a zemědělských cukrovarů v něm. Delegáti vyhrožovali možnou redukcí v osevu cukrovky až o jednu třetinu a v rezoluci vládě požadovali v termínu do konce srpna uzavření dohody o kartelu a rovněž se vyslovovali za snížení spotřební daně ve prospěch vyšší ceny cukrovky. Pod tímto tlakem se agrárníci snažili prosadit v novém kartelu zásadní požadavek, aby rafinerie poskytovaly surovoárnám 90 % zisku z prodeje tuzemského cukru (dosud dostávaly jen jednu třetinu). Kromě toho agrárníci požadovali pro své surovárny a smíšené závody vyšší tuzemské kontingenty surového cukru a nové kontingenty rafinády.³⁶⁹ Nakonec došlo k dohodě: na začátku nové kampaně byla 8. 10. 1927 uzavřena a o týden později (15. 10. 1927) podepsána *Dohoda československých cukrovarů pro kampaně 1927/1928 až 1936/1937*; za tichého souhlasu předsedy vlády A. Švehly byl v Československu utvořen desetiletý cukerní kartel zahrnující všechny cukrovary v republice.³⁷⁰ Kartel vyhovoval potřebám lehkého vývozního průmyslu, protože monopolizací vnitřního trhu umožňoval udržet cukerní vývoz i při jeho rostoucím dumpingovém charakteru. Sliboval též udržení cen cukrovky a tím i výše jejich osevů, čímž plně vyhovoval potřebám agrárníků; vhodně volenou de-

³⁶⁸ Podrobněji: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., 128-134.

³⁶⁹ K uvedenému datu se uváděl počet členů moravské řepařské jednoty číslem 30 757 oproti 29 453 v roce 1926. In: Svoboda, roč. IX, č. 158, 13. 7. 1927, s. 4.

³⁷⁰ Součástí dohody bylo stanovení prvního tuzemského kontingentu rafinády (pro celou ČSR to bylo 3 537 tisíc q), přičemž podíl Čech se zvýšil ze 49 % na 54 %, Slovenska z 10 % na 15 %, a to na úkor Moravy a Slezska, kde klesl z 41 % na necelých 31 %. Zvýšené nároky rafinerií v Čechách uspokojil kartel tím, že koupil za 40 milionů Kč kontingenty rafinády dvou velkých moravských rafinerií – suché rafinerie Přerov, zrušené po krachu Vacova koncernu, a kontingent od Mayovy „smíšenky“ Uherské Hradiště. Tak byla uspokojena větší část nároků rafinerií v Čechách

magogií podchytil i značnou část středního rolnictva. Celkově můžeme cukerní kartel hodnotit jako další významný nástroj při budování hospodářských i politických pozic agrární skupiny českého finančního kapitálu, a to vedle lihového syndikátu (1923), pozemkové reformy, agrárních cel (1925–1926) a obilního monopolu (1934).

Kartelní smlouva zakazovala výrobu a zdaňování rafinovaného a konzumního cukru mimo kontingent a také zřizování nových cukrovarů. Kartelními orgány se staly Společný výbor čs. surovarů a rafinerií cukru, Komitét čs. rafinerií cukru a Komitét čs. továren na surový cukr; společný výbor tvořilo 14 zástupců surovarů a 14 zástupců rafinerií, mezi nimi i zástupce rolnických cukrovarů. V čele výkonného výboru cukerního kartelu stálo 12 funkcionářů (z nichž bylo paritně šest zástupců živnostenských cukrovarů a šest zástupců rolnických závodů), z nichž Moravu a Slezsko zastupovalo pět mužů – ze Stoupalova hodonínského koncernu ASPC Ferdinand Bloch-Bauer, Oskar Čermák (náměstek generálního ředitele Státních lesů a statků, zástupce státních cukrovarů Stoupalova koncernu) a poslanec agrární strany Simeon Vacula (Stoupalův koncern), dále senátor Jan Rozkošný (jako předseda Sdružení rolnických cukrovarů na Moravě a předseda správní rady zemědělského cukrovaru Němčice nad Hanou) a Josef Havránek (zemědělský cukrovar Čelechovice na Hané).³⁷¹

Společný výbor před každou kampaní stanovil rozdělovací plán surového cukru a jeho prozatímní odpočetní cenu. Rafinerie odváděly ze své tržby za tuzemský cukr určitý obnos do fondu cenových rozdílů, z něhož byly zvyšovány odpočetní ceny surového cukru. Kontingent rafinády činil pro české země 3 003 136 q a pro Slovensko 533 873 q. Výchozí klíč pro stanovení kontingentu surového cukru představoval pro české země 3 249 900 q a od kampaně 1928/1929 byl zvýšen na 3 423 575 q, z čehož 60 % připadalo na Čechy a 40 % na Moravu a Slezsko. Rozdělení těchto kontingentů mezi největší bankovní koncerny na Moravě a ve Slezsku (v republikovém rámci) přibližuje následující tabulka.³⁷²

133

a na Moravě byly posíleny zemědělské cukrovary Hodonín (Stoupalův koncern) a Němčice nad Hanou. Blíže: MZA Brno, H 206. *Cukrovary v Uh. Ostrohu a Uh. Hradišti, akciová společnost Praha*. Ke snižování kvót v neprospěch moravských závodů docházelo již v dřívějších kartelových dohodách, a proto musely moravské cukrovary více vyvážet (Rakousko, Švýcarsko), nechtěly-li omezovat výrobu. Též: Selské listy, roč. 45, č. 22, 16. 3. 1927, s. 1. K provozu cukrovaru v Němčicích nad Hanou: FRONĚK, D.: c. d., s. 16-20. Též: NA Praha, fond 567, sign. IV/88, j. č. 609, inv. č. 31, kart. 5, též: inv. č. 89, kart. 11. Též: VOŽDA, G.: c. d., s. 58-60.

³⁷¹ Selské listy, roč. 45, č. 82, 12. 10. 1927, s. 1. Též: DUDEK, F.: *Československý cukerní kartel a hospodářská politika agrární strany v letech 1918-1927*. In: *Československý časopis historický*, 28, roč. 1980, č. 6, s. 525-533.

Přehledný vývoj podává studie: ČAPKA, F.: *K obrazu moravského cukrovarnictví v prvním desetiletí československého státu*. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*, 25/2011/1. Brno 2011, s. 21-39.

³⁷² DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 135.

Banka-koncern	Podíl na kontingentu rafinády 1927/1928 v %	Podíl na kontingentu rafinády 1928/1929 v %	Podíl na kontingentu surového cukru 1927/1928 v %
Rafinerie Břeclav (Eskomptní banka)	4,3	4,3	4,1
Stoupalův koncern (ASPC) (Agrární banka)	6,5	6,8	7,9
Rafinerie Opava (Union banka)	3,0	3,7	1,1
Zemědělské cukrovary celkem (vč. Stoupalova koncernu)	14,4	15,1	33,3
134 Celkem Morava a Slezsko	28,2	29,9	46,4

Na cukerní kartel byl těsně vázán tuzemský cukerní velkoobchod. Cukrovary v českých zemích si však nevytvořily společnou prodejní kancelář a nepřešly na vyšší syndikátní formu monopolu; učinily to však slovenské cukrovary. Tuzemský cukerní velkoobchod se postupně kartelizoval do tří zemských svazů, z nichž každý působil jako odbytový, kondiční a cenový kartel velkoobchodníků s cukrem. Nejprve byl ustaven 21. 6. 1933 kartel pro Čechy, následně pak 31. 10. 1933 pro Moravu a Slezsko jako Sdružení moravských velkoobchodníků cukrem v Brně. Mezi smluvními stranami byly uvedené akciové společnosti Živnobanky, banky Union, Agrární banky, Anglo-československé banky, vedle Agrární a průmyslové obchodní společnosti v Brně (Moravská banka, dříve Moravská agrární a průmyslová banka) a pět velkoobchodních firem.³⁷³

V kampani 1928/1929 byl v Československu v provozu následující počet cukrovarenských závodů:

³⁷³ Tamtéž, s. 136-137.

	Surovárnny	Smíšené závody	Rařinerie	Celkem
Čechy	75	19	7	101
Morava	22	21	2	45
Slezsko	2	2	1	5
Slovensko	-	11	-	11
Celkem	99	53	10	162

Cukrovary na Moravě: 45

1. *Surovárnny*: Brodek, Bzenec, Čelechovice, Doloplazy, Drahanovice, Dřevohostice, Hulín II, Kelčany, Malé Prosenice, Mohelnice, Napajedla, Pohořelice, Rosice, Sokolnice, Šlapanice, Tovačov, Uherský Ostroh, Velké Pavlovice, Vrbátky, Vyškov, Zborovice, Židlochovice.

2. *Smíšené závody*: Bedihošť, Břeclav I, Hejčín, Hodonín, Holice, Hrušovany n. Jeřišovkou, Hulín I, Chropyně, Kojetín, Kroměříž, Litovel, Modřice, Moravský Krumlov, Němčice nad Hanou, Oslavany, Slavkov u Brna, Tavičovice, Uherské Hradiště, Uničov, Velká Bystřice, Všetuly.

3. *Rařinerie*: Břeclav II, Hrušovany u Brna.

Cukrovary ve Slezsku: 5

1. *Surovárnny*: Kateřinky, Skrochovice.

2. *Smíšené závody*: Háj, Vávrovice.

3. *Rařinerie*: Opava.³⁷⁴

135

Údaje z kampaně 1927/1928 v rámci českých zemích:

Země	Osázená plocha v ha	Zpracovaná řepa v q	Výroba cukru v q	Vývoz cukru v q
Čechy	134 391	36 114 031	6 122 874	4 258 369
Morava	88 123	24 687 227	4 276 915	2 552 813
Slezsko	2 849	763 076	132 055	88 244

Když se zhroutily ceny vývozního cukru, došlo ke zrušení exportních suchých rařinerií v Přerově (po kampani 1926/1927), dále v Hrušovanech u Brna (po kampani 1929/1930) a v Břeclavi (po kampani 1929/1930). K zrušení suchých rařinerií v Hrušovanech a v Břeclavi došlo také proto, že kromě zhroucení vývozních cen cukru se tu uplatnil přesun výroby surového cukru do hodonínského koncernu.

³⁷⁴ VONDRÁK, J.: c. d., s. 288-290.

V Čechách zaujímala nejsilnější pozici ve skupině neagrárních cukerních koncernů (ale i v celém cukerním kartelu) Živnostenská banka (v kampani 1927/1928 to bylo 15,9 % rafinády, v následující kampani 1928/1929 pak 17,8 % rafinády a v podílu na kontingentu surového cukru pak 16,8 %). Agráři se však nemínili s tímto stavem smířit, protože jim unikaly vysoké monopolní zisky z prodeje tuzemské rafinády; zaměřili se proto na vykupování smíšených závodů (surovárna a rafinerie). Přitom rafineriím byla ponechána volnost prodeje do sítě privilegovaných velkoobchodníků, kterými často byla cukerní oddělení bank.

Utvoreni dlouhodobého cukerního kartelu, kdy došlo ke shodě protikladných zájmů různých profesních skupin, umožňovalo udržet cukerní vývoz i při jeho rostoucím dumpingovém charakteru a slibovalo též udržení cen cukrovky a tím i výši jejích osevů, což plně vyhovovalo potřebám agrárních podnikatelů spojených se zemědělskými cukrovary. Rovněž tak udržovalo vliv agrární strany na širší rolnické skupiny pěstitelů cukrovky.³⁷⁵

V prosinci 1927 vytvořil kartel a Ústřední jednota řepářů společný orgán s názvem Výbor na ochranu čs. řepářství a cukrovarnictví.³⁷⁶ Od svého ustavení se výbor snažil organizovat propagandistické akce, které měly přesvědčit veřejnost a hlavně Švehlovu vládu o nezbytnosti podpory řepářství a cukrovarnictví. Za tímto účelem se objevila i řada článků v agrárním deníku Venkov.³⁷⁷

V letech 1927–1928 se rozvinula diskuse a agitace kolem tzv. hospodářských cukrovarů. Byla reakcí části řepářů na rostoucí potíže cukrovarů při vývozu a na vznik dlouhodobého kartelu s účastí zemědělských cukrovarů. Ústřední jednota řepářů spolu s agrárníky zachovávala k této otázce vyčkávací stanovisko. Samotná otázka hospodářských cukrovarů představovala z hlediska technického, technologického i ekonomického krok zpět, protože navazovala na snahy z 19. století o zřizování jednoduchých cukrovarů, které jsou těsně napojeny na větší zemědělské závody. Jejich podstatou bylo pomocí jednoduché techniky a technologie zpracovávat řepu na konzumní cukr a do zemědělského podniku vracet cukrem obohacená krmiva a hnojiva.³⁷⁸

První cukrovar tohoto druhu byl založen při velkostatku v Tavíkovcích u Znojma v roce 1924; důvodem byly potíže s odbytem cukrovky, které nastaly po

³⁷⁵ Podrobněji: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 132–139.

³⁷⁶ Úkolem zmíněného výboru byla garance závazků, jež vyplývaly z mezinárodních jednání; skládal se z 20 zástupců cukrovarníků a 20 zástupců řepářů v čele s Heřmanem Cronem, coby předsedou, zastupující Ústřední spolek čs. průmyslu cukrovarnického, a prof. Dr. Vladimírem Brdlíkem, za řepářskou jednotu, ve funkci místopředsedy. In: *Jednatelské zprávy Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického*, 1928. Praha 1928, s. 48–50.

³⁷⁷ Venkov, 31.1., 7. 2., 9. 2. 1928.

³⁷⁸ Tato myšlenka byla propagována v Čechách již ve 30. letech 19. století v rámci tzv. německé cukrovarnické školy, avšak jako nereálná byla brzy zapomenuta. Blíže: DUDEK, F.: *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*. Praha 1979, s. 43, 75.

zrušení cukrovaru Hrušovany-Želetice.³⁷⁹ Vedle tavíkovického cukrovaru byl na Moravě podobný závod ještě zřízen v Krumsíně u Plumlova a v Čechách v obci Bohuslavice u Nového Města n. Metují; k podobným pokusům došlo i v zahraničí. Cukrovar v Krumsíně založili v roce 1928 rolníci v čele s nájemcem statku. Tyto cukrovary se dlouho neudržely pro svůj nerentabilní provoz: Tavíkovice do roku 1932 (podobně jako Bohuslavice), Krumsín vydržel o tři roky déle (do roku 1935), a to jen díky tomu, že veškerý cukr prodával v tuzemsku za monopolní ceny.³⁸⁰ Další snahy o zřizování podobných podniků zamezil zákon č. 105 Sb. z. a n. ze dne 24. 6. 1932.

Dobově označovaný tzv. tavíkovický systém přesto vzbudil značnou pozornost nejen mezi řepaři a cukrovarníky, ale také vyvolal zájem národohospodářů. Názory na tento systém byly mnohdy protichůdné a vyjasnění nepřinesla ani anketa připravená Československou akademií zemědělskou; zvláště diskutabilní byl uplatňovaný technologický postup při zpracování řepy.³⁸¹

Postupující světová cukerní krize ohrožovala zisky hlavních vývozců cukru, proto z jejich podnětu vzešly první mezinárodní akce k ozdravení mezinárodního cukerního trhu. Na konci roku 1927 došlo v Paříži z podnětu Kuby a za účasti Československa, Německa a Polska k jednání, jehož výsledkem byla první mezinárodní dohoda o omezení výroby cukru; tato úmluva bývá podle vedoucího kubánské delegace označována jako tzv. Tarafova akce.

Na pozadí těchto skutečností byla jednání o cenu řepy v roce 1928 hodně složitá.³⁸² Po delších rokováních byla řepa prodávána za odstupňované ceny – v Čechách byly stanoveny jiné ceny za řepu určenou k výrobě cukru k domácí spotřebě

³⁷⁹ Cukrovar v Tavíkovících měl denní kapacitu 500 q, za celou kampaň zpracoval 30 000 q řepy, nepracoval podle Robertovy difuze, ale podle zastaralejší metody difuze Rakovy.

V Tavíkovících místní statkář Goldschmidt vlastnil velkostatek spolu s lihovarem, škrobárnou a drožďárnou; nastalá situace po zrušení hrušovanského cukrovaru ho přivedla k myšlence založit si vlastní „malocukrovar“. Tato myšlenka našla pochopení i v Čechách a na Slovensku. Po zastavení provozu cukrovaru pracoval jako družstevní lihovar. Blíže rozebrány hospodářské ukazatele cukrovaru: Selské listy, roč. 45, č. 27, 2. 4. 1927, s. 1, pokračování: č. 29, 9. 4. 1927, s. 1. Též: VACHUTKA, R.: *Rozčarování z malých hospodářských cukrovarů*. In: Věstník Ústřední jednoty řepařů československých, roč. XIV, únor 1933, č. 2, s. 17-19.

K problematice hospodářských cukrovarů byla 17. března 1928 uspořádána „panelová diskuse“ ve velkém přednáškovém sále Domu zemědělské osvěty v Praze. Soubor referátů s následnou diskusí přinesl spisek s názvem *Hospodářské cukrovary*. Praha 1928.

³⁸⁰ Cukrovar byl vybudován jako akciová společnost s kapitálem 2 miliony Kč; byl zřízen nejen ke zpracování řepy, ale též na zpracování obilí na diastické extrakty. K situaci v cukrovaru v Krumsíně blíže: *O malé cukrovary*. In: Selské listy, roč. 47, č. 99, 14. 12. 1929, s. 1, též: *Hospodářský cukrovar v Krumsíně*. In: Selské listy, roč. 48, č. 32, 19. 4. 1930, s. 15; též: Svoboda, roč. XV, č. 10, 12. 1. 1933, s. 1; též: tamtéž, roč. XV, č. 26, 31. 1. 1933, s. 3.

³⁸¹ Blíže: FALLADA, O.: c. d., s. 429-433. Podrobněji též rozebráno: *Hospodářské cukrovary*, c. d., s. 11-20.

³⁸² Blíže: Svoboda, roč. X, č. 39, 16. 2. 1928, s. 5.

(19,43 Kč/q), jiné ceny měla řepa pro vývozní cukr (pevná cena 15,50 Kč anebo pohyblivá cena podle výše ceny cukru). Moravská smlouva byla obdobná jako v Čechách. Nová forma cen řepy, navíc rozdělená do tří třetin, se nesetkávala s pochopením u pěstitelů cukrovky, čemuž odpovídalo větší snížení osevu, než bylo stanoveno; pokles představoval celostátně 12,5 %. V Čechách došlo k poklesu v osevu v sezoně 1928/1929 ze 134 391 ha (1927/1928) na 112 500 ha (o 17 %), na Moravě a ve Slezsku z 90 972 ha na 80 000 ha (o 11 %).³⁸³

Na situaci, která vznikla na jaře 1928 po zavedení sníženého cla na surový cukr v Anglii, reagovala v dubnu 1928 čs. vláda jednáními s cukrovarníky na zavedení tzv. diferenčního cla na surový cukr.³⁸⁴ Na podporu k udržení stávajícího stavu byla v neděli 17. června 1928 uspořádána v Brně „první velkolepá společná manifestace řepářů a průmyslu cukerního“ (jak tuto akci označil dobový tisk) za účasti zhruba 10 tisíc pěstitelů řepy z celé republiky; vedle českých a německých řepářů z Čech, Moravy a Slezska byli přítomni i zástupci z oblastí jižního Slovenska a Podkarpatské Rusi, tedy pěstitelé maďarští a rusínští. Důležité bylo, že vedle převažujících delegátů z řepářské jednoty byli přítomni i „lidoví“ řepaři a zástupci cukrovarníků. Přijatá rezoluce apelovala na vládu, aby snížením tíživých daní, tarifními úlevami apod. přispěla k zmírnění krize cukerného průmyslu; podle vyjádření jak řepářů, tak i cukrovarníků „z pohromy řepářství a cukrovarnictví by vznikla nejen vleklá hospodářská krize celého státu, ale i blahobyt všech vrstev národa by byl ohrožen“.³⁸⁵

Následovalo obtížné jednání s vládou, konkrétně s národně demokratickým ministrem financí Karlem Englišem, který souhlasil pouze s vrácením obchodních daní za vyvezený cukr, avšak odmítal přistoupit na požadavek dotace cen cukrovky. Kartel však chtěl své požadavky prosadit za každou cenu; se souhlasem Ústřední jednoty řepářů prosadil na začátku září 1928 zvýšení ceny cukru o 60 Kč na 590 Kč za 1 q cukru. Zvýšení narazilo na odpor zejména mezi městským obyvatelstvem.

Zasáhla vláda a po celý zbytek září probíhala jednání mezi zástupci cukrovarů, řepářů a tzv. politickou osmou. Vleklé spory vedly nakonec k demisi ministra financí Engliše (25. 11. 1928); ještě předtím se podařilo na počátku října

³⁸³ Cukrovka přinášela svému pěstiteli vyšší zisk nežli ostatní plodiny: z 1 ha řepného pole představoval čistý relativní zisk 5 486-6 450 Kč, kdežto např. u pšenice pouze 3 492-3 865 Kč z 1 ha; k tomu je nutné ještě připočítat vedlejší produkty (chrást, řízky, melasa, saturační kal coby hnojivo). In: VONDRÁK, J.: c. d., s. 297-298.

³⁸⁴ Podrobněji: Svoboda, roč. X, č. 101, 29. 4. 1928, s. 4. Též: Selské listy, roč. 46, č. 50, 20. 6. 1928, s. 1.

³⁸⁵ K hlavním řečníkům patřil vedle předsedy Ústřední jednoty řepářů na Moravě Simeona Vaculy i bývalý ministr zemědělství prof. Vladimír Brdlík (1920-1921). Blíže: Svoboda, roč. X, č. 144, 19. 6. 1928, s. 1.

K otázce vztahu lidové strany a řepářů blíže: Selské listy, roč. 45, č. 99, 14. 12. 1927, s. 1; též: tamtéž, roč. 46, č. 39, 12. 5. 1928, s. 1.

dosáhnout dohody mezi vládou a jednotným blokem cukrovarníků a agrárních řepářů.³⁸⁶ Vzniklé situace využívaly socialistické strany k získávání drobných pěstitelů cukrovky do svých nově zakládaných řepářských organizací. Dosavadní dohody mezi řepářskými organizacemi a cukrovarníky označovala sociálně demokratická i národně socialistická strana za zradu na řepářích a omezení osevu za zločin. Tyto hlasy se částečně prosazovaly v Čechách, naproti tomu na Moravě se setkávaly s nezdarem.

Současně se zahájením kampaně bylo nutné v roce 1928 rozřešit otázku platnosti berlínské dohody o vývozních kontingentech pro cukr a o omezení příjmu cukrovky. Prakticky na jaře sjednané omezení příjmu řepy o 8 % nepřicházelo vůbec v úvahu, protože následkem letních veder a nedostatku vláhy byl stav cukrové řepy tak špatný, že již před kampaní se čekal velký pokles řepné sklizně; sklizeň byla odhadována jen na 60 milionů q oproti 75 milionům v roce 1927 (byla tedy o 20 % menší místo požadovaných 8 %). Světová situace s vývozem cukru se mezitím změnila, takže berlínská dohoda o omezení vývozu na 11,5 milionu byla prohlášena za neplatnou, čímž také odpadlo omezení příjmu řepy o 8 %.

Zajímavé bylo, jak reagovala vláda na snahu moravské a slovenské řepářské jednoty o umožnění vývozu cukrovky z pohraničních krajů do ciziny, kde by se lépe finančně uplatnila. Cukrovarský průmysl se proti tomu postavil odmítavě. Ministerstvo obchodu navrholo, aby na vývoz 1 q cukrovky bylo uvaleno clo 20 Kč; tento požadavek sice nebyl naplněn, ale vláda jej nahradila zákazem vývozu cukrovky.

Zdražení cukru se snažily využít socialisté a komunisté k nové agitaci proti řepářské jednotě. Vhodné prostředí k této agitaci našli zejména v obvodu uher-skohradištského cukrovaru, kde řepaři velmi těžce nesli odstupňování ceny řepy o 25 hal. Ústřední řepářská jednota se proto zavázala, že za rok 1928 tuto diferenci sama vyrovná.

Jinak v roce 1928 pokračovala moravská řepářská jednota v rekonstrukcích cukrovarů Tovačov a Rosice a Syndikát řepářů-akcionářů v Hodoníně upevnil svou pozici v hodonínském koncernu koupí zbylých peněžních akcií, čímž dosáhl v hodonínské společnosti většiny. Bylo to při zhoršující se situaci na cukerních trzích umožněno tím, že podniky byly skvěle obchodně vedeny a pak také tím, že včasnými velkými rekonstrukcemi a úsporami dovedly snížit svou režii.

³⁸⁶ Dohoda spočívala v tom, že se kartel spokojil se zvýšením ceny cukru o 25 Kč (proti původním 60 Kč) za 1 q; vláda se také zavázala projednat zákon o refundaci obchodních daní a od 1. 10. 1928 snížila paušál obrátové daně u tuzemského cukru z 25 na 15 Kč. Daňové refundace měly být poskytovány kartelu po dobu tří kampaní do výše 45 milionů Kč. Dne 22. 11. 1928 parlament pak schválil zákon č. 202 Sb. z. a n., jenž povoloval vrácení daně z obratu a daně přepravní těm vývozcům, jejichž konkurenční schopnost byla na zahraničních trzích ohrožena. V následujících letech byla státní podpora vzhledem k všeobecné krizi poněkud menší. In: Jednatelské zprávy Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického, 1929. Praha 1929, s. 19-24. Též: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 139 a n. Podrobně též: LACINA, V.: *K řepářské a obilní krizi v letech 1928-1933*. c. d., s. 164-165.

Po zajištění daňových refundací a utvoření fondu pro udržování ceny řepy očekávali řepaři trvalé zlepšení v řepářství i v cukrovarnictví. Proto se již v listopadu 1928 přistoupilo k jednání o cenu řepy pro rok 1929; bylo to nutné i vzhledem k vyjasnění otázky ceny řepy z roku 1928.³⁸⁷ Při výplatě za řepu z roku 1928 se poskytovala jen záloha, a to v Čechách 16 Kč, na Moravě 15,30 Kč, z níž se však vyplácel i 60 haléřový příplatek z domácího konzumu za řepu z roku 1927.

Při tomto jednání se domáhala řepářská jednota jednotné ceny pro celou republiku. Stalo se tak až na nátlak „Moravy a Slovenska“, jež požadovaly, aby se z daňových refundací odstranilo odstupňování ceny. Kromě toho byl vysloven požadavek, aby se řepaři podíleli i na refundacích, a aby se veškerý zisk ze zdražení cukru převedl na řepu z příslušné kampaně.

Když byly úředním šetřením v ministerstvu zemědělství odhadnuty výrobní náklady na 1 q řepy na 17 Kč, vystoupila řepářská jednota s požadavkem, aby tato cena platila pro celou republiku. Cukrovarníci reagovali svou vlastní kalkulací s cenou jen 14 Kč s tím, že může být zvýšena jen tehdy, pokud bude zvýšena s použitím částky připadající z fondu na řepu z roku 1928. Ústřední jednota se s tímto výkladem smířila.³⁸⁸ Sdružení lidoveckých pěstitelů řepy však pro rok 1929 žádnou smlouvu neuzavřelo, takže jeho členové se dostali do postavení tzv. divokých řepařů, tedy neorganizovaných. Jednota řepařů pak v mnoha individuálních případech zastupovala i lidové řepaře.

Sklizeň řepy v kampani 1928/1929 byla mnohem slabší, než se dalo očekávat. Z níže uvedeného přehledu je patrné, že sklizeň byla téměř o jednu čtvrtinu nižší než v předchozí kampani; výnos z 1 ha činil 235 q oproti 285 q v kampani 1927/1928. V jednotlivých oblastech byla převzata tato množství řepy:

Agencie	V kampani 1927/1928 v tisících q	V kampani 1928/1929 v tisících q	Rozdíl v %
Brněnská	11 032	8 380	- 24
Olomoucká	13 745	10 867	- 21
Slezská	742	462	- 38
Celkem	25 519	19 709	- 22,7

³⁸⁷ Z Moravy a ze Slezska bylo vyvezeno od 1. října do 31. března

	I. pololetí 1928/1929 (v q)	I. pololetí 1929/1930 (v q)	Rozdíl (v %)
Po Labi a Odře	120 869	211 936	+ 75,3
Do Švýcarska	539 352	385 932	- 28,4
Do Rakouska	348 831	336 348	- 3,6
Do Terstu a Rjeki	372 377	296 655	- 20,3
Do jiných částí světa	41 278	25 764	- 37,6
Celkem	1 422 707	1 256 635	- 11,6

In: Listy cukrovarnické, roč. XLVIII, č. 41, 12. 6. 1930, s. 572.

³⁸⁸ Svoboda, roč. XI, č. 47, 1. 3. 1929, s. 5; tamtéž, č. 79, č. 79, 3. 4. 1929, s. 1-2.

Hlavní příčinou poklesu bylo velmi suché počasí na podzim, které zapříčinilo také zdržení počátku kampaně asi o 2 týdny, takže většina závodů zahájila kampaň teprve koncem první poloviny října; první začal pracovat cukrovar Vrbátky (4. 10.), do 10. 10. zahájilo kampaň 22 továren, do 15. 10. 17 a po tomto datu 7 závodů. Celkem pracovalo v kampani 1928/1929 na Moravě a ve Slezsku 25 surováren, 21 smíšených závodů a 2 suché rafinerie; mimo to byl otevřen tzv. hospodářský cukrovar v Krumsíně, který nebyl zapojen do kartelu.

Následkem slabší sklizně byla kampaň kratší, trvala 30–40 dnů (u 18 závodů), 40–50 dnů (v 13 cukrovarech), 50–60 dnů (u 10 závodů) a více než 60 dnů pouze v 5 případech. První cukrovary skončily kampaň v Tovačově a ve Vávrovicích (8. 11.), většina pracovala jen do konce listopadu a pouze 11 největších závodů bylo v provozu ještě v první polovině prosince. Rafinační kampaň byla skončena většinou do konce prosince 1928, pouze nepatrná část rafinerií pracovala ještě v lednu 1929.

Moravskoslezský spolek cukrovarnický v Brně v těchto letech sdružoval následující cukrovarnické firmy:

a) v oblasti Brněnské agencie: - Akciová spol. pro průmysl cukrovarnický v Břeclavi, cukrovary Hodonín, Bzenec a Židlochovice; - Rolnické cukrovarské podniky, a. s. v Břeclavi; - cukrovary Moravský Krumlov a Oslavany, a. s. v Moravském Krumlově; - Středomoravská akciová společnost cukrovarská a zemědělská, cukrovar Hrušovany n. Jevišovkou; - cukrovary v Uherském Ostrohu a Uherském Hradišti, a. s. v Uherském Hradišti; - Hrušovanská cukerní rafinerie, a. s., cukrovar Pohořelice; - Rolnický cukrovar v Sokolnicích; - Břeclavská rafinerie cukru, a. s., cukrovar Kelčany; - cukrovar Velké Pavlovice J. Latzel a spol., společnost s r. o. ve Vel. Pavlovicích; - Akciová společnost cukrovaru rolnického ve Šlapanicích; - Slavkovský cukrovar, a. s. v Brně; - Vyškovský cukrovar, a. s. ve Vyškově na Moravě;

b) v oblasti Olomoucké agencie: - Rolnický cukrovar akciový v Brodku; - Akciová společnost rolnického cukrovaru v Čelechovicích na Hané; - Rolnický akciový cukrovar v Drahanovicích; - Rolnický cukrovar akciový v Dřevohosticích; - Rolnický akciový cukrovar a rafinerie v Holici u Olomouce; - Rolnický cukrovar akciový v Hulíně; - První moravský akciový cukrovar rolnický v Kroměříži; - Rolnický akciový cukrovar v Litovli; - Rolnický cukrovar a rafinerie Němčice nad Hanou; - Rolnický cukrovar akciový v Malých Prosenicích; - Rolnický akciový cukrovar v Tovačově; - Rolnický akciový cukrovar ve Vrbátkách; - Spolek moravských cukrovarů v Olomouci, cukrovary Bedihošť, Velká Bystřice a Hulín I; - Chropýňský cukrovar, akciová společnost Chropyně; - Doloplašský cukrovar, a. s., Doloplazy; - Hejčínský cukrovar, lihovar a droždárna, dříve Bratři A. & H. Mayr, a. s., Olomouc-Hejčín; - Zborovicko-Kojetínské cukrovary, a. s. v Brně, cukrovary Zborovice a Kojetín; - Břeclavská rafinerie cukru, a. s., Všetuly, cukrovar a rafinerie Všetuly; - Rolnická cukrovarní společnost akciová v Uničově;

c) v oblasti Opavské agencie: - Opavská akciová společnost pro rafinování cukru v Opavě; - Opavská akciová společnost pro rafinování cukru, cukrovar Kateřinky; - Rolnický akciový cukrovar v Háji ve Slezsku; - Rolnický akciový cukrovar ve Vávrovicích.³⁸⁹

Odbyt cukru, zejména exportního, nebyl při známé depresi na světovém trhu nijak uspokojivý. Tuzemská spotřeba v kampani 1927/1928 vykazala sice malý vzestup oproti předchozí kampani, ale stále ještě zůstávala spotřebou na osobu daleko za jinými evropskými státy; příčina tkvěla mj. i v tom, že v pohraničních okresech se snížila spotřeba cukru následkem pašování sacharinu. Spotřeba na Moravě činila v kampani 1927/1928 celkem 778 659 q (na osobu to bylo 27,61 kg) oproti 719 030 q (na osobu 25,51 kg) v kampani 1926/1927; ve Slezsku bylo spotřebováno v kampani 1927/1928 celkem 164 589 q (na osobu 22,56 kg) oproti 164 918 q (na osobu 22,60 kg) v kampani 1926/1927. Tuzemské kontingenty moravských továren se stále zmenšovaly.

Když pokles cen na světových trzích neustával a čs. vláda váhala s řešením stále naléhavější otázky jak pomoci cukrovarnickému průmyslu, přikročilo samotné vedení průmyslu v září 1928 ke zvýšení ceny cukru pro tuzemskou spotřebu o 60 Kč za 1 q. Teprve tento krok přiměl vládní činitele k jednání, jehož výsledkem bylo, že zvýšení ceny cukru bylo redukováno na 25 Kč; mimo to byly cukrovarnickému průmyslu poskytnuty úlevy a další refundace.³⁹⁰

Ohlédneme-li se za obdobím let cukrovarských kampaní 1918/1919–1928/1929 dostaneme několik přehledných tabulek.³⁹¹ První uvádí v rámci celé republiky počty závodů v provozu.

Kampaň	Surováren	Smíšených závodů	Cukrovarů zpracujících řepu	Čistých rafinerií	Celkem závodů
1918/1919	117	46	163	12	175
1919/1920	116	46	162	12	174
1920/1921	112	49	161	12	173
1921/1922	109	49	158	12	170
1922/1923	110	48	158	11	169
1923/1924	107	52	159	11	170
1924/1925	106	51	157	11	168
1925/1926	103	52	155	11	166
1926/1927	100	52	152	11	163
1927/1928	99	53	152	10	162
1928/1929	99	52	151	10	161

³⁸⁹ Svoboda, roč. XX. č. 96, 24. 4. 1938, s. XIII.

³⁹⁰ Listy cukrovarnické, roč. XLVII, č. 44, 5. 7. 1929, s. 619-621.

³⁹¹ Zpracováno s použitím *Statistických průruček Republiky československé I.-III.* Praha 1920,

V kampani 1928/1929 pracoval v jednotlivých zemích republiky následující počet závodů:

Země	Surováren	Smíšených závodů	Rafinerií	Celkem
Čechy	75	19	7	101
Morava	22	20	2	44
Slezsko	2	2	1	5
Slovensko	-	11	-	11
Celkem	99	52	10	161

K přehlednosti připojíme jmenný seznam cukrovarů na Moravě a ve Slezsku v kampani 1928/1929:

Morava – a) *surovárnny*: Brodek u Přerova, Bzenec, Čelechovice, Doloplazy, Drahanovice, Dřevohostice, Hulín II, Kelčany, Malé Prosenice, Mohelnice*, Napajedla, Pohořelice, Rosice, Sokolnice, Šlapanice, Tovačov, Velké Pavlovice, Uherský Ostroh*, Vrbátky, Vyškov, Zborovice, Židlochovice;

b) *smíšené závody*: Bedihošť, Břeclav I, Hejčín, Hodonín, Holice, Hrušovany u Znojma, Hulín I, Chropyně, Kojetín, Kroměříž, Litovel, Modřice, Moravský Krumlov, Němčice nad Hanou, Oslavany, Slavkov, Uherské Hradiště, Uničov, Velká Bystřice, Všetuly;

c) *rafinerie*: Břeclav II*, Hrušovany u Brna.

Slezsko – a) *surovárnny*: Kateřinky, Skrochovice (dočasně zastaven);

b) *smíšené závody*: Háj, Vávrovice;

c) *rafinerie*: Opava.³⁹²

Od roku 1918 bylo z důvodů tzv. koncentrace a racionalizace zrušeno:

a) *surováren* – 21 v Čechách, 4 na Moravě (Kvasice, Mohelnice, Rohatec, Ždánice), 2 ve Slezsku (Osoblaha, Skrochovice);

b) *smíšených závodů* – 1 v Čechách, 2 na Moravě (Hodonín II a Uherský Ostroh), 1 na Slovensku ;

c) *rafinerií* – 2 v Čechách, 3 na Moravě (Břeclav II, Hrušovany u Brna, Přerov).³⁹³

1925, 1928, dále pak studie ZEMAN, J.: c. d., s. 226, *Věstníku Ústřední jednoty řepářů československých*, roč. XI, 1930, č. 6, 10. 3. 1930, s. 123-125, studie FALLADA, O.: c. d., s. 429-433, a studie VONDRÁK, J.: c. d., s. 288-290.

³⁹² Závody označené * byly v roce 1929 buď dočasně zastaveny nebo zcela zrušeny.

³⁹³ *Věstník Ústřední jednoty řepářů československých*, roč. XI, 1930, č. 6, 10. 3. 1930, s. 123-125.

Celkově můžeme říci, že celorepublikově došlo k úbytku závodů vyrábějících cukr, a to o 31 závodů, zejména pak pro jejich zastaralé zařízení a nerentabilní provoz a také z důvodu nedostatečné řepné základny. Vedle toho přibýly nové cukrovary, vč. tzv. tavíkovského hospodářského cukrovaru s denním zpracováním pouhých 500 q řepy. Čs. cukrovarnický průmysl se v uplynulých letech vyvíjel více po stránce hospodářské než po stránce technologické. Žádná nová výrobní metoda, byť by vedla k sebevětším úsporám, nemohla mít takový finanční úspěch, aby zdárně konkurovala v jeho nerovném zápase s třtinovým cukrem.

Další tabulka přináší celkový přehled o velikosti plochy oseté cukrovkou, o množství řepy zpracované na cukr, o vyrobeném cukru, o množství cukru z 1 ha, o domácí spotřebě a o vývozu cukru v letech 1918/1919–1928/1929.

Rok	Plocha osetá řepou v ha	Množ. řepy v q	Množ. vyrob. cukru v q	Z 1 ha cukru v q	Domácí spot. v q	Vývoz cukru v q
1918/1919	200 557	41 604 059	6 237 443	35,29	3 178 169	1 606 046
1919/1920	182 653	34 264 759	5 074 167	27,78	3 306 240	3 405 164
1920/1921	192 864	42 003 409	7 172 395	37,19	3 183 391	4 143 766
1921/1922	191 893	34 616 636	6 625 204	34,53	3 093 757	3 763 286
1922/1923	184 591	43 851 862	7 444 483	40,33	3 519 587	3 891 605
1923/1924	225 712	58 391 220	10 022 158	44,40	3 617 534	6 582 288
1924/1925	299 645	82 348 582	14 290 203	47,69	3 900 603	10 151 553
1925/1926	311 674	88 264 132	15 102 295	48,46	4 083 481	10 804 700
1926/1927	258 176	62 329 873	10 419 848	40,34	3 698 914	7 083 278
1927/1928	281 321	74 763 233	12 541 398	44,58	3 932 333	8 129 538
1928/1929	250 475	59 878 953	10 559 053	42,16	4 044 237	6 619 299
Kampaň. průměr	232 822	56 441 628	9 606 835	41,26	3 596 204	6 016 412

Porovnání podílu jednotlivých zemí v Československu v osevu řepy, na výrobě řepy a cukru v průměru z kampaní 1918/1919–1928/1929.

Země	Řepný osev v ha	Podíl zemí v %	Zpracováno řepy v q	Podíl zemí v %	Vyrobeno cukru v q	Podíl zemí v %	Vývoz v q	Podíl zemí v %
Čechy	117 507	50,47	29 510 202	52,28	5 101 977	53,11	325 539	55,27
Morava	73 573	31,60	18 139 653	32,14	3 105 574	32,33	1 822 209	30,29
Slezsko	3 035	1,30	703 991	1,25	113 416	1,18	76 121	1,27
Slovensko	38 707	16,63	8 087 782	14,33	1 285 868	13,38	792 543	13,17

Přibližme si i sklizeň řepy v jednotlivých moravskoslezských agencích v sezonách 1928–1930.³⁹⁴

Agencie	1928/29 v q	1929/30 v q
Brněnská	8 380 000	7 247 000
Olomoucká	10 867 000	10 032 000
Slezská	550 000	618 000
C e l k e m	19 797 000	17 897 000

Naše pozornost se nyní soustředí na průběh cukerní krize, která vlastně předznamenala agrární krizi započatou zhruba o rok dříve, než propukla hluboká světová krize v říjnu 1929.³⁹⁵ Právě v Československu začala agrární krize jako krize cukerní a řepařská.³⁹⁶

Cukerní krize ve světovém měřítku se jako důležitý ekonomický problém dostala v květnu 1928 (na popud Belgie a Holandska) na pořad jednání hospodářského výboru Společnosti národů v Ženevě. Hospodářský výbor svolal v dubnu 1929 do Ženevy cukrovarnické znalce k debatě o možnostech řešení cukerní krize; s výjimkou USA a Japonska byli přítomni zástupci cukrovarníků ze všech výrobních i vývozních zemí světa. Výsledkem jednání se stalo doporučení k uzavření mezinárodní dohody mezi výrobcí a vývozci cukru o stabilizaci výroby na dobu několika let a současně bylo přijato ujednání o jednotné prodejní politice. Naopak nedošlo k dohodě o omezení výroby cukru. Celá tato akce Společnosti národů však měla spíše konzultativní charakter bez jakékoli závazné dohody.

O několik měsíců později (v červenci 1929) se z podnětu belgických cukrovarníků konala v Bruselu mezinárodní konference za účasti zástupců cukrovarníků z Belgie, Německa, Československa, Polska, Maďarska a Kuby. Bylo na ní dosaženo dohody o stabilizaci dosavadního vývozu těchto států na základě stanovených kontingentů. Účinnost dohody však byla podmíněna přistoupením Jávvy, k čemuž však nedošlo. Tím celá akce skončila neúspěchem. Další pokusy byly zmařeny jednak vzrůstem osevu cukrovky v Evropě na jaře 1930, k čemuž došlo po poklesu cen obilí, a také nezájmem ze strany Kuby.

³⁹⁴ Listy cukrovarnické, roč. XLVIII, č. 41, 13. 6. 1930, s. 576.

³⁹⁵ Srovnej např.: LACINA, V.: *Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934*, Praha 1984, s. 68-161. Též: LACINA, V.- SLEZÁK, L.: *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, c. d., s. 36-49; též: KÁRNÍK, Z.: *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl druhý: Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930-1935)*. Praha 2002, s. 20-55; též: BRDLÍK, V.: *Zemědělská krize v souvislosti s národním hospodářstvím*. Praha 1933; též: PAUMGARTEN, H.: c. d., s. 16-20.

³⁹⁶ Blíže: ZADINA, J.: *Řešení zemědělské krize v Československu*. Praha 1929, s. 57-58; též: BRDLÍK, V.: c. d., s. 28.

Od podzimu 1929 se v důsledku propuknutí světové hospodářské krize situace na trhu s cukrem dále zhoršovala. Ještě více klesala spotřeba cukru ve světě a vedle toho nárůst jeho výroby způsoboval zvyšující se zásoby cukru. Přitom ceny cukru klesaly, což způsobovalo soupeření mezi třtinovými výrobci (Kuby a Jávy) na evropských trzích. Hrozba zhroutení se kubánského vývozu přiměla americké bankovní monopoly k zprostředkování nové mezinárodní dohody mezi hlavními vývozci cukru.³⁹⁷ Po půlročních jednáních došlo 9. 5. 1931 v Bruselu za účasti zástupců cukrovarníků z Kuby, Jávy, Německa, ČSR, Polska, Maďarska a Belgie k uzavření dohody na dobu 5 let; později k ní přistoupili i cukrovarníci z Jugoslávie a Peru, naopak Francie, Itálie a Japonsko jen částečně upravily svá cukerní hospodářství.³⁹⁸ Na dodržování této tzv. Chadbourneovy dohody dohlížela Mezinárodní cukerní rada (International Sugar Council) v Haagu; její účinek postupně slábl, až nakonec po vystoupení Jávy k 1. 9. 1935 dohoda zanikla.³⁹⁹

Bruselská dohoda z května 1931 (tzv. Chadbourneova) měla pro Československo značně tíživý dopad, protože ztratilo prioritní postavení cukerní a řepařské velmoci. Smluvní podmínky se promítly i do ceny cukru na domácím trhu. Dohoda ukládala Československu vedle přiděleného vývozního kontingentu po-

³⁹⁷ V první polovině prosince 1930 byla narychlo svolána nová mezinárodní cukerní konference do Bruselu, aby komplexně řešila nadprodukcí cukru. Podkladem jednání se stala dohoda v Amsterdamu (po jednání amerického průmyslníka a advokáta T. L. Chadbournea a zástupců amerických rafinerií na Kubě s holandskými majiteli rafinerií na Jávě), která zavazovala Kubu k restrikci své výroby o 24 % a Jávu o 28 %. Čs. delegace poukazovala přitom na skutečnost, že zatímco většina evropských zemí snižovala svou produkci, Německo ji soustavně zvyšovalo. Blíže: Věstník Ústřední jednoty řepařů československých, roč. 1931, č. 1, s. 1-3, 9-13, tamtéž: roč. 1932, č. 3a, s. 72-74; též: Listy cukrovarnické. Zpravodaj, roč. 1930, č. 3, s. 31-38; tamtéž, roč. 1930, č. 8, s. 108; tamtéž, roč. 1930, č. 15, 12. 12. 1930, s. 220-222; tamtéž, roč. 1931, 16. 1. 1931, s. 285-287.

³⁹⁸ Dohoda se snažila omezit výrobu i vývoz cukru, likvidovat jeho přebytečné zásoby a udržet jednotnou cenu; pět evropských vývozců se zavázalo snížit svůj vývoz o 15 %, Kuba o 23,5 % a Jáva o 18 %. Československu byl v Bruselu původně pro následující léta přiznán průměrný kontingent 590 tisíc tun, ten se snížil (ve prospěch Německa) na 571 050 tun. Dohoda zahrnovala všechny státy vyvážející cukr, což však představovalo jen 43 % celkové světové produkce. Hrozilo nebezpečí, že pokud státy, které dosud nevyvážely, zvýší svou výrobu, pak mohou své přebytky vrhnout na mezinárodní trhy. V tomto směru hrozilo největší nebezpečí ze strany Sovětského svazu (resp. Ruska); to např. navýšilo osevní plochy cukrovky v roce 1929 o 260 tisíc ha. Podrobněji: Věstník Ústřední jednoty řepařů československých, roč. XII, 1931, č. 1, 1. 1. 1931, s. 1-3; též: tamtéž, č. 2, s. 17-20, 24-28. Též LACINA, V.: *K řepařské a obilní krizi v letech 1928-1933*, c. d., s. 163-164. Rovněž: VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 400-401; ŠTĚPÁN, F. – VYMLÁTILOVÁ, M.: *K politice agrárního kapitálu v cukrovarnickém průmyslu (Výběr dokumentů o transakcích Stoupalova koncernu v letech 1934-1936)*, c. d., s. 7-8. Hlavním přínosem dohody bylo odstranění světových zásob cukru (okolo 9 milionů tun) a omezení světové cukerní výroby z 27 952 085 tun na počátku dohody na 24 767 714 tun v posledním roce trvání. Blíže: Listy cukrovarnické. Zpravodaj, roč. 1937, č. 3a, s. 69-71.

³⁹⁹ Blíže: Věstník Ústřední jednoty řepařů československých, roč. 1933, č. 3a, s. 69-71. Též: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 82-83.

vinnost uskladnit veškeré zásoby cukru z konce kampaně 1930/1931 a po jedné čtvrtině je postupně vyvážet během dalších kampaní (1931 až 1935); zásoby představovaly 205 961 tun cukru.⁴⁰⁰ Na moravskoslezské cukrovary připadlo z 98 % kvóty rafinářního kontingentu množství 1 193 310 q, přičemž na ní suché rafinerie participovaly množstvím 194 301 q, kvóta 999 009 q připadla na smíšené závody.⁴⁰¹

Ukazovalo se, že bez státní podpory by byl export nemyslitelný a nerentabilní. Československo tak muselo spoléhat na vlastní prostředky k záchraně cukrovarnictví a řepářství v dosavadní podobě. Ještě před podepsáním dohody byly dohodnuty 23. 4. 1931 na výboru Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického v Praze zásady pro smlouvu cukrovarů o provedení mezinárodní cukerní smlouvy. Většina cukrovarů ji o několik dnů později (7. 5. 1931) podepsala; svůj podpis pro smlouvu odmítlo 11 cukrovarů, které představovaly 8,7 % výrobní kapacity z předchozí kampaně.⁴⁰²

V období kampaní 1931/1932–1934/1935 dosáhla světová cukerní krize svého nehlubšího propadu.⁴⁰³

Nejvíce poklesl roční průměr cen, dále bylo dosaženo krizového minima ve výrobě i ve spotřebě cukru, avšak na druhé straně stoupl krizové maximum zásob cukru (37 % roční spotřeby). Světový cukerní obchod se prakticky roztržil a nacházel se ve stavu agónie. Vývozu bylo dosahováno jen za cenu dumpingových

⁴⁰⁰ Jednatelské zprávy Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického, 1933. Praha 1935, s. 98–99. Zprávu o průběhu kampaně 1930/1931 přináší: Listy cukrovarnické, roč. I, č. 1, 4, 9, 1931, s. 3–7.

⁴⁰¹ Podrobněji: Zpravodaj. Obchodně-průmyslová příloha Listů cukrovarnických, roč. XIII, č. 8, 23. 10. 1931, s. 99–103.

⁴⁰² Z iniciativy Svazu českých cukrovarnických agencí byly tyto smlouvy v českých zemích prodlouženy do konce roku 1938; na Slovensku platily do roku 1937. Prováděcím orgánem dohody byl ze strany cukrovarů Československý výbor pro provádění mezinárodní dohody cukerní se zástupci rafinerií a surováren (po 16 delegátech). Výbor stanovil zásady restrikce výroby cukru pro jednotlivé cukrovary. Blíže: Jednatelské zprávy Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického, 1935. Praha 1935, s. 98–99. Podrobněji: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 141–142.

⁴⁰³ Věstník Ústřední jednoty řepářů československých, roč. 1934, s. 74. Míru poklesu dokumentují čísla z tabulky:

Stát	Výroba v l. 1930/1931 (v t)	Výroba v l. 1932/1933 (v t)	Pokles (v t)	Pokles (v %)
Německo	2 528 602	1 100 000	1 428 602	56,5
Československo	1 125 690	625 000	500 690	44,5
Polsko	791 948	416 000	375 948	47,5
Maďarsko	234 171	105 000	129 171	55,2
Belgie	283 234	245 000	38 234	13,5
Evropa celkem	4 963 645	2 491 000	2 472 645	49,8
Kuba	3 122 186	2 000 000	1 122 186	35,8
Jáva	2 969 269	1 350 000	1 619 269	54,5

cen a částečně také s pomocí státních dotací. I vývoz českého cukru nabýval od poloviny 20. let dumpingového charakteru, kdy klesal podíl vývozní ceny surového cukru na vývozních nákladech až pod jejich poloviční výši (v kampani 1930/1931) a dále až na 28,1 % v kampani 1934/1935. Od této kampaně se pokles vývozních cel surového cukru zastavil a začal mírně stoupat. Do kampaně roku 1937/1938 však nedosáhla vývozní cena suroviny ani poloviny výrobních nákladů a vývoz cukru zůstal značně ztrátový.

Již během platnosti Chadbourneovy dohody narůstaly od roku 1934 snahy o svolání nové mezinárodní konference zástupců států vyrábějících cukr. Z iniciativy Velké Británie se taková světová cukerní konference konala v Londýně ve dnech 5. 4.–6. 5. 1937 za účasti 22 států (mezi nimiž nechyběla ČSR), které produkovaly 85 % výroby cukru; dva předchozí cukerní summity („Tarafûv“ a „Chadbourneûv“) skončily nezdarem, neboť nedosáhly svého hlavního cíle, tj. zlepšení cen cukru. Londýnská konference se zabývala možnostmi udržet rovnováhu mezi nabídkou a poptávkou na volných světových trzích, čehož mělo být dosaženo stabilizací cukerní výroby a stanovením vývozních kontingentů jednotlivým státům. Podpisem a ratifikací měla od 1. 9. 1937 platit jako nevypověditelná smlouva po dobu 5 let. Československu byla stanovena kvóta 250 tisíc tun, která však platila až od čtvrtého a pátého roku, postupně se na tuto hranici snižovala od 340 tisíc. Československo tak zůstalo největším světovým vývozcem řepného cukru, ale podíl na světové výrobě poklesl ze 17 % na 7 % a podíl na celkové světové výrobě cukru klesl z 6 % na 3 %.⁴⁰⁴

Krize způsobila značné přesuny ve staré struktuře českého cukerního vývozu. Jestliže před první světovou válkou směřoval vývoz z českých zemí převážně do Velké Británie (48 %), Švýcarska (15 %) a balkánských států a Turecka (15 %), v prvních poválečných letech největší část vývozu směřovala do Francie, Rakouska, Německa, Polska, Maďarska a balkánských států. Postupně však přestal vývoz do Francie, klesal do Německa a také do tradičního balkánského odbytiště. V Rakousku a ve Švýcarsku došlo po zavedení diferenčních cel

⁴⁰⁴ Blíže: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 83-84. Podrobněji: NEBESKÝ, J.: *Mezinárodní cukerní dohoda a její důsledky pro Československo*. In: Věstník Ústřední jednoty řepařů československých, roč. XVIII, červen 1937, č. 6, s. 171-174.

⁴⁰⁵ Podrobněji: tamtéž, s. 85-89. Těž: Listy cukrovarnické, roč. XLVIII, č. 41, 13. 6. 1930, s. 572.

Z Moravy a Slezska bylo vyvezeno:

	I. pololetí 1928/29 v q	I. pololetí 1929/30 v q	Rozdíl v %
po Labi a Odře	120 869	211 936	+ 75,3
do Švýcarska	539 352	385 935	- 28,4
do Terstu a Rjegy	372 377	296 655	- 20,3
do Rakouska	348 831	336 348	- 3,6
jinam	41 278	25 764	- 37,6
C e l k e m	1 422 707	1 256 635	- 11,6

(1923/1924) ke zvýhodnění dovozu surového cukru pro domácí rafinerie, což vyvolalo krizi moravských rafinerií. Vývoz do Švýcarska byl také postižen vysokými železničními tarify a navíc byl moravský cukr vystaven tvrdé konkurenci cukru z Belgie, Francie, Německa, Maďarska, Polska a dokonce i třtinového cukru. Jedině pomocí dumpingu bylo švýcarské odbytiště udrženo a jeho význam dokonce v polovině 30. let ještě stoupal.⁴⁰⁵ Agrární strana jako nejvlivnější složka koaliční vlády Františka Udržala prosadila do vládního prohlášení z 13. 12. 1929 pasáže o nutnosti čelit zemědělské krizi státními zásahy; konkretizaci zásahů předložil o měsíc později ministr zemědělství Bohumír Bradáč.⁴⁰⁶ Agrární straně se podařilo podnítit stát k zásahům zejména v oblasti celní politiky. První zvýšení celní ochrany bylo prosazeno již v roce 1930, k dalšímu přijetí vládního nařízení došlo 10. 6. 1933 (č. 96 o úpravě celního sazebníku).

Na základě dohody mezi vládou a jednotným blokem cukrovarníků a agrárních řepářů z října 1928 uzavřel kartel s Ústřední jednotou řepářů společný hospodářský a finanční plán na ozdravení řepářství a cukrovarnictví pro následující tři kampaně 1928/1929–1930/1931. Pomocí tohoto plánu se mělo dotací ve výši 644,5 milionů Kč zabránit poklesu osevu cukrovky a vývozu rafinády, a to i za cenu případných ztrát.

Během tohoto tříletého „ozdravovacího“ období dostaly cukrovary od ministerstva financí refundace obchodních daní, a to v kampani 1928/1929 ve výši 42 milionů Kč, v následující kampani (1929/1930) 33 milionů Kč a v závěrečné kampani (1930/1931) 28 milionů Kč. Přitom podle dohody s řepaři připadl celý výtěžek ze zvýšené výroby cukru na dotaci ztrátových cen řepy.

Tak se do roku 1930 podařilo u středních a drobných rolníků uměle udržovat ceny cukrovky na hranici výrobních nákladů (pohybovala se kolem 15 Kč/q), poté cena hluboce klesla; ziskovou zůstávala pro sedláky a statkáře (zejména okolo 100 ha), kde představovala nákladová částka sumu okolo 9–10 Kč. Pohyblivé ceny cukrovky (za 1 q) v letech 1927–1934 dokumentuje následující tabulka.⁴⁰⁷

Rok	cena v Kč	Rok	cena v Kč	Rok	cena v Kč
1927	18,50	1930	14,70	1933	11,50
1928	16,29	1931	11,00	1934	12,05
1929	16,00	1932	10,75		

⁴⁰⁶ Blíže: LACINA, V.- SLEZÁK, L.: *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, c. d., s. 36 a n. Bradáčovy návrhy se především týkaly zvýšení zemědělských cel a zavedení obilního monopolu.

⁴⁰⁷ V celé ČSR pocházelo k roku 1930 97 % řepářů z pěstitelské skupiny s držbou zemědělské půdy do 20 ha (s 52 % osevu cukrovky), zbytek (48 %) tvořili velcí sedláci a statkáři (s rozlohou 20–100 ha a výše). Blíže: LACINA, V.: *Skupiny závodů a hlavní obory zemědělské výroby v české řepářské oblasti v letech 1920–1930*, c. d., s. 154–164. Též: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 145.

Cukerní kartel od kampaně 1931/1932 prosadil zavedení pohyblivých cen cukrové řepy, které by „kopírovaly“ vývoj cen na světových trzích. Vyplácené ceny 11 Kč/q se dosáhlo z platby cukrovarů a z doplatku vytvořeného jednak z ceny tuzemského cukru a také ze státních podpor.⁴⁰⁸ Uvedené ceny platily pouze pro takové množství řepy, které odpovídalo vyměřenému řepnému kontingentu. Nadkontingentní cukrová řepa (v roce 1931 jí bylo v českých zemích zhruba 1,5 milionu tun) byla mnohdy řešena i tím, že byla dopravována do jiných oblastí, kde byla používána jako krmivo pro dobytek (například pro vepře) nebo byla přepravována do sušáren na sušení, případně byla zpracována v cukrovarech na denaturovaný krmný cukr; z nadbytečné řepy se také začal vyrábět líh.⁴⁰⁹ Denaturovaného cukru se také užívalo ke slazení a k výrobě lihovin. Denaturace cukru i výroba lihu z řepy představovaly v první polovině 30. let zhruba 4 % průměrné sklizně, takže v žádném případě nemohly výrazněji napomoci v překonání vleklé cukerní krize.⁴¹⁰

Uvedené kroky ke zmírnění cukerní krize bylo nutné posílit o státní intervenci. V únoru 1931 požadovali cukrovarníci i řepaři po druhé vládě agrárníka Františka Udržala přijetí tří zásahů, které by zprůhlednily a zklidnily současný neutěšený stav.⁴¹¹ Volání po zavedení povolovacího řízení při vývozu cukru, které

⁴⁰⁸ Blíže o průběhu kampaně moravskoslezských cukrovarů v kampani 1931/1932: Listy cukrovarnické, roč. L, č. 43, 24. 6. 1932, s. 486-488.

⁴⁰⁹ Sušenou řepu vykupovalo ministerstvo národní obrany pro vojenské koně. Výrobu denaturovaného krmného cukru (povoleno ministerstvem financí 16. 3. 1929) dokumentují následující čísla: v kampani 1930/1931 bylo v rámci celé republiky takto zpracováno 238 tun řepy, avšak o rok později to bylo již 6 373 tun, v kampani 1934/1935 došlo k dalšímu nárůstu na 25 190 tun; maxima bylo dosaženo v kampani 1936/1937 – 34 757 tun. In: Jednatelské zprávy Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického, 1938. Praha 1938, s. 62-63. Též: *Způsob výroby cukru ze sušené řepy*. In: Listy cukrovarnické, roč. 1931, č. 41, s. 572; též: *Bude se sušit řepa*. In: Svoboda, roč. XVI, č. 257, 2. 11. 1934, s. 3, též: *Velký zájem o sušenou cukrovku*. In: Svoboda, roč. XVII, č. 20, 24. 1. 1935, s. 5.

133 V sousedním Německu se z přebytečné cukrové řepy (místo nedostatečného množství brambor) začal převážně pálit líh. Blíže: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 148. Též: ČERNÝ, B.: *Vývoj lihovarnictví v českých zemích*. In: Československý časopis historický, 1957, č. 6, s. 712-714.

⁴¹⁰ Ve Výzkumném ústavu československého průmyslu cukrovarnického v Praze probíhaly i pokusy (byly však neúspěšné) ve využívání cukru coby suroviny k výrobě tzv. cukerní biovity, kompletovaného cukerného krmiva s výtažkem obilních klíčků, podobně jako i pokusy na použití cukru k výrobě umělého kaučuku, výbušnin, pohonných hmot pro motorová vozidla, jedlých tuků a dalších umělých produktů. Blíže: Jednatelské zprávy Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického, 1931. Praha 1931, s. 55; též: tamtéž, 1933. Praha 1933, s. 51. Detailně rozvedeno: LACINA, V.: *K řepařské a obilní krizi v letech 1928-1933*, c. d., s. 168. Též: *Používání cukru k pohonu motorů*. In: Listy cukrovarnické, roč. 1931, č. 11, s. 147-149.

⁴¹¹ Hned v prvních dnech po vzniku druhé Udržalovy vlády (do úřadu nastoupila 7. 12. 1929) došlo k vyhlášení tzv. programu řešení zemědělské krize; program požadoval ustálení cen zemědělských produktů na odpovídající výrobní ceně, aby byla zabezpečena „rentabilita“ domácího ze-

mělo donutit zbývající cukrovary k přistoupení k dohodě ze dne 7. 5. 1931, bylo vyslyšeno vládní vyhláškou z 5. 5. 1931, č. 123 718/31, jež zaváděla od 1. 7. 1931 požadované povolovací řízení. Zároveň vláda předložila parlamentu osnovu zákona o zákazu zřizování cukrovarů (jakési „*numerus clausus*“); zákon č. 105 Sb. z. a n. z 24. 6. 1932 prakticky zamezoval zakládání nových cukrovarů, protože nové závody musely být vzdáleny železniční drahou od nejbližšího stávajícího cukrovaru nejméně 30 km a nebylo-li spojení s železnicí, pak nejméně 15 km. Zákon současně omezoval znovuoobnovení těch cukrovarů, které byly v posledních třech letech mimo provoz; výrobu mohly zahájit jen tehdy, když v okruhu 12 km se nenacházel žádný jiný cukrovar. Současně se hledaly cesty k racionalizaci výroby a ke snižování výrobních nákladů.⁴¹² Konečně cukrovarníci a řepaři požadovali zrušení dlouhodobých smluv o dodávkách řepy, aby i smluvní dodavatelé mohli být podřízeni restrikcí.

To nebyly jediné zásahy státu do cukerní krize. Výbor pro provádění bruselské dohody stanovil v roce 1931 pro jednotlivé cukrovary vedle výrobních a řepných kontingentů také vývozní kontingenty včetně množství cukru, které musely skladovat. Hromadná vývozní povolení poskytovalo ministerstvo průmyslu, obchodu a živností na základě vývozních osvědčení. V roce 1931/1932 se vyvezlo ještě 51 % cukerní výroby, ale už v následujícím roce 1932/1933 poklesl export jen na 42 % výroby a cukr spotřebovaný na domácím trhu dosáhl úrovně 58 %. Od kampaně 1933/1934 export mírně stoupl na 45 % domácí výroby a na této úrovni se udržoval i v dalších letech. Radikální omezení vývozu ohrožovalo rozvinutou cukrovarnickou výrobu a tím i vyspělé řepářství v českých zemích.

Od jara 1929 se začalo uvažovat o omezování osevních ploch cukrové řepy; představy o jejich snížení se pohybovaly až do výše 33 %, což mělo v následujících sezonách přinést zvýšení průměrné ceny cukrové řepy k částce 16,50 Kč/q; opak byl však pravdou, její cena hluboce klesala pod tuto hranici. Od roku 1931

mědělství. Program byl doprovázen celou řadou obchodních, výrobních i politických požadavků. Za jejich prosazení iniciovala agrární strana široce pojatou kampaň; na území Čech i Moravy došlo k řadě schůzí a demonstrací. In: Venkov, 11. 12., 17. 12., 19. 12., 25. 12. 1929, 6. 1. 1930. Srovnej: ZADINA, J.: c. d. Podrobněji přiblíženo: ČADA, V.: *Politika republikánské strany na počátku velké hospodářské krize*. In: Československý časopis historický, 1974, č. 3, s. 329-360.

⁴¹² Zákon č. 105 Sb. z. a n. platil nejdříve do 31. 8. 1934, pak byl na základě tzv. zmocňovacího zákona z 9. 6. 1933 vládou několikrát prolongován, a to nařízením ze dne 13. 7. 1934, č. 185 Sb. z. a n. do konce 1935, vládním nařízením z 19. 12. 1935, č. 235 Sb. z. a n. do konce roku 1937, vládním nařízením z 21. 12. 1937, č. 257 Sb. z. a n. do konce roku 1940. K posílení cukerného kartelu napomohl zákon ze dne 12. 7. 1933, č. 141 Sb. z. a n., který právně uznával kartelové úmluvy a rušil do té doby platný § 4 zákona o koaličním právu ze dne 7. 4. 1870, č. 43 ř. z. Výklad zákona: Věstník Ústřední jednoty řepařů československých, roč. XIII, č. 6, červen 1932, s. 155-156.

Situaci v zemědělství a rovněž v cukrovarnictví v době krize se také zabýval sjezd agrární strany v říjnu 1932, a to v národohospodářské komisi, které předsedal V. Stoupal. Blíže: *Protokol o řádném říšském sjezdu Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu ve dnech 29.-30. října 1932*. Praha 1933, s. 202-238.

nastal velký pokles řepného osevu i na Moravě, kde docházelo k redukci v jednotlivých cukrovarech až o 20 %.⁴¹³ Nakonec představoval osev cukrovky v celé republice v roce 1933 144 866 ha (ve srovnání s rokem 1928 s 281 321 ha), což byl nejhlubší propad (na 51 %). Omezení osevu cukrovky na jaře 1931 dostalo „požehnání“ všech řepářských organizací v čele s Ústřední jednotou řepářů; jednota organizačně podchycovala na přelomu 20. a 30. let ve svých zemských odborech okolo 60 % pěstitelů řepy z celkového počtu 198 tisíc těchto pěstitelů.⁴¹⁴ Podle stanoveného klíče přistoupila jednota k restrikci osevních ploch, a to bez ohledu na množství dodávané řepy.⁴¹⁵ Pod jejím dohledem byly při každém cukrovaru ze zástupců cukrovarů a řepářů zřizovány místní komise pro omezování sadby cukrovky s centrálou v Praze; na Moravě to byly agenční komise pro obvod brněnské a olomoucké agencie.⁴¹⁶

Situaci v kampani 1929/1930 přibližuje následující přehled.

Země	Počet cukrovarů	Osev řepy v ha	Zprac. řepy v q	Výrob.cukru v q
Čechy	100	113 895	29 450 835	5 169 097
Morava	46	80 407	18 955 433	3 420 955
Slezsko	4	2 316	462 142	81 817
Celkem v českých zemích	150	196 618	48 868 410	8 671 869

⁴¹³ Podrobněji: Svoboda, roč. XIII, č. 91, 17. 7. 1931, s. 3.

⁴¹⁴ Nejsilnější zemský odbor řepářů byl na počátku 30. let (1930) v Čechách – 57 tisíc členů v 54 okresních organizacích, které kontrolovaly 70 % produkce cukrovky. Moravský odbor sdružoval více než 30 tisíc členů v 35 okresních organizacích, nejslabší členská základna byla pocho-pitelně na Slovensku – 10 tisíc členů.

⁴¹⁵ Jednání o této otázce byla prováděna řadou konfliktních střetů mezi řepaři a činovníky jednoty. In: Svoboda, roč. XIII, č. 260, 7. 11. 1931, s. 3. Důsledkem kritických poměrů byl však ná-růst členů jednoty, což bylo konstatováno na valné hromadě Ústřední jednoty řepářů v Brně dne 5. 5. 1932; 32 odborů jednoty na Moravě vykazalo za jediný rok vzrůst členů z 25 682 na 35 576 členů, z toho byli evidováni v brněnské agencii 21 302 členi a v olomoucké agencii 14 274 členi. In: Svoboda, roč. XIV, č. 108, 6. 5. 1932, s. 2.

⁴¹⁶ Samotná činnost místních komisí spočívala: 1. ve vyměřování kontingentů cukrovky jed-notlivým řepářům, a to podle jednotného restrikčního klíče, přičemž se vycházelo z průměrného množství cukru a řepy vypočítané u jednotlivých cukrovarů a řepářů ze tří uplynulých kampaní (1927/1928-1929/1930); 2. takto vypočítaný průměr se snížil o restrikční procento, které pro oblast Čech činilo 21 % a pro ostatní země republiky 20 %; výrobní kapacity cukrovarů byly v Čechách redukovány také o 21 %, v ostatních zemích o 17 %. Kontingenty měly platit 3 roky, avšak tlak na další redukci vedl v kampani 1932/1933 k nové restrikci osevu. In: Věstník Ústřední jednoty řepářů československých, roč. 1930, č. 8, s. 161-162; též: Jednatelské zprávy Ústředního spolku česko-slovenského průmyslu cukrovarnického, 1931. Praha 1931, s. 21-22, 27-30, 73-84; Zpravodaj, roč. 1931, č. 31, s. 439-440.

V politice redukce řepářství a cukrovarnictví se pokračovalo i v dalších letech, což potvrdily výsledky kampaně 1932/1933. Prosazené omezení překročilo dokonce přijaté závazky z mezinárodní cukerní dohody, když výrobní kontingenty jednotlivých cukrovarů a produkce řepářů měly být rovnoměrně sníženy o 20 %. Sestupný trend byl v následující kampani ovlivněn katastrofální neúrodou cukrovky v roce 1933, kdy výroba klesla o 54 % a vývoz o 76 %; v Čechách neúroda pokračovala i v roce 1935. Tehdy činila průměrná řepná sklizeň z 1 ha v Čechách 261 q, v Moravskoslezské zemi pak 260 q. Agrárníci prosadili v roce 1933 setrvání na osevech podle druhé restrikce a také ponechání pevné ceny cukrovky, která nepřevyšovala částku 12 Kč/q. Léta 1932–1934 přibliží níže uvedené údaje.⁴¹⁷

Země	Kampaň 1932/1933			Kampaň 1933/1934		
	Osev řepy v ha	Zpracováno řepy v q	Vyrobeno cukru v q	Osev řepy v ha	Zpracováno řepy v q	Vyrobeno cukru v q
Čechy	72 432	21 062 429	3 692 708	71 750	15 439 764	2 899 487
Morava a Slezsko	50 617	10 894 640	1 977 971	51 683	10 115 147	1 807 784

Přitom v roce 1933 pracovalo v Čechách a na Moravě 121 cukrovarů, přičemž na 1 cukrovar v Čechách (z celkem 84) připadalo 246 677 q zpracované řepy, v Moravskoslezské zemi z 37 závodů (nepočítaje Tavíkovice a Krumsín) 363 962 q řepy; z těchto cukrovarů bylo 18 surováren, 19 smíšených závodů a rafinerií.⁴¹⁸

S prohlubováním světové cukerní krize se situace českého cukrovarnictví zhoršovala. Poklesly vývozní ceny surového cukru (ze 134 Kč na 78 Kč za 1 q) i rafinády (ze 197 Kč na 110 Kč za 1 q). Pokles pokračoval i v dalších letech.

Ke zmírnění cukerní krize mělo přispět i zvýšení dosud poměrně nízké domácí spotřeby cukru obyvatelstva; roční spotřeba představovala v druhé polovině 20. let v českých zemích okolo 25 kg na osobu, což činilo zhruba 266 tisíc tun cukru. Zvýšení spotřeby cukru bránila vysoká spotřební daň na cukr, která přináš-

⁴¹⁷ V celé ČSR poklesl osev cukrovky v této sezoně oproti rokům 1927–1930 o 46 %, výroba cukru o 43 % a vývoz o 60 %. Restrikce nejvíce postihla Slovensko (osev snížen o 72 %, výroba o 63 % a vývoz o 94 %), méně pak zasáhla Moravu a Slezsko (u osevu to činilo 39 %, u výroby 47 % a vývoz byl snížen o 66 %) a nejméně se projevila v Čechách: osev byl snížen o 39 %, výroba poklesla o 34 % a vývoz o 45 %. In: Věstník Ústřední jednoty řepářů československých, roč. 1934, č. 3a, s. 72 a n.

Podrobněji: ČAPKA, F.: *K průběhu cukerní krize ve 30. letech 20. století v českých zemích*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 24/2010/1. Brno 2010, s. 94–106.

⁴¹⁸ Listy cukrovarnické, roč. LI, č. 45/46, 14. 7. 1933, s. 434.

šela do státní pokladny 650 milionů Kč, avšak spolu s obratovou daní představovala 209 Kč na 1 q cukru; pro srovnání v Německu a v Rakousku byla spotřební daň pouhých 84 Kč/1q. K zlepšení situace měl také přispět přiděl nedenaturovaného cukru na konzervování ovoce; distribuci by prováděly samotné cukrovary za cenu pohybující se okolo 3,50 Kč za 1 kg. Vláda také nařídila povinné používání cukru při výrobě cukrovinek a nařídila omezení výroby cukerinu.⁴¹⁹ Cukerinu se užívalo ke slazení v domácnostech a rovněž při potravinářské výrobě; vedle „zdaněného“ cukerinu se rozšířil pašovaný z Německa a později levnější z Rakouska.⁴²⁰ Během velké hospodářské krize poklesla průměrná spotřeba cukru na 1 obyvatele v Československu zhruba o 8 %, tedy až na 24,2 % (v letech 1934/1935), přičemž v Čechách to bylo 30 kg, na Moravě a ve Slezsku 26,10 kg; od podzimu 1935 nastal pozvolný nárůst.⁴²¹ Hospodářská krize výrazným způsobem urychlila proces koncentrace cukrovarnické výroby v českých zemích; tento trend probíhal hlavně v rámci upevňovaných koncernů obchodních bank. Začal po kampani 1928/1929 a skončil s kampaní 1934/1935. Za toto zhruba sedmileté období bylo v českých zemích zrušeno celkem 42 cukrovarů (27 %), z toho v Čechách 29 (29 %), na Moravě 12 závodů (27 %) a ve Slezsku 1 (20 %). Uvedené změny se promítly do celkového počtu provozuschopných cukrovarů v kampani 1934/1935.⁴²²

154

Kampaň	Čechy	Morava	Slezsko	Slovensko	ČSR
1928/1929	101	45	5	11	162
1934/1935	72	33	4	10	119

Vedle již zmíněných v těchto letech zrušených moravských cukrovarů (Hrušovany u Brna, Břeclav) došlo k dalšímu zavírání moravskoslezských cukrovarů: v roce 1929 v Mohelnici, v roce 1930 v Uherském Ostrohu, v roce 1931

⁴¹⁹ Cukerin (též sacharin), první umělé sladidlo (1885), byl přibližně 400 až 500 krát sladší než cukr. V Československu byla v provozu monopolní továrna na jeho výrobu v Novém Bohumíně, kde se například v roce 1931 vyrobilo 147 273 kg tohoto sladidla. Blíže: VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 412-413.

⁴²⁰ Pašovaný cukerin byl nejrozšířenějším sladidlem na jižní Moravě a na jižním Slovensku; 1 kg cukerinu stál 200 Kč. Od roku 1934 zvýšilo Rakousko daň na cukerin a zakázalo jeho volný prodej. Vývoz, ať legální nebo podloudný, se povoloval jen do výše 5 kg na osobu. In: Věstník Ústřední jednoty řepářů československých, roč. XVII, 1936, č. 3, s. 39.

⁴²¹ Předtím nejvyšší spotřeba cukru byla zaznamenána v roce 1932 – v Čechách 29,1 kg, na Moravě a ve Slezsku 22,9 kg. In: Věstník Ústřední jednoty řepářů československých, roč. 1936, č. 3a, s. 75.

⁴²² Jednatelské zprávy Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického, 1938. Praha 1938, s. 60-61. Koncentrace a racionalizace cukrovarnické výroby v českých zemích pokračovala i za protektorátu (zrušeno 11 cukrovarů) a rovněž po druhé světové válce (do roku 1973 to bylo dalších 36 cukrovarů). Věstník Ústřední jednoty řepářů československých, roč. XVIII, 1937, č. 3a, s. 75 uvádí ke kampani 1934/1935 114 cukrovarů v celé ČSR.

v Napajedlech, Oslavanech, Šlapanicích, Rosicích a ve Slezsku v Hájí, v roce 1932 se pak uzavřely cukrovary Zborovice a Modřice.⁴²³ Z výčtu je patrné, že největší zásahy proběhly v jihomoravském cukrovarnictví, kde v brněnské agencii se jednalo o cukrovary patřící větším koncernům, kdežto v olomoucké agencii skoro každý cukrovar měl vlastního majitele.

K samotnému provozu cukrovarů můžeme uvést několik skutečností, které charakterizují období od druhé poloviny 20. let. Bližší rozbor ukazatelů struktury výroby cukrovarů v jednotlivých letech v rámci českých zemí (jako průměrné množství řepy zpracované v jednom cukrovaru za 24 hod., plnění kapacitní normy v % a využití optimální kapacity při délce kampaně 70 dnů v %) nás vede k závěru, že koncentrace výroby vedla sice k určitému zvýšení denní kapacity cukrovarů, ale současně vzhledem k radikálnímu omezení řepného osevu a výroby cukru se výrazně zmenšila kampaňová kapacita cukrovarů. Ukazovalo se, že minimální množství cukrovky, které je možné ve středně velkém cukrovaru racionálně zpracovat, je 25–30 tisíc tun, což odpovídalo kampaňové výrobě 4 500–5 400 tun cukru. Cukrovary pod 5 tisíc tun cukru za kampaň se vyznačovaly příliš vysokými výrobními náklady, a byly tudíž ztrátové; počet takových ztrátových cukrovarů se v průměru pohyboval (vyjádřeno v procentech) mezi 25–28 %. Podíváme-li se na průměrnou kapacitu vyrobeného cukru za kampaň, zaznamenáme ve 30. letech pokles z 8 655 tun na 6 095 tun.

Pro snižování výrobních nákladů bylo rozhodující množství zpracované řepy v rámci denní i kampaňové kapacity. Na celkových nákladech cukrovaru měla vliv délka kampaně; jako optimální se ukázala kampaň o délce 70 dní. Před krizí se tato délka prosazovala ve skoro 90 % cukrovarů, během krize kleslo toto procento na necelých 50 %. Příčina tkvěla nejdříve v malých řepných obvodech cukrovarů a v jejich špatném technickém stavu, v době krize to bylo zejména rušení malých a zastaralých závodů a také nedůsledně prováděná koncentrace a racionalizace výroby. Během krize klesaly výrobní náklady především na úkor mezd a ceny cukrovky.

Už od poloviny 20. let byly zastavovány kapitálové investice do cukrovarnictví, takže cukrovarnictví technicky stagnovalo a k případné obnově závodů bylo spíše užíváno již zastaralé strojní zařízení z rušených cukrovarů. Toto zaostávání bylo markantní při srovnání s vývojem v zahraničí, kde byly automatizovány nejnáročnější části výroby; plně byla mechanizována a automatizována například difuze, čerání, saturace, filtrace šťáv, odparka, odstředivky a balení cukru. V cukrovarech stále převažovaly klasické parní motory, pístové parní stroje a parní turbíny. Naopak při velkých smíšených cukrovarech byly budovány sušárny rýzků a řepy, provozy na výrobu melasových krmiv, lihovary, droždárny,

⁴²³ Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. XV. Podle údajů z tohoto deníku bylo v uvedeném období (1928–1935) zrušeno na Moravě 10 cukrovarů a 1 ve Slezsku.

volně byly přičleňovány mlýny, cihelny, pily, konzervárny. Při mnohých cukrovarech zůstávaly zachovány zbytkové statky zaměřené na výkrm dobytka a produkci mléka, a také četné dvory zajišťující stabilní surovinovou základnu a odebírající krmiva a hnojiva.⁴²⁴ Cukrovary si ve vlastní režii budovaly a udržovaly úzkorozchodné železnice, tzv. polní malodráhy; v rámci celé ČSR bylo v kampani 1930/1931 16 cukrovarů s malodráhou o celkové délce 509 km, z toho na české země připadalo 10 cukrovarů se 155 km. V této kampani bylo v ČSR ze 146 cukrovarů 138 napojeno na železnici vlastní vlečkou (v českých zemích to bylo ze 136 cukrovarů 128 závodů). Některé cukrovary se snažily zajistit si i přísun vlastního uhlí a vápence. V rámci koncernů vznikaly i vlastní obchodní vývozní organizace.⁴²⁵

K 30. září 1937 měla vypršet kartelní smlouva čs. cukrovarů z roku 1927. Její obnovení bylo jak pro cukrovarníky, tak i pro velkopěstitele cukrovky otázkou zachování vysokých zisků z monopolizovaného tuzemského trhu. Proto se již od jara 1936 vedla předběžná jednání mezi oběma zúčastněnými skupinami. Řepařská jednota žádala snížení rafinérských zisků ve prospěch ceny řepy a úpravu kontingentní řepy. V těchto požadavcích byla zajedno se surovárnami, z nichž mnohé kromě toho se domáhaly, aby jim bylo přiznáno právo na rafinaci vlastní suroviny. Kromě kartelních obtíží šlo o zvýšení osevní plochy cukrovky v roce 1937, na což naléhala vláda, která tím chtěla zabránit nadprodukcí pšenice, a současně vyrovnat schodek ve výnosu cukrovky z předchozího roku, který nastal v důsledku neúrody (představovala v roce 1936 pokles o 22,8 %). Konečným výsledkem byla v říjnu 1936 uzavřená dohoda o prodloužení dosavadního kartelu o 3 měsíce, tedy až do konce roku 1937. Současně došlo k prosazení zvýšené tuzemské přejímací ceny surového cukru pro rafinerie o 12,50 Kč, takže dosavadní cena 212,50 Kč byla zvýšena na 225 Kč za 1 q při zachování dosavadních tuzemských cen. Rovněž došlo k dohodě o výši tuzemských kontingentů surového cukru, jejichž základem se staly řepné kontingenty vyměřené jednotlivým cukrovarům smlouvou o provedení mezinárodní cukerní dohody z roku 1931. Nevyřešená zůstala otázka tuzemských kontingentů rafinády, protože starý kartelní klíč byl nepřijatelný vzhledem k tomu, že během 30. let si mnohé zemědělské surovarny v českých zemích vybudovaly vlastní moderní rafinérská oddělení a přiděl tuzemského kontingentu rafinády si stanovily jako zásadní podmínku svého vstupu do nově formovaného kartelu. Společný výbor mezitím snížil kontingent rafinády suchých rafinerií a smíšených závodů o 30 tisíc tun, což mělo vytvořit základ pro splnění požadavků nových smíšených závodů.⁴²⁶

⁴²⁴ Tak např. k cukrovaru v Bedihošti náležely dvory Bedihošť, Výšovice a Dobramilice (dohromady obhospodařovaly 542 ha zemědělské půdy), k rolnickému cukrovaru Sokolnice patřily dvory Vladimírov a Ovčírma, chropýňský cukrovar vlastnil dvůr Plužisko, cukrovar ve Velkých Pavlovicích dvůr v Rakvicích a ve Velkých Pavlovicích.

⁴²⁵ Blíže: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 91-98.

Řepařská jednota na Moravě navrhla, aby přímý přiděl osevu činil 8 %, přičemž se k vyrovnání nesrovnalostí v obcích mělo použít 3 % a mezi obcemi 1,5 %; ve Slezsku (a na Slovensku) se celých 12,5 % použilo k přímému zvýšení osevu bez jakýchkoliv vyrovnávání kontingentních nesrovnalostí.⁴²⁷

Současně s tím Agrární banka začala od roku 1934 rozšiřovat své postavení v tzv. Stoupalově koncernu.⁴²⁸ Také početné zemědělské surovárny na Hané, které po krachu Vacova koncernu v polovině 20. let přišly o tuzemský kontingent rafinády, usilovaly o jeho znovuzískání. Z 11 hanáckých zemědělských cukrovarů měly pouze 4 závody kontingent rafinády. Ostatní, v čele s cukrovarem v Malých Prosenicích po zrušení suché rafinerie v Přerově, usilovaly o vrácení svých podílů na tuzemském kontingentu. O zapojení hanáckých surováren do hodonínského koncernu usiloval V. Stoupal, avšak byl odmítnut. V letech 1934–1937 si surovárny Malé Prosenice, Vrbátky, Brodek u Přerova a Drahanovice vybudovaly moderní rafinační oddělení.

Od podzimu 1936 docházelo k oživení světových cukerních trhů, což vedlo k mírnému vzestupu vývozní ceny čs. cukru; stále však vývozní cena nedosahovala ani polovinu výrobních nákladů. Přitom byla po provedených sníženích naší původní kvóty činící 3,4 milionů q suroviny na 3,23 tisíc q vyvezeno do ciziny od září 1937 do konce srpna 1938 3,2 milionů q.⁴²⁹ Cukrovarníci odmítali snížit tuzemskou cenu cukru, avšak přistoupili na požadavek agrárnických velkých pěstitelů cukrovky a vlády, aby byla osevní plocha zvýšena o 12,5 % a její cena mírně navýšena z 12,25 Kč na 12,40 Kč za 1 q.⁴³⁰ Srovnajme některá výsledná čísla dvou uváděných let (kampaň 1935/1936 a 1936/1937) v rámci českých zemí.⁴³¹

⁴²⁶ Blíže: Jednatelské zprávy Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického, 1937. Praha 1937, s. 34. Též: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 152-156.

⁴²⁷ Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. XVI.

⁴²⁸ Podrobněji v samostatné podkapitole.

Za nejdůležitější filiálku Agrární banky je možné i v těchto letech považovat pobočku v Brně. Další moravské filiálky působily v Břeclavi, Olomouci, Jihlavě (do roku 1932); v Kroměříži byla vybudována expozitura, která se stala pobočkou až v roce 1938. Byla to právě kroměřížská expozitura spolu s olomouckou filiálkou, v níž tvořily páteř bankovní podnikatelských aktivit cukrovary, což dokládá personální obsazení jejich představenstev, kde zasedaly regionální osobnosti s vazbami na cukrovary. Blíže: NOVOTNÝ, J. - ŠOUŠA, J.: c. d., s. 225-227.

⁴²⁹ Zemědělský zpravodaj Říšského sdružení řepařů v ČSR, roč. V, září 1938, s. 110.

⁴³⁰ Jednatelské zprávy Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického, 1937. Praha 1937, s. 35-37. K otázce ceny cukru: Věstník Ústřední jednoty řepařů československých, roč. XVIII, leden 1937, č. 1, s. 1-3.

⁴³¹ Věstník Ústřední jednoty řepařů československých, roč. XVIII, 1937, č. 3a, s. 82.

Země	Osev/ha 1935/36	Osev/ha 1936/37	Cukrovky/q 1935/36	Cukrovky/q 1936/37	Vyrob. cukru/q 1935/36	Vyrob. cukru/q 1936/37
Čechy	74 233	75 408	16 063 266	21 345 435	2 587 446	3 890 144
Morava a Slezsko	53 730	52 318	13 413 009	13 899 823	2 425 402	2 415 661

Po jednáních mezi vládou a cukrovarníky byla nakonec 5. 11. 1937 podepsána nová kartelní smlouva na 10 kampaní s platností od 1. 10. 1937 do 30. 9. 1947; za podklad textace této smlouvy bylo vzato znění předchozí smlouvy (1927). Cukrovarům se za pomoci agrární strany podařilo prosadit nároky na tuzemské kontingenty rafinády. Po složitých jednáních byla přijata zásada, že základem pro jejich vyměření budou stabilní kontingenty surového cukru příslušné rafinerie a jejich surováren. Zároveň zde bylo zakotveno ustanovení o povinnosti členských cukrovarů plnit mezinárodní závazky převzaté státem a Ústředním cukrovarským spolkem co se týče výroby i odbytu cukru.⁴³² Hlavním cílem kartelu bylo udržení domácí ceny cukru, protože narůstal tlak veřejnosti požadující zlevnění ceny cukru. Pozice hlavních bankovních koncernů zůstaly v novém kartelu v podstatě zachovány, a to s výjimkou Banky pro obchod a průmysl, která prodala své moravské cukrovary Stoupalovu koncernu Agrární banky.

Počínaje kampaní 1937/1938 byla zastavena dosavadní jediná čistá rafinerie v Moravskoslezské zemi, a to v Opavě, takže v zemi bylo v činnosti 36 závodů, z nichž bylo 12 surováren a 24 smíšených cukrovarů; pět dosavadních surováren – Brodek, Drahanovice, Dřevohostice, Malé Prosenice a Vrbátky se přeměnily na smíšené závody.

Přišel rok 1938 a s ním okupace českého pohraničí. Kampaně 1938/1939 se zúčastnilo na Moravě a ve Slezsku 29 závodů, tj. 11 surováren a 18 smíšených závodů. Z původních 36 cukrovarů bylo po Mnichovu okupací moravskoslezského území ztraceno 7 cukrovarů, a to smíšené závody v Břeclavi, v Hrušovanech nad Jevišovkou, v Moravském Krumlově a Uničově, surovárny v Pohořelicích, Kateřinkách a Vávrovicích; v německém záboru skončilo i 8 cukrovarů v Čechách, celkem tedy 15 závodů, tj. 13,9 % ze všech cukrovarů v českých zemích.⁴³³ Vedením nových hranic byly také značně změněny dosavadní řepné rajony okrajových cukrovarů a došlo k přerušení dopravního systému silničních i železničních komunikací. Některé cukrovary pozbyly část svého řepného rajonu, jiné musely zpracovat řepu, která zůstala po cukrovaru připojení k Německu. Nejhorší bylo, že tyto změny nastaly těsně před kampaní, takže cukrovary nebyly připravené na „novou situaci“. Mobilizace přinesla citelný nedostatek dopravních prostředků i pracovních sil. Kampaň na podzim roku 1938 byla proto zahájena s průměrným

⁴³² Tamtéž, roč. XIX, 1938, s. 38-39.

⁴³³ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 156.

zpožděním 14 dnů, než tomu bylo v minulosti; cukrovary na Hané zahájily provoz kolem 15. října, na jižní Moravě až koncem října.

Územní změny se přirozeně dotkly také kartelní cukrovarnické organizace. Kartelní smlouva, krátce předtím uzavřená, zůstala sice v zásadě v platnosti, avšak bylo zapotřebí nově upravit rozvrh cukerních kontingentů s ohledem na množství řepy, která cukrovarům zůstala ke zpracování. Pro kampaň 1938/1939 bylo dosaženo zatímní dohody, přičemž definitivní úpravy proběhly v dalším období.

Nejnepříznivější byl účinek územních změn na tuzemskou spotřebu. Ztratili jsme území s mnohem větším konzumem cukru, než kolik to odpovídalo ztrátě řepných rajonů. Ztráta odbytiště se odhadovala na 30 %, kdežto ztráta na výrobě suroviny byla asi 17 %. Na základě těchto odhadů byl zpočátku redukován tuzemský kontingent na 70 %.

Ztráta domácího odbytiště cukru měla za následek zhoršení poměru mezi tuzemskou spotřebou a vývozem, a tím byla změněna kalkulační základna pro výpočet ceny řepy. Bylo jasné, že cukrovary nemohou za změněných okolností platit cenu, která byla sjednána na jaře 1938. Byla proto vyplácena jen záloha ve výši 10 Kč/q s tím, že definitivní cena řepy v kampani 1938/1939 bude s konečnou platností stanovena k 1. dubnu 1939. Podmínkou této úpravy bylo zvýšení tuzemského konzumu na 1,9 milionu q cukru. Poněvadž tuzemský konzum mezitím stoupl na 85 %, byla tato podmínka v podstatě splněna a řepářům byl vyplacen doplatek 1,30 K.

V sezoně 1937/1938 bylo v rámci celého Československa v provozu 119 cukrovarů.⁴³⁴ Z toho bylo umístěno:

- v Čechách 73 cukrovarů: Bašnice, Bečváry, Beroun, Bohušovice, Cerekvice, Cerhenice, Čakovice, Čejetický, Český Brod, Dašice, Dobrovice, Doksany, Dolní Beřkovice, Dolní Cetno, Dymokury, Havraň, Horka, Hospozín, Hostašov, Hrochův Týnec, Choltice, Chrudim, Klobouky, Kolín, Kopidlno, Kostelec n. L., Kouřim, Kralupy, Krásné Březno, Lenešice, Libáň, Libochovice, Litol, Louny I, Louny II, Lovosice, Mělník, Meziříčí České, Mnichovo Hradiště, Modřany, Mochochov, Most, Nový Bydžov, Nymburk, Ovčáry, Pardubice, Plaňany, Podzámčí, Postoloprty, Předměřice, Přelouč, Ratiboř, Roudnice n. L., Rožďalovice, Skřivany, Slatiňany, Smiřice, Staré Benátky, Syrovátka, Štětí n. L., Toušeň, Uhřetěves, Ústí n. L., Úžice, Velvary, Vnoň, Vlkava, Vrdu, Vršovice, Vrutice Kropáčova, Zdice, Zvoleněves, Žatec.

- na Slovensku 10 závodů: Diosek, Farkašín, Nitra, Oroska, Sereď n. Váhom, Šurany, Trebišov, Trenčianská Teplá, Trnava, Uhorská Ves.

Na území Moravy a Slezska to bylo 36 cukrovarů:

⁴³⁴ Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1938. Praha 1938, s. 35-79.

160

Cukrovar	Typ cukrovaru	Výrobky	Majitel	Akciový kapitál (Kč)	Hodnota akcie (Kč)
1. Bedihošť	smíšený	homole, kostky, krystal, moučka	Spolek mor. cukrovarů v Olomouci	6 milionů	200
2. Brodek u Přerova	smíšený	homole, krystal	Rolnický akciový cukrovar	3 960 tisíc	1 000
3. Břeclav I	smíšený	homole, kostky, krupice, krystal	A. s. pro průmysl cukrovarnický	27 milionů	400
4. Bzenec-Mor. Písek	surovárna	surový cukr	A. s. pro průmysl cukrovarnický	neuvedeno	neuvedeno
5. Čelechovice na Hané	surovárna	surový cukr	A. s. rolnický cukr. v Čelechovicích	1 200 tisíc	400
6. Doloplazy	surovárna	surový cukr	Doloplazský cukrovar, a. s.	4 miliony	1 600
7. Drahanovice	smíšený	cukr, melasová krmiva	Rolnický akciový cukrovar v Drahanovicích	2 miliony	400
8. Dřevohostice	smíšený	cukr, krystal, moučka	Rolnický akciový cukrovar v Drahanovicích	3 600 tisíc	1 500
9. Hejčín	smíšený	cukr, krystal	Hejčínský cukrovar lihovin a droždárna, a. s.	8 500 tisíc	200
10. Hodonín	smíšený	krystal, melasa	A. s. pro průmysl cukrovarnický	neuvedeno	neuvedeno
11. Holice	smíšený	jemný a hrubý, krystal, kostky	Rolnický akc. cukrovar a rafinerie v Holici	6 milionů	2 000
12. Hrušovany n. Jevišovkou	smíšený	krystal, kostky, moučka, krupice	Středomoravská a. s. cukrovars. a zeměd. Brno	24 milionů	200
13. Hulín I	smíšený	jemný krystal, surovina	Spolek moravských cukrovarů, a. s.	24 milionů	800
14. Hulín II	surovárna	surový cukr	Rolnický cukrovar akciový v Hulíně	5 250 tisíc	1 500
15. Chropyně	smíšený	krystal, surovina	Chropynský cukrovar, a. s.	10 800 tisíc	1 200
16. Kateřinky (Slezsko)	surovárna	surovina, sušené řízky, melasa	Opavská akc. spol. pro rafinování cukru	neuvedeno	neuvedeno
17. Kelčany	surovárna	cukr, sušené řízky, melasa	Břeclavská rafinerie cukru, a. s., Všetuly	neuvedeno	neuvedeno

18. Kojetín	smíšený	cukr, sušárna	Zborovicko-Kojetinské cukrovary, a. s.	25 milionů	neuvedeno
19. Kroměříž	smíšený	bílé zboží, melasa	A. s. prvního mor. akc. cukrovaru rol. v Krom.	7 300 tisíc	1 000
20. Litovel	smíšený	krytal, krupice, moučka	Rolnický akciový cukrovar v Litovli	1 200 tisíc	400
21. (Malé) Prosenice	smíšený	krytal, pilé, kostky, moučka	Rol. cukrovar akciový v Malých Prosenicích	3 960 tisíc	1 000
22. Moravský Krumlov	smíšený	surový a krytalový cukr, melasa	A. s. cukrovary Mor. Krumlov a Oslavany	neuvedeno	neuvedeno
23. Němčice nad Hanou	smíšený	kostky, moučka concassé, homole	Rol. cukrovar a rafinerie Němčice nad Hanou	8 milionů	800
24. Pohořelice	surovárna	sušené řízky, melasa	Hrušovanské cukerní raf. a. s. cukrovar Pohořelice	neuvedeno	neuvedeno
25. Slavkov	smíšený	homole, kostky, krytal, pilé, concassé, krupice, moučka	Slavkovský cukrovar, a. s.	16 milionů	200
26. Sokolnice	surovárna	surový cukr	Rolnický akc. cukrovar v Sokolnicích	800 tisíc	200
27. Tovačov	surovárna	surový cukr	Rolnický akc. cukrovar v Tovačově	2 miliony	400
28. Uherské Hradiště	smíšený	krytal, kostky, homole, moučka	Cukrovary v Uh. Ostrahu a Uh. Hradišti, a. s.	11 500 tisíc	200
29. Uničov	smíšený	kostky, krytal, písek, moučka	Rol. cukrovarní společnost akciová v Uničově	9 milionů	3 000
30. Vávrovice (Slezsko)	smíšený	kostky, moučka	Rol. akc. cukrovar ve Vávrovicích	800 tisíc	2 000
31. Velká Bystřice	smíšený	krytal, surovina	Spolek mor. cukrovarův Olomouci	24 milionů	800
32. Velké Pavlovice	surovárna	melasová krmiva	Cukrovar V. Pavlovice, J. Latzel a spol., s r. o.	7 040 tisíc	neuvedeno
33. Vrbátky	smíšený	kostky, moučka	Rol. akciový cukrovar ve Vrbátkách	2 miliony	400
34. Všetuly	smíšený	surový cukr, melasa	Břeclavská raf. cukru, a. s. Všetuly	8 500 tisíc	200
35. Vyškov	surovárna	surový cukr	Vyškovský cukrovar, a. s.	12 milionů	200
36. Zidlochovice	surovárna	surový cukr	A. s. pro průmysl cukrovarnický	neuvedeno	neuvedeno

3. Cukrovarnické podnikání na Hané a na severní Moravě. Osudy koncernu Jana Vacy

Rozmach řepářství a s ním i cukrovarnictví na Moravě v meziválečném období byl spjat s působením řady významných podnikatelů. Šlo vesměs o příslušníky agrární strany, funkcionáře působící na různých stranických postech: F. Okleščka, K. Sonntaga, J. Starošítky, J. Rozkošného, S. Vaculu, J. Vacu a V. Stoupala. Dva posledně jmenovaní si zaslouží, vzhledem ke svým aktivitám a výsledkům v podnikání, aby jim bylo věnováno více pozornosti než jiným. Oba měli hodně společného. Narodili se na Hané, oba byli velkostatkáři, po určitou dobu si byli blízcí i politicky jako funkcionáři agrární strany. Stoupal zůstal věrný straně po celý život a postupně se přesunul až do nejvyšších pater politiky, Vaca, ač dlouho smýšlením agrárník, byl ze strany vyobcován. Oba tvrdě soupeřili při podnikání v cukrovarnictví, vybudovali na Moravě dva mohutné koncerny – Vaca na střední a severní Moravě, Stoupal na jižní Moravě. Zatímco Stoupal dosáhl všeho, o co usiloval a zastavila jej až druhá světová válka, Vacův koncern zkrachoval již v druhé polovině 20. let a jeho tvůrce vyklidil v cukrovarnictví pole.⁴³⁵

Jan Vaca se narodil 12. července 1871 v Příkazech u Olomouce Jakubovi a Marii rozené Maulerové jako jediný chlapec ze tří sourozenců.⁴³⁶ Starší sestra Františka se provdala za místního rolníka Jana Zlámala, mladší Marie zůstala svobodná a do konce života bydlela ve výměnku rodného gruntu. Otec J. Vacy se v té době řadil mezi nejmovitější sedláky v obci.⁴³⁷ Majetek zdědil v dospělosti syn Jan, který se oženil s Františkou, rozenou Vyhnánkovou a měl s ní dvě děti: syna Vladimíra a dceru Jarmilu (provdanou Johanesovou). J. Vaca zděděný majetek postupně rozšiřoval nákupem pozemků, na nichž jejich majitelé většinou již nehosподаřili. Brzy rozšířil grunt na 64 ha, k nimž si připachtoval dalších 40 ha. Spolu s rozšiřováním půdního fondu statek všestranně zveleboval. Na místě starého stavení postavil novou rozsáhlou obytnou budovu, k ní přibýly přesta-

⁴³⁵ SLEZÁK, L.: *Viktor Stoupal a moravské cukrovarnictví*. In: Agrární strany ve vládách a samosprávných strukturách mezi světovými válkami. Studie Slovákého muzea, 13, Uherské Hradiště 2008, s. 107-116. Dále: FRONĚK, D.: *Viktor Stoupal – sto dvacet let od narození*. In: Listy cukrovarnické a řepářské, 124, č. 7-8, s. 220-221; PODOLSKÝ, K.: *Viktor Stoupal, národohospodář a politik*. In: Moravskotřebovské vlastivědné listy, č. 15, Moravská Třebová 2005, s. 21-25.

⁴³⁶ Životní osudy J. Vacy a výsledky jeho celoživotního pracovního úsilí nebyly dosud historiky komplexněji zhodnoceny. Blíže jen: SLEZÁK, L.: *Moravský cukrovarnický podnikatel Jan Vaca*. In: Prameny a studie. Cukrovarnictví, cukrovary, cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století. Praha 2011, s. 115-125. Vedle toho existuje pouze několik hesel v encyklopediích a desítky drobných sdělení a vzpomínek zveřejňovaných v dobovém tisku, především v Selských listech, v Moravském venkově, v deníku Svoboda, v Listech cukrovarnických a řepářských, ve Věstníku Československé jednoty řepářů aj.

⁴³⁷ VACA, B.: *Vzpomínka na J. Vacu z Příkaz*. Uloženo v místní knihovně, 2 s.

věné chlévy a stáje pro dobytek a vydlážděný dvůr. Nová byla i zahrada, rozdělená na část zeleninovou (se skleníkem), na ovocný sad a na okrasný park s altánem a řadou soch. Zahrada byla natolik velká, že k její údržbě musel být najat zahradník. Těmito investicemi vznikl v Příkazech statek, který svou velikostí, funkčním uspořádáním a výsledky hospodaření patřil v širokém okolí k nejlepším. V rodné obci se stal J. Vaca vůdčí organizátorskou osobností, patřil mezi zakládající členy rolnických akciových společností a družstev. Také s jeho přispěním zde byla postavena Rolnická záložna jako reprezentační dům, vznikla družstevní mlékárna a pekárna.⁴³⁸ Po několik let byl J. Vaca ředitelem této záložny a také náčelníkem olomoucké sokolské župy. Ve všem byl důsledný a své záměry se snažil dotáhnout ke zdárnému konci. Ve vesnici získal přezdívku „starosta Vaca – Železný“. Stýkal se s řadou intelektuálů, jako s prof. K. Wellnerem, s akademickými malíři J. Köhlerem, E. Milénem, s akademickým sochařem J. Pelikánem a dalšími.

Do vzorné obce začali přijíždět na návštěvy novináři a rolníci nejen z okolí, ale i ze zahraničí, o vesnici se psalo v novinách a ročenkách.⁴³⁹ Na tuto dobu vzpomíná novinář J. Hejda: „Jezdíme teď častěji i s rodinami k Vacovým do Příkaz, provádíme nesčetné návštěvy cizinců po Hané a jsme svědky jejich nelíčeného obdivu pro vyspělost našeho zemědělství. Když přijeli dánští zemědělci – a Dánsko stojí na špičce zemědělské produkce – když jsme jim ukázali vzorně upravené domy a hospodářství Příkaz, když jsme je pohostili v tamním „reprezentáku“, nechtěli věřit, že jsou na vsi. Ulice vroubené zahradami, s vysazeným stromořadím, kravíny přímo provokující čistotou, všude pořádek a zjevný blahobyt, vrchol všeho pak kulturní dům uprostřed obce s restaurací, kavárnou, divadelním sálem... Museli jsme je vyvést až na věž kulturního domu, aby se rozhlédli a viděli, že jsou opravdu na vsi, uprostřed Hané, že kol dokola jsou jen a jen pole.“⁴⁴⁰ Vaca v té době spoluorganizoval také proslulé výstavy dobytka olomouckého kraje, pro zemědělskou mládež psal výchovné články do *Selských listů* a stal se jednatelem *Selské jednoty pro Moravu a Slezsko*. Zde všude se projevil jako podnikavý, cílevědomý a inteligentní hospodář s citem pro funkční novoty. Důslednost vyžadoval také od všech, s nimiž se stýkal a spolupracoval.

⁴³⁸ V této souvislosti je třeba připomenout další významnou osobnost Příkaz – rolníka Josefa Vysloužila (16. 3. 1829–16. 5. 1899), který se nejvíce zasloužil nejen o vznik Rolnické záložny, ale také místní Rolnické sladovny a především o založení Rolnického cukrovaru v Olomouci-Holici. K stému výročí jeho narození byla na jeho rodný dům vsazena pamětní deska s textem: *Průkopníku osvěty a hospodářského pokroku Josefu Vysloužilovi k 100leté památce jeho narozenin 16. 3. 1829 věnují Rolnický cukrovar v Holici a rodná obec*. Podle kronikáře obce B. Vacy. Blíže: *Selské listy*, č. 21, 15. 5. 1910. *Památce Josefa Vysloužila*. Taktéž: POSPĚCH, P.-VACA, B.: *Příkazy, čtení o hanácké vesnici*. Příkazy, 122 s.

⁴³⁹ Tamtéž.

⁴⁴⁰ HEJDA, J.: *Žil jsem zbytečně. Román mého života*. Praha 1991, s. 74–75

Jak bylo uvedeno, v době zakládání agrární strany na Moravě nezůstal mimo politické dění, významně se zasloužil o její zrod a jako prvním byl mu svěřena funkce předsedy. Založením strany skončila jedna její etapa a současně začala druhá, ohraničená léty 1904–1910. Bylo to sedm let hledání „vlastní tváře“, překonávání ideových zmatků, vnitrostranických rozporů a frakcí. Historie uvedených let byla v obecné poloze již dostatečně zpracována,⁴⁴¹ nás však bude zajímat, alespoň ve stručné podobě, jakou roli v tomto kontroverzním období moravské agrární strany sehrál J. Vaca. Ze zpětného pohledu se zdá, že tato léta byla pro jeho politické směřování a tím i pro hospodářské aktivity rozhodující, že právě zde mohly být kořeny jeho pozdějších potíží a neúspěchů.

Především bylo nutno po roce 1904 vyřešit v moravské odnoži agrární strany cosi na způsob „dvojvládní“ – ujasnit vztahy mezi agrární stranou a *Sdružením českých zemědělců pro markrabství Moravské a vévodství Slezské* (nástupnické organizace *Selské jednoty pro Moravu a Slezsko*), z jehož iniciativy došlo k založení agrární strany. Oba subjekty existovaly totiž stále vedle sebe, jejich schůze se nejednou překrývaly či splývaly, někteří funkcionáři zastávali vedoucí pozice v obou institucích (K. Sonntag vykonával po určitou dobu funkci tajemníka Sdružení a také agrární strany). Šlo o nejasnosti v otázkách kompetence, které bylo možné, při dobré vůli, v krátké době vyřešit. Složitější byly rozpory, které přetrvávaly na obou stranách v představách o organizační struktuře strany. Sdružení zemědělců tíhlo k silnému centralismu; mezi jeho zastánci byl i J. Vaca se svou představou silného ústředí strany s jedním okresním důvěrníkem. Většina předáků nové strany, v čele s K. Sonntagem a F. Staňkem, centralistické tendence odmítala a preferovala práci svých členů „dole“, na vesnici a na úrovni okresních výborů jako samosprávných organizačních středisek agrární strany v regionech. Zástupci Vacova konzervativního křídla ve snaze zajistit si vysoké pozice v nejrůznějších politických a hospodářských strukturách, vstupovali stále častěji do kontaktů a předvolební spolupráce s katolickými stranami, což jim bylo neustále předhazováno.

⁴⁴¹ Nejfrekventovanější tituly: FRANKENBERGER, O.-KUBÍČEK, J. O.: *Antonín Švehla v dějinách Československé strany agrární*. Praha 1931; HARNA, J.: *Agrární politické hnutí v českých zemích a na Slovensku*. In: Marek, P. a kol.: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998*. Olomouc 2000, s. 164-184; KUČERA, M.: *K reorganizaci České strany agrární (1904-1910)*. In: *Český časopis historický*, 1998, s. 307-343; LAPÁČEK, J.: *K organizaci agrárního tisku na Moravě 1909-1916*. In: *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*. Praha 2001, s. 39-57; MALÍŘ, J.: *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914*. Brno 1996, s. 190-204, 259-262; POSPĚCH, P.: *Založení agrární strany na Moravě*. In: *Časopis Matice moravské*, 1981, s. 255-271; *Program české strany agrární pro Moravu*. Olomouc 1905; ROKOSKÝ, J.: *K dějinám Noviny, tiskařského a vydavatelského družstva* (Příspěvek k vývoji agrárního tisku). In: *Tisk a politické strany. Sborník příspěvků připravených pro nerealizovanou konferenci v Olomouci 24.-25. října 2000*. Olomouc 2001, s. 17-33.

Na přetrvávání tohoto rozporu měl nepochybně vliv i spor mezi dvěma odlišnými koncepcemi agrární strany v Čechách - koncepcí, představovanou K. Práškem, - a pojetím prosazovaným A. Švehlou ml.⁴⁴² K. Prášek patřil k zakladatelské garnituře (spolu s S. Kubrem, J. Práškem, A. Švehlou starším, J. Žďárským, J. A. Prokúpkem a dalšími), která budovala stranu jako politickou organizaci statkářů a velkostatkářů. A. Švehla mladší stanul v čele skupiny mladších politických pracovníků (O. Srdínko, K. Viškovský, J. Vraný, K. Sonntag aj.), kteří si uvědomovali, že strana může uspět pouze jako masová organizace všeho rolnictva a ne jako strana nejbohatších, ale nepočetných vrstev zemědělských podnikatelů. Oba tábory měly na Moravě své zastánce – K. Prášek především J. Vacu, a A. Švehla K. Sonntaga.

Uvedené rozpory moravskou agrární stranu zpočátku neoslabily; z voleb do zemského sněmu na Moravě, konaných 11. a 18. listopadu 1906, vyšli agrárníci jako třetí nejsilnější seskupení z českých politických stran (uspěli také 14. a 23. května 1907 v prvních volbách do říšské rady, kdy se volilo podle nového volebního řádu schváleného 26. ledna 1907 a kdy získali 5 poslanců).⁴⁴³ Za agrární stranu se stal zemským poslancem J. Vaca, který také působil v období 1906–1913 jako člen moravského zemského výboru se sídlem v Brně (v letech 1913–1918 nastoupil do zemského výboru K. Sonntag).⁴⁴⁴ Ne všichni z Vacova okolí s jeho volbou do zemského výboru souhlasili. Vacovi bylo v té době teprve 35 let, neměl zkušenosti z práce v samosprávě na vyšší úrovni a někteří pochybovali o tom, zda funkci vedoucího školského a kulturního referátu zvládne. Je pravděpodobné, že si Vaca tento handicap uvědomoval (neměl vysokoškolské vzdělání, zatímco většina členů a přisedících zemského výboru byli vysokoškoláci), čemuž by nasvědčoval i jeho pokus o hlubší kontakt s přisedícím zemského výboru JUDr. Václavem Šíleným, kterého Vaca v počátečním období svého působení v zemském výboru požádal o radu a o pomoc. Velmi se však zklamal; dr. Šílený jej místo pomoci pomluvil a jeho prosbu dával „k dobrému“ v okruhu svých přátel v Besedním domě v Brně s neskryvanou snahou zpochybnit Vacovy předpoklady pro přidělenou práci. Tato událost Vacu hluboce zasáhla, cítil se ponížen a jeho zklamání bylo obrovské. Nerezignoval, zatvrdil se a začal ještě intenzivněji pracovat. Výsledky se dostavily. Podle pamětníka, jednoho z vedoucích úředníků v zemském výboru, Vaca brzy osvědčil „...neobyčejnou bystrost a pohotovost ve všech oborech zemské správy, takže dřívější pouhá, namnoze neupřímná zdvořilost k prostému rolníkovi byla vystřídána správnějším hodnocením jeho schopností.“⁴⁴⁵

⁴⁴² Komplexně a dosud nejlépe zpracoval uvedenou tematiku UHLÍŘ, D.: *Dva směry v československém agrárním hnutí a rozchod Karla Práška s republikánskou stranou*, c. d., s. 113–148.

⁴⁴³ ČAPKA, F.: *Dějiny Moravy v datech*. Brno 2001, s. 169–170.

⁴⁴⁴ *Encyklopedie dějin města Brna – Moravský zemský výbor v Brně v letech 1873–1913*. Internet.

⁴⁴⁵ Viz: BILOVSKÝ, F.: *Z činnosti v moravském zemském výboru*. In: *Památce Kuneše Sonntaga*, Praha 1932, s. 94.

Rozpory uvnitř moravského křídla agrární strany stále zůstávaly neřešeny a J. Vaca (na jehož straně byli J. Rozkošný, J. Starošík, Tymich a Přindiš) se stále více vzdaloval programu strany, jak jej prosazoval A. Švehla a na Moravě vedle K. Sonntaga také F. Staněk. V letech 1908–1910 můžeme již hovořit o rozkolu v moravské agrární straně. Už tehdy však mnohé nasvědčovalo tomu, že budoucnost ve straně nebude patřit J. Vacovi a jeho stoupencům. Naznačil to mj. i návrh nového organizačního statutu strany, předložený Vacovou skupinou v prosinci 1908, v němž se navrhovalo „zakonzervování“ pozic, které stále zaujímali ve vedení strany představitelé Sdružení českých zemědělců, a který se nesetkal s kladnou odezvou. Zdá se dokonce, že právě tento krok byl onou pověstnou „kapkou“, po níž „pohár přetekl“. Reakce z opačného tábora byla okamžitá: F. Staněk inicioval 1. ledna 1909 založení „krajinského“ sekretariátu strany v Jihlavě a K. Sonntag odešel ze Selských listů a spolu s ním i redaktor J. Vašíček. Dne 27. března 1909 začal Sonntag v Olomouci vydávat konkurenční deník *Moravský venkov* (s podtitulem *Neodvislý list agrární*).⁴⁴⁶ V článku *Co chceme* vzkázal svým odpůrcům: „Hnusí se nám politika, kterou jsme nazvali politikou koňských handlířů, hnusí se nám agrarismus, který agrarismem není, hnusí se nám onen plášť pokrokovosti – kterým se přikrýti hledí zpátečnictví a sklon ke klerikalismu... Chceme nápravu, hledáme očistu. Hledající pravdu, rozpjatí života, chceme učít jinému názoru na politiku, nežli je ten dnešní nemoderní, machiavelistický, „koňskohandlířský“, nímž politika je ztotožňována s falší, neupřímností, úskočností a rabulistikou...“⁴⁴⁷

Návrh Vacova organizačního řádu byl na sjezdu důvěrníků Moravskoslezské agrární strany 4. července 1909 v Brně jednoznačně odmítnut. V té době byl také otevřen sekretariát strany v Brně, došlo k založení nového listu *Moravský cep*, čímž vzniklo druhé centrum agrární strany na Moravě. Ani tento neúspěch však Vacu nezastavil. Bez vědomí vedení strany, ve spolupráci s J. Rozkošným a poslanci lidové strany, se mu podařilo prosadit J. Starošíka, v té době politicky neutrálního předsedu Sdružení českých zemědělců, do funkce přisedícího zemského výboru. Propast mezi oběma skupinami se ještě více prohloubila a rozuzlení přinesl až sjezd agrární strany 23. ledna 1911. Na něm bylo zvoleno nové vedení v čele s F. Staňkem a nikdo z vedoucích funkcionářů Sdružení zemědělců se do předsednictva agrární strany nedostal. Autorita Vacova konzervativního proklerikálního křídla viditelně poklesla nejen ve vedení strany, ale i mezi agrárními poslanci. To se potvrdilo ve volbách do říšské rady 13. a 20. června 1911, které

⁴⁴⁶ Nové periodikum nemělo „na růžích ustláno“, spousta rolníků mu sice fandila, ale mnozí ho stejně vehementně také odmítali; jeho obsah byl kritizován nejen ze strany klerikálních tiskovin, ale i Selských listů. Trvalo téměř celý rok, než sjezd agrární strany, který se konal v lednu 1910 v Brně rozhodl, že Selské listy přestávají být orgánem agrární strany a potvrdil v této roli Moravský venkov.

⁴⁴⁷ Moravský venkov, 23. 10. 1909, s. 1.

probíhaly v atmosféře boje proti politickému klerikalismu, v nichž Vaca a Starošítk neuspěli; jinak agrárníci mírně posílili, získali 6 mandátů.

V té době působil Vaca stále ještě jako člen zemského výboru. Osobností, s kterou se tam skutečně sblížil, byl právník, zástupce Katolické národní a křesťansko-sociální strany, JUDr. Josef Koudela.⁴⁴⁸ Šlo zřejmě o přátelství nejen v rovině pracovní, ale i politické; Vaca začíná lavírovat a jeho politické názory i praktické činy se stále více vzdalují programu agrární strany. Pamětník té doby Vacovy postoje komentoval následovně: „...Vaca nebyl tehdy ještě dokonalým znalcem lidských povah, čímž se stalo, že působením zástupců jiných stran octl se v proudech, jež nevyhovovaly smýšlení převážné většiny lidu, který tvořil jádro tehdejší agrární strany.“⁴⁴⁹ Vaca byl dokonce interpelován ve výkonném výboru agrární strany, zůstal však neoblomný a šel svou cestou: „Trhá se předivo součinnosti Vacovy se stranou, kterou zakládal, nekandiduje už do sněmu, opouští politiku vůbec a věnuje se hospodářské činnosti na Hané. Nevystupuje ze strany agrární, ale není také živým jejím údem.“⁴⁵⁰

Zde je třeba ještě připomenout, že ani poté, kdy už zástupci liberálního křídla měli ve vedení agrární strany pohodlnou většinu, nejásali. Všeobecně bylo totiž pocítováno, že sváry stranu oslabily a mnozí se obávali, že by na to mohli agrárníci v příštích volbách doplatit. Došlo proto k několika pokusům o jakýsi kompromis ve jménu „jednotné a silné strany“, ale bez většího efektu. Na jednání zástupců obou frakcí dne 27. září 1910 (poté ještě 4. listopadu 1910) došlo k dohodě o rozdělení funkcí, když předsedou strany se stal F. Staněk a místopředsedou J. Starošítk.⁴⁵¹ Ke kontaktům docházelo nadále i v rovině osobní, např. mezi J. Vacou a K. Sonntagem, které spojoval hospodářský zájem o pěstitele cukrové řepy a program porolnicování cukrovarů. Právě v tomto bodě se po roce 1910 začalo oběma dařit při úspěšném porolnicování cukrovaru v Drahanovicích.

Obec Drahanovice se nachází na jihozápad od Olomouce, ve výšce 240 m. n. m. Zčásti leží v rovině, zčásti na úbočí Drahanské vrchoviny, v příznivých klimatických a půdních podmínkách pro pěstování cukrové řepy. V roce 1908 bylo napočítáno z obyvatel Drahanovic 802 Čechů a 41 Němců.⁴⁵² Soužití obou etnik nebylo v obci nikdy bez problémů, neskrývané protičeské postoje dlouhodobě zastávalo především vedení cukrovaru a všichni jeho úředníci. Samotný cukrovar v Drahanovicích založil na počátku 60. let 19. století majitel panství v Čechách pod Kosířem a drahanovického velkostatku August hrabě Sylva-Taroucca.⁴⁵³

⁴⁴⁸ MALÍŘ, J.: *Vláda advokátů. K politické a socioprofesionální skladbě moravského zemského výboru v letech 1878-1918*. In: Malíř, J.- Marek, P.: *Andros probalibis*, c. d., s. 9.

⁴⁴⁹ BILOVSKÝ, F.: c. d., s. 94.

⁴⁵⁰ Svoboda, roč. XIII, 28. 4. 1931, č. 100, s. 6. *Jan Vaca z Příkaz zemřel*.

⁴⁵¹ ČAPKA, F.: *Dějiny Moravy v datech*, c. d., s. 171.

⁴⁵² BARTOŠ, J. a kol.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960*, sv. 3, Olomouc 1972, s. 72. Dále: BINAR, K.: *Drahanovický cukrovar*. Olomouc 1908.

V 70. letech se ocitl majitel ve finanční tísní a nabídl rolníkům ke koupi polovinu akcií cukrovaru, ti to však odmítli a z nabídky nakonec sešlo. Cukrovar pak přešel do vlastnictví *Aktiengesellschaft der k. k. priv. Zuckerfabrik in Drahanowitz*. Do roku 1914 byl hlavním akcionářem společnosti a současně ředitelem cukrovaru německý šlechtic baron Klein z Wiesenbergu, také majitel železáren a velkostatku Loučná; část akcií získal šlechtic E. Bochner z Přemyslovic.⁴⁵⁴ Noví majitelé provedli v závodě nezbytné stavební úpravy a zdokonalili strojní zařízení, čímž se zvýšila kapacita závodu.

V obci, která byla jinak výrazně česká, byl cukrovar, v jehož vedení byli ve směs Němci (žádný z úředníků neznal slušně česky), „...nesnesitelným bolákem v území technicky vyspělého zemědělství západní části olomouckého okresu“.⁴⁵⁵ Nekončící napětí a nacionální nevraživost existující mezi vedením cukrovaru a pěstiteli řepy se proplétaly s materiálními křivdami, kterých se úředníci cukrovaru dopouštěli na pěstitelích cukrovky. Nejružnější pokuty, neúměrné peněžní srážky při vážení za hlínu v řepě, snižování cen za dodávanou surovinu, to vše bylo na denním pořádku. V kronice Drahanovic zaznamenal kronikář slova vážného tamního cukrovaru: „Dva řady placeny, třetí darmo.“⁴⁵⁶ Hádky a tahanice mezi zemědělci a úředníky cukrovaru nejednou končily zásahy četnictva.

Nebylo odvolání, neexistovala konkurence a jediné východisko ze situace viděli řepaři ve vybudování vlastního rolnického cukrovaru: „Příkoří a despekt, s nímž se český zemědělec v Kleinově cukrovaře setkával, českého selského živlu nedůstojné kartelní úmluvy byly snášeny dosti dlouho, aby konečně v roce 1908 byla zahájena akce, jejímž cílem bylo řepu českých sedláků zpracovati v českém jich vlastním závodě“.⁴⁵⁷ Byly to především materiální důvody, které vedly rolníky k tomuto rozhodnutí, ale svoji nemalou roli zde sehrála i nacionální nevraživost mezi obyvateli. „Německé komando“ cukrovaru nepocítovali jen řepaři, ale celá obec: „Cukrovar je spojen s farou a za pomoci dvora najatého od hraběte Sylva-Tarouccy ovládá veškerý život v obci, že hnusno až o tom psáti. Tito tři faktori: cukrovar, fara a dvůr ovládají samosprávu, při volbách dostanou do výboru „své lidi“, lidi chabé a otročící režimu tomuto. Obecní výbor drahanovický má dědičné členy: faráře, kostelníka, nadučitele v.v., účetního z cukrovaru, správce ze dvora atd. Starosta má v rukou všechny funkce: je předsedou místní školní rady,

⁴⁵³ V heslovitém nástinu dějin Drahanovic na internetu je uváděn rok 1861 jako rok založení cukrovaru; viz: heslo *Drahanovice*, s. 1 z 1. Za stejný rok vzniku se staví také autoři publikace *Drahanovice: historie a současnost do roku 2002*. Drahanovice 2002, s. 51. F. Dudek uvádí letopočet 1862; viz: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 197. Jako nejpravděpodobnější se jeví datum 1861.

⁴⁵⁴ *Drahanovice: historie a současnost do roku 2002*, c. d., s. 51.

⁴⁵⁵ *Rolnický akciový cukrovar v Drahanovicích 1914-1924*. Olomouc 1925, s. 5.

⁴⁵⁶ HUDÍKOVÁ L.: c. d., s. 39.

⁴⁵⁷ Tamtéž, s. 6.

správcem kontribučenského fondu, předsedou konkurenčního výboru, předsedou čtenářského spolku atd.⁴⁵⁸ Převážná většina občanů se cítila v postavení „cizinců ve vlastním domě“.

Od počátku se rýsovala pouze dvě východiska z uvedeného bludného kruhu: buď koupě Kleinova cukrovaru nebo výstavba závodu zcela nového. Protože první možnost tehdy nepřicházela v úvahu, na program přišla možnost druhá, přičemž Drahanovičtí mohli využít zkušeností z jiných obcí. Do roku 1908 bylo totiž na Moravě činných již 15 rolnických cukrovarů: prvních 8 bylo založeno koncem 60. a počátkem 70. let 19. století: Kroměříž⁴⁵⁹, Vrbátky, Holice, Litovel, Podivín, Šlapanice, Slavkov u Brna a Vranovice (čtyři poslední cukrovary rolníci neudrželi, takže se dostaly do vlastnictví nerolníků). Následující 4 rolnické cukrovary vznikly na Moravě v 80. letech 19. století a jako rolnické fungovaly i v době, kdy se začalo uvažovat o výstavbě zemědělského cukrovaru v Drahanovicích: Uničov, Brodek u Přerova, Mohelnice a Malé Prosenice.⁴⁶⁰ Poslední, taktéž 3 rolnické cukrovary, vznikaly od poloviny 19. a v prvním desetiletí 20. století: Dřevohostice, Němčice nad Hanou a Hulín II. K uvedeným 15 rolnickým cukrovarům nutno přiřadit ještě Čelechovice, cukrovar původně šlechtický, který byl porolničen v roce 1902.⁴⁶¹ Porolničování cukrovarů nebylo nikdy a nikde jednoduché, vleklo se léta a v každé konkrétní lokalitě vypadalo trochu jinak. Drahanovický cukrovar patřil k těm, v nichž se porolničování protáhlo na mnoho let a bylo zvláště dramatické.

U myšlenky vybudovat rolnický cukrovar v Drahanovicích stály tři významné osobnosti: říšský a zemský poslanec F. Okleštěk, zemský poslanec a předsedící zemského výboru J. Vaca a národohospodář a publicista K. Sonntag. Všichni zkušené agrárníci, jejichž odborný i politický vzhled daleko přesáhl region Hané. Pořádali schůze, agitovali a získávali pro myšlenku nového cukrovaru řepaře. Počátkem roku 1908 se jim podařilo ustavit tzv. zakládající komitét v čele s rolníkem J. Řezníčkem z Ohnic a jednatelem a pokladníkem L. Kropilem z Rataj. O události informoval agrární tisk a nabádal rolníky k podpoře myšlenky nového cukrovaru předběžným upisováním akcií.⁴⁶² V březnu bylo upsáno 2 431

⁴⁵⁸ BINAR, K.: c. d., s. 13.

⁴⁵⁹ O rolnickém charakteru cukrovaru v Kroměříži není zcela jasno. I když byl založen pod názvem „První moravský akciový cukrovar rolnický v Kroměříži“, vlastnictví jeho akcií nebylo vázáno na dodávky stanoveného množství cukrové řepy, akcie se staly volným papírem a mezi akcionáři postupně převážily jiné profese. Nakonec se stal majetkem několika městských rodin v Kroměříži. Nešlo tedy o závod čistě rolnický, ani historicky první v této řadě. Viz: VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 368; dále: *Sto let cukrovaru v Kroměříži*, c. d.,

⁴⁶⁰ K historii cukrovaru Malé Prosenice viz: FEIT, S.: *Rolnický cukrovar akciový v Malých Prosenicích*. In: Lipník nad Bečvou. Město a okres. Lipník 1933, s. 210-211.

⁴⁶¹ VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 392 an.; CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 23-39; HUDÍKOVÁ, L.: c. d., s. 37-50.

⁴⁶² Selské listy, 22. 2. 1908.

akcií po 200 K, což představovalo kapitál kolem půl milionu korun. „Zavěřil“ i baron Klein. Jeho úředníci rozeslali již v únoru 1908 do okolních obcí leták, v němž slibovali, že cukrovar nebude prodán, že zůstává v rukou dosavadního majitele a že výkup cukrovky bude pokračovat stejně jako v minulých letech. Brzy se ukázalo, že tomuto lákání část řepářů neodolala, což se projevilo ve zpomalení a dokonce zastavení upisování akcií. Napomáhalo tomu i trochu porážecké vědomí mnohých z nich, že suma půl milionu korun nepostačuje k postavení nového závodu a jeho vidina se rychle vzdalovala. Po roce klidu se jako první pokusily pozvednout náladu Selské listy článkem, který vybízel drahanovické a okolní řepáře k novému upisování akcií, protože myšlenka cukrovaru prý stále žije.⁴⁶³ To vyprovokovalo ještě dubnovou schůzi rolníků ve Slatěnicích, na níž bylo rozhodnuto navýšit cenu akcií z 200 K na 400 K a pokračovat v upisování akcií. U toho zůstalo a na dlouhých dva a půl roku se veškeré aktivity zastavily, včetně upisování akcií.

Vedoucí funkcionáři však nezaháleli, promýšleli další kroky, hledali podporu „venku“, mj. u finančních institucí. Nakonec dostali příslib úvěru v podobě finanční zálohy upisovatelům akcií od Moravské agrární a průmyslové banky v Brně, Občanské záložny v Olomouci a Ústřední záložny rolnické v Olomouci. Jaro 1912 se pak ohlásilo novou velkou nadějí: výnosem ministerstva vnitra ze dne 27. dubna 1912 dostal zakládající komitét povolení ke zřízení akciové společnosti pod názvem *Rolnický akciový cukrovar na Drahanovicku se sídlem v Těšeticích*.⁴⁶⁴ Protože snahy získat Kleinův cukrovar stále nevedly k cíli, bylo rozhodnuto soustředit se na výstavbu nového cukrovaru. Dne 4. srpna 1912 se sešla v Těšeticích valná hromada všech zájemců o nový projekt. Atmosféru památného shromáždění zachytil redaktor Selských listů: „Ze všech stran hrnuly se zástupy rolníků, samých to upisovatelů, do zmíněných místností. Ze vzdálenějších obcí přijížděli na povozech, jichž bylo tolik, že nebylo pro všechny místa na prostranné návsi...sál obecního hostince byl v pravém slova smyslu napěchován a ještě noví a noví upisovatelé nedostavovali se.“⁴⁶⁵ Protože šlo o ustavující valnou hromadu, na kterou se dostavilo 673 zájemců s 2 674 akciemi, byly schváleny stanovy a zvolen pětadvacetičlenný výbor v čele s J. Vacou. Při výběru vhodného místa pro cukrovar dostaly nejvíce hlasů Těšetice (ve hře byly ještě Příkazy, Senice a Loučany), které splňovaly všechny potřebné předpoklady, včetně toho, že se nacházely v centru řepářské oblasti. Bylo také rozhodnuto nezávazně objednat v hodnotě půldruhého milionu korun veškeré nutné strojní zařízení u firmy Českomoravská strojírna v Praze.

⁴⁶³ Selské listy, roč. 27, 14. 2. 1909. *Na Drahanovicku mrtvo čí vinou?*

⁴⁶⁴ *Rolnický akciový cukrovar v Drahanovicích 1914-1924*, c. d., s. 12.

⁴⁶⁵ Tamtéž, s. 12.

Následovalo to, co mnozí předpovídali: ozval se baron Klein a koncem léta sdělil, že je ochoten drahanovický cukrovar prodat. A spěchal. Požadoval ukončit celou transakci tak, aby kampaň 1912/1913 mohla být provedena již v režii nové společnosti. Měl však několik podmínek: chtěl, aby spolu s cukrovarem byl odkoupen i velkostatek s veškerým hospodářským zázemím, požadoval záruku za splacení kupní ceny výhradně od Živnobanky a trval na tom, aby současní akcionáři jeho cukrovaru (11 příslušníků rodiny) mohli odprodat své akcie (celkem 34) nové společnosti. Při jednání s předsedou J. Vacou sdělil Klein celkový rozsah majetku nabízeného k prodeji: šlo především o cukrovar s desítkami hektarů orné půdy, zahrad, luk a stavební půdy, dále o velkostatek Hluchov s více než 150 ha orné půdy a 100 ha lesů a rybníků. Živý inventář představoval 157 koní a hříbat, 90 tažných volů, 222 krmných volů, 72 krav, 2 býků a 30 telat a jalovic. K tomu bylo nutno připočíst rozsáhlý mrtvý inventář.⁴⁶⁶

Mezitím provedli techničtí znalci a advokáti odhad nabízeného majetku a dostali se k celkové sumě 4 200 000 K. Kleinovy podmínky byly přijaty a Selské listy se rozhodly, že již nezbyvá nic jiného „...než vítati srdečně nový, historicky památný čin českého Olomoucka a jménem moravského venkova a celého národa tisknouti ruku všem pracovníkům, kteří vybudovali dílo tak velkolepé a jichž vzpomínat budou věkové budoucí.“⁴⁶⁷

Radost převeliká, ale předčasná. Do cesty se postavila staronová překážka: Klein trval na garancích ze strany Živnobanky, zemědělci měli příslib Moravské agrární a průmyslové banky. Okolní cukrovary sice také nabídly svoji podporu, ale jak se ukázalo, šlo o pomoc hlavně v rovině morální. To mělo neblahý vliv na upisování akcií: 412 akcionářů, představujících 1 110 akcií, nesplácelo nic, na dalších 1 451 akcií bylo splaceno jen 157 328 K a zcela splaceno bylo pouhých 900 akcií. Mnozí rolníci, z obavy o budoucnost, požadovali vrácení peněz na již upsané akcie. Po zdoluhavém jednání se podařilo J. Vacovi dojednat s Pozemkovou bankou úvěr jak na koupi cukrovaru, tak i velkostatku Hluchov. Ukázalo se, že společnost bude potřebovat 3 808 000 K na úhradu 34 akcií (a 112 000 K) a 400 000 K na úhradu dluhu u „Creditanstaltu“, tedy celkem 4 208 000 K.

Na valné hromadě v březnu 1914 bylo rozhodnuto zvýšit akciový kapitál vydáním 1 000 nových akcií po 400 K, takže dosavadní kapitál byl navýšen na 2 000 000 K. Podařilo se splnit také požadavek Pozemkové banky, týkající se osobní záruky za splacení poskytnutého úvěru; všichni členové správní rady, výboru společnosti a kontrolního orgánu svými podpisy na dlužním úpise (za dohledu soudního úředníka) tuto záruku potvrdili. Dne 28. dubna 1914, poprvé od svého zvolení, se sešla správní rada Rolnického akciového cukrovaru v Drahanovicích k jednání v místnostech cukrovaru. Správa majetku byla ještě na několik týdnů formálně ponechána baronu Kleinovi. Teprve 28. května 1914 na valné

⁴⁶⁶ Tamtéž, s. 20.

⁴⁶⁷ Tamtéž, s. 12.

hromadě dosavadní členové správní rady rezignovali na své funkce a na jejich místa byli zvoleni noví členové, vesměs z řad rolníků. Baron Klein se vzdal předsednictví společnosti ve prospěch nového předsedy J. Vacy. Místopředsedou a revizorem účtů byli zvoleni zástupci Pozemkové banky. Nová správní rada bezprostředně poté přijala plán pro nepřerušovaný provoz cukrovaru.

Příprava na první cukrovarnickou kampaň v rolnickém závodě v Drahanovicích probíhala v ovzduší vyhlášené všeobecné mobilizace v souvislosti s rozpoutáním světové války. Přestože ze závodu muselo narukovat 40 kvalifikovaných pracovníků, včetně technických odborníků, kampaň byla zvládnuta mimořádně dobře; cukrovar zpracoval 549 253 q řepy a vyrobil kolem 95 000 q cukru, což byly výsledky, jakých závod již nikdy nedosáhl.⁴⁶⁸ Také v dalších válečných letech cukrovar prosperoval a do funkce předsedy společnosti byl opětovně volen J. Vaca. Průběžně byly prováděny rekonstrukce strojního zařízení závodu, úpravy nádvoří a cest v prostorách závodu, dokončena byla výstavba vlečky. Cukrovar vstupoval do poválečného mírového života v nové republice jako konsolidovaný a prosperující závod.

Sedm let usilovné práce a zdoluhavých jednání, během nichž došlo k několika neočekávaným zvrátům a kdy se ohromná euforie zúčastněných střídala s absolutní skepsí a rozčarováním, skončilo úspěchem. Konečný výsledek byl samozřejmě dílem celého vedení společnosti, ale největší zásluhy si připisoval J. Vaca; věřil, že porolničený cukrovar byl jeho „dítětem“ a jeho vítězstvím, do něhož vložil veškerou svou energii a organizátorské schopnosti. Ne všem to připadalo tak jednoznačné a někteří se ozvali i na stránkách denního tisku, byť až po letech: „Přišly Drahanovice, akce, kterou vedl tehdejší říšský poslanec Okleštěk – byl odstrčen, odešel s trpkostí v duši – přišla válka. Jan Vaca stal se „celým mužem.““⁴⁶⁹

Brzy nato, ještě před koncem světové války, začal Vaca uskutečňovat svůj velký plán – pokračovat v porolničování cukrovarů a současně slučováním jednotlivých závodů vytvářet větší, konkurenceschopnější celky. Nutno zde připomenout jednu zvláštnost – cukrovar v Drahanovicích byl porolničen bez přímé účasti Ústřední jednoty řepářů, byť v intencích jejího programu. O důvodech můžeme jen spekulovat; jedním z nich mohla být skutečnost, že v té pracovně vypjaté době neměl čas angažovat se ještě někde jinde a tedy ani při zakládání Ústřední jednoty řepářů. Druhým a možná hlavním důvodem, byly přetrvávající osobní a ideové neshody, které Vaca měl s funkcionáři strany a které se nezmenšovaly, ale spíše se prohlubovaly: „.....mezi K. Sonntagem a J. Vacou bylo tolik politických a osobních diferencí, že spolupráce byla vyloučena, ač ze začátku to byl hlavně K. Sonntag, který za své působnosti v Olomouci měl hlavní zásluhu na odboji hanáckých sedláků proti tomuto germanizujícímu závodu“.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Tamtéž, s. 42.

⁴⁶⁹ Selské listy, roč. 43, č. 76, 26. 9. 1925. *Případ Vacův*, s. 1.

⁴⁷⁰ VACHUTKA, R.: *25 let Ústřední jednoty řepářů v Brně*, c. d., s. V.

V době, kdy hanáctí sedláci přebírali drahanovický cukrovar, byl v rolnických cukrovních na Moravě zkoncentrován obrovský agrární kapitál. Zatímco v Čechách představoval v roce 1912 jen 1 500 tisíc korun, na Moravě šlo téměř o šestinásobek – 8 860 tisíc korun (dohromady to představovalo kolem 10 % z celkového kapitálu cukrovarnických akciových společností). Do poloviny 20. let vzrostl český agrární kapitál v cukrovarnictví – díky porolníčovací akci – na 147 203 tisíc korun a představoval již celou třetinu akciového kapitálu cukrovarů v republice.⁴⁷¹ Moravské rolnické cukrovary pracovaly tehdy jako surovarny (s výjimkou závodu v Litovli, který byl směsí a byl mu přidělován kontingent rafinády) v rámci společného kartelu surovarů a rafinerií na území Předlitavska. Vadilo jim, že nemají vlastní rafinerie a dlouhodobě usilovaly o získání podílu na rafinérských ziscích. Toho využil J. Vaca a kolem drahanovického cukrovaru soustředil nejdříve pět rolnických cukrovarů – Brodek u Přerova, Holice, Malé Prosenice, Vrbátky a Hulín II⁴⁷² a v roce 1916 z nich vytvořil *Sdružení rolnických cukrovarů na Moravě*, jehož se stal předsedou. Šlo o společnost s ručením omezeným se sídlem v Olomouci.

Příležitost získat rafinerii se naskytla v roce 1917, kdy bratři Skeenové museli uzavřít svůj závod v Přerově, načež Vacova společnost zakoupila dvě třetiny akcií z 15 000 jejich suché rafinerie,⁴⁷³ které byly rozděleny stejným dílem mezi jednotlivé cukrovary koncernu (poslední třetinu si ponechala rodina Skeenů a odkoupena byla od nich až za pět let).⁴⁷⁴ Ještě téhož roku přistoupily ke koncernu další čtyři moravské rolnické cukrovary – Dřevohostice, Němčice nad Hanou, Litovel, Sokolnice a dva živnostenské cukrovary – Kroměříž a Háj u Opavy (mimo sdružení zůstaly Čelechovice). Vznikl tak největší cukrovarnický koncern v monarchii (celkem 11 cukrovarů)⁴⁷⁵ za předsednictví J. Vacy, který dal podnět

⁴⁷¹ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 116 a 121.

⁴⁷² Uvedené cukrovary (spolu s dalšími) se účastnily nakonec porolníčení drahanovického cukrovaru nejen morální podporou, ale také finančně. Rozdělily si mezi sebe část akcií rodiny Kleiny, takže např. cukrovar v Brodku u Přerova zakoupil jednu akci v hodnotě 100 000 rakouských korun. Viz: *Sto let výroby bílého zlata v Brodku u Přerova 1881-1981*, c. d., s. 36. Obdobně se zachovaly i další uvedené rolnické cukrovary.

⁴⁷³ Cukrovar v Drahanovicích na koupi participoval 67 akciemi v hodnotě 670 000 K. Viz: *Rolnický akciový cukrovar v Drahanovicích 1914-1924*, c. d., s. 44.

⁴⁷⁴ Majetek Vacova sdružení byl počátkem března 1918 navýšen koupí velkostatku Laškova, který byl po smrti majitelky paní z Kolarzů prodán cukrovaru za 1 750 tisíc K. Blíže: *Rolnický akciový cukrovar v Drahanovicích*, c. d., s. 41.

⁴⁷⁵ Stručný přehled vzniku a vývoje jednotlivých cukrovarů tzv. Vacova koncernu byl zachycen v brožurách a časopiseckých článcích publikovaných v regionálním tisku: *Cukrovar ve Vrbátkách 1870-1970*. Vrbátky 1971; ČERMÁK, L.: *Stořícetileté výročí cukrovaru Sokolnice 1840-1970*. Sokolnice 1970; JANÁČEK, J. – VAŇÁK, B.: *Sto let cukrovaru v Holici u Olomouce*. Holice 1971; *Sto let cukrovaru Kroměříž*. Kroměříž 1969; *Sto let výroby bílého zlata v Brodku u Přerova 1881-1981*. Brodek u Přerova 1981; FEIT, S.: *Rolnický cukrovar akciový v Malých Prosenicích*. In: Lipník nad Bečvou. Město a okres. Lipník 1933; HRUBÝ, R.: *Rolnický cukrovar a ra-*

k založení akciové společnosti pod názvem *Akciová rafinerie rolnických cukrovarů v Přerově* s kapitálem 6 000 000 K v 15 000 akcích nominále po 400 K.⁴⁷⁶

O politické atmosféře, která tehdy panovala mezi řepaři a cukrovarníky na Olomoucku, vypovídá ve své autobiografii Jiří Hejda, který v letech 1919–1926 působil jako profesor na obchodní akademii v Olomouci.⁴⁷⁷ Sblížil se s J. Vacou a o krátké spolupráci s ním napsal: „Po prázdninách se náhle mění moje dosavadní postavení. Seznamuji se s Janem Vacou, majitelem velkostatku v Příkazech u Olomouce, členem mnoha správních rad rolnických cukrovarů, který teď začíná budovat koncern moravských cukrovarů – konkurenci obdobnému podniku Stoupalovu. Vaca je národní demokrat, Stoupal agrárník, a proto daleko vlivnější v moravské zemědělské společnosti.⁴⁷⁸ Politické poměry, dosud nezajímavé, se začínají stále více vtírat do denního života... Jeho okolí tvoří hlavně zemědělci, většinou však orientovaní národně demokraticky, odpůrci „moravského zeměpána“ Stoupala. V pozadí – nebo v popředí, jak se to vezme – je boj o cukrovary. Přejímají je z německých rukou; stojí proti sobě tzv. cukrovary živnostenské (totiž německo-židovské) Mayova koncernu a družstevní rolnické, což je skupina Stoupalova a Vacova, a bojují o nadvládu v Židlochovicích. Zároveň však se vede boj i o majoritu v některých bankách, především v Moravské agrární.“⁴⁷⁹

Rolnické cukrovary na Moravě a ve Slezsku, kterých bylo na počátku 20. let celkem 14, měly svou svépomocnou organizaci *Sdružení rolnických cukrovarů* se

finerie v Němčicích nad Hanou. In: Kojetínsko. Město Kojetín a okolí. Kojetín 1933; VAŇÁK, B.: *Sto let výroby bílého zlata v Litovli 1871-1971*. Litovel 1971; VIKTOŘÍK, M.: *Litovelský cukrovar. Dějiny podniku od jeho založení až do současnosti*. Litovel 2005.

⁴⁷⁶ Tamtéž. Dále: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1918*, c. d., s. 116 an. Též: VILIKOVSKÝ, V.: c. d., s. 392-393. Agrární banka ještě v roce 1922 vstoupila do úvěrových a obchodních transakcí s cukrovary v Drahanovicích, Dřevohosticích, Hulíně II, Kroměříži a Sokolnicích. K zajištění provozu Vacova koncernu uvolnila Agrární banka cca 9 milionů Kč. In: NOVOTNÝ, J.–ŠOUŠA, J.: c. d., s. 103 a 105.

⁴⁷⁷ Jiří Hejda (25. 2. 1895 v Praze–25. 4. 1985 v Praze), politik, spisovatel a novinář, který vedl mj. několik let rubriku *Národní hospodářství* v Peroutkově *Přítomnosti*. V roce 1935 se stal generálním ředitelem koncernu ČKD v Praze. Za druhé světové války účastník protifašistického odboje, po květnu 1945 významný představitel Československé strany národně socialistické. V procesu s Miladou Horákovou byl za údajnou velezradu a špionáž odsouzen k trestu smrti, který byl později změněn na doživotí. Z vězení by propuštěn v roce 1962. Viz: *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha 1999, s. 207.

⁴⁷⁸ Vacovo politické přesvědčení bylo v té době pro vnějšího pozorovatele nejasné a nevyhraněné. Všichni samozřejmě věděli, že Vaca spoluzakládal Moravskoslezskou agrární stranu, že byl po určitou dobu i jejím místopředsedou, ale vždy mu byla vytýkána určitá labilita a politická nespolehlivost. Po definitivní roztržce s vedením agrární strany se často přiklání k moravským lidovcům. Po založení národní demokracie v únoru 1918 (a jejím přejmenování v březnu 1919 na Československou národní demokracii) se Vaca přihlásil k jejímu programu. Tak jej také poznal a označil, jak bylo uvedeno, J. Hejda, i když současně přiznal, že Vacův „politický profil je naprosto neurčitý.“ HEJDA, J.: c. d., s. 75.

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 73-74.

sídlem v Olomouci. Jejímí členy byly cukrovary Brodek, Čelechovice, Drahanovice, Dřevohostice, Holice, Hulín II, Kroměříž, Litovel, Němčice nad Hanou, Malé Prosenice, Vrbátky a rafinerie v Přerově, a mimo Hanou Sokolnice u Brna a Háj u Opavy. Někteří z vedoucích funkcionářů sdružení, počínaje rokem 1920, začali volat po jiné organizaci nebo po jejím doplnění novými osobnostmi. Vyskytly se i hlasy, které požadovaly novou společnou organizaci rolnických cukrovarů s řepaři na jedné straně a se zástupci kapitalistických (živnostenských) cukrovarů na straně druhé. Nakonec 31. ledna 1921 byla v Olomouci podepsána dohoda jen mezi rolnickými a kapitalistickými cukrovary v olomoucké agencii (mimo dohodu zůstal rolnický cukrovar v Kroměříži).⁴⁸⁰ Šlo v podstatě o agenciální dohodu, resp. kartel, který měl zabránit tahanicím o kontingenty cukrovky. Bylo to do té doby cosi nevídaného a většina zúčastněných hodnotila dohodu jako nutné zlo, což nevěstilo nic dobrého. Tím, kdo se o dohodu nejvíce „zasloužil“, byl J. Vaca a byl za ni později také několikrát kritizován v agrárním tisku.⁴⁸¹ Nejpodstatnějším článkem dohody byla totiž úmluva o rozdělení produkce řepy mezi obě skupiny cukrovarů.⁴⁸² Již v následujících kampaních se však obavy kritiků dohody potvrdily: ze strany kapitalistických cukrovarů docházelo k přeplácení stanovené ceny cukrovky, které se pak často nedostávalo v rolnických cukrovarech. Naděje vkládané do dohody brzy vzaly zasně.

Budování Vacova cukrovarnického koncernu probíhalo rychle až překotně rychle a jak se brzy ukázalo, na nedostatečných materiálních základech. Uvnitř společnosti došlo k rozporům především v otázce dalšího vývoje. Vaca počítal s dlouhodobou cukerní konjunkturou a tedy i s vysokými a stabilními zisky, kterými chtěl umořovat poskytnuté úvěry. Usiloval proto o rozšiřování koncernu, jiní váhali. Vzniklého napětí a nejasností kolem budoucnosti využily některé cukrovary, které ze sdružení vystoupily – Litovel, Holice, Němčice nad Hanou, Hulín II a Kroměříž. Vacovy záměry se však nezamlouvaly ani Moravské agrární a průmyslové bance, která mu vypověděla úvěr. Její úředníci byli zřejmě lépe informováni a věděli, že konjunktura v cukrovarnickém podnikání končí. V té době přišla na pomoc Pražská úvěrní banka, která poskytla vysoký úvěr a mohlo dojít k založení nové společnosti s názvem *Akciová rafinerie rolnických cukrovarů v Olomouci* s akciovým kapitálem 2 000 000 K.⁴⁸³ Předsedou se stal J. Vaca, technickým vedoucím A. Vincík, ředitel cukrovaru v Brodku u Přerova (po jeho odchodu byl nahrazen J. Tauchmannem). Do vedení byl přibrán ještě A. Lipčák,

⁴⁸⁰ Blíže: Svoboda, roč. II, č. 166, 22. 7. 1920, s. 1; tamtéž, č. 212, 14. 9. 1920, s. 1.

⁴⁸¹ K agenciální dohodě se vyslovila např. republikánská Svoboda: „Letos chtěl p. Vaca poprvé prakticky vyzkoušet řepnou dohodu a ukázati řepařům celé Hané její drtivou moc. Ale pokus skoro na celé čáře selhal. Komandu páně Vacovu nepodrobili se ani všichni cukrovarníci a mezi rolnickými a kapitalistickými cukrovary nastal taková skrytý boj o řepu, že kartel dnes ve svých základech praská.“ Svoboda, roč. V, č. 111, 15. 5. 1923, s. 1-2. *Boj o cukrovary*.

⁴⁸² Selské listy, roč. 46, č. 1, 1.1.1928. *Rolnické cukrovary na Haně v kampani 1927-1928*.

⁴⁸³ *Sto let výroby bílého zlata v Brodku u Přerova 1881-1981*, c. d., s. 36.

obchodník a bývalý bankovní ředitel.⁴⁸⁴ Podnik se pustil do nešťastných cukerních spekulací: v letech 1923–1924 byl Vacou zakoupen cukrovar v Pohořelicích (s finanční podporou Pražské úvěrní banky) spolu s velkostatkem o rozloze 2 800 hektarů za 36 milionů Kč.⁴⁸⁵ Současně se podařilo získat 40 % akcií *Spolku moravských cukrovarů v Olomouci*, dvě třetiny akcií cukrovaru Šlapanice, dvě třetiny akcií rafinerie v Háji u Opavy za 4 250 000 Kč a část akcií koncernu rafinerie Opava. Od holandské společnosti byla zakoupena více než polovinu akcií suché rafinerie v Hrušovanech u Brna.⁴⁸⁶

Stále méně přehlednou a současně výbušnou situaci se pokusily objasnit čtenářům Selské listy v obsáhlém úvodníku *Rolnické cukrovary olomoucké rafinerie*. Poukazovalo se v něm na to, že jediným „přínosem“ pro rolnické cukrovary Vacova koncernu byla povinnost dodávat „rafineriím tohoto koncernu surovinu ke zpracování na bílé zboží...” (např. samotná přerovská rafinerie měla pro domácí trh kontingent 90 tisíc q „bílého zboží“ a cukrovary koncernu mu byly povinovány dodávat na každou akcii 30 q suroviny). Výrazem nespokojenosti s tímto stavem bylo rozhodnutí čtyř surováren (Brodek u Přerova, Dřevohostice, Malé Prosenice a Vrbátky) převzít vedení v přerovské rafinerii. Po půlročním vyjednávání uzavřely uvedené surovárny dohodu s Pražskou úvěrní bankou, která se zavázala předat jim (bez náhrady) veškeré akcie přerovské rafinerie rovným dílem, kromě těch, které byly v té době ve vlastnictví cukrovarů Drahanovice a Sokolnice. Přerovská rafinerie pak skutečně proplatila surovárnám v hotovosti část jejich pohledávek a zbývající byly přeneseny na rafinerii a tam zabezpečeny.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Transakcí se zúčastnil také drahanovický cukrovar, jehož zemědělský majetek představoval na konci roku 1924 rozlohu 526 ha lesů a 531 ha ostatní půdy, přičemž k výraznému nárůstu došlo v důsledku přidělení v rámci pozemkové reformy a koupěmi nových objektů. Blíže: *Rolnický akciový cukrovar v Drahanovicích 1914–1924*, c. d., s. 46.

⁴⁸⁵ S pohořelickým cukrovarem odprodal poslední majitel Bedřich Herberstein v roce 1923 celé kounické panství (od roku 1870 ve vlastnictví hraběnky Teresie Herbersteinové, rozené Dietrichsteinové), které sestávalo z následujících dvorů: Dolní Kounice, Mělčany, Kupařovice, Němčičky, Cvrčovice, Vlasatice, Nová Ves, Pasohlávky, Vranovice, Loděnice, Branišovice, Damice a lesní revír Hlína. Viz: MZA Brno, H 1, kart. 297, kniha 19, inv. j. 376. *K padesátinám slovníku pana Viktora Stoupala*, c. d., s. 31.

⁴⁸⁶ ZAO, KS Opava, kart. 144. *Rolnický akciový cukrovar v Háji ve Slezsku*.

O Vacově velikášství a současně nehospodárnosti svědčí i následující epizoda: v roce 1923 koupil J. Vaca olomouckou vilu Primavesi, jednu z nejceněnějších staveb vídeňské secese ve střední Evropě. Na objednávku Otto a Eugenie Primavesiových, známé podnikatelské rodiny která se angažovala také v cukrovarnictví, ji postavili v roce 1906 vídeňští architekti Franz von Krauss a Josef Tölk. Vila však byla využívána jen do roku 1926, kdy vlastnická práva k ní zanikla s ekonomickým zhroutením Vacova koncernu. O koupi vily se zmiňuje také J. Hejda, který se stal v té době šéfredaktorem *Přehledu*, nezávislého týdeníku na Olomoucku (první číslo vyšlo 28. 2. 1923), když vzpomíná, jak se stěhoval „do nádherné Primavesiho vily u Michalského výpadu, kterou Vaca pro cukrovary koupil“. HEJDA, J.: *Žil jsem zbytečně*, c. d., s. 74–75.

⁴⁸⁷ Selské listy, roč. 43, č. 83, 25. 10. 1925. *Rolnické cukrovary olomoucké rafinerie*.

Konjunktura, s kterou Vaca při budování koncernu najisto počítal, se nekonala. Nastala odbytová krize, bankovní dluhy koncernu hrozivě vzrostly a v roce 1925 dosáhly částky 75 milionů Kč. Závazky surovoárnám za dodaný cukr představovaly dalších 45 milionů Kč. Potvrdilo se, že finanční základy Vacova koncernu neunesly nepříznivý obrat cukerní konjunktury a pokles cukerních cen v kampani 1924/1925 a začala se připravovat jeho likvidace. Vedení agrární strany se od Vacova podnikání distancovalo, přičemž nemalou roli zde sehrálo Vacovo „politické zrádovství“. Pro agrárníky se stal politickým i ekonomickým konkurentem, likvidace jeho koncernu byla na pořadu dne. Existující aktiva (a nebylo jich mnoho) připadla Pražské úvěrní bance, která si ponechala surovarnu Pohořelice a suchou rafinerii v Hrušovanech u Brna.⁴⁸⁸ Pasiva zůstala zúčastněným zemědělským surovoárnám ve formě zatěžujících odpisů. Zvláště těžce byl tímto aktem postižen rolnický cukrovar v Drahanovicích, kterému zůstalo na kontě 22 milionů Kč dluhů, což vedlo k tomu, že akcionáři začali houfně odprodávat své akcie. Naděje byla vkládána do aktivit moravské řepařské jednoty a Viktora Stoupala, z jejichž iniciativy byl vytvořen Syndikát drahanovských řepných akcionářů, který měl jednak vykupovat akcie prodávané řepaři, jednak zajistit většinu novým lidem z řad řepných akcionářů. To se však nepodařilo, neboť s celou akcí se přišlo poněkud pozdě. Cukrovar začal ztrácet svůj rolnický charakter.⁴⁸⁹

Ve „vyúčtování“ se pokračovalo. Část dluhů koncernu byla umořena prodejem provozních budov a strojů zrušené rafinerie v Přerově a nájmem jejího tuzemského kontingentu rafinády nově se utvořenému cukernímu kartelu v roce 1927 za 20 milionů na dobu 10 let. Ještě hůře dopadl jediný český cukrovar v Hájí ve Slezsku, který se dostal do velké finanční tísně. Jeho čeští majitelé zastupovaní JUDr. Arnoštem Gottwaldem z Brna se ho snažili zachránit vydáním nové emise akcií v počtu 5 tisíc kusů, z nichž 1 000 kusů mělo být akcií řepařských s povinnou dodávkou cukrovky. Tyto akcie nominále 200 Kč se měly převzít za kurs 1 000 Kč, přičemž se zaručoval i prodej značné položky původních akcií, takže noví majitelé by získali majoritu. V této situaci se Slezané prostřednictvím senátora Nováka obrátili o pomoc k řepařské jednotě v Brně a k Syndikátu řepařů-akcionářů v Hodoníně. Se záchrannou iniciativou přišel Viktor Stoupal, avšak Pražská úvěrní banka tyto akcie postoupila konsorciu, složenému z nově založeného *Syndikátního sdružení lidových řepařů*, když se za ně postavil také německoslezský cukrovarník J. Janotta, který během krátké doby celý podnik ovládl. Rodina Janottů s pomocí úvěru České banky Union (Böhmische Unionbank) opatřovala suchou rafinerii v Opavě a současně surovarny Kateřinky, Skrochovice a Háj.⁴⁹⁰ J. Šouša a J. Novotný propočítali, že celková ztráta Pražské úvěrní banky

⁴⁸⁸ MZA Brno, H 1, kart. 297, kniha 19, inv. j. 376. *K padesátinám slovního pana Viktora Stoupala*, c. d., s. 31. Dále: Svoboda, roč. VIII, 7. 2. 1926, 11. 2. 1926 a 14. 2. 1926. Rovněž: CHYLÍK, J.: *Vývoj moravskoslezského cukrovarnictví do roku 1938*, c. d., s. 58, 72-74.

⁴⁸⁹ Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. XI. *Rolnický ráz Drahanovic dotčen*.

dosáhla v souvislosti s rozpadem Vacova koncernu sumy 60 milionů Kč, přičemž tato částka ještě vzrostla o bankovní úroky.⁴⁹¹

Agrárnícká *Svoboda* mohla se zadostiučiněním konstatovat: „Když počal pan Vaca své první, jinak se to nedá nazvat než šílené kousky, z nichž každý mohl poznat, že nakonec se svezou na záda rolníků, otevřeně a téměř proti vůli celého kraje, jsme ve *Svobodě* napsali, jak se na věc díváme. Prosili jsme o rozvážnost, zapřísahali, celou sérii článků jsme přinesli, v nichž jsme krok za krokem ukazovali, že tu nejde o hospodářský úspěch, ale o zbrklou a šílenou odvahu, jež počítá s jednou jen kartou, totiž rozvratem naší koruny, ten rozvrat že jest nepravděpodobný a tudíž že pravděpodobným a jistým jest neúspěch akce. Vše marno...! Bylo intervenováno celou řadou orgánů strany i jednotlivců, aby boj proti Vacovi byl zastaven, jde prý o velký podnik a nespravedlivé útoky...Pak byla situace už zralá, mohli jsme učinit jen jedno: vyčkat konců. Ty přišly a dnes jest Vaca nikým, mrtvolou.“⁴⁹²

Posledních deset let Vacova života bylo velmi bouřlivých. Nejenže se mu nedařilo v podnikání, ale výsledky jeho špatného, diletantského hospodaření měly několik doher u soudu. Počínaje 20. léty se dostal do vážných problémů ve vztahu k drahanovickému cukrovaru. V roce 1922 se měla konat v Olomouci na oslavu šedesátiletého trvání Hospodářské jednoty národohospodářská výstava, jejíž součástí měl být také cukrovarnický pavilon. Vzniklo tříčlenné vedení v čele s J. Vacou a desetičlenný užší výbor, v němž byli J. Vaca, J. Žáček (ministrský rada), K. Mareš (starosta Olomouce), V. Přindáš (statkář v Lipanech), E. Formánek (továrník v Brodku u Přerova), J. Pelikán (akademický sochař z Olomouce), J. Krátký (továrník z Přerova), M. Procházka (majitel knihtiskárny v Olomouci), A. Wüst (prezident obchodní a živnostenské komory v Olomouci) a B. Knechtl (šéfredaktor v Olomouci). Správní rada cukrovaru v Drahanovicích (v jejímž čele byl stále ještě J. Vaca) se 13. 6. 1921 jednomyslně usnesla přispět na pořádání výstavy částkou 500 000 Kč, ale poukázáno bylo 450 000 Kč. Z této sumy mělo jít 150 000 Kč na režii a 300 000 Kč na výstavbu pavilonu.⁴⁹³

Národohospodářská výstava se však nekonala a mezi akcionáři drahanovického cukrovaru se začaly šířit zvěsti o „zašantročených“ penězích. Po vedení cukrovaru bylo požadováno vysvětlení. Po několikerých bezvýsledných urgencích zažalovala správní rada cukrovaru J. Vacu a spol. a požadovala podrobné vyúč-

⁴⁹⁰ ZAO, KS Opava, kart. 144. *Rolnický akciový cukrovar v Háji ve Slezsku*. Těž: Svoboda, roč. XX, č. 96, s. VII. *Pád Vacova koncernu stihl i jediný český cukrovar ve Slezsku*.

⁴⁹¹ NOVOTNÝ, J. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 105. Těž: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, c. d., s. 226.

⁴⁹² Svoboda, roč. VII, č. 222, 23. 9.1925, s. 1. *Jan Vaca a my*.

⁴⁹³ Podle soudního spisu *Rolnický cukrovar Drahanovice proti J. Vacovi a spol (1927-1931)*, uloženého v ZAO, pobočka Olomouc, fond KS Olomouc I, kart. 13 provis., spis. zn. Ck II 215/30 a kart. 4 provis., spis. zn. Ck II 279/25.

tování 150 000 Kč, určených na režii.⁴⁹⁴ Z výsledku svědků před Krajským soudem v Olomouci 20. 3. 1926 se prokázalo, že Vaca použil část peněz na jiné účely, byť v souvislosti s přípravou výstavy. Vyplynulo to ze záznamu rozhovoru mezi předsedou správní rady cukrovaru Balcaříkem a Vacou z června 1925, v němž Balcařík Vacovi vyčítal, že utrácel peníze lehkomylně. Vaca slíbil, že peníze vrátí, ale nikdy tak neučinil.⁴⁹⁵

Soudní spor se vlekl pět let (1926–1931), v jehož průběhu rozhodl nejdříve Krajský soud v Olomouci dne 2. 4. 1929, že „...zažalovaný nárok, pokud se týče těchto žalovaných, opodstatněn není“.⁴⁹⁶ Vrchní soud v Brně, jako odvolací soud, dne 20. 6. 1929 předchozí rozhodnutí potvrdil a nakonec Nejvyšší soud, jako soud dovolací, rozhodl 21. 11. 1930 jménem republiky: „Dovolání žalujícího cukrovaru se nevyhovuje, dovolání žalovaného J. Vacy se vyhovuje, tedy že se zamítá žádost, aby žalovaný složil cukrovaru účty a doklady do částky 150 000 Kč...“⁴⁹⁷ Všechny soudní instance se shodly na tom, že při předávání peněz J. Vacovi nebylo smluvně požadováno, aby jmenovaný podal přehled vyúčtování sporných 150 000 Kč.

Přesto zůstal J. Vaca na straně poražených a morálně pokořen: na 10. září 1925 byla svolána valná hromada Rolnického akciového cukrovaru v Drahanovicích, na kterou se dostavilo 682 akcionářů, zastupujících 3 689 akcií: „Ovzduší bylo napjaté, předrážděné různými zprávami, jež o stavu cukrovaru po okolí kolovaly, což bylo také vidno z různých, často si odporujících návrhů, jež na valné hromadě byly podávány.“⁴⁹⁸ J. Vaca se na jednání nedostavil a poslal omluvku. V průběhu osmihodinového rokování vystoupilo s projevy a návrhy několik desítek funkcionářů a akcionářů-řepařů. Revizní komise vytkla Vacovi a správní radě „...nehospodárnost a rozhazování majetku akcionářů“. V závěru byl jednomyslně přijat návrh, aby „...valná hromada odvolala předsedu Vacu z předsednictví, jakož i ze správní rady, poněvadž za stavu, v jakém po 11 letech jeho činnosti předsednické se závod nachází, nemůže býti k němu důvěry, a aby odvolání byli členové správní a dozorčí rady, kteří to s ním zavinili“.⁴⁹⁹

Děni kolem drahanovického cukrovaru bylo živě komentováno dobovým tiskem, především agrárnickými Selskými listy. Tak např. v úvodníku nadepsaném *Drahanovice* se čtenáři mohli dozvědět, že ještě před valnou hromadou akcionářů začal Vaca a lidé kolem něj skupovat akcie drahanovického cukrovaru,

⁴⁹⁴ Vedle J. Vacy byli obžalováni: A. Lipčík, obchodník v Olomouci, M. Baráček, ředitel Pražské úvěrní banky, V. Celner, ředitel pojišťovny v Olomouci a M. Mazal, ředitel Okresní nemocenské pojišťovny v Olomouci. Tamtéž.

⁴⁹⁵ ZAO, pobočka Olomouc, fond KS Olomouc I, kart. 4 provis., spis. zn. Ck II 279/25.

⁴⁹⁶ Tamtéž.

⁴⁹⁷ Tamtéž.

⁴⁹⁸ Svoboda, roč. VII, 11. 9. 1925, s. 4. *Valná hromada Rolnického cukrovaru v Drahanovicích*.

⁴⁹⁹ Tamtéž.

kteří se staly předmětem spekulace a jejich cena vzrostla na 4 000–5 000 Kč za kus z původní nominální ceny 400 Kč. Mnozí akcionáři, zlákáni vysokou cenou, se akcií začali zbavovat. Protože se proslychalo, že J. Vaca chce prostřednictvím zakoupených akcií změnit složení správní rady a převést cukrovar do rukou lidovců, resp. národní demokracie, navíc ve spolupráci s německými podnikateli, vedení cukrovaru zareagovalo založením *Zemědělské společnosti*, která rovněž začala skupovat akcie, a to ve snaze udržet cukrovar v „českých a selských rukou“ (a také v rukou agrárních politiků), což se jí podařilo a velká většina akcií tak nezměnila majitele. Zemědělská společnost poskytla všem prodávajícím také písemnou záruku, že kdykoliv v budoucnu jim mohou být akcie odprodány zpět, pokud o ně požádají.⁵⁰⁰

Kolem poloviny 20. let otiskly Selské listy sérii kritických článků o Vacově podnikání vůbec a o jeho konci. Jeden z nich byl nadepsán slovy: *Případ Vacův*; v něm se psalo, že „hanáčtí rolníci, jinak rozvášní ... dali se omámiti fantomem ... , který si snad ani nebyl vědom důsledku svého podnikání ve své pýše, nepřístupněn dobře míněné radě, podporován ve svých nemožných experimentech našepťavači, kteří šli za osobním ziskem, a obletován hejny pochlebovačů, kteří se mu klaněli za každou cenu“. Největší hřích, kterého se Vaca podle autora článku dopustil na hanáckých řepářích, bylo to, že vtáhl několik rolnických cukrovarů do „sféry kapitalistické, do rukou bankovního kapitálu a celá tato politika směřovala proti straně naší, proti jejím zásadám hospodářským a družstevním a také proti rolnickým závodům samotným“.⁵⁰¹ Podle novinářů byl odstrašujícím příkladem hazardujícího diletantismu právě Vacův koncern, jehož výsledky hospodaření nejhůře dolehly na zúčastněné cukrovary a tím i na řepáře.⁵⁰² Hovořilo a psalo se o tom, že Vaca, ve snaze dosáhnout svého, byl schopen spojit se s kýmkoliv, bez ohledu na jeho politické smýšlení, náboženské vyznání či národnostní příslušnost. Vytýkalo se mu, že se spřáhl s lidmi typu „opavského germanizátora Janotty“, lidoveckého předáka J. Šamalíka a s šéfy „německo-židovské Böhmische Unionbank“.⁵⁰³ V uvedených tvrzeních, stejně jako v řadě jiných, jichž byly tehdy agrárníkové noviny plné, bylo vždy mnoho demagogie a populismu, vždyť J. Janotta byl úspěšný opavský cukrovarnický podnikatel, který se zasloužil o přebudování opavské rafinerie na špičkový závod, byl poslancem slezského i říšského sněmu. J. Šamalík zastával v té době významnou funkci v lidové straně na Olomoucku a v případě Böhmische Unionbank šlo sice o domácí německou banku,

⁵⁰⁰ Selské listy, roč. 45, č. 75, 17. 9. 1927. *Drahanovice*.

⁵⁰¹ Selské listy, roč. 43, č. 76, 26. 9. 1925. Taktéž: Svoboda, roč. V, č. 20, 26. 1. 1923, s. 6. *K poměrům cukrovarským na Moravě*.

⁵⁰² Srov. Svoboda, roč. VII, 29. 12. 1925, s. 6. *Ústřední jednota řepářů československých v Brně*.

⁵⁰³ Selské listy, roč. 44, č. 14, 17. 2. 1926. *Koncern Vaca-Šamalík-Janotta-Böhmische Unionbank*.

ale současně o právoplatného člena bankovního systému první republiky. Že J. Vaca usiloval na sklonku 20. let o vytvoření nového seskupení cukrovarů na Hané za výrazné politické ale i finanční podpory lidové strany, je skutečností. Byl to však z jeho strany poslední zoufalý pokus, jak se udržet v cukrovarnickém podnikání, který ani tentokrát nevyšel.⁵⁰⁴

Po odchodu z koncernu se Vaca pokusil prosadit ve sladařství a pivovarnictví. K tomu potřeboval získat od Moravské banky firmu *Hanácké továrny poživatin a nápojů Klas, akciová společnost*. Do poloviny roku 1929 byla Moravská banka vlastníkem všech akcií firmy v počtu 5 000 kusů po 2 000 Kč nominále. Dne 4. 6. 1929 odkoupil tyto akcie J. Vaca za tržní cenu 7 855 000 Kč. Koupě zahrnovala pivovar a sladovnu ve Velké Bystřici u Olomouce, mlýn a pražírnu ve Slatěnicích s veškerým strojním zařízením, se zbožím a zásobami a s veškerými pohledávkami společnosti.⁵⁰⁵ V následujících týdnech musela banka splacení několikrát urgovat, a protože Vaca na výzvy nereagoval, podala na něj dne 9. 7. 1929 žalobu s hrozbou exekuce. Na veřejném ústním jednání před Krajským soudem v Olomouci 27. 7. 1929 zpochybnil žalobní nárok banky advokát K. Kořínek, zastupující J. Vacu. Obě strany se nakonec dohodly a 29. 7. 1929 obdržel Krajský soud v Olomouci „zpětvzetí žaloby“ s tímto odůvodněním: „Strana žalující i strana žalovaná oznamují, že se dohodly mimosoudně ohledně zaplacení zažalované částky a z toho důvodu žalující strana v souhlase se stranou žalovanou bere žalobu ze dne 9. července 1929....zpět a strana žalovaná neúčtuje žádných útrat...“⁵⁰⁶ V té době zažalovala Občanská záložna v Olomouci také Josefa Zlámala, rolníka v Příkazech, Bartoloměje Krále, statkáře v Přovicích, Aloise Koupila, rolníka v Odrlicích a Jana Kratochvíla, rolníka v Nasobůrkách. Jmenovaní si „pod vedením“ J. Vacy půjčili u záložny téměř čtvrt milionu korun k řešení finančních problémů firmy „Klas“, a protože se objevily potíže s jejich splácením, musel rozhodnout soud.⁵⁰⁷

Soudní spory nebraly konce: dne 28. dubna 1930 se konalo jednodenní přelíčení před Krajským soudem v Olomouci „pro zločin podvodu“ proti A. Lipčíkovi,⁵⁰⁸ který byl jedním z členů vedení Vacovy společnosti Akciové rafinerie rolnických cukrovarů v Olomouci, v níž měl na starosti ústřední kancelář pře-

⁵⁰⁴ Blíže: *K poměrům cukrovarským na Moravě*. Svoboda, roč. V, č. 20, 26. 1. 1923, s. 6; *Naším řepařům*. Tamtéž, roč. VII, č. 67, 20. 3. 1925, s. 6; *Řepařské veřejnosti na Moravě*. Tamtéž, roč. VII, č. 80, 4. 4. 1925, s. 2; *Hospodářství Vacova koncernu před soudem*. Selské listy, roč. 43, č. 101, 9. 12. 1925, s. 1; *Ústřední jednota řepařů československých v Brně*. Svoboda, roč. VII, 29. 12. 1925, s. 6; *Nový Vacův koncern se neuskuteční?* Tamtéž, roč. VIII, č. 15, 20. 2. 1926, s. 1; *Páně Vacova latina*. Tamtéž, roč. X, č. 9, 28. 1. 1928, s. 4.

⁵⁰⁵ ZAO, pobočka Olomouc, KS Olomouc, kart. 11 provis., sp. zn. Ck II 335/29. *Moravská banka v Brně žaluje J. Vacu pro 7 855 000 Kč (zpětvzetí žaloby)*.

⁵⁰⁶ Tamtéž.

⁵⁰⁷ ZAO, pobočka Olomouc, KS Olomouc, kart. 20 provis., sp. zn. Ck II 638/31.

⁵⁰⁸ Státní okresní archiv Olomouc (dále jen SOA), fond KS Olomouc I, sign. TK 2047/25.

rovských rafinerií. Při nákupu akcií vykazoval v dokladech vyšší cenu, než byla cena skutečně proplacená a získané prostředky ukládal do „černého fondu“ na jména svých příbuzných a s financemi volně disponoval. O těchto praktikách věděl i J. Vaca a další členové vedení. Soud však nakonec nenabyl přesvědčení, že A. Lipčík jednal podvodně a rozhodl: „Jest zjištěno svědkem Janem Vacou, že v zásadě zakládání tajných fondů jako rezervy pro nepředvídatelné potřeby bylo přípustno a že se také dalo.“⁵⁰⁹ Protože chyběla skutková podstata zločinu podvodu jak po stránce objektivní, tak i subjektivní, soud vynesl osvobozující rozsudek. To však byla Vacova „labutí píseň“. Za rok, 26. dubna 1931, zemřel v Praze v sanatoriu v Podolí na otravu, kterou si způsobil požitím zkaženého masa.⁵¹⁰

Za několik týdnů po smrti, dne 12. 6. 1931, se před Okresním soudem v Olomouci uskutečnilo pozůstalostní řízení po Jana Vacovi. Do pozůstalosti přihlásilo osmnáct právních subjektů a soukromníků své pohledávky v celkové výši téměř 4 milionů korun. Nejmenší byla ve výši 295 korun (Okresní nemocenské pojišťovny v Olomouci) a nejvyšší 2 miliony korun (rolníka Jana Kratochvíla z Nasobůrek). Z větších pohledávek možno uvést ještě 770 tisíc korun (Rolnický akciový cukrovar v Hájí), nebo 467 tisíc (Česká banka Union, Olomouc). Na závěr pozůstalostního řízení bylo konstatováno, že movité věci patřící J. Vacovi byly již zabaveny berním úřadem v Olomouci z důvodu nezaplacení daní (šlo o 228 tisíc korun). Dále se zjistilo, že na nemovitostech v Příkazech jsou knihovně zajištěné pohledávky v takové výši, že cenu těchto nemovitostí vysoko převyšují. Cenné papíry, pojistky, peněžní vklady aj. byly zastaveny u Občanské záložny a Živnostenské záložny v Olomouci a soudně zabaveny. Soudní komisař proto mohl jen lakonicky konstatovat: „V důsledku toho není v pozůstalosti žádného jmění, které by mohlo býti odevzdáno věřitelům pokud se týká fisku.“⁵¹¹

Pamětník a osoba Vacovi blízká jej charakterizuje, včetně jeho podnikání, věcně, zasvěceně, dokonce s určitou dávkou porozumění a omluvy: „V té době rys určitého podivínství, jenž lpěl na osobnosti Vacově od mládí, se uplatňuje velmi intenzivně. Vrhá se energicky do velkolepých plánů, které nejsou dostatečně věcně a odborně fundovány. Vaca neslyší varovná slova, má je za útoky na svou osobu....Jakýsi charakterový prvek rozleptával vždy úspěchy, k nimž Vaca při

⁵⁰⁹ Tamtéž.

⁵¹⁰ V záznamu ředitelství pražského sanatoria o smrti J. Vacy je uvedeno, že jmenovaný byl vyšetřen a léčen v sanatoriu deset dní (od 16. 4. 1931). Je zaznamenáno také datum a hodina smrti, ale chybí údaj o příčině smrti (viz dokument, uložený v SOA Olomouc, fond Okresní soud Olomouc, spis. zn. DI 140/31. *Pozůstalost po Janu Vacovi, statkáři z Příkaz*). Ve všech zprávách a článcích v denním tisku se však shodně uvádí, že zemřel na otravu klobásovým jodem. Otrávil se vlastním nedopatřením, nebo byl otráven? Tyto nejasnosti zřejmě způsobily, že mezi částí obyvatelstva z okolí Vacova rodiště se objevila ještě jiná verze jeho smrti.

⁵¹¹ SOA Olomouc, fond Okresní soud Olomouc, spis. zn. DI 140/31. *Dědický spis po zemřelém J. Vacovi*.

svém nadání, bystrosti a energii býval by musel dojít. Patrně to bylo smíšením krve u předků, které vtiskovalo Vacovi ráz výlučnosti, nadnesenosti, nepřístupnosti a brysknosti, ač kdo blíže a intimně Vacu poznal, potvrdí, že to byl člověk společenský, nenafoukaný a přístupný.“⁵¹²

---

⁵¹² Svoboda, roč. XIII, 28. 4. 1931, s. 6. *Jan Vaca z Příkaz zemřel.*

4. Stoupalův cukrovarnický koncern na jižní Moravě jako doména agrární strany

Z osobností, které se dlouho a s velkými úspěchy angažovaly v pronikání agrárního kapitálu do cukrovarnictví na Moravě, patří na prvé místo Viktor Stoupal. Národohospodářský praktik, první muž Moravskoslezské agrární strany a tvůrce nejmohutnějšího cukrovarnického koncernu v Československu v meziválečném období.⁵¹³ V této souvislosti se nabízí malé srovnání. Je-li přirozené, že uslyší-li přírodovědci slovo *polarograf*, vyjeví se jim okamžitě jméno: Jaroslav Heyrovský, stejně tak lze očekávat, že vyslovíme-li mezi národohospodáři soušloví *moravské cukrovarnictví*, ozve se: Viktor Stoupal. První špičkový chemik, druhý podnikatel, jeden z nejvlivnějších funkcionářů agrární strany. I zde samozřejmě platí, že každé srovnání pokulhává, ale uvedeným průměrem měla být jenom zvýrazněna mimořádnost Stoupalovy osobnosti v meziválečném cukrovarnictví. Tím však také veškerá podobnost končí. Oba totiž žili v historicky a společensky odlišné době a také vyústění jejich celoživotního snažení bylo rozdílné: zatímco Heyrovský získává jako první Čech vůbec Nobelovu cenu, Stoupal se ocitá v roce 1939 na seznamu prominentních osobností první a druhé republiky, které měly být protektorátním Národním soudem prošetřovány pro podezření ze zneužívání svých funkcí k osobnímu obohacování.⁵¹⁴ A aby nebyl všemu zlému konec – v době heydrichiády v roce 1942 následuje Stoupalovo zatčení, odsouzení k trestu smrti a nakonec omilostnění.⁵¹⁵

⁵¹³ Srov. UHLÍŘ, D.: *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918-1938*, c. d., s. 53; NOVOTNÝ, J.–ŠOUŠA, J.: c. d., s. 84 a 194; též: MIKOVCOVÁ, A.: *Zemědělské družstevnictví a Vysoká škola zemědělská v Brně (1919-1949)*, c. d., s. 181; MILLER, D. E.: *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*. Praha 2001, s. 130 a 127.

⁵¹⁴ Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha, fond Národní soud, spis. zn. NS 21/40, složka Stoupal Viktor. Taktéž: NOVOTNÝ, J.–ŠOUŠA, J.: c. d., s. 374. Národní soud byl zřízen rozhodnutím výkonného výboru Národního souručenství v červenci 1939; v přijatém dokumentu se píše: „Národní souručenství rozhodlo se provésti revisi jmění osob, které.....byly činny v politickém nebo veřejném životě, za tím účelem, aby zjištěním a potrestáním takových osob, které se obohacovaly, využívající ať svého vlivu nebo vlivu osob jiných nebo politických stran, vrátila se důvěra národa v čistotu veřejného života a ve spravedlnost.“ V seznamu osob, vyzvaných výkonným výborem Národního souručenství k předložení výkazu jmění figuruje 896 prominentních osobností různých profesí a politické příslušnosti, přičemž velmi početnou skupinu představovali političtí reprezentanti agrární strany. Rozhodnutím státního prezidenta ze dne 28. května 1942 (č. j. A 1181/42) byl Národní soud zrušen.

⁵¹⁵ Srov. TOMEŠ, J. a kol.: *Český biografický slovník XX. století*, III. díl, Praha 1999, s. 200; GERŠLOVÁ, J.–SEKANINA, M.: *Lexikon našich hospodářských dějin 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech*, c. d., s. 358; dále: *Politická elita meziválečného Československa 1918-1938*, c. d., s. 237, heslo Viktor Stoupal; DOUBRAVA, F.: *Viktor Stoupal. Vlastenec a vůdce zemědělců*. In: *Novina*, 37, 1985, s. 90.

Narodil se 17. července 1888 na úpatí Dražanské vrchoviny v obci Městečko Trnávka, kde jeho otec Franz Stoupal (matka Anna se za svobodna jmenovala Haderová) pracoval jako šafář na panském dvoře, který patřil Liechtensteinům.⁵¹⁶ Stoupalovo rodiště bylo jen několik kilometrů vzdálené od Moravské Třebové, která byla do roku 1945 součástí německého jazykového ostrůvku zvaného Hřebečsko (Schönhengstgau), tedy národnostně smíšeného a politicky vypjatého regionu. Měl starší rodiče, o které brzy přišel (byl tzv. „vymodlené dítě“), jeho otec byl třikrát ženatý a Viktor pocházel z druhého manželství. Léta dospívání prožil mladý V. Stoupal ve venkovském prostředí mezi zemědělci a se zemědělským podnikáním spojil celý svůj život, přičemž jeho nejpłodnější období byly meziválečné roky 1918–1938. Ani v době, kdy zastával vysoké ekonomické a politické posty, nezapomínal, z jakého prostředí vzešel a rád se do M. Trnávky vracel (ke spoluobčanům byl štedrý, v roce 1938 věnoval na opravu místního kostela 20 000 Kč, předtím na koupi hasičské stříkačky 6 000 Kč).⁵¹⁷

Do obecné školy začal chodit v rodné obci. Jako chlapec byl menšího vzrůstu, dost náchylný k nemocem, ale ve vzpomínkách pamětníků se jevil jako chytrý, bystrý, ale plachý hoch. Při studiích na prostějovském gymnáziu se spřátelil se spolužákem Františkem Wenzlem, rodákem z nedaleké Unerázky. Jako aktivní funkcionáři agrární strany zůstali v úzkém kontaktu po celý život.⁵¹⁸ Po maturitě odešel V. Stoupal do Prahy na studia práv, která však nedokončil. Již během studií v Praze se účastnil veřejného života v uskupení *Pokrokové hnutí politické* a také v *Národní jednotě*. Veřejné práci se věnoval i po návratu na Moravu. Pokračoval v aktivitách v Národní jednotě a stal se tajemníkem Národní jednoty olomoucké. Své novinářské schopnosti uplatnil při řízení týdeníku *Nová Malá Haná*. Od roku 1909, tedy v počátcích činnosti agrární strany na Moravě, vedl sekretariát jejího dorostu a řídil tiskový orgán *Mladá Morava*.⁵¹⁹

⁵¹⁶ Podle paměti kronikáře Městečka Trnávka J. Vondry.

⁵¹⁷ Tamtéž.

⁵¹⁸ F. Wenzl pocházel ze starého selského rodu. Po absolvování gymnázia v Prostějově vystudoval češtinu a němčinu na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze, ale slibnou dráhu středoškolského profesora musel vyměnit za hospodaření na rodném gruntě. Byl spoluzakladatelem a vedoucím činitelem *Svobodného učení selského*, stal se úspěšným organizátorem zemědělského družstevnictví a v roce 1926 byl zvolen do čela *Ústředního svazu českých hospodářských společenstev* se sídlem v Brně. Přednášel obor zemědělské družstevnictví na Vysoké škole zemědělské v Brně, byl členem správní rady Moravské agrární a průmyslové banky a v letech 1925–1926 poslancem za agrární stranu. Za druhé světové války se zapojil do protifašistického odboje, byl zatčen a v době druhého stanného práva 9. 6. 1942 popraven. Viz: VONDRA, J.: *Doc. RNDr. h. c. František Wenzl*. Rukopis ve vlastnictví autora. Dále MIKOVCOVÁ, A.: c. d., s. 178–179.

⁵¹⁹ Hospodářské a politické směřování V. Stoupala zachytil PODOLSKÝ, K.: *Viktor Stoupal, národohospodář a politik*. In: Moravskotřebovské vlastivědné listy, 15. Moravská Třebová 2005, s. 21–25.

První tři roky světové války strávil na vojně a v roce 1917 byl vyreklamován do Vídně, kde vedl kancelář předsedy Českého svazu poslanců v říšské radě, agrárního předáka F. Staňka. Oba muži se tehdy politicky i lidsky velmi sblížili. Zkušený a o více než dvacet let starší Staněk zasvěcoval V. Stoupala do tajů politiky a hospodářského podnikání a toto přátelství je provázelo po celý život.⁵²⁰ Ve Vídni v roce 1918 uzavřel V. Stoupal sňatek s Vlastimilou Uherkovou z Dobřic u Přerova, čímž získal statek, k němuž patřilo 32 hektarů zemědělské půdy. S manželkou měl dvě děti, dceru Vlastimilu a syna Viktora.⁵²¹

Na sklonku roku 1918 byl Stoupal za agrární stranu jmenován poslancem Revolučního národního shromáždění, ale již o rok později na mandát rezignoval a stal se přísedícím moravského a později moravskoslezského zemského výboru, když nastoupil na místo odstoupivšího Kuneše Sonntaga. Ještě jednou se jeho jméno objevilo v souvislosti s volbami: dne 18. 4 1920 kandidoval na 1. místě kandidátky republikánské strany za Uherskohradištskou župu do Poslanecké sněmovny, na níž byl uveden jako jednatel Domoviny. Ani v tomto případě nenašel v poslancování zalíbení; po půl roce se mandátu vzdal ve prospěch svého přítele Rudolfa Malíka ze Žarošic na Kyjovsku.

V. Stoupal byl výborný řečník, v dobovém tisku jsou zachovány desítky projevů přednesených při nejrůznějších akcích a také v té době vydal jednu knižní publikaci. Vyšla počátkem roku 1920, před volbami do Poslanecké sněmovny a do Senátu, které proběhly v druhé polovině dubna. Nešlo o nic víc než o politickou agitku, rozšiřovanou agrární stranou v poválečné atmosféře silného protiklerikálního hnutí. V brožuře jsou shrnuty nejkřiklavější případy projevů, článků a svolání představitelů politického klerikalismu z válečného období s jejich neskrývanými proválečnými, prohabsburskými a protimasarykovskými postoji. Stoupalova kritika těchto postav, jeho odsudky, byly namířeny především proti Československé straně lidové, pod jejíž křídla se po válce uchýlovaly české katolické strany.⁵²²

V období působení v zemském výboru se začal uplatňovat Stoupalův zájem o ekonomické otázky zemědělského podnikání. Z titulu funkce zemědělského referenta výboru se prosadil v družstevnictví a ve spolupráci s F. Wenzlem výrazně přispěl k jeho rozmachu a zkvalitnění. Zpočátku působil Stoupal politicky i jako funkcionář řady hospodářských a družstevních podniků na Hané s centrem

⁵²⁰ O F. Staňkovi viz: *Politická elita meziválečného Československa 1918-1938*, c. d., s. 232-233.

⁵²¹ Později koupil V. Stoupal ještě statek v rodné obci s rozlohou 17 ha polí a 10 ha lesa. Podle vzpomínek kronikáře Městečko Trnávka J. Vondry. Dále: ANTOŠ, A.: *Viktor Stoupal, vedoucí politik agrární strany na Moravě*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Palackého univerzity. Olomouc 1993, s. 24.

⁵²² STOUPAL, V.: *Klerikálové za války (data vybraná z klerikálních novin s udáním čísla, názvu listu i dne. K oživení paměti venkovského lidu)*. Brno 1920. 36 s.

v Přerově, poté, kdy se stal přisedícím zemského výboru, přešel natrvalo do Brna. Po dlouhé Staňkově éře tak převzal otěže zemědělské politiky agrární strany nejen „doma“ na Moravě, ale prostřednictvím vlivných přátel i ve Sněmovně a v Senátě.

Politická pozice přisedícího zemského výboru mu umožňovala výrazně ovlivňovat veškeré akce zemědělského družstevnictví. Stoupal se zasazoval o vybudování svépomocné centrály pro odbyt zemědělských plodin, vytvořil fond pro udržování cen dobytka, másla a vajec, byl průkopníkem družstevního zpracování zeleniny a v celostátním měřítku organizoval spolupráci všemožných družstevních oborů. Měl zásluhy na vybudování moderního zemědělského školství a výzkumnictví na Moravě, mj. materiálním vybavováním výzkumných a šlechtitelských ústavů. Bylo také Stoupalovým přičiněním, že zemský výbor dal po první světové válce vystavět objekty pro Lesnickou fakultu a výzkumné ústavy nově zřízené Vysoké školy zemědělské v Brně, které byly dokončeny již v roce 1924. Na založení Vysoké školy zemědělské (VŠZ) v Brně měla prvořadý zájem agrární strana. Její poslanci v čele s K. Sonntagem, zemským tajemníkem agrární strany a místopředsedou Zemědělské rady moravské, předložili již v prosinci 1918 v Revolučním národním shromáždění návrh na její zřízení. F. Staněk a K. Sonntag prosadili přidělení Školního lesního statku v Adamově VŠZ. Většina honorovaných docentů přišla na školu z praxe, především z Ústředního svazu českých hospodářských společenstev v Brně, ovládaného agrární stranou.⁵²³ V. Stoupal byl také jedním z iniciátorů melioračních a regulačních prací v zemědělství.⁵²⁴ Po příchodu do zemědělského výboru jej zaujala vodní družstva (odvodňovací, družstva pro regulaci řek a družstva scelovací), přičemž největší zásluhu si vydobyl ustavením a dlouhodobou podporou *Oblastního vodního družstva na Malé Hané v Jevíčku*, které prosadilo regulaci vodního toku Jevíčky a vybudování velkého zavlažovacího kanálu, jenž neměl v té době ve střední Evropě obdoby. Bylo vcelku přirozené, že se stal brzy nato předsedou *Moravského melioračního svazu* se sídlem v Brně, který sdružoval všechna vodní družstva.

Z jeho iniciativy začaly vznikat v řadě míst zemědělské záložny s označením *Domovina*, z nichž nejznámější byla *Zemědělská záložna Domovina v Přerově*, ustavená 31. července 1919. Jejím cílem bylo, stejně jako všech dalších podobných, vedle rozhodujícího poslání záloženského, opatrovat suroviny, polotovary a zboží potřebné k provozování živností a hospodářství členů, dále

⁵²³ *Encyklopedie dějin města Brna*, profil osobnosti, internet; MIKOVCOVÁ, A.: c. d., s. 97-99. Dále: SLEZÁK, L.: *Viktor Stoupal a moravské cukrovarnictví*. In: Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami. Studie Slováckého muzea 13. Uherské Hradiště 2008, s. 108.

⁵²⁴ Srov. *Ottův slovník naučný*, Dodatky VI, Praha 2003, s. 401; *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*, II, Praha 1998, s. 155-156; DOUBRAVA, F.: *Viktor Stoupal*, c. d.

zprostředkovat výrobu, zpracování a odbyt výrobků a udržovat dobrý stav družstevních budov.⁵²⁵ V červnu 1927 změnila záložna stanovy a dále fungovala pod názvem *Zemědělská záložna v Přerově*, přičemž V. Stoupal se stal předsedou dozorčí rady. Později fúzuje Zemědělská záložna v Přerově s Okresní záložnou v Přerově a V. Stoupal se opět dostává do čela nového velkého peněžního ústavu.

Brzy po ustavení *Zemědělské záložny Domovina* v Přerově začala republikánská strana ve velkém zakládat zemědělská zásobovací družstva. Šlo o léta 1920 a 1921 a jejich posláním bylo opatřovat potraviny a jiné životní potřeby a rozprodávat je za rozumnou cenu svým členům. I zde se opět velmi angažoval V. Stoupal. Uvedená zásobovací družstva byla sdružena v *Moravských zemědělských podnikcích družstevních v Brně*, které se v roce 1921 sloučily s Ústředním svazem v Brně.⁵²⁶

V prosinci 1928 se stal V. Stoupal jako předsedící zemského výboru také předsedou českého odboru zemědělské rady moravské, při níž byl zřízen zvláštní úsek pro otázky zemědělského družstevnictví. Funkce předsedy zemědělské rady mu umožnila nejen pokračovat v zakládání a rozvoji družstev (lihovarských, lesních, mlékárenských, vinařských, družstevních mlýnů a pekáren aj.), ale i pokračovat v rozšiřování svého cukrovarnického koncernu.⁵²⁷

Po celou dobu první republiky působil V. Stoupal ve vedoucích funkcích řepařské jednoty. Také na Moravě představovala jednota nejen perfektně organizovanou a ekonomicky nejvýnosnější organizaci pěstitelů cukrové řepy, ale i nejdůležitější politickou oporu republikánské strany mezi zemědělci. Agrární kapitál si jejím prostřednictvím připravoval půdu pro svůj vstup do rolnických akciových cukrovarů. A právě zde začala kariéra Viktora Stoupala, přičemž nejvíce se do povědomí zemědělské veřejnosti zapsala jeho mnohaletá praktická angažovanost v cukrovarnickém průmyslu a ve vedení Agrární banky. Stoupal postupně vybudoval největší a nejbohatší cukrovarnický koncern nejen na Moravě, ale v celých českých zemích. Jeho mimořádné ekonomické úspěchy a s nimi narůstající popularita mezi řepaři a cukrovarníky jej nakonec vynesly do nejvyšších politických pater republikánské strany.

Počátky jeho ekonomického a mocenského vzestupu jsou na jižní Moravě, v Hodoníně, kde v době zániku Rakousko-Uherska byly v provozu dva cukrovary. První byl založen v roce 1865 vídeňským obchodním domem Karl Stummer a Co., fungoval jako smíšený závod a vyráběl homole. Cukrovar byl ideálně

⁵²⁵ WENZL, F.: *Družstevní práce V. Stoupala*. In: Věstník Brnosvazu, Ústředního svazu československých družstev v Československé republice, roč. XVIII, 1938, č. 7-8, s. 206.

⁵²⁶ Tamtéž, s. 206.

⁵²⁷ U příležitosti Stoupalových padesátin - v roce 1938 - se usneslo představenstvo Brnosvazu udělit mu záslužnou plaketu *Za družstevní práci* (v té době byl mj. i prezidentem Českého odboru zemědělské rady a místopředsedou republikánské strany). Viz: WENZL, F.: *Družstevní práce V. Stoupala*, c. d., s. 205.

umístěn – podél hlavní silnice z Hodonína do obce Lužice a vlečkou napojen na trať Severní Ferdinandovy dráhy, která fungovala od roku 1839. Dlouhodobě se však potýkal s problémy nedostatku cukrové řepy, zpracovával pouze tu, která byla vypěstována na císařských velkostatech.⁵²⁸ Z toho důvodu byl po 25 sezónách v roce 1890 prodán firmě Bratři Redlichové a Berger, která již v té době vlastnila v Hodoníně novější a dobře prosperující cukrovar, založený v roce 1884.⁵²⁹ Roku 1896 byla „jednička“ přestavěna na suchou rafinerii a zpracovávala surový cukr vyráběný ve „dvojce“, která byla vybudována jako surovarna. Oba závody počátkem 19. století zaměstnávaly zhruba 1 500 pracovníků, z toho bylo kolem 300 stálých.⁵³⁰ Uvedené cukrovary byly v roce 1910 přeměněny na *Akciovou společnost pro průmysl cukrovarnický* (ASPC, německy Aktiengesellschaft für Zuckerindustrie) se sídlem ve Vídni. Na vzniku společnosti se finančně podílela vídeňská Allgemeine Österreichische Boden-Credit Anstalt, která později přenechala část akcií firmě Schöller. Společnost začínala se základním kapitálem 6 000 000 K, rozděleným na 15 000 akcií v nominální hodnotě 400 K. Do roku 1917 byl akciový kapitál navýšen na 8 000 000 K. Hlavním cílem akciové společnosti bylo ovládnout cukerní průmysl v jihomoravském regionu.⁵³¹

Hned v počátcích 20. let začal Stoupal uskutečňovat plán porolnění cukrovarů na jižní Moravě prostřednictvím zahájené nostrifikace průmyslových podniků a bank. Jako první přišla na řadu ASPC v Hodoníně, jejíž vedení přesídlilo do Hodonína. V roce 1919 k ní přibýly dva nové cukrovary – Bzenec a Rohatec, které patřily do té doby firmě Rohatecko-bzenecké cukrovary Rudolf Auspitz a Co. Kupní cena byla majitelům vyplacena ve formě hodonínských akcií, které byly pro ten účel nově vydány, takže akciový kapitál společnosti byl navýšen. Vlastníky akcií byla rodina Redlichova, Auspitzova, banka Boden-Credit Anstalt a firma Schöller. Předsedou správní rady byl B. Redlich, po jeho smrti v roce 1921 se jím stal, na žádost rodiny Auspitzovy, jako nejsilnější skupiny akcionářů, Ferdinand Bloch-Bauer, v té době člen správní rady banky Boden-Cre-

⁵²⁸ MZA Brno, H 272, inv. j. 87, Dodatky.

⁵²⁹ Cukrovar se rozhodl vybudovat majitel mlýna a pekárny v Hodoníně Adolf Redlich. Závod byl dokončen v roce 1885 a o rok později zahájil první kampaň. Od roku 1890 byl bývalý Stummerův cukrovar označován jako Hodonín „jednička“ a mladší cukrovar Brí Redlichové a Berger jako „dvojka“.

⁵³⁰ MZA Brno, H 1, kart. 469, inv. j. 847. Gründerbericht über die in die Actien-Gesellschaft für Zuckerindustrie einzubringenden Appotrts, s. 2 an.

⁵³¹ K počátkům cukrovarnictví na Hodonínsku viz: MZA Brno, H 1, kniha 19, inv. j. 376. *K padesátinám slovního pana Viktora Stoupala*, s. 9-11.

⁵³² MZA Brno, H 1, kniha 19, inv. j. 376, s. 11. Pro dějiny moravského cukrovarnictví představuje Ferdinand Bloch-Bauer, finančník a podnikatel v cukrovarnictví osobnost prvořadého významu. Narodil se 16. 7. 1864 v Mladé Boleslavi v rodině židovského cukrovarníka. Po studiích v Mladé Boleslavi a v Praze prošel v Berlíně roční praxí v oboru bankovníctví. Po návratu domů se stal manažerem velkého cukrovarnického komplexu Rakousko-Uherska firmy Schöller a čle-

dit-Anstalt.⁵³²

V následujícím roce, 1. srpna 1922, uskutečnila ASPC s nově vytvořeným Syndikátem řepařů-akcionářů (výchozí organizace cukrovarnického koncernu) významnou obchodní transakci.⁵³³ Oba právní subjekty se dohodly (s podporou Agrární banky v Praze) na pronájmu státních (bývalých císařských) statků především na Hodonínsku, které byly pro ASPC důležité jako surovinová základna. Ústřední jednotě řepařů nastala povinnost zajistit „hodonínskému“ koncernu dostatek cukrovky, protože se očekával boj o její dodávky. Jednota využila dispozičního práva na cukrovou řepu svých členů z několika jihomoravských cukrovarů a přikázala jim, aby řepu upisovali především „Hodonínu“. Jedni uposlechli, jiní se však dali zlákat konkurenčními cukrovary, které jim nabídly cenu za řepu o 1–2 Kč nad běžnou částku 17 Kč. Začal boj o řepné kontrakty, jaký jižní Morava dosud nezažila.

Za vedení V. Stoupala se bojovalo o každou obec, skoro o každou řepářskou „duši“: „Schůze stíhala schůzi a celý organizační aparát Ústřední jednoty řepařů byl v horečném napětí, přičemž každý z řečníků měl až tři schůze denně. .... Přesto,

nem správní rady vídeňské velkobanky „Kreditky“. Postupně zasedal ve statutárních orgánech desítek průmyslových společností, především cukrovarů a vypracoval se na odborníka přinejmenším středoevropského vřhlu. V republice působil až do roku 1938. Jeho jméno je spjato s rozmachem cukrovarnického podnikání na jižní Moravě, kde pracoval po boku V. Stoupala. Již v roce 1909 zakoupil velkostatek Odolena Voda-Panenské Břežany a „dolní“ panenskobřežanský zámek jako své letní sídlo. Na podzim 1938 opustil Československo, odjel do Paříže a poté se usadil ve Švýcarsku, kde v Curychu 19. 11. 1945 zemřel. Jeho majetek, včetně uměleckých sbírek, byl za války nacisty jako židovský zabaven.

O Bloch-Bauerovi bylo zveřejněno několik prací v Rakousku, u nás se o něm objevil první příspěvek v podobě zpracovaného hesla Bloch-Bauer, Ferdinand, autorů Jiřího Novotného a Jiřího Šoušy. In: *Biografický slovník českých zemí*, sv. 5, Historický ústav AV ČR, Praha 2006, s. 567–568. Dále KÖNIG, J.: *Das Österreichische Museum für angewandte Kunst (MAK) und die Sammlungen Rothschild, Bloch-Bauer und Pollack. Von Anschluss 1938 bis zum Ermächtigungsgesetz 1938*. Diplomarbeit in Kunstgeschichte zur Erlangung eines Magistergrades des Philosophie an der geisteswissenschaftlichen Fakultät der Leopold Franzens Universität. Innsbruck 2000.

⁵³³ Ustavující valná hromada Syndikátu řepařů-akcionářů Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický se uskutečnila v Hodoníně 15. srpna 1922. Od roku 1935, po jeho rozpadu a založení nového syndikátu, se jeho sídlem stalo Brno. Posláním syndikátu bylo hájit nejen všechny zájmy pěstitelů řepy – akcionářů, ale také všemožně napomáhat porolničování a počestování cukrovarů na jižní Moravě (syndikát také nakupoval cukrovarnické akcie a rozprodával je svým členům, případně si část ponechával jako společný majetek všech). V hlavním projevu naznačil V. Stoupal hlavní poslání Syndikátu-řepařů akcionářů: „Rolnictvo slovácké.....nastoupilo tímto počinem cestu k svému hospodářskému osvobození, k vymanění ze jha německo-židovských cukrovarnických kapitalistů, aby dospělo k té hospodářské samostatnosti, jako už ve značné míře mají šťastnější druhové v povolání, zemědělci na Hané a v Čechách.“ Za předsedu Syndikátu byl zvolen Stoupal, prvním místopředsedou F. Čapka z Podivína, druhým místopředsedou Martinák z Nedakonice. In: Svoboda, roč. IV, 16. 8. 1922, č. 191, s. 1. *Ustavení Syndikátu řepařů-akcionářů v Hodoníně*.

že proti „Hodonínu“ a řepařské jednotě se postavily cukrovary v Uherském Hradišti, v Uherském Ostrohu, v Napajedlech, v Kelčanech, ve Ždánicích, ve Velkých Pavlovicích a v Břeclavi a místy nabízely pevnou cenu až 20 Kč, skončil boj úplným vítězstvím řepařské jednoty. Bylo to ovšem umožněno tím, že Hodonín slíbil platit za cukrovku tutéž cenu, jakou budou platit jeho odpůrci.⁵³⁴

Hned po tomto úspěchu bylo třeba řepu podchytit řepnými akciemi. ASPC navýšila dosavadní kapitál na 25 milionů Kč nominále vydáním nových akcií v kursu 150 %, což představovalo 25 000 akcií nominále 400 Kč v kursu 600 Kč, tedy částkou 15 milionů Kč (každá akcie byla vázána povinnou dodávkou cukrovky do cukrovaru). Ačkoliv akciová společnost umožnila splácení akcií po dobu tří let řepou, byl to úkol těžší, než se původně předpokládalo. V obvodě ASPC bylo totiž rozebráno pouze 3 000 akcií; na druhé straně za úspěch bylo považováno to, že rolníci upisovali dvě i tři akcie, čímž se trvale připoutali ke koncernu ASPC.⁵³⁵ Pomalý postup upisování akcií přiměl V. Stoupala a správní radu hledat pro umístění zbývajících širší teritoriální oblast, čímž byla ASPC předurčena k nové expanzi, k níž také došlo v následujících letech.

Polovina upsaných akcií připadla drobným akcionářům a Syndikátu řepařů-akcionářů,⁵³⁶ druhou polovinu převzal stát, resp. správa Státních lesů a statků, a to z titulu dodavatele cukrovky ze státních statků v Hodoníně a ve slovenské Holíči (ministerstvo financí se účastnilo sumou 7 500 000 Kč, Syndikát řepařů 2 800 000 Kč a Agrární banka 4 700 000 Kč). Z navýšeného základního jmění převzal stát 20 % a taktéž 20 % připadlo Syndikátu řepařů.⁵³⁷ Do správní rady byli kooptováni za české řepaře, resp. za agrární stranu, Viktor Stoupal, Matouš Bartoň, Josef Bránecký, Jan Měchura a Martin Skopal-Procházka, dále pět představitelů ministerstva zemědělství: Ing. Oskar Čermák, Dr. Ladislav Procházka, Ivan Arh, Čeněk Štěpánek, Dr. Václav Štorkán a jeden zástupce pražské Živnobanky – Jindřich Bělohříbek. Předsedou takto rozšířené a pozměněné správní rady se stal Ferdinand Bloch-Bauer, místopředsedy Viktor Stoupal, Štěpán Auspitz (za původní majitele) a Adolf Herzfeld (za rakouskou „Kreditku“).⁵³⁸ Touto velkou finanční operací, kterou schválila vláda na své schůzi 8. srpna 1922, byl učiněn největší krok k porolnění ASPC.

⁵³⁴ Blíže: Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. VIII. *Porolnění Hodonína*.

⁵³⁵ Tamtéž.

⁵³⁶ Ministerstvo financí se účastnilo sumou 7 500 000 Kč, Syndikát řepařů-akcionářů 2 800 000 Kč a Agrární banka 4 700 000 Kč. In: RUBÁŠ, S.: c. d., s. 27.

⁵³⁷ ŠTĚPÁN, F.-VYMLÁTILOVÁ, M.: *K politice agrárního kapitálu v cukrovarnickém průmyslu (Výběr dokumentů o transakcích Stoupalova koncernu v letech 1934-1936)*. In: Sborník archivních prací, roč. XII, 1962, č. 2, s. 1-2. Též: NOVOTNÝ, J.-ŠOUŠA, J.: c. d., s. 103.

⁵³⁸ Tamtéž, s. 104. Dále MZA Brno, H 1, kniha 19, inv. j. 376. *K padesátinám slovního pana Viktora Stoupala*, s. 11.

Ještě předtím, po kampani 1919/1920, byla zastavena výroba v cukrovaru Rohatec a jeho strojní zařízení bylo zčásti převezeno do Hodonína a zčásti rozprodáno. V budovách bylo zřízena výrobní čokolády a cukrovinek firmou Küfferle z Bernu a v roce 1923 zahájila provoz pod názvem *Česká akciová továrna na čokoládu Josef Küfferle a spol.*⁵³⁹ Vše bylo uskutečněno za účasti ASPC, firmy Josef Küfferle a spol. v Bernu, Živnobanky a obchodního domu Meinl. V říjnu 1930 však firma Küfferle prodala své akcie ASPC a její zástupci odešli ze správní rady. Později vystoupili také zástupci Živnobanky a obchodního domu Meinl, ale kapitálovou účast si ponechali.⁵⁴⁰ ASPC obdržela za svůj ekonomický vklad do čokoládovny (za pozemky, tovární a obytné budovy bývalého cukrovaru) akcie v nominální hodnotě 1 440 000 Kč.

Následovaly koupe dalších cukrovarů – v roce 1923 se začala ASPC zabývat (po dohodě s Boden-Credit) o nájem státního cukrovaru včetně rozsáhlé „ekonomie“ v Židlochovicích (velkostatku bývalé císařské rodiny o rozloze 2 700 ha) s podmínkou, že 10 % akcií přejde od kapitalistických akcionářů do vlastnictví jihomoravských rolníků, což se podařilo. Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický na valné hromadě konané 5. 11. 1923 rozhodla o navýšení kapitálu z 25 milionů na 30 milionů Kč. Za tím účelem byly emitovány nové akcie v počtu 12 500 nominálně 400 Kč, avšak v emisním kurzu 700 Kč, což představovalo sumu 8 750 000 Kč. Základní jmění společnosti tak vzrostlo na 30 milionů Kč.⁵⁴¹ Část akcií odkoupil stát, konkrétně ministerstvo zemědělství ovládané agrární stranou.

ASPC nakonec vyslovila souhlas s návrhem ministerstva zemědělství na odkoupení celé emise. Zástupci ministerstva chtěli dosáhnout toho, „aby bylo dosaženo parity co do akciového kapitálu, který by nyní patřil rovným dílem na jedné straně státu a řepným dodavatelům a na druhé straně skupině kapitalistické“.⁵⁴² Československý stát spolu s moravskými řepaři-akcionáři dosáhl ve správní radě ASPC 50 % zastoupení, čímž se jí ve skutečnosti zmocnil a peněžní skupina uvnitř koncernu doznala oslabení. Stát se stal spolujednatel společnosti ze dvou šestin, Syndikát řepařů získal jednu šestinu a zbylé tři šestiny zůstaly ještě v držení vídeňské „Kreditky“.⁵⁴³ Předsedou správní rady byl i na další léta potvrzen F. Bloch-Bauer. Smlouva o pronájmu židlochovického cukrovaru byla uzavřena na 20 let, nájemné z půdy a budov hospodářských dvorů bylo stano-

⁵³⁹ JANČÁLKOVÁ, B.: *Česká akciová továrna na čokoládu, dříve Josef Küfferle a spol. v Rohatci u Hodonína*. In: Jižní Morava, roč. 20, Mikulov 1984, s. 223 an.

⁵⁴⁰ MZA Brno, H 1, kniha 19, inv. j. 376. *K padesátinám slovního pana Viktora Stoupala*, s. 11. V souvislosti s uvedenými změnami byla zahájena výroba nové čokolády. Původně mělo jít o výrobek s názvem *Visto* (podle začátečních písmen *Viktor Stoupal*), ale snad na Stoupalovo přání bylo označení změněno na *Vista*. Tamtéž.

⁵⁴¹ Svoboda, 15. 6. 1923, č. 137, s. 5. Dále: ŠTĚPÁN, F. – VYMLÁTILOVÁ, M.: c. d., s. 4.

⁵⁴² Tamtéž.

⁵⁴³ MZA Brno, H 1, kart. 20. Zápis z jednání správní rady z 23. 3. a 28. 6. 1923; RUBÁŠ, S.: c. d., s. 28. CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 57-58.

veno v naturáliích a samotný nájem z cukrovaru byl dohodnut na 350 000 Kč za rok.⁵⁴⁴ V roce 1923 vlastnil tzv. Stoupalův koncern již čtyři cukrovary: Hodonín I, Hodonín II, Bzenec a Židlochovice.⁵⁴⁵ Deník Svoboda mohl už jen konstatovat: „Zásluha o tento dalekosáhlý přesun v ohledu osamostatnění řepařů a hlavně též národní přísluší panu ministru dr. Hodžovi, poslanci F. Staňkovi a panu státnímu tajemníkovi dr. Pazderkovi.“⁵⁴⁶

Rozšiřování Stoupalova koncernu, jehož jádrem byla hodonínská cukerní skupina, pokračovalo. Ještě v roce 1923 byly odkoupeny za 27 000 000 Kč všechny akcie jednoho z největších a nejúspěšnějších závodů v republice, Kuffnerova cukrovaru a rafinerie v Břeclavi. Nový přírůstek byl zařazen do koncernu od 1. ledna 1924 jako samostatná společnost pod názvem *Rolnické cukrovarské podniky, a. s. v Břeclavi*.⁵⁴⁷ Spolu s cukrovarem a rafinerií byla převzata i celá „ekonomie“, která však byla v záboru Státního pozemkového úřadu.⁵⁴⁸ Tímto nákupem se „teritorium“ ASPC vyčleněné pro pěstování řepy rozšířilo na jih až k hranicím s Rakouskem. K získání finančních prostředků na všechny nákupy bylo na valné hromadě ASPC v prosinci 1923 rozhodnuto zvýšit akciový kapitál o 6 milionů Kč nominále, emisí 15 000 akcií v nominální ceně 400 Kč, ale pro tuto transakci v kursu 1 200 Kč, což představovalo sumu 18 milionů Kč. Polovinu z této emise, tedy 3 miliony Kč (v kursovní ceně 9 milionů Kč), převzalo ministerstvo zemědělství. Celkový akciový kapitál ASPC vzrostl na 36 milionů Kč (státu z nich patřilo 13 milionů, Syndikátu řepařů 5 milionů a Boden-Credit-Anstalt 18 milionů). V souvislosti s tím bylo rozhodnuto navýšit úvěr u Agrární banky z 15 na 20 milionů Kč.⁵⁴⁹ Viktor Stoupal byl zvolen novým předsedou správní rady Kuffnerova cukrovaru v Břeclavi.

⁵⁴⁴ MZA Brno, H 272, kart. 38, inv. j. 86, s. 8.

⁵⁴⁵ V. Stoupal, ač jistě hodně movitý, nebyl majitelem oněch cukrovarů, jak byli tenkrát mnozí přesvědčeni, ale pouze hlavním „manažerem“ cukerní skupiny.

⁵⁴⁶ Svoboda, 15. 6. 1923, č. 137, s. 5.

⁵⁴⁷ Uvedený název cukrovaru byl užíván do roku 1930, kdy byl změněn na *Kuffnerova cukrovarská akciová společnost v Břeclavi*. MZA Brno, H 1, kniha 19, inv. j. 376. *K padesátinám slovného pana Viktora Stoupala*, s. 11.

⁵⁴⁸ V případě Stoupalova koncernu je třeba rozlišovat: vstup do podnikání zahájil V. Stoupal, jak již bylo uvedeno, soustředěním 4 cukrovarů a jejich porolničením a počestněním pod „hlavičkou“ ASPC. Postupem času, jak byly získávány další závody (či skupiny závodů), byly do koncernu zařazovány jako organizačně samostatné společnosti pod vlastním názvem. ASPC stále zůstávala pouze jednou ze společností koncernu, ale protože byla současně jakýmsi jeho ekonomickým a mocenským centrem, byla často v dobovém tisku, ale i v současné literatuře ztotožňována s celým koncernem.

⁵⁴⁹ RUBÁŠ, S.: c. d., s. 29. Též: ŠTĚPÁN, F.-VYMLÁTILOVÁ M., c. d., s. 4. Spolu s Kuffnerovým cukrovarem a rafinerií byl do ASPC začleněn i zrušený cukrovar v Podivíně včetně pozemků, které však byly později, v průběhu pozemkové reformy, rozparcelovány a od Liechtensteinů byl nakonec odkoupen pouze Jánský dvůr ve Staré Břeclavi. Viz: Svoboda, roč. X, 9. 3. 1928, s. 5. *Zpráva o činnosti Syndikátu řepařů-akcionářů. Syndikát dnes jediným rozhodujícím činitelem v Hodoníně*.

Převod cukrovaru Židlochovice a Kuffnerova cukrovaru a rafinerie do ASPC provázely komplikace na „nejvyšších místech“. Plně se za převod postavilo ministerstvo zemědělství v čele s agráříkem M. Hodžou. Prospěšnost transakce zdůvodnil tvrzením, že „zvýšenou dodávkou řepy zajistí se totiž prosperita nynějších velkých závodů v jižní Moravě, okres se povznese národohospodářsky, stát získá pramen nových příjmů a lepší zajištění rentability svých statků, sociální postavení dělníků se upevní a zlepší a Hodonín a Břeclav se upevní národnostně“.⁵⁵⁰ Podle Hodži tím státní správa sledovala získání většiny ve správní radě ASPC v rozsahu minimálně 60 %. K uvedené ekonomické operaci vznesl výhrady Nejvyšší účetní a kontrolní úřad, který tvrdil, že vyčlenění ze státního rozpočtu tak vysoké finanční částky (šlo o 17,5 milionů Kč) ke krytí účasti státu vyžadovalo (podle ústavy) předcházející schválení Národního shromáždění. Vláda reagovala tím, že na schůzi 14. prosince 1923 celou operaci schválila.⁵⁵¹

Uvedenými převody vzrostly nároky na agendu a bylo proto rozhodnuto vybudovat v Břeclavi nové správní a administrativní centrum pro celou společnost; jeho vedením byl pověřen generální ředitel Oskar Neumann (oficiální název Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně zůstal nezměněn). V roce 1924 se rozhodla ASPC ve spolupráci s cukrovarem v Kelčanech na Kyjovsku zakoupit cukrovar ve Ždánicích, který měla do té doby v nájmu společnost Eduard Seidl et Co. Účast ASPC byla 25 % a cukrovaru v Kelčanech 75 %.⁵⁵² V roce 1925 se stal součástí ASPC státní cukrovar v Rosicích, který patřil k velkostatku Rosice-Veverí, jehož původním majitelem byl anglický státní příslušník Mořic Arnold de Forest-Bischoffsheim a který jej v červenci 1925 prodal československému státu.⁵⁵³

Jednou z nejsložitějších akcí byla koupě cukrovaru v Tovačově od firmy Bratři Gutmannové. S jeho majitelem, velkostatkářem dr. Vilémem Gutmannem, jednal několikrát také V. Stoupal spolu s místními rolníky; již v roce 1920 vznikla

⁵⁵⁰ ŠTĚPÁN, F. -VYMLÁTILOVÁ, M.: c. d., s. 4.

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 5.

⁵⁵² MZA Brno, H 1, *Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický se sídlem v Hodoníně, ústřední kancelář v Brně a cukrovar v Hodoníně 1865-1948*. Inventář, s. 13.

⁵⁵³ Srov. DUFEK, P.: *Zaměstnanci Státního pozemkového úřadu v „minovém poli“ zahraniční politiky a pastí politiky domácí – případová studie*. In: Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami. Studie Slovákého muzea 13. Uherské Hradiště 2008, s. 161-168. Kdo se chce dozvědět něco podstatnějšího o tom, jak agrární strana využívala svých mocenských pozic ve vládních strukturách k nejrůznějším machinacím, jako např. při provádění pozemkové reformy, neměl by opomenout Dufkovu studii. Jsou v ní objasněny „čachry“, které provázely v roce 1925 prodej velkostatku Rosice-Veverí, včetně tamního cukrovaru. Původní nabídka státu, resp. Státního pozemkového úřadu, činila částku pod 100 tisíc anglických liber, de Forest požadoval 250 tisíc. Po intervencích u Edvarda Beneše, Jana Masaryka a Antonína Švehly bylo ihned rozhodnuto: československý stát zaplatil de Forestovi 272 tisíc liber (45 milionů Kč). Podrobněji citovaná práce.

akce na porolnění závodu, kterou inicioval V. Stoupal. Byla ustavena akciová společnost, ale Gutmann nejenže odmítal podnik prodat, ale bránil se také účasti českých rolníků na správě cukrovaru: „O tento cukrovar vedli rolníci, sdružení v přípravných výborech, zápas plných osm roků. Po celou tuto dobu kladl velkostatkář Gutmann tuhý odpor a nešťít se žádných prostředků ani zbraní, jimiž čelil nejen pozemkové reformě, ale i předání cukrovaru do rukou rolnických.“⁵⁵⁴ Velká část řepářů, pod patronací řepářské jednoty, zahájila bojkot cukrovaru a vyrobenou řepu odváděla ke zpracování do nedalekého cukrovaru v Kroměříži. Výsledkem „řepného boje“ byl nakonec souhlas majitele s prodejem závodu, který se uskutečnil 15. března 1927. Cukrovar přešel pod firmou *Rolnický akciový cukrovar Tovačov* do vlastnictví rolníků a vedení správní rady se ujal zvolený Viktor Stoupal. Dalšími členy rady se stali Jaroslav Smýkal, jako místopředseda, Jakub Haupt, František Müller, Jaroslav Pospíšil, František Řezáč, Ladislav Šíma, Simeon Vacula a Jan Vaculík.⁵⁵⁵ V této souvislosti třeba připomenout, že cukrovar v Tovačově byl jediným cukrovarem ASPC, který se nacházel uprostřed Hané a náležel do oblasti olomoucké agencie, i když jejím členem nebyl.⁵⁵⁶

V roce 1926 Syndikát řepářů-akcionářů dosáhl 10 467 členů s 19 800 řepnými akciemi v 456 obcích, čímž byl jeho vývoj v tomto směru dovršen.⁵⁵⁷ Zbývalo upevnit „české pozice“ uvnitř podniku. Přes pokračující porolnění cukrovarů a personální změny ve správních radách zůstávala totiž značná část podnikových akcií v německých rukou. K zásadnímu obratu došlo v roce 1927, kdy Syndikát řepářů v Brně, za vydatné pomoci státu (ministerstva zemědělství) a Agrární banky, skoupil všechny zbývající akcie hodonínské společnosti. ASPC dostala k tomu účelu (prostřednictvím Syndikátu) úvěr od Agrární banky ve výši 40 milionů korun a záruční úvěr ve výši 20 milionů korun. Společnost se přitom zavázala, že do budoucna bude realizovat všechny bankovní transakce a nákupy prostřednictvím Agrární banky a že zástupci banky budou přiměřeně zastoupeni ve správní radě ASPC, což se také stalo.

Syndikát řepářů v Brně tak zakoupil 43 900 kusů akcií od „starých“ hodonínských akcionářů a stal se vlastníkem celkem 57 000 akcií, tedy téměř dvoutřetinové většiny v ASPC, a tím i rozhodující silou v její správní radě. Zbývajících

⁵⁵⁴ Selské listy, roč. 45, č. 18, 2. 3. 1927, s. 1.

⁵⁵⁵ MZA, H 238. *Rolnický akciový cukrovar Tovačov 1914-1942 (1947)*. Inventář. Taktěž: *Kojetínsko. Město Kojetín a okolí*. Kojetín 1933, s. 48-49.

⁵⁵⁶ Stanovy cukrovaru byly schváleny ministerstvem vnitra 17. 8. 1929, základní kapitál závodu představoval 2 miliony Kč, rozdělený do 500 akcií. MZA Brno, H 238. *Rolnický akciový cukrovar Tovačov 1914-1942 (1947)*. Inventář, s. 2.

⁵⁵⁷ Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. XVI. *Vrcholný rozmach hodonínského koncernu*. Blíže: ČAPKA, F.: *K počátkům Stoupalova cukrovarnického koncernu na Moravě*. In: *Prameny a studie 47. Cukrovarnictví, cukrovary, cukrovarníci*. Praha 2011, s. 103-114.

⁵⁵⁸ MZA Brno, H 244, kart. 1, inv. j. 1. *Výroční zprávy valných hromad Syndikátu řepářů-akcionářů v Hodoníně. Valná hromada za rok 1927-1928*. Taktěž: *Venkov*, 6. 3. 1928, č. 56.

33 000 akcií zůstalo ve vlastnictví státu.⁵⁵⁸ Do správní rady byli za vystoupené německé členy zvoleni podnikatelé české národnosti: Ing. František Drápela, Jan Lossman, Jaroslav Pospíšil, vrchní ředitel Karel Svoboda, Dr. Stanislav Švehla. Předsedou zůstal Ferdinand Bloch-Bauer, prvním místopředsedou Viktor Stoupal, a jako druhý místopředseda byl zvolen generální ředitel Státních lesů a statků Ing. Oskar Čermák.⁵⁵⁹ Celá správní rada, s výjimkou F. Bloch-Bauera, byla počestěna a Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně porolnicena.⁵⁶⁰ Cukrovary sdružené v ASPC se v roce 1927 podílely 20,6 % na moravském kontingentu surového cukru a 15,5 % na rafinádě.⁵⁶¹

Tak skončila první etapa ve vývoji společnosti, která trvala pět let; v ní šlo o dokončení nostrifikace, počestění správních rad cukrovarů a získání řady cukrovarů pod „hlavičku“ společnosti. Viktor Stoupal mohl být oprávněně spokojen. Na valné hromadě Syndikátu řepařů v březnu 1928, které se účastnilo 429 delegátů ze 414 obcí, zastupujících 13 505 akcií⁵⁶² prohlásil: „Na všech dřívějších valných hromadách kladli jsme si vždy vysoký cíl: Akciovou společnost hodonínskou převést úplně do rukou rolnictva. Tento cíl zdál se nám ovšem ještě vzdáleným a mnozí jej označovali za nedosažitelný....Stalo se skutkem veliké dílo hospodářské svépomoci rolnické, jakým se nemůže pochlubit rolnictvo nikde v celé Československé republice...Tím je naše velká osvobozovací akce řepařská na jižní a střední Moravě v hrubých rysech skončena. Postavení jihomoravského řepaře bylo ještě před šesti lety v celé oblasti historických zemí českých nejhorší. Neměl jediného rolnického závodu a neměl ani podílu na žádném cukrovaru. Podniky, které si rolnictvo před více než půl stoletím na jižní Moravě vybudovalo, přešly dávno do rukou kapitalistických a celý jihomoravský průmysl stál v jiném národním šiku.....Dali jsme se do práce a za krátkých celkem pět let předstihli jsme řepaře i nejpokročilejších krajů našeho státu. Možno dokonce říci, že právě naší zásluhou vývoj moravského cukrovarnictví jde po jiných cestách, než vývoj v zemích ostatních.“⁵⁶³ Změny, k nimž došlo ve vývoji cukrovarnického podnikání v českých zemích do poloviny 20. let a které byly viditelné na všech stranách, potvrzují také následující údaje: do poloviny 20. let se zvýšil kapitál zemědělských cukrovarů na Moravě cestou centralizace na 80 324 000 Kč, z nichž 63 000 000 Kč patřilo ASPC (pro srovnání: v předvečer první světové války vlastnil agrární kapitál v moravských cukrovarech akcie v nominální hodnotě pouze 8 860 000 K).⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Svoboda, roč. IX, 20. 12. 1927, s. 4. *Valná hromada hodoňského Syndikátu.*

⁵⁶⁰ MZA Brno, H 1, kniha 19, inv. j. 376. *K padesátinám slovutného pana Viktora Stoupala*, s. 11. Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. XVI. *Vrcholný rozmach hodonínského koncernu.*

⁵⁶¹ CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*, c. d., s. 62.

⁵⁶² Svoboda, roč. X, 4. 3. 1928, s. 2. *Valná hromada Syndikátu řepařů-akcionářů.*

⁵⁶³ Venkov, 6. 3. 1928, č. 56. Taktéž: Svoboda, roč. X, 8. 3. 1928, s. 5. *Zpráva o činnosti Syndikátu řepařů-akcionářů. Syndikát dnes jediným rozhodujícím činitelem v Hodoníně.*

⁵⁶⁴ RUBÁŠ, S.: c. d., s. 32.

Následující druhá etapa vývoje Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický, téměř dvakrát delší než první etapa, byla zvláště na počátku charakteristická rozšiřováním ekonomického vlivu ASPC přikupováním dalších cukrovarů (v letech hospodářské krize především cukrovarů postižených recesí), dále navyšováním jmění a hospodářským a organizačním upevňováním společnosti. V roce 1933 se vzdal Ferdinand Bloch-Bauer předsednictví ve správní radě a na jeho místo nastoupil Viktor Stoupal. Do funkce prvního místopředsedy byl zvolen Ing. Oskar Čermák, náměstek ředitele Státních lesů a statků, druhým místopředsedou se stal Karel Svoboda, vrchní ředitel Agrobanky.⁵⁶⁵

V roce 1934 koupila ASPC 98 % akcií *Středomoravské akciové společnosti cukrovarské a zemědělské* v Brně.⁵⁶⁶ Její předchůdkyní byla *Středomoravská cukrovarská a zemědělská akciová společnost*, založená v roce 1913 dr. Richardem Kürschnerem, v jejímž majetku se postupem let vystřídal několik cukrovarů (některé zanikly, jiné byly vráceny původním majitelům) a na počátku 20. let zůstaly pouze tři – Hrušovany nad Jevišovkou, Modřice (zanikl v roce 1933) a Mohelnice (zanikl v roce 1929). Protože však stále fungovaly pod svou původní firmou, byla v roce 1924 provedena fúze těchto tří společností a firma dostala nový název – *Středomoravská akciová společnost cukrovarská a zemědělská*, od níž bylo odkoupeno oněch 98 % akcií. Členy její správní rady se stali V. Stoupal (předseda), Simeon Vacula (místopředseda), ing. Oskar Čermák, Oskar Neumann a Karel Svoboda.⁵⁶⁷

U Agrární banky byla ustavena skupina, která získala většinu akcií ze zakoupeného 98% podílu akcií *Středomoravské akciové společnosti cukrovarské a zemědělské* (šlo o 65 tisíc kusů z celkového počtu 120 tisíc). Ostatní akcie zůstaly v rukou minoritních akcionářů a v roce 1935 je vykoupil Stoupalův koncern, čímž získal většinu ve *Středomoravské akciové společnosti cukrovarské a zemědělské* a její cukrovary se staly součástí koncernu.⁵⁶⁸

V roce 1934 koupila Kuffnerova cukrovarská akciová společnost čtyři dvory: dvůr Uherský Ostroh od Liechtensteinů, dvory Bánov a Ordějov z uherskobrodského panství hraběte Kounice a dvůr Městečko Trnávka s filiálním dvorem Rozstání od ing. A. Vaňka. Dne 1. ledna 1936 převzala akciová společnost od Banky pro obchod a průmysl v Praze cukrovar v Moravském Krumlově-Oslavě.

⁵⁶⁵ Svoboda, roč. X, 8. 3. 1928, s. 9. *Zpráva o činnosti Syndikátu řepařů-akcionářů. Syndikát dnes jediným rozhodujícím činitelem v Hodoníně*. Dále: MZA Brno, H 1, kniha 19, inv. j. 376. *K padesátinám slovutného pana Viktora Stoupala*, s. 9.

⁵⁶⁶ Tamtéž, s. 23. Dále: H 244, kart. 1, inv. j. 2. *Výroční zprávy valných hromad Syndikátu řepařů-akcionářů v Hodoníně. Valná hromada za rok 1935/1936*.

⁵⁶⁷ Tamtéž.

⁵⁶⁸ Svoboda, roč. XX, č. 96, 24. 4. 1938, s. XVI. *Vrcholný rozmach hodonínského koncernu*. Dále: RUBÁŠ, S.: c. d., s. 41-42.

⁵⁶⁹ Předsedou správní rady se stal ing. Oskar Čermák, jejími členy Viktor Stoupal, Josef Blažek, dr. ing. Karel Boháček, dr. Václav Kubr, Bartoloměj Kůrečka, Oskar Neumann, Leopold Slíva,

vanech, který byl jako samostatná společnost začleněn k dosavadním podnikům pod firmou *Cukrovary Moravský Krumlov-Oslavany, a. s.*⁵⁶⁹

Následovalo převzetí cukrovaru v Sokolnicích se dvěma dvory, Vladimírovem a Ovčírnou s výměrou 233 ha (touto transakcí přibýlo 2 092 akcionářů s 6 000 řepnými akciemi). Do čela správní rady cukrovaru v Sokolnicích se dostal Simeon Vacula, statkář z Habrovan u Vyškova, aktivní a mezi zemědělci populární politik moravské agrární strany. Organizačním propojením uvedených cukrovarů Hrušovany nad Jevišovkou, Moravský Krumlov, Sokolnice a sloučením se závodem v Tovačově si ASPC ustavila druhou skupinu svých cukrovarů, která nijak nezaostávala za první, hodonínskou – ASPC I.

V roce 1937 byl pronajat dvůr Buchlov a Buchlovice (dohromady 188 ha pozemků), které patřily hraběti Berchtoldovi. Ve stejném roce byl vzat do nájmu dvůr Loděnice (190 ha) od generálního ředitele Oskara Neumanna, dále dvůr Tulešice (188 ha) od Stanislava Neděly, dvůr Horní Kounice (111 ha) od Marie Kobzínkové a dvůr Uherské Hradiště (57 ha pozemků). Zakoupeny byly všechny akcie surovarny a rafinerie v Uherském Hradišti a již neexistujícího cukrovaru v Uherském Ostrohu (zanikl v roce 1930) a v následujícím roce 1938 byl získán i cukrovar v Pohořelicích.⁵⁷⁰ Kromě pozemků v uvedených dvorech měla ASPC pronajato v několika obcích celkem 80 ha půdy od drobných zemědělců, takže v roce 1938 byl celkový rozsah pozemků v majetku koncernu 1 805 ha vlastní půdy a 4 288 ha půdy pronajaté.⁵⁷¹

V roce 1938 vlastnil Stoupalův koncern v Hodoníně celkem 10 činných cukrovarů: Hodonín II (Hodonín I. zanikl v roce 1924), Bzenec, Židlochovice, Břeclav, Tovačov, Hrušovany nad Jevišovkou, Moravský Krumlov, Sokolnice, Uherské Hradiště a Pohořelice, sdružených v 8 koncernových společnostech: 1. Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický s cukrovary Hodonín II, Bzenec, Židlochovice; 2. Rolnické cukrovarské podniky, a. s., s cukrovarem v Břeclavi; 3. Středomoravská akciová společnost cukrovarská a zemědělská s cukrovarem v Hrušovanech nad Jevišovkou; 4. Cukrovary Moravský Krumlov-Oslavany, a. s., s cukrovarem Moravský Krumlov; 5. Rolnický akciový cukrovar v Sokolnicích; 6. Rolnický akciový cukrovar v Tovačově; 7. Cukrovary Uherské Hradiště, a. s.; 8. Cukrovar Pohořelice. Kromě uvedených cukrovarů patřila do Stoupalova koncernu také Česká akciová továrna na čokoládu – dříve J. Küfferle a spol., Rohatec.⁵⁷²

Cukrovarům náležely také hospodářské sekce: Cukrovar Židlochovice s dvory Židlochovice, Ledce, Nový dvůr, Jalovisko, Měnin, Velký dvůr s mlýnem;

Otokar Steinmetz a Václav Vitek. MZA Brno, H 1, kniha 19, inv. j. 376. *K padesátinám slovního pana Viktora Stoupala*, s. 25.

⁵⁷⁰ Tamtéž, s. 29 a 31.

⁵⁷¹ Tamtéž, s. 36 a 37.

⁵⁷² MZA Brno, H 1, kart. 297, kniha 19, inv. j. 376, *K padesátinám slovního pana Viktora Stoupala*, c. d., s. 41. Dále: *Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé 1946*, 2. zasedání, č. 209.

Branišovice s dvory Branišovice, Našiměřice, Šumice, Mackovice, Fryšava, Loděnice, Tulešice, Horní Kounice; Veselí nad Moravou s dvorem Veselí; Břeclav s dvorem Jánský dvůr; Sokolnice s dvory Vladimírov a Ovčírna; Hrušovany nad Jevišovkou s dvory Velké Losiny a Diváky; Uherské Hradiště s dvory Uherské Hradiště, Buchlov a Buchlovice.⁵⁷³

Poslední roky Stoupalova života jsou spjaty s Mnichovem 1938 a s okupací českých zemí hitlerovským Německem. Po Mnichovu ztratil československý cukerní průmysl zhruba 30 % odběratelů domácí cukerní produkce. V Čechách zůstalo v odtrženém pohraničním území 8 cukrovarů (Havraň, Lišnice, cukrovar v Lounech, Lovosice, Most, Postoloprty, Štětí a Žatec), na Moravě a ve Slezsku také 8 (Kateřinky-Vávrovice, Uničov, Mohelnice, Litovel, Hrušovany nad Jevišovkou, Břeclav, Pohořelice a Moravský Krumlov). Stoupalův koncern tak přišel o 4 závody, vesměs směsenky a spolu s nimi byly zabrány i jejich „ekonomie“.⁵⁷⁴ V prvních měsících 1939 se podařilo V. Stoupalovi uskutečnit hospodářsky významnou, ale občansky a politicky choullostivou transakci. Vedení koncernu urychleně hledalo náhradu za ztracené cukrovary a našlo ji v závodech židovských majitelů, kteří se chystali emigrovat do zahraničí a s nabídkou na odprodej akcií svých závodů neotáleli. Dne 13. března 1939 uzavřela hodonínská cukrovarnická skupina se zástupci Redlichovy rodiny⁵⁷⁵ a s dr. Hanušem Friessem⁵⁷⁶ smlouvu na odkoupení 70 % majority akcií Zborovicko-kojetínských cukrovarů a cukrovaru Slavkov. Prodávající strana si kladla podmínku, že dohodnutá kupní cena bude co nejdříve převedena na bankovní účet Redlichů do Londýna, což se také stalo. Téhož dne, 13. března 1939, byla V. Stoupalem dohodnuta koupě hejčínského cukrovaru s droždárnou od rodiny Mayů s okamžitým proplacením kupní ceny (nezbytné finanční prostředky půjčila hodonínskému koncernu Agrární banka v Praze). Těmito koupěmi se V. Stoupalovi a vedení koncernu podařilo zkomplikovat předpokládanou arizaci židovského majetku německými okupanty, což bylo také Stoupalovi později „předhazováno“ a v očích okupantů mu to velmi přitížilo. Těmito transakcemi však vyrovnal koncern ztráty cukrovarů po Mnichovu 1938 a dostal se počtem závodů na původní stav 10 cukrovarů.

Podniky koncernu zaměstnávaly v roce 1938 243 úředníků a 8 047 dělníků

⁵⁷³ Tamtéž.

⁵⁷⁴ MZA Brno, H 1, kart. 47, inv. j. 65. *Koupě cukrovarů Kojetín a Slavkov.*

⁵⁷⁵ Po uzavření smlouvy se podařilo příslušníkům Redlichovy rodiny odejít z republiky a usadit se v USA, v protektorátě zůstal jediný člen – Otto Redlich, který byl na základě udání v roce 1943 zatčen gestapem a popraven. Viz: FRONĚK, D.–HAVLÍN, V.: *V Kojetíně se vyrábí bílé zlato již 130 let*. In: Listy cukrovarnické a řepařské, roč. 115, 1999, s. 309-310.

⁵⁷⁶ Spolumajitel Zborovicko-kojetínských cukrovarů a cukrovaru ve Slavkově; v roce 1939 vlastnil 33,6 % akcií obou závodů. MZA Brno, H 1, kart. 47, inv. j. 65. *Koupě cukrovarů Kojetín a Slavkov.*

⁵⁷⁷ MZA Brno, H 1, kart. 20, inv. j. 22. Dále H 1, kniha 19, inv. j. 376. *K padesátinám slovného pana Viktora Stoupala*, c. d., s. 41.

a zřízenců v době kampaní, a 2 868 pracovníků mimo kampaň.⁵⁷⁷ Mezi dodavateli cukrové řepy bylo kolem 10 500 akcionářů z řad rolníků.⁵⁷⁸ Akciový kapitál celé společnosti dosáhl 107 800 000 Kč, přičemž Agrární banka kontrolovala 26 % akcií, řepaři-akcionáři 30 % a 44 % připadlo státu v zastoupení Státních lesů a statků při ministerstvu zemědělství. Desítky tisíc akcií vlastnila nepočetná skupina vedoucích funkcionářů (údaje jsou z roku 1930): Ing. Oskar Čermák 12 500 akcií (500 hlasů), Ing. Antonín Bednář 12 500 akcií (500 hlasů), Otomar Zeis 8 000 akcií (320 hlasů), Viktor Stoupal 6 000 akcií (240 hlasů), F. Bloch-Bauer 6 000 akcií (240 hlasů), JUDr. Stanislav Švehla 6 000 akcií (240 hlasů), Karel Svoboda 6 000 akcií (240 hlasů), Jaroslav Pospíšil 6 000 akcií (240 hlasů). Těchto 8 předních funkcionářů vlastnilo dohromady 63 000 akcií s 2 520 hlasy. Členové výboru Syndikátu řepařů-akcionářů v Brně (celkem 73 akcionářů) mělo 26 900 akcií (1 076 hlasů).⁵⁷⁹

Složení správních rad všech koncernových společností dohromady bylo sice pestré, ale pokud jde o vedoucí funkce (předseda a první či druhý místopředseda), vystřídal se v nich jen několik málo jmen. Nejčastěji se zde objevuje V. Stoupal (čtyřikrát jako předseda, dvakrát jako řadový člen správní rady), dále Ing. Oskar Čermák, náměstek generálního ředitele Státních lesů a statků Praha (třikrát jako předseda a dvakrát jako řadový člen správní rady), Simeon Vacula (jednou jako předseda, jednou jako místopředseda), Karel Svoboda, vrchní ředitel Agrární banky Praha (jednou jako místopředseda) a Dr. Josef Kubr, ředitel Agrární banky Praha (jednou jako místopředseda). Do řídicích funkcí správních rad se však dostali pouze dva výkonní rolníci. Jenom o málo příznivější se mohla jevit rolníkům sociální skladba řadových členů správních rad: z celkového počtu 66 bylo nejvíce rolníků – 28 (není uvedeno, kolik z nich bylo malých či středních), dále 22 průmyslníků, 16 statkářů a velkostatkářů, několik generálních ředitelů, odborových a vládních radů a advokátů.⁵⁸⁰ Věřit, že řadoví akcionáři-řepaři by mohli mít rozhodující vliv na řízení a směřování koncernu jako celku či kterékoliv koncernové společnosti, by bylo z říše snů.

Kdo na cukrovarnickém podnikání vydělal? Obecně lze říct, že všichni, byť ne všichni stejně, přičemž rozdíly byly obrovské. Největšími pěstiteli cukrovky byly u nás závody do 30 ha, které měly v roce 1930 v celém státě 60,13 % veš-

⁵⁷⁸ Tamtéž.

⁵⁷⁹ MZA Brno, H 1, kart. 26, inv. j. 40. *Držitelé akcií k 29. 11. 1930*. Pro ilustraci: ASPC zpracovala v kampani 1936/1937 ve svých třech závodech 1 381 136 q cukrovky, měla k dispozici 248 623 q suroviny a vyrobila 122 162 q rafinády. Čistý zisk společnosti představoval 1 614 915,40 Kč. Na valné hromadě, konané v Břeclavi 10. 4. 1937 bylo rozhodnuto vyplatit 5 % dividendu, tedy 20 Kč na akcii. Oskar Čermák (stejně jako Antonín Bednář), tak obdržel dividendu ve výši 250 000 Kč, Viktor Stoupal 120 000 Kč, atd. Srov. Svoboda, roč. XIX, 11. 4. 1937, s. 5. *Hodonínská cukrovarská skupina sněmuje*.

⁵⁸⁰ MZA Brno, H 1, kniha 19, inv. j. 376. *K padesátinám slovního pana Viktora Stoupala*, c. d., s. 42 a 43.

keré plochy cukrovky, v zemi Moravskoslezské dokonce 79,20 %. Samotné malorolnické závody od 1 do 5 ha měly na Moravě a ve Slezsku skoro čtvrtinu plochy: „Cukrovka je tedy plodinou malého a středního zemědělce co do celkové plochy pěstované v jednotlivých velikostních skupinách.“⁵⁸¹ Výše finančních příjmů řepářů za dodanou cukrovku však každoročně kolísala a byla ovlivněna řadou skutečností: množstvím řepy, která se urodila, její cukernatostí, cenou cukru na trhu aj. Jen jedno se neměnilo: půda, na které řepaři pěstovali cukrovku a tu nebylo možné „vytunelovat“, ani ukrást, na ní bylo nutné pouze tvrdě pracovat. Pouze v případě vlastníků řepných akcí existovala jakási rovnost: všichni dostali za akcii stejnou finanční částku, záleželo pouze na tom, kolik kdo akcií vlastnil, resp. kolik kdo si mohl zakoupit. I když tedy relativně nejméně získaly tisíce malých a středních rolníků, došlo i u nich k pozitivnímu „posunu“: život se jim s nástupem pěstování cukrovky radikálně změnil, jejich příjmy oproti minulosti výrazně vzrostly, což se nakonec projevilo na celkovém vzestupu zemědělského podnikání a tím i životní úrovni. A byla tady ještě jedna okolnost, která však nahrávala především cukrovarníkům: rozptýlení akcií mezi desítky tisíc drobných akcionářů představovalo např. pro Stoupalův koncern a Agrární banku velkou výhodu – umožňovalo jim i nadále mít na pěstitele maximální vliv s minimálním výrobním rizikem.

Nejvíce se z cukrovarnického podnikání obohatil Syndikát řepářů–akcionářů v čele s V. Stoupalem.⁵⁸² Zbohatla také Agrární banka, která transakce financovala s vysokými zisky a celý koncern kontrolovala (de facto ovládala) prostřednictvím úvěrů (Agrocukr, obchodní společnost Agrobanky prodávala na domácím trhu veškerou cukrovou produkci koncernu). Zpočátku neměla Agrární banka dost volných prostředků, aby s nimi mohla dlouhodobě disponovat a část si opatrovala ze státní pokladny, resp. přes ministerstvo zemědělství. Nebylo zapomenuto ani na Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu (agrární stranu). Prostřednictvím účtů V. Stoupala, dr. Kyjovského a dalších prominentů vedených u Agrární banky byly na ni každoročně převáděny obrovské částky.⁵⁸³ Jen namátkou: Agrární banka v Praze sdělila Národnímu soudu v Praze v dopise z 30. listopadu

⁵⁸¹ LOM, F.: *Československé řepářství a jeho ekonomický význam*. In: Svoboda, roč. XVIII, 6. 6. 1936, s. 10.

⁵⁸² Jeden příklad za všechny: v prosinci 1927 bylo na schůzi správní rady ASPC rozhodnuto věnovat Syndikátu řepářů–akcionářů ze zisku společnosti 4 miliony korun a současně bylo sděleno 30 000 drobným akcionářům, že jim nebude vyplacena dividenda, kterou pak nedostal ani stát. MZA Brno, G 130, kart. 56. *Stoupalův koncern*.

⁵⁸³ V roce 1962 bylo zveřejněno několik dokumentů, uložených v MZA v Brně, k dějinám moravského cukrovarnictví, které měly přispět k osvětlení „nejasných otázek vývoje vztahů a politiky jednotlivých skupin finančního kapitálu v předmnichovské republice“. Dokumenty se vesměs týkají činnosti Stoupalova koncernu, jeho závislosti na Agrární bance v Praze, hlavní iniciátorce a financérce výbojů agrárního kapitálu na Moravě. Pro badatele představují zdroj cenných informací, do té doby nikde nezveřejněných. Srov. ŠTĚPÁN, F.- VYMLÁTILOVÁ, M., c. d., s. 3-44.

1940, č.j. NS 21/40, že V. Stoupal byl členem její správní rady od 24. 4. 1924 do 19. 5. 1932, opět pak od 19. 5. 1938 do 30. 11. 1940 a za výkon v této funkci mu bylo proplaceno: z titulu „prezenčních známek“ 15 260 Kč a tantiema (část čistého zisku vyplácená ještě před rozdělováním zisku podílníkům) ve výši 195 612 Kč, celkem tedy 210 872 Kč. Banka dále uváděla, že po zdanění bylo každoročně odvedeno „straně Republikánského a malorolnického lidu po všechna léta 10 % z prezenčních známek a z tantiemy“.⁵⁸⁴ Uvedená praxe nebyla ničím mimořádným, ale zcela běžnou operací, přímo vyžadovanou (pod trestem sankcí) vedením agrární strany. Týkalo se to všech stranických funkcionářů, kteří „ze svých platů, stejně jako z příjmů z funkcí a sinekur, jichž dosáhli jedině vlivem a mocí strany, museli odvádět stranické pokladně určité, přesně stanovené částky. Podle zásad výkonného výboru byly vyměřovány finanční komisí strany“.⁵⁸⁵

Agrární banka sama každoročně převáděla na konto republikánské strany přes prostředníky obrovské sumy peněz. Dne 5. 1. 1935 zaslal dr. Vojtěch Kyjovský (prezident správní rady Moravské banky v Brně) rozhořčený dopis vrchnímu řediteli agrární banky K. Svobodovi, v němž protestoval proti poukázání finanční částky na výdaje agrární strany: „Slovutný pane řediteli, Moravská banka mně oznamuje, že Agrární banka československá v Praze z příkazu Rolnického akciového cukrovaru v Tovačově připsala na můj běžný účet částku 322 140 Kč. Úhrada tato v této formě je pro mě nemožná. Z obnosu toho nedostanu totiž sám ani korunu, nýbrž celý obnos jest určen podle dispozic p. presidenta Stoupala na různé účely strany.....Prosím proto, aby laskavě váš ctěný ústav oznámil Moravské bance v Brně – nikoliv do filiálky do Prahy – že úhrada 322 140 Kč převedená od vašeho ctěného ústavu filiálce Moravské banky v Praze nemá přijíti na běžný účet dr. Vojtěcha Kyjovského...., nýbrž pro finanční komisi Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Brně...a že dispoziční právo nad tímto obnosem má dr. Vojtěch Kyjovský a p. president Stoupal Viktor.“⁵⁸⁶

O uvedené sumě a jejím použití rozhodla Agrární banka v Praze v rámci

⁵⁸⁴ Archiv Kanceláře prezidenta republiky v Praze, fond NS, spis. zn. NS 21/40. Složka Stoupal Viktor.

⁵⁸⁵ ROKOSKÝ, J.: *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany*. Praha 2011, s. 126 a 127.

Jeden příklad z oblasti mimo cukrovarnictví: Republikánský svaz československých statkářů a nájemců, založený 4. 5. 1919 v Praze, měl zpočátku kritický vztah k agrární straně a k prováděné pozemkové reformě. Poté, co se jeho členové obohatili z přidělu zbytkových statků, stal se jednou z politických opor strany. A. Kubačák uvádí, že „každý majitel zbytkového statku povinně přispíval na volební fond agrární strany ve výši 1 000-1 500 Kč“. Jako důkaz cituje autor dopis Svazu statkářů předsednictvu agrární strany ze 16. 10. 1929, v němž se hovoří o desítkách tisíc korun poskytovaných na volební fond republikánů. Viz: KUBAČÁK, A.: *Činnost republikánského svazu československých statkářů a nájemců v letech 1919-1943*. In: Vědecké práce Zemědělského muzea, roč. 28. Praha 1989-1990, s. 78.

⁵⁸⁶ Dopis uložen v Archivu Státní banky československé v Praze ve složce *Pozice účtů strany*. Citováno podle ŠTĚPÁN, F.– VYMLÁTILOVÁ, M.: c. d., dokument č. 21, s. 33 a 34.

vyúčtování odměn účastníkům koupě akcií Středomoravské akciové společnosti cukrovarské a zemědělské v Brně 2. ledna 1935.⁵⁸⁷ Peněžní „tok“ měl však ještě pokračování. Dne 17. ledna 1935 byla podepsána dohoda mezi V. Stoupalem a vrchním ředitelem Agrární banky K. Svobodou o zúčtování nově nakoupených akcií Středomoravské cukrovarské a zemědělské akciové společnosti s nabyvatelem těchto položek Rolnickým akciovým cukrovarem v Tovačově. Všechny získané akcie, vykoupené Agrární bankou, byly přeúčtovány na zvláštní nový lombardní účet Rolnického akciového cukrovaru v Tovačově za jednotnou sazbu 300 Kč za kus. Po zúročení a provedení všech nezbytných odpočtů objevil se na účtě nákupu Středomoravských akcií přebytek 2 890 000 Kč, z něhož byly vyrovnány následující účty: Syndikátu řepařů-akcionářů v Brně pro běžné dispozice 346 620 Kč, Sdružení československých zemědělců v Praze 2 066 294 Kč, Agrární bance 100 000 Kč, rezerva na dividendu z 3000 akcií, které budou vykoupeny od F. Bloch-Bauera 60 000 Kč, což představovalo dohromady 2 572 914 Kč. Oba signatáři rozhodli, aby zbytek, 317 086 Kč, byl „připsán ve prospěch nově zřízeného běžného účtu v bance na jméno: Krajské předsednictvo republikánské strany v Brně, s dispozičním právem pro p. přisedícího Viktora Stoupala“.⁵⁸⁸

„Případ Tovačov“ tím ale není vyčerpán. Ještě před uvedenými finančními operacemi, 12. prosince 1934, kdy byla koupě Rolnického akciového cukrovaru v Tovačově již v podstatě domluvena, napsal V. Stoupal dopis Agrární bance v Praze: „S ohledem na to, že záleží mi na tom, aby Rolnický akciový cukrovar v Tovačově z důvodů organizačních a také zejména daňových získal celou nově koupenou položku cca 25 000 kusů akcií Středomoravských cukrovarů sám, dohodl jsem se dnes s Vaším vrchním ředitelem Svobodou, že za odstoupení Vaší účasti cca 4 000 kusů na této koupi dám Vám uhradit ve formě zvláštní odměny resp. náhrady ušlého zisku částku Kč 5 000 000,- od Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický v Břeclavi... Naproti Vy z této částky zaplatíte pro stranu k rukám p. místopředsedy Berana částku Kč 100 000,- za to, že strana Vám při této transakci tak účinně pomáhala.“⁵⁸⁹

Vedle oficiálního běžného účtu měl V. Stoupal ještě další účet, a to na smyšlené jméno František Jehlička, z něhož bylo jen za první polovinu roku 1939 převedeno pro potřeby agrární strany 105 825 Kč.⁵⁹⁰ Hodnota všech takových přesunů finančních prostředků pro agrární stranickou pokladnu se pohybovala ročně kolem stovek tisíc korun, za celé sledované období šlo pak o miliony. A bude velmi obtížné, ne-li nemožné, kompletně zrekonstruovat tento utajovaný

⁵⁸⁷ Tamtéž, dokument č. 20, s. 33.

⁵⁸⁸ Tamtéž, dokument č. 22, s. 34.

⁵⁸⁹ Tamtéž, dokument č. 1, s. 29 a 30.

⁵⁹⁰ Archiv Kanceláře prezidenta republiky v Praze, fond Národní soud, spis. zn. NS 21/40. Složka Stoupal Viktor. Opis účtu F. Jehličky.

koloběh peněz. A pokud by se někdo domníval, že jednoznačnou a snadnou odpověď najde v dokladech, které shromáždil a kterými se musel „prokousat“ vzpomínaný Národní soud v prvních letech Protektorátu Čechy a Morava, bude zklamán.⁵⁹¹ Jsou to svým způsobem dílčí sondy do majetkových poměrů vyšetřovaných osob, předložené doklady, kterých jsou dohromady tisíce, nejsou vždy úplné a věrohodnost mnohých z nich je velmi chabá. Přestože i tato tříšť dokumentů má slušnou vypovídací hodnotu, celkový obraz dění ve světě tehdejších finančních transakcí z ní sestavit nelze. Mírně řečeno, trochu to připomíná „džungli“ a světlo na jejím konci téměř nevidět. Můžeme proto jenom spekulovat, kdy a jak se naplní přání historika V. Laciny, které vyslovil ve své studii zveřejněné před desítkami let a v níž si posteskl: „Dosud neprozkoumanou otázkou je, do jaké míry a jakým způsobem se finanční prostředky akumulované v řepářských závodech podílely na expanzi agrární kapitálové skupiny.“⁵⁹²

Byl tady ještě jeden zdroj příjmů vysoce postavených funkcionářů agrární strany, z nichž taktéž odtékaly nemalé sumy do stranické pokladny – členství ve správních a dozorčích radách podniků a bank. Samotné členství vždy bylo a bude pro podniky životní nezbytností, jde spíše o to, kolik kdo je schopen těchto funkcí najednou zastávat a s jakým efektem. Z dodaných podkladů, které se sešly u Národního soudu v Praze, je možné si udělat představu o zastávaných a placených funkcích nejen V. Stoupala, ale také dalších agrárníků – Simeona Vaculy, Jana Rozkošného, Josefa Nebeského, ing. Oskara Čermáka, Václava Donáta aj., kteří byli členy správních rad různých podniků v rozmezí od několika případů až po dvacet (V. Stoupal). Celkové odměny byly pochopitelně rozdílné a vcelku úměrné počtu funkcí. Nutně se přitom nabízí otázka: bylo vůbec v silách jednoho člověka tuto práci zvládnout, když navíc byly podniky „roztroušené“, jako v případě V. Stoupala, od Prahy až k Trebišovu na východním Slovensku? I zde však byly rozhodující příjmy, z nichž plynuly pro agrární stranu stanovená procenta.⁵⁹³ Nebyla to však jen Agrární banka, která přesouvala každoročně část svého zisku na konta významných funkcionářů (ať již pro osobní potřebu či ve prospěch strany), ale byly zde i cukrovary, které tento postup praktikovaly. Na valné hromadě Hrušovanské cukerní společnosti bylo (z popudu ASPC) schváleno následující usnesení: „Počínaje 1. březnem 1936 až do odvolání bude dáno panu předsedovi

⁵⁹¹ Tamtéž. *Seznam osob, vyzvaných Výborem Národního souručenství k předložení výkazu jmění Národnímu soudu.*

⁵⁹² LACINA, V.: *K vývoji českého řepářství v letech 1920 až 1930*, c. d., s. 154.

⁵⁹³ Pro názornost: funkční příjmy z titulu členství V. Stoupala ve správní radě Škodových závodů představovaly za léta 1926-1940 sumu 1 206 667 Kč. Firmou Julius Meinl v Praze mu bylo za léta 1931-1938 poukázáno 120 845 Kč. Za členství ve výkonném výboru Komitétu rafinerií cukru pro Čechy a Moravu v Praze příslušelo V. Stoupalovi (stejně jako každému členu výboru) 40 000 Kč ročně. Viz: Archiv Kanceláře prezidenta republiky v Praze, KPR Praha, Národní soud, spis. zn. NS 21/40. Složka Stoupal Viktor.

V. Stoupalovi nezúčtovatelných Kč 130 000,- ročně k dispozici.“⁵⁹⁴

Na závěr ještě několik zamyšlení nad osobností V. Stoupala. Jaký byl vůbec odborník? Ze samotného cukrovarnického podnikání nemohl podchytit na gymnáziu ani v průběhu nedokončených právnických studií téměř nic. V době pobytu ve Vídni se však začal soustavněji zajímat o hospodářskou problematiku, později získal neocenitelné zkušenosti z organizování zemědělského družstevnictví. Byl cílevědomý a houževnatý, s pozoruhodnými řídicími schopnostmi, ale sebekriticky si uvědomoval, že k tomu, aby jeho podnikání v cukrovarnictví bylo opravdu úspěšné, bude potřebovat kolem sebe osobnosti odborně zdatné, zkušené specialisty, vždy ochotné poradit a pomoci. Jednou z takových byl dlouholetý podnikatel a vynikající specialista cukrovarnického průmyslu, několikrát zmiňovaný Ferdinand Bloch-Bauer, působící na Moravě, rakouský státní příslušník, který získal bohaté zkušenosti ve funkci správního rady vídeňské banky Allgemeine Österreichische Boden-Credit-Anstalt a člena vedení několika cukrovarů v Rakousku. Stoupal si ho všiml při nostrifikaci prvních cukerných společností na jižní a střední Moravě na počátku 20. let a od té doby se datovala jejich úzká spolupráce. Jeho mimořádný přínos cukrovarnictví ocenil v hlavním projevu na valné hromadě Syndikátu řepářů-akcionářů v Hodoníně, když bilancoval uplynulá léta ve vývoji ASPC: „Byl bych nespravedlivý, kdybych nekonstatoval, že konsolidace našich závodů po stránce technické i finanční je dílem předsedy naší společnosti pana Ferdinanda Blocha, kterému zde vzdávám dík.“⁵⁹⁵ Dokonce lze říct, že nebýt F. Bloch-Bauera, V. Stoupal by nikdy nedosáhl úspěchů, které jsou spojovány s jeho jménem.

Že šlo o oboustranně prospěšnou kooperaci, je zřejmé i z toho, že v roce 1927, kdy bylo dokončeno počestění správní rady Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický, byl právě F. Bloch-Bauer jako jediný nečeský člen ponechán v její správní radě. A nejen to: na sklonku 20. let, když se Stoupal stal členem správní rady Agrobanky (v té době byl předsedou Syndikátu řepářů-akcionářů v Brně a přisedlícím moravského zemského výboru) „vzal“ si sebou opět F. B.-Bauera a přesvědčil i předsednictvo republikánské strany o nutnosti jeho jmenování do správní rady Agrobanky, ač nebyl členem agrární strany.⁵⁹⁶

Co o V. Stoupalovi a jeho schopnostech napsali soudobí badatelé? J. Novotnému a J. Šoušovi se jevil jako „iniciativní a průbojný“⁵⁹⁷ a současně jako „nejvýznamnější národohospodářský představitel agrárního hnutí na Moravě“.⁵⁹⁸ Shodují se s D. Uhlířem, podle něhož se V. Stoupal stal od konce 20. let „nej-

⁵⁹⁴ MZA Brno, H 1, kart. 12, inv. j. 9. *Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický, schůze předsednictva.*

⁵⁹⁵ Svoboda, roč. VII, č. 24, 28. 1. 1925, s. 2. *Několik dat z největšího cukrovarského podniku v Československu.*

⁵⁹⁶ NOVOTNÝ, J.–ŠOUSA, J.: c. d., s. 84.

⁵⁹⁷ Tamtéž, s. 84.

⁵⁹⁸ Tamtéž, s. 194.

vlivnějším a nejmocnějším agrárním představitelem na Moravě“.⁵⁹⁹ A do třetice: A. Mikovcová jej vnímá jako „zákulisního režiséra politického a hospodářského života agrární strany na Moravě“.⁶⁰⁰ Všichni se tedy shodují v tom, že na Moravě se Stoupal pohyboval na špici agrární strany a svého „moravanství“ vždy patřičně využíval.

O lidském profilu V. Stoupala mnoho informací v pramenech nenajdeme. Paměti, pokud známo, nenapsal, připomenutí kulatých narozenin, zveřejněná v dobovém tisku, stejně jako medailonky ve sbornících nebo hesla v encyklopediích, jsou oslavné, ale vágní, bez hlubšího pohledu do nitra osobnosti. Ani v tak významné publikaci, jaká byla sepsána Stoupalovými spolupracovníky k jeho padesátinám v roce 1938, se kromě podrobné historie jednotlivých cukrovarů, spadajících pod ASPC, nedozvíme nic o jeho soukromí, rodinném zázemí, charakterových vlastnostech.⁶⁰¹ Jako šéf byl Stoupal zřejmě odměřený, podle J. Hejdy dokonce „bezohledný, když šel za svojí věcí“.⁶⁰² To byl podle něj zřejmě také důvod, že byl „...k velkostatkáři Vacovi, předsedovi jiné akciové společnosti a nadto národnímu demokratu, jeho poměr velmi napjatý. Nesnesl vedle sebe silné osobnosti, zejména ne takové, které měly svůj vlastní rozum a nebyly ochotny tancovat podle jeho píšťalky. Naproti tomu dovedl využívat i zneužívat špatné charaktery, a tím od sebe odpudil mnoho slušných lidí“.⁶⁰³ V uvedených odsudcích lze cítit názory J. Vacy, pro kterého by V. Stoupal největším sokem na poli podnikání v cukrovarnictví, překážkou, kterou se mu nikdy nepodařilo zdolat.

V případě V. Stoupala šlo nepochybně o kontroverzní osobnost, patřil k nejvíce kritizovaným politikům a hlavně podnikatelům. Nenáviděn a napadán byl především z tábora levicových stran, v prvé řadě komunistů. Mezi většinou rolnictva byl však populární, měl kolem sebe osobnosti, které mu „držely palce“ a všestranně pomáhaly, mezi nimi však bylo i nemálo pochlebovačů. A jak tomu bývá, stále se střetával s politickými odpurci, kterých bylo nejvíce v lidové straně. Ti, kteří mu hlavně záviděli, jej ironicky nazývali „moravský markrabě“, nebo „moravský zeměpán“.⁶⁰⁴ Navzdory řečenému byl V. Stoupal velmi uzavřený, jako by se bál publicity. Nebyl rád, když se o něm psalo nebo mluvilo, vždy se snažil zůstat spíše v pozadí.

Podle D. E. Millera byl Stoupal „nejvýznačnějším konzervativním agrárním

⁵⁹⁹ UHLÍŘ, D.: *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918-1938*, c. d., s. 53.

⁶⁰⁰ MIKOVCOVÁ, A.: c. d., s. 181.

⁶⁰¹ Kdybychom nevěděli, komu byla publikace věnována, ze samotného textu bychom to snad ani neuhádli. A přitom jde o impozantní dílo: formát zhruba 60x50, v kůži vázaný, přebal opatřený kovovými ochrannými lištami a vážící kolem 10 kg.

⁶⁰² HEJDA, J.: *Žil jsem zbytečně*, c. d., s. 245-246.

⁶⁰³ Tamtéž.

⁶⁰⁴ Tamtéž. Dále: PODOLSKÝ, K.: *Viktor Stoupal, národohospodář a politik*, c. d., s. 24.

politikem hned po Staňkovi“ a od poloviny 20. let byli oba známi pod názvem „moravská opozice“. ⁶⁰⁵ Když na počátku 30. let upozorňovali agrární akademici, sdružení kolem revue *Brázda*, na nebezpečí, které podle nich hrozilo straně z přílišného vlivu pravého křídla, jmenovali na předním místě V. Stoupala. ⁶⁰⁶ Z českých agrárních politiků měl nejbližší k Rudolfovi Beranovi. Stoupal patřil mezi ty, kteří měli výhrady k politice hradní skupiny, ke koncepci zahraniční politiky E. Beneše, zejména pak k jednostranné orientaci Československa na Francii.

Kolem poloviny 30. let došlo k událostem, v nichž V. Stoupal figuroval na prvním místě a které se vztahovaly ke kontaktům agrární strany se sudetskými Němci a k volbě E. Beneše prezidentem republiky. Tehdejší denní tisk živě komentoval dění a téma se objevilo také v historiografické produkci z let komunistické totality. Např. Karel Douděra v publikaci *Jak se rozhoupával zrady zvon* uvádí, že Beran našel největší podporu ve svých snahách o politické sblížení s Henleinovou SdP ve Viktoru Stoupalovi. Ten se prý sešel s Henleinem brzy po založení Sudetendeutsche Heimatsfront – SHF (založena 2. října 1933 a dne 30. dubna 1935 změnila název na Sudetendeutsche Partei – SdP). Podle výpovědi poslance SdP Rudolfa Sandnera v poválečném procesu proti R. Beranovi, Stoupal jako zástupce vládnoucí agrární strany vyslovil souhlas se založením SHF a údajně měl předat Henleinovi větší sumu peněz z prostředků moravského cukrovarnického kartelu. ⁶⁰⁷

Plně platí to, co bylo uvedeno o blízkých vztazích Berana se Stoupalem. Oba stáli v popředí těch, kteří byli kritičtí k celkové politice hradní skupiny, především k dlouhodobé koncepci zahraniční politiky E. Beneše. To byl také hlavní důvod, proč Stoupal podporoval koncepci M. Hodži k vytvoření silné podunajské konfederace států, která se měla stát rovnocennou ekonomickou i politickou protiváhou evropských velmocí. Averze Stoupala k Benešovým zahraničně politickým aktivitám jej nakonec přivedla mezi radikální skupinu agrárních poslanců kolem J. Vraného, jež se zasazovala o to, aby do úřadu prezidenta republiky v roce 1935 nebyl navržen E. Beneš, ale dr. B. Němec. Po květnu 1945, při procesu s Rudolfem Beranem, potvrdil dr. Josef Černý (spoluobžalovaný s Beranem), že rozhodnutí agrárníků kandidovat dr. Němce bylo nejvíce ovlivněno V. Stoupalem a J. Vraným, „kteří po dobu nemoci a zejména po smrti předsedy Švehly měli ve straně rozhodující vliv“. ⁶⁰⁸ Tudy měla vést cesta ke změnám – k ustavení pravicové vlády se silnými vnitropolitickými pozicemi agrární strany proti socialistům a představitelům Hradu. K uskutečnění plánu „nezvolit E. Be-

⁶⁰⁵ MILLER, D. E.: *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*, c. d., s. 127 a 130.

⁶⁰⁶ DOSTÁL, V. V.: *Agrární strana. Její rozmach a zánik*, c. d., s. 284.

⁶⁰⁷ DOUDĚRA, K.: *Jak se rozhoupával zrady zvon*. Praha 1983, s. 46.

⁶⁰⁸ DOSTÁL, V. V.: *Agrární strana. Její rozmach a zánik*, c. d., s. 188. Dále: ROKOSKÝ, J.: *Rudolf Beran a jeho doba*, c. d., s. 223 an.

neše prezidentem“ však potřebovali agrárníci získat nezbytný počet hlasů v parlamentě, a to byl hlavní důvod jejich pokusu o domluvu s politiky SHF, následně se Sudetendeutsche Partei – SdP; vedle hlasů SHF však bylo nutno naklonit si ještě hlasy německých poslanců z Bund der Landwirte (BdL), s nimiž čeští agrárníci již léta úspěšně spolupracovali. Na oplátku prý slibovalo pravicové vedení agrární strany henleinovcům, že je bude ochraňovat proti pokusům o rozpuštění jejich strany a současně se bude zasazovat o to, aby se SHF mohla účastnit květnových voleb.

V prvních dnech dubna 1935 vláda nakonec rozhodla, že Henleinova strana bude k volbám připuštěna. V. Stoupal se sešel s K. Henleinem a v průběhu několikahodinového jednání doporučoval, aby jeho strana iniciovala společnou kandidátku SHF s BdL, a aby zajistila, že na volitelných místech bude několik zástupců BdL. V opačném případě, jak píše německý historik J. W. Brügel, nebudou prý čeští agrárníci Henleinovu stranu ochraňovat.⁶⁰⁹ To však již zaváňelo ultimátem, které Henlein odmítl a Stoupal se stáhl; připustil, že k podobným opatřením nebude snad nejmenšího důvodu a ujistil Henleina, že „může politickou existenci SHF považovat za zajištěnu“.⁶¹⁰ Z uvedeného německý historik vyvozuje závěr, podle něhož Stoupal chtěl pomoci SdP „nikoli jako vyznavač Němců, jímž nebyl, nýbrž ze svých reakčních pozic“. Při jednáních (podle něj) nezáleželo Stoupalovi ani na Henleinovi ani na Němcích, „zato hodně na nastolení pravicového režimu v zemi“.⁶¹¹

To se potvrdilo v následujících měsících. Po zvolení E. Beneše prezidentem republiky, kterého nakonec podpořila i agrární strana a která tak už SdP nepotřebovala, pronesl Stoupal silně nacionalisticky podbarvený projev, v němž se postavil proti německým podnikatelským kruhům. Stěžoval si, že české uhlí a české železářství stále zůstává v rukou „protivníků státního národa“ a požadoval, aby 90 % hospodářských jednotek přešlo do rukou „státního národa“.⁶¹² Jeho vystoupení, podle hlášení německého chargé d'affaires, vyvolalo rozčarování a pobouřilo domácí Němce. SdP vytáhla ve svém tisku do boje proti Stoupalovi a celá polemika dostala i zahraniční rozměr, když byla živě komentována v tisku sousedního Německa. Samotná agrární strana musela přiznat, že v důsledku těchto politických střetů došlo k odcizení mezi SdP a agrárníky.

Zde se nabízejí minimálně dvě otázky. Především: kdo pověřil Stoupala jednáním se sudetskými Němci? Je vůbec představitelné, že v tak delikátní a politicky citlivé věci mohl jednat sám, bez vědomí např. předsedy strany? V odborné literatuře se traduje tvrzení, že „republikánská strana nikdy nepověřila nikoho, aby s nimi (se sudetskými Němci – L. S.) jednal“.⁶¹³ Autor tohoto kon-

⁶⁰⁹ BRÜGEL, J. W.: *Češi a Němci 1918-1938*. Praha 2006, s. 355.

⁶¹⁰ Tamtéž, s. 358.

⁶¹¹ Tamtéž, s. 355 a 403.

⁶¹² Tamtéž, s. 402-403.

⁶¹³ DOSTÁL, V. V.: c. d., s. 190.

statování přitom vycházel z odůvodnění poválečného rozsudku nad R. Beranem, v němž stálo: „Ve výkonném výboru republikánské strany nebylo nikdy jednáno o nějaké spolupráci s Henleinovou stranou, a zejména ne o společném postupu při volbě prezidenta.“⁶¹⁴ Také historik J. Rokoský, byť připouští, že „agrárníci sondažovali možnost navázat kontakty se SdP...přes německé agrárníky“, přiklání se k argumentaci V. V. Dostála a tvrdí, že vedení agrární strany „nikdy nedalo instrukce organizacím strany ke spolupráci se SdP.....“⁶¹⁵ Druhá otázka zní: předal V. Stoupal Henleinovi finanční prostředky k podpoře jeho strany? Názory přímých aktérů se diametrálně rozcházejí. J. Rokoský, který se podrobně seznámil s protokoly z výsledků R. Berana, interpretuje události následovně: „Pozornost vzbudily protokoly bývalého poslance SdP Rudolfa Sandnera. ....Tvrdil, že první spojení mezi agrárníky a henleinovci bylo navázáno již v roce 1933 a zjara 1934, a to osobními kontakty mezi Henleinem a Stoupalem. Tehdy se měl Stoupal dotázat, zda henleinovci nepotřebují finanční pomoc. Když později Sandner vyzvídal na Henleinovi, zda už SdP něco dostala od Stoupala, Henlein přiznal, že dostal dva obnosy, každý ve výši 25 000 Kč.....O převzetí obnosů měli vědět i Kundt a Frank. Tisk to patřičně prezentoval. Co zůstalo ovšem opomenuto? Že to byla –pokud k tomu vůbec došlo – soukromá iniciativa Stoupalova.....Opomenuta zůstala rovněž Beranova reakce. Ten k tomu řekl, že teprve z protokolu poprvé slyšel o styku Stoupala s Henleinem....Opomenuto zůstalo v tomto případě i svědectví K. H. Franka a Kundta. Oba popřeli tvrzení Sandnera! Odmítli, že by jejich straně jakýmkoliv způsobem finančně přispěla agrární strana.“⁶¹⁶

Uvedená jednání s K. Henleinem se uskutečnila v době, kdy Stoupal ještě věřil ve státotvornost politiky SdP; v následujících letech, po změnách její politické linie, již se žádným z jejích reprezentantů nejednal a ve vztahu ke straně zaujímal kritické postoje. Jako občan i politik zůstával stoupencem demokratického vývoje Československa a své přátele vyhledával především mezi konzervativními politickými kruhy. Svobodomyslné a demokratické smýšlení projevoval i ve vztahu k politickým emigrantům, kteří přicházeli do Československa, a které morálně i hmotně podporoval z prostředků svých i agrární strany (ve 20. letech pomáhal Bulharům, ve 30. letech Polákům, jmenovitě Kiernikovi, Bagiňskému a Witosovi).⁶¹⁷

⁶¹⁴ Tamtéž.

⁶¹⁵ ROKOSKÝ, J.: *Antonín Švehla a agrární strana ve vývoji první ČSR*. In: Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě, sv. 1, Praha 1999, s. 242-243. Týž: *Josef Černý: agrárník, ministr vnitra*. In: Střední Evropa, 1997, č. 71, s. 66-78.

⁶¹⁶ ROKOSKÝ, J.: *Rudolf Beran a jeho doba*, c. d., s. 688.

⁶¹⁷ Wincent Witos, bývalý předseda polské vlády a šéf tamní agrární strany, musel emigrovat do Československa, kde se s ním Stoupal setkával v Brně a ve Velkých Opatovicích (na zdejší zámku bylo významné centrum agrárního Svobodného učení selského). Několik let pobýval v Rožnově pod Radhoštěm a také sem často zajížděl V. Stoupal. Blíže: TRAPL, M.: *Velké Opatovice v pamětech polského premiéra Wincenta Witose*. In: Vlastivědný věstník moravský, XLIV, 1992, sešit 2.

Léta Protektorátu Čechy a Morava patřila u V. Stoupala k nejtěžším a zasáhla jej tragicky. V srpnu 1939 zatkl gestapo vrchního ředitele cukrovarnického koncernu Millera a na všechny závody koncernu byla uvalena nucená správa, kterou zajišťoval disponent slavkovského cukrovaru Rosa Alscher. Jak bylo možno očekávat, úřad říšského protektora neuznal koupi akcií cukrovarů Redlicha a Maye s odůvodněním, že o židovském majetku mohou rozhodovat pouze okupační úřady. Němečtí okupanti věděli o Stoupalově popularitě mezi moravskými řepaři a cukrovarníky, byli informováni o dobrém ekonomickém zájmu jeho koncernu a byli by jej rádi získali pro spolupráci, ale to se jim nepodařilo. V roce 1942 byl zatčen, vyslýchán brněnským gestapem a odsouzen k trestu smrti. Popravě unikl doslova zázrakem, o čemž svědčí následující líčení z paměti J. Hejdy: „Dovídám se o konci Stoupalově. Je to už téměř dvacet pět let, kdy jsem u Vacy poznal tohoto *moravského zeměpána*, jak mu říkali všichni, zejména ti, kdo se ho báli.....Byl v zásadě zaujat proti všem statkářům a vůbec velkým majitelům půdy, za zemědělství považoval především svoji akciovou společnost a agrární strana – alespoň ta moravská – byla jeho pretoriánskou gardou ..... Jeho celý koncern padl do klína Němcům a zdá se, že to byl hlavní důvod, proč byl za heydrichiády zatčen a odsouzen k smrti spolu s řadou vedoucích agrárníků. Vytýkali mu ovšem, že podporoval Židy, což sice byla pravda, ale zločin to v žádném případě nebyl. Byl donucen dívat se na popravu svých přátel v Kníničkách a když měl jít na popravu sám – poslední ze všech – spustil se liják. Popravy byly přerušeny a v té době došla milost jak pro Stoupala, tak pro ty již popravené, kterou Hácha vyprosil na Daluegovi. Stoupal tedy přežil, ale vrátil se domů téměř bezvládný, zženštilý, raněný mrtvicí.“⁶¹⁸ Nedloho poté, 14. listopadu 1944, umírá ve věku pouhých 56 let. Když zemřel, otiskl brněnský deník Svoboda nekrolog, v němž se loučí s osobností „...velkého duševního fondu a národohospodářského rozhledu, předobrého a citlivého srdce“.⁶¹⁹

⁶¹⁸ HEJDA, J.: *Žil jsem zbytečně*, c. d., s. 245-246. Do uvedeného citátu se vloudila nemilá chyba. Šetřením v archivu a v terénu bylo zjištěno, že v Kníničkách (bývalá samostatná obec, od roku 1990 městská část na severozápadním okraji Brna), které připomíná J. Hejda, se za druhé světové války nepopravovalo. Popravovalo se však v Kounicových kolejích v Brně, tedy v tzv. Kouničkách, které byly počínaje rokem 1940 používány jako nacistická věznice. Za války bylo na dvoře kolejí popraveno německými okupanty přes 1 300 českých vlastenců. Jde tedy o velkou podobnost jmen, která zřejmě způsobila onu záměnu místa (omyl se objevil i v publikacích, jejichž autoři čerpali z citovaných memoárů). Bývalý vězeň Kounicových kolejí Josef Styx z Brna si pamatuje z vyprávění spoluvězňů, že za heydrichiády, v době druhého stanného práva (27. 5. 1942 – 3. 7. 1942), byly popravy skutečně v jednom případě pro bouřku přerušeny a nedokončeny (v dochovaných seznamech vězňů popravených za heydrichiády, jméno V. Stoupal chybí, protože nebyli popraveni, musel být dodatečně ze seznamu vyškrtnut). Svědectví J. Styxe podporuje verzi, že popisovaný příběh se odehrál právě v Kouničkách.

⁶¹⁹ Svoboda, roč. XXVI, 16. 11. 1944.

České a moravské řepářství prošlo mezi světovými válkami obdobím poměrně velkého rozkvětu, byť konjunktura stála na křehkých základech a netrvala bohužel dlouho. Vyšší příjmy však nesporně přispěly k ekonomickému a sociálnímu vzestupu pěstitelů řepy všech kategorií. A zásluhu na tom má agrární strana, především díky schopným podnikatelským osobnostem, mezi které patřil bezesporu i Viktor Stoupal.

ZÁVĚR

Editoři programů českého a slovenského agrárního hnutí charakterizovali agrární stranu jako pozoruhodný fenomén v politickém systému meziválečné republiky, jako politický subjekt, který měl z hlediska delších historických dimenzí jen „přechodný charakter“.⁶²⁰ V těchto dvou slovech je skryt základní paradox historie agrární strany: ačkoli působila aktivně na politické scéně méně než čtyři desetiletí, vyrostla v masovou a organizačně nejlépe provázanou stavovskou stranu, s níž se u nás nemohl srovnávat žádný jiný politický subjekt. V meziválečném období hrála prim ve všech vládních koalicích (mimo úřednických kabinetů) a jako jediná u nás se výrazně prosadila ve všech zemích tehdejší Československé republiky. O jejích schopnostech při prosazování svého programu vypovídá fakt, že v průmyslově agrárním státě, jakým bylo tehdy Československo, se právě agrární proud ocitl na dlouhá léta na čele politického života, což nemá obdoby v okolních zemích.

Agrární strana vděčila za svůj početní nárůst a politický rozmach v meziválečném období řadě příznivých okolností, především však precizní organizační struktuře. Jejím jádrem byla vlastní několikastupňová politická organizace a na ni navazující sdružení jako odbory, ženské, dorostové, tělovýchovné, branné organizace apod. Vedle využívání těchto zájmových organizací s dominujícím podtextem politickým pracovali agrárníci s velkým efektem v organizacích s převážně ekonomickým charakterem, do nichž pronikali svým vlivem velmi razantně a usadili se v nich natrvalo.⁶²¹ Jednou z takových institucí bylo řepářství a cukrovarnictví. V práci jsme poukázali na to, jak úspěšná obhajoba zájmů drobných i velkých pěstitelů cukrové řepy proti kartelu cukrovarů na přelomu 19. a 20. století vedla k popularitě agrární strany na venkově, zvláště mezi řepaři. Tehdejší politické zisky se pak výrazně znásobily v meziválečném období, kdy agrární strana měla již „volné ruce“ a kdy jako vládnoucí strana mistrně využívala všech prostředků k dalšímu posílení svých mocenských a ekonomických pozic. Vůdcové tehdy „opevnili stranu přechetnými hospodářskými institucemi“, glosoval toto úsilí agrární strany F. Peroutka, a z každé instituce, která takto vznikla, „dovedli učiniti svou politickou baštu“, přičemž subvence ze státní pokladny přicházely „k dobru hlavně jejich příslušníkům“.⁶²²

Úspěchy agrární strany v ekonomice i politice dráždily ostatní politické strany a odtud nebylo daleko ke ztotožňování činů jedinců či skupin s celou stranou. Konec konců názory na agrární stranu vůbec a její úlohu v prvorepubliko-

⁶²⁰ Srov. *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899-1938* (ed. J. Harna - V. Lacina), Praha 2007, s. 11.

⁶²¹ UHLÍŘ, D.: *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918-1938*, c. d., s. 85 an.

⁶²² Blíže: PEROUTKA, F.: *Budování státu*, IV, 1921-1922. Praha 1991, s. 1584-1590.

vém Československu se budou lišit v závislosti na tom, jestli je vysloví sympatizant či její odpůrce. Když se Václav Černý zamýšlel ve svých *Pamětech* nad politickým stranicstvím první republiky, dospěl k názoru, že bylo zatíženo malicherným skupinovým egoismem a osobními ambicemi. Politický život sice probíhal demokraticky, ale forma tehdejší parlamentní demokracie neměla podle něj vysokou úroveň: „Trpěli jsme nadbytkem politických stran... Roztříštěnost přinášela hašteřivost, závistivost, podezřívavost, nízkost smýšlení a úmyslů. Strany u vládní moci („koaliční“) byly hrabivé už pro dočasnost své moci, snažily se urvat buď pro sebe, buď pro čelné, ale i nečelné členy hmotné výhody, pravidelně z prostředků, jež na obecný hmotný prospěch věnoval stát. Některé strany hltavostí přímo slynuły, platilo to zvláště o agrárnících, český sedlák, chtivý prospěchu, prozíravý, šetrný, hromadivý, se ani v politice samostatného státu nezapíral a národem koloval bonmot agrárního ministerského předsedy Udržala, půl povzdech, půl kritika do vlastních neostyšně hltavých řad: *Aťsi teda už žerou, ale kdyby aspoň tak nemlaskali!*“⁶²³

Ať zaujmeme k agrární straně jakékoliv stanovisko, zůstane mnohokrát potvrzenou skutečností, že po celé meziválečné dvacetiletí zůstávala pevným základem pluralitního politického systému československého státu a obhájkyní jeho svobodného a demokratického vývoje. Její veskrze kladné působení mezi pěstiteli cukrovky, stejně jako její úspěšné zásahy do cukrovarnického podnikání jsou mimo jakoukoliv pochybnost. A je tady ještě jedna oblast, kterou agrární strana prostřednictvím svých odborníků výrazně ovlivňovala – vědeckovýzkumná, vzdělávací a osvětová práce, jejímž posláním bylo pozvednout řepářství a cukrovarnictví na co nejvyšší úroveň. Vše, co sloužilo tomuto cíli (výzkumné ústavy cukrovarnické, odborné učňovské a průmyslové školství, poradenství, vydávání desítek odborně zaměřených časopisů), bylo iniciováno a po léta usměrňováno agrární stranou. I díky tomu mělo pěstování řepy a její zpracování v cukrovarech klíčové postavení v rámci potravinářského průmyslu předmnichovské republiky. Kvalitou produkce a celkovou efektivitou se řadilo mezi evropskou a světovou špičku. Vývoj, kterým toto odvětví prošlo za druhé světové války a hlavně po ní, představuje však již odlišnou, zcela samostatnou kapitolu.

⁶²³ ČERNÝ, V.: *Paměti I, 1921-1938*. Brno 1994, s. 130.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

A. Archivní prameny

Archiv Kanceláře prezidenta republiky v Praze
Moravský zemský archiv v Brně
Národní archiv Praha
Státní okresní archiv Hodonín
Státní okresní archiv Olomouc
Státní okresní archiv v Břeclavi se sídlem v Mikulově
Zemský archiv v Opavě
Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc

B. Publikované prameny a statistiky

Adresář průmyslu cukrovarnického republiky Československé na rok 1921. Praha 1921.
Atlas československých dějin. Mapa 21 c (cukrovary do roku 1913), mapa 32 c (Cukrovary v letech 1919–1937). Praha 1965.
Atlas Republiky československé. Mapa 45 – cukrovary. Praha 1935.
Cukrovarnické kalendáře. Praha 1886–1938.
Deset let Československé republiky, I–III. Praha 1928.
Jednatelské zprávy Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického (1922–1938). Heidler, G., Kořátko A. Praha 1922–1938.
Mimořádné zprávy Státního úřadu statistického, I. Praha 1931.
Neumannův cukrovarnický kalendář. Praha 1922–1938.
Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938. Ed. Harna, J. a Lacina, V. Praha 2007.
Program České strany agrární pro Moravu a Slezsko. Olomouc 1903.
Program a organizační řád Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu. Praha 1922.
Program a organizační řád Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu. Praha 1929.
Program Republikánské strany československého venkova (návrh). Praha 1919.
Protokol o říšském sjezdu Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu ve dnech 29.–30. října 1932. Praha 1933.
Sbírka zákonů a nařízení Republiky československé 1918–1923. Praha 1919–1924.
Sjezdová zpráva Republikánské strany československého venkova, 1919–1922. Praha 1922.

Smlouva cukrovarů agentie olomoucké Společenstva československých cukrovarů v Praze. Praha 1921.

Statistická příručka Republiky československé I. Praha 1920.

Statistická příručka Republiky československé II. Praha 1925.

Statistická příručka Republiky československé III. Praha 1928.

Statistická příručka Republiky československé IV. Praha 1932.

Statistická ročenka Republiky československé. Praha 1934.

Statistická ročenka Republiky československé. Praha 1938.

Statistisches Jahrbuch, 1873–1882. Wien 1874–1883.

ŠTEINEROVÁ, B.: *Bibliografie dějin čs. cukrovarnictví.* In: Rozpravy Národního technického muzea v Praze. Populárně-vědecká řada, sv. 18. Praha 1965.

Zpráva o činnosti Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Republice československé v letech 1922–1925. Praha 1925.

Zpráva o činnosti Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Republice československé v letech 1929–1932. Praha 1932.

Zpráva o vývoji cukerní produkce. In: Zemědělský archiv 1926, č. 7–8.

Zprávy Národní banky československé 1937. Praha 1937.

Zprávy Národní banky československé 1938. Praha 1938.

Zprávy ústředního výboru pro statistiku (za rok 1871, 1872, 1873). Praha 1872, 1873, 1874.

C. Noviny, časopisy a další periodika

Agrární domov, 1925.

Hospodářská politika, 1920–1930.

Hospodářské rozhledy, 1920–1930.

Listy cukrovarnické, 1918–1939.

Moravská domovina, 1923–1929.

Moravský venkov, 1919–1924.

Pozemková reforma, 1922–1926.

Selské listy, 1925–1930, 1935–1939.

Svoboda, 1918–1938.

Venkov, 1918–1938.

Věstník Československé jednoty řepářů, 1920–1921.

Věstník Ústřední jednoty řepářů československých, 1922–1939.

D. Literatura

ADAMOVÁ, K.: *Ke sporům cukrovarníků a řepářů v českých zemích na počátku*

20. století. In: K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách. Praha 2001, s. 195–197.
- ADÁMEK, K.: *Cukr*. Praha 1899.
- Agrární strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace*. Uherské Hradiště 2010.
- Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický Břeclav-Hodonín*. In: Sborník Hodonín město a okolí. Praha 1935, s. 108–109.
- ANTONÍN, L.: *Bílé zlato. Historie cukru v kostce*. Nymburk 2006.
- ANTOŠ, A.: *Viktor Stoupal, vedoucí politik agrární strany na Moravě*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Palackého univerzity. Olomouc 1993.
- BARTL, O.: *Hospodářský průmysl I. Cukrovarství*. Praha 1946.
- BAUER, M.: *Dlouhodobý vývoj československého zemědělství v letech 1918–1966*. Praha 1970.
- BIANCHI, L.: *Právne formy monopolizácie za buržoáznej ČSR*. Bratislava 1965.
- BILOVSKÝ, F.: *Z činnosti v moravském zemském výboru*. In: Památce Kuneše Sonntaga. Praha 1932, s. 90–99.
- BINAR, K.: *Drahanovický cukrovar*. Olomouc 1908.
- BRDLÍK, V.: *Ekonomické hranice čs. řepářství a cukrovarnictví ve světové soutěži cukru*. In: Zemědělský archiv 18, 1927, s. 203–219, 324–338.
- BRDLÍK, V.: *Zemědělská krize v souvislosti s národním hospodářstvím*. Praha 1933.
- BRDLÍK, V.: *Rentabilní soutěž cukrovky a bramborů v řepářském obvodu*. Praha 1925.
- BROKLOVÁ, E.: *Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky*. Praha 2008.
- BRÜGEL, J. W.: *Češi a Němci 1918–1938*. Praha 2006.
- CAJTHAML, P.: *Kuneš Sonntag 1878–1931: novinář, politik, bankéř*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Karlovy univerzity. Praha 1998.
- CĚSAR, J. – ČERNÝ, B.: *O ideologii československého agrarismu*. In: Československý časopis historický, 7, 1959, s. 263–285.
- Cukrovar ve Vrbátkách 1870–1970*. Vrbátky 1971.
- Cukrovar Vyškov – 100 let trvání 1868–1968*. Vyškov 1968.
- CZERNIN, H.: *Die Fälschung. Der Fall Bloch-Bauer*. Wien 1999.
- ČADA, V.: *Politika Republikánské strany a vývoj na počátku velké hospodářské krize*. In: Československý časopis historický, 22, 1974, s. 329–360.
- ČAPKA, F.: *Dějiny Moravy v datech*. Brno 2001.
- ČAPKA, F.: *K obrazu moravského cukrovarnictví v prvním desetiletí československého státu*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 25/2011/1. Brno 2011, s. 21–39.
- ČAPKA, F.: *K počátkům Stoupalova cukrovarnického koncernu na Moravě*. In: Prameny a studie 47. Cukrovarnictví, cukrovary, cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století. Praha 2011, s. 103–114.

- ČAPKA, F.: *K průběhu cukerní krize ve 30. letech 20. století v českých zemích*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 24/2010/1. Brno 2010, s. 94–106.
- ČAPKA, F.: *Zakladatelské období cukrovarnictví na Moravě a ve Slezsku do hospodářské krize v roce 1873*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 26/2012/1. Brno 2012, 20 s. rkp., v tisku.
- ČERMÁK, L.: *Stotřicetileté výročí cukrovaru Sokolnice 1840-1970*. Sokolnice 1970.
- ČERNÝ, V.: *Paměti 1921–1938*. Brno 1994.
- ČÍŽ, K.: *Majetková struktura cukrovarů na území ČR do roku 1948*. In: Listy cukrovarnické a řepařské, 122, leden 2006, s. 28–29.
- Člověk na Moravě v 19. století. Ed. Fasora, L. – Hanuš, J. – Malíř, J. Brno 2004.
- Člověk na Moravě v první polovině 20. století. Ed. Fasora, L. – Hanuš, J. – Malíř, J. – Vykoupil, L. Brno 2006.
- Deset let práce Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu*. Praha 1928–1929.
- DIVIŠ, J. V.: *Cukrovarnictví. Kronika práce, osvěty, průmyslu a nálezův*. Díl V. Praha 1891.
- DIVIŠ, J. V.: *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách*. Kolín 1891.
- DOSTÁL, V. V.: *Antonín Švehla. Profil československého státníka*. Praha 1990.
- DOSTÁL, V. V.: *Agrární strana. Její rozmach a zánik*. Brno 1998.
- DOUBRAVA, F.: *Viktor Stoupal. Vlastenec a vůdce zemědělců*. In: Novina, 37, 1985. *Drahanovice. Historie a současnost do roku 2002*. Drahanovice 2002.
- DUDEK, F.: *Československý cukerní kartel a hospodářská politika agrární strany v letech 1918–1927*. In: Československý časopis historický, 28, 1980, s. 509–535.
- DUDEK, F.: *Iluze a mýty spojované s hospodářskou emancipací českého národa*. In: Půl století hospodářských dějin. Sborník k 75. narozeninám prof. Ing. V. Průchy, CSc. Praha 2007, s. 72–78.
- DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985.
- DUDEK, F.: *Počátky řepného cukrovarnictví v Čechách*. Poděbrady 1973.
- DUDEK, F.: *Potravinářský průmysl v sociálně ekonomickém vývoji českých zemí v 19. století*. In: Hospodářské dějiny, 11, 1984, s. 5–48.
- DUDEK, F.: *Teoretické a metodologické otázky studia procesu monopolizace průmyslu v českých zemích*. In: Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám akademika Jaroslava Purše. Praha 1982, s. 141–160.
- DUDEK, F.: *Utváření základů zemědělskoprámyslového komplexu v procesu kapitalistické industrializace českých zemí*. In: Hospodářské dějiny, 9, Praha 1982, s. 7–63.
- DUDEK, F.: *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*. Praha 1979.

- Dvacet let československého zemědělství 1918–1938.* Praha 1938.
- ECKERT, A.: *Cukrovarnictví. Chemické technologie hospodářské.* Praha 1873.
- EXNER, E.: *Československé kartely.* Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1932–1933, č. 14. Praha 1933.
- FAKTOR, E.: *Cukrovarnictví.* Praha 1890.
- FALLADA, O.: *Průmysl cukrovarnický v prvním desetiletí v Československé republice.* In: *Listy chemické*, 22, 1928, s. 429–433.
- FALTUS, J.- PRŮCHA, V.: *Hospodářské dějiny.* Praha 1992.
- FEIT, S.: *Rolnický cukrovar akciový v Malých Prosenicích.* In: *Lipník nad Bečvou. Město a okres.* Lipník 1933, s. 210–211.
- FILIP, F.: *Řepářství a rolnické cukrovary.* Praha 1880.
- FISCHER, R.: *Počátky průmyslu na severní Moravě.* Olomouc 1916.
- FISCHER, R.: *Rolnický akciový cukrovar v Mohelnici.* Olomouc 1915.
- FIŠER, Z.: *František Skopalík: 1822–1891. Písmák, vlastenec a hospodář rodného kraje.* Kroměříž 1991.
- FIŠER, Z.: *Od cukru k hologramu.* Chropyně 1999.
- FIŠER, Z.: *Hospodářská jednota záhlinicko-kvasická (1861–1912).* Chropyně 1997.
- FIŠNEROVÁ, J.: *Prvních 50 let cukrovaru ve Vrbátkách 1870–1920.* Diplomová práce, Pedagogická fakulta Palackého univerzity, Olomouc 1971.
- FRANKENBERGER, O.: *Agrarismus. Národní hospodářství ze stanoviska venkovského lidu.* Praha 1923.
- FRONĚK, D.: *Dobrovické bílé zlato v proměnách času.* Bobrovice 2011.
- FRONĚK, D.: *90 let cukrovaru v Němčicích nad Hanou.* Němčice nad Hanou, 1999.
- FRONĚK, D.: *Viktor Stoupal – sto dvacet let od narození.* In: *Listy cukrovarnické a řepářské*, 124, 2008, č. 7–8, s. 220–221.
- FRONĚK, D. – HAVLÍN, V.: *V Kojetíně se vyrábí bílé zlato již 130 let.* In: *Listy cukrovarnické a řepářské*, 115, listopad 1999, s. 309–312.
- GEBHART, J.: *K činnosti středoevropské agrární instituce ve 20. a 30. letech.* In: *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, 11. Praha 1989, s. 97–132.
- GERŠLOVÁ, J. – SEKANINA, M.: *Lexikon našich hospodářských dějin. 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech.* Praha 2003.
- GEBREL, J. – HOŘEJŠÍ, I. – ČÍŽ, K.: *Český cukrovarnický průmysl v době vstupu do EU.* Sborník u příležitosti vstupu České republiky do Evropské unie. Praha 2004.
- HÁJEK, J.: *Banka.* In: *Akademická encyklopedie českých dějin, A-C*, Praha 2009, s. 136–138.
- HÁJEK, J.: *Bankovnictví.* In: *Akademická encyklopedie českých dějin, A-C*, Praha 2009, s. 142–153.
- HÁJEK, J.: *Cukrovarnictví.* In: *Akademická encyklopedie českých dějin, A-C*, Praha 2009, s. 372–374.

- HALA, R.: *Sto deset let cukrovaru Drahanovice 1860-1970*. Drahanovice 1970.
- HARNA, J.: *Agrární politické hnutí v českých zemích a na Slovensku*. In: Marek, P. a kol.: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Olomouc 2000.
- HARNA, J.: *Formy a metody boje agrární strany o podíl na politické moci v Československu v prvních letech republiky*. In: Na pozvání Masarykova ústavu, 3. Praha 2007, s. 121–129.
- HARNA, J. – LACINA, V.: *Základní problémy vývoje agrárního politického hnutí v Československu v letech 1918–1939*. In: *Sborník historický*, 24, 1987. Praha 1987, s. 87–131.
- HARTMANN, J.: *O cukerním průmyslu a jeho situaci po letošní světové konferenci*. In: *Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1937–1938*, 8, Praha 1938.
- HARTMANN, J.: *O našem cukerním průmyslu*. In: *Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1932–1933*, 2, Praha 1933.
- HARTMANN, J.: *Současná situace čsl. cukrovarnického průmyslu*. In: *Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1930–1931*, 5, Praha 1930.
- HEIDLER, G.: *Naše otázky cukerní. O krizi našeho cukrovarnictví a řepářství*. Praha 1926.
- HEIDLER, G.: *Deset let československého průmyslu cukrovarnického*. Praha 1929.
- HEJDA, J.: *Ústup před agrárníky*. In: *Přítomnost*, 1932, s. 791–794.
- HEJDA, J.: *Žil jsem zbytečně. Román mého života*. Praha 1991.
- HEŘMAN-CRON: *Dr. h. c. Janu Rozkošnému k osmdesátým narozeninám*. In: *Zpravodaj. Obchodně-průmyslová příloha Listů cukrovarnických* 7, 1935, s. 77.
- HEXNER, E.: *Československé kartely*. In: *Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1932–1933*, č. 14. Praha 1933.
- HEXNER, E.: *Kartely*. Praha 1931.
- Hospodářské cukrovary. Soubor referátů*. In: *Časové otázky zemědělské*, 12, Praha 1928.
- Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. Praha 1974.
- Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848–1992*. Praha 2008.
- HOUŠKA, V. a kol.: *Vývoj zemědělství a výživy v Československu*. Praha 1971.
- HRUBÝ, R.: *Rolnický cukrovar a rafinerie v Němčicích nad Hanou*. In: *Kojetínsko*. Kojetín 1933.
- HUDEC, J.: *Nástin praktického cukrovarnictví. Výroba cukru surového*. Kroměříž 1898.
- HUDÍKOVÁ, L.: *Z dějin moravskoslezského cukrovarnictví se zvláštním zřetelem k zakládání rolnických cukrovarů na Hané*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého. Olomouc 1970.

- HÜBSCHER, R.: *Cukrovar ve Studénce. První průmyslový podnik na území města*. Studénka 2005.
- CHROMÁ, H.: *Kuneš Sonntag – český agrární politik*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Palackého univerzity. Olomouc 2003, 125 s.
- CHYLÍK, J.: *Dějiny moravského cukrovarnictví*. Rkp. Knihovna Technického muzea v Brně, R 24.
- CHYLÍK, J.: *Nejstarší moravské cukrovary*. In: Časopis Společnosti přátel starožitností, 62, 1954, s. 123–125.
- CHYLÍK, J.: *Slezské cukrovary*. In: Slezský sborník, 52, 1954, s. 499–511.
- JAKUBEC, I. – JINDRA, Z.: *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha 2007.
- JANÁK, J.: *Cukrovar v Podivíně – jeden z nezdařených pokusů o rolnický akciový podnik*. In: Podivín. Vlastivědný sborník jihomoravského města. Podivín 1997, s. 231–240.
- JANÁK, J.: *Hospodářský rozmach Moravy 1740-1918*. In: Dějiny Moravy, 3/1. Brno 1999, s. 118–122.
- JANÁK, J.: *Martinický cukrovar v Kloboukách u Brna 1837–1879*. In: Klobouky u Brna. Město, dějiny, krajina a lidé. Brno 1998, s. 98–104.
- JANÁK, J.: *Počátky podnikatelské aktivity české buržoazie na Moravě (na příkladu cukrovarnictví)*. In: Časopis Matice moravské, 97, 1978, s. 291–332.
- JANÁŠEK, J. – VAŇÁK, B.: *Sto let cukrovaru v Holici u Olomouce*. Holice 1971.
- JANČÁLKOVÁ, B.: *K dějinám cukrovaru v Břeclavi*. In: Jižní Morava, 21, 1985, s. 253–256.
- JANOTA, R.: *O řepných půdách v Čechách*. Praha 1923.
- JARUŠEK, R.: *Kojetínsko*. Město Kojetín a okolí. Kojetín 1933.
- KÁRNÍK, Z.: *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl první. *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha 2003.
- KÁRNÍK, Z.: *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl druhý. *Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*. Praha 2002.
- KÁRNÍK, Z.: *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl třetí. *O přežití a o život (1936–1938)*. Praha 2003.
- KETTNER, J.: *Liberalismus, socialismus a agrarismus*. Praha 1931.
- KIESLER, B.: *Světová krise cukerní a českoslovenští řepaři*. Praha 1931.
- KLIMEK, A.: *Velké dějiny zemí Koruny české, XIII (1918–1929)*. Praha-Litomyšl 2000.
- KLIMEK, A.: *Velké dějiny zemí Koruny české, XIV (1929–1938)*. Praha-Litomyšl 2002.
- KONN, V.: *Současný stav a cíle cukerního průmyslu*. Praha 1935.
- KÖNIG, J.: *Das Österreichische Museum für angewandte Kunst (MAK) und die Sammlungen Rothschild, Bloch-Bauer und Pollack. Von Anschluß 1938 bis zum Ermächtigungsgesetz 1998*. Diplomarbeit in Kunstgeschichte zur Erlangung

eines Magistergrades der Philosophie an der geisteswissenschaftlichen Fakultät der Leopold Franzens Universität. Innsbruck 2000.

KOUTNÁKOVÁ, K.: *Plamen života*. Přerov 2010.

KOVÁŘ, V.: *Hospodářská moc agrární strany*. In: *Přítomnost*, 1937, č. 46, s. 730–732.

K padesátinám slovutného pana Viktora Stoupala. Praha 1938.

KRAVÁČEK, F.: *Nástin organizační a podnikatelské činnosti českého rolnictva na střední Moravě ve 2. polovině 19. století*. In: *Historie 3 – Sborník prací Pedagogické fakulty UP v Olomouci*. Praha 1976, s. 5–58.

KRAVÁČEK, F.: *Organizační a podnikatelská činnost agrární buržoazie na Moravě na počátku 20. století 1896–1914*. In: *Hospodářské dějiny*, 9, Praha 1982, s. 315–410.

KŘÍŽEK, J.: *Krise cukrovarnictví v českých zemích v 80. letech minulého století a její význam pro vzrůst rolnického hnutí*. In: *Československý časopis historický*, 4, 1956, s. 270–298, 417–447; tamtéž, 5, 1957, s. 473–506; tamtéž, 6, 1958, s. 46–59.

K stoletému jubileu založení cukrovaru ve Vrbátkách, 1870–1970. Vrbátky 1970.

KUBAČÁK, A.: *Činnost Republikánského svazu československých statkářů a nájemců v letech 1919–1943*. In: *Vědecké práce Zemědělského muzea*, roč. 28. Praha 1989–1990.

KUBAČÁK, A.: *Dějiny zemědělství v českých zemích*, I. Praha 1994.

K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách. Ed. Šouša, J. – Miller, D. E. – Samal, H. M. Praha 2001.

LACINA, V.: *Bohumír Bradáč, čelný agrární politik meziválečného období*. In: *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století*. Studie Slovákého muzea, 11. Uherské Hradiště 2006, s. 81–87.

LACINA, V.: *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha 1990.

LACINA, V.: *K řepařské a obilní krizi v letech 1928–1933*. In: *Sborník historický*, 21, 1974, s. 159–196.

LACINA, V.: *K vývoji českého řepařství v letech 1920 až 1930*. In: *Sociologie a historie zemědělství*. Sborník ÚVTI, 9, 1973, s. 145–156.

LACINA, V.: *Nostrifikace podniků a bank v prvním desetiletí Československé republiky*. In: *Československý časopis historický*, 92, 1994, s. 77–94.

LACINA, V.: *Řepařská oblast v českém zemědělství 1920 až 1930*. In: *Československý časopis historický*, 20, 1972, s. 10–38.

LACINA, V.: *Skupiny závodů a hlavní obory zemědělské výroby v české řepařské oblasti v letech 1920–1930*. In: *Sborník historický*, 20, 1973, s. 143–193.

LACINA, V.: *Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934*. Praha 1984.

LACINA, V.: *Zlatá léta československého hospodářství (1918–1929)*. Praha 2000.

LACINA, V. – SLEZÁK, L.: *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*. Praha 1994.

LAPÁČEK, J.: *František Obrtel a noviny Snaha*. In: *Tisk a politické strany*. Sbor-

ník referátů připravených pro nerealizovanou konferenci v Olomouci 24.–25. října 2000. Olomouc 2001, s. 34–46.

LESÁK, V.: *O počátcích cukrovarnického průmyslu v Olomouckém kraji*. In: Vlastivědný věstník moravský, 13, 1958, s. 188–191.

LOCKHART, R. H.: *Ústup ze slávy*. Praha 1935.

LOM, F.: *Československé zemědělství od roku 1848*. In: Věstník Československé akademie zemědělské, 1939, č. 1–2, s. 1–2, 13–14.

MÁŠA, J.: *Jan Rozkošný 1855–1925*. Brno 1925.

MERTL, J.: *Politické strany. Jejich zásady a typy v dnešním světě*. Praha 1931.

MIKOVCOVÁ, A.: *Zemědělské družstevnictví a Vysoká škola zemědělská v Brně (1919–1949)*. In: Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Studie Slovákého muzea 7. Uherské Hradiště 2002, s. 177–188.

MILLER, J.: *Organizace řepařů na scestí*. Praha 1922.

MILLER, D. E.: *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*. Praha 2001.

MÜLLER, K.: *Počátky agrární strany ve Slezsku ve vzpomínkách Josefa Patery*. In: Andros probabilis. Sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc. k jeho 70. narozeninám. Brno-Olomouc 2005, s. 259–266.

NETTWALL, E.: *Rolnické akciové cukrovary*. In: Listy cukrovarnické. Zpravodaj 40, 1921–1922, s. 186–187.

NEUMANN, K. C.: *Nástin dějin průmyslu cukrovarnického v Čechách. Období první 1787–1830*. Praha 1891.

NEUMANN, K. C.: *Nástin dějin průmyslu cukrovarnického*. Praha 1900.

NEUMANN, K. C.: *Rub a líc našeho průmyslu cukrovarnického*. Praha 1900.

NOVOTNÝ, J. – ŠOUŠA, J.: *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Agrární banka 1911–1938 (1948)*. Praha 1996.

NOVOTNÝ, J. – ŠOUŠA, J.: *Bloch-Bauer, Ferdinand*. In: Biografický slovník českých zemí, 5. Praha 2006, s. 567–568.

NOVOTNÝ, J. – ŠOUŠA, J.: *Úloha Agrární banky v českém agrárním hnutí a při financování Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu (1918–1938)*. In: K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách. Praha 2001, s. 243–257.

NOŽIČKA, J.: *Počátky rolnického spolčování*. Praha 1939.

OBRTTEL, F.: *Moravští sedláci v letech 1848–1904. Příspěvek k politickým dějinám moravského venkova*. Olomouc 1914.

Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. Studie Slovákého muzea, 11, 2006. Uherské Hradiště 2006.

Österreichisches biographisches lexikon 1815–1950. Wien 1957–1999.

Padesát kampaní nového cukrovaru v Opavě-Vávrovicích, 1953–2003. Opava 2003.

Pamětní spis Spolku cukrovarských úředníků v Praze vydaný k slavnostní valné hromadě dne 19. června 1938 v Trenčianských Teplicích. Praha 1938.

Pamětní spis k upomínce 50letého trvání společnosti rolnického cukrovaru ve Vrbátkách 1870–1920. VI. n. Vrbátky 1920.

PAUMGARTTEN, H.: *Světová krize cukru a střední Evropa: podnět jak by se řešení krise dalo urychlit prostřednictvím středoevropských ústavů.* Brno 1930.

PAVEL, A.: *Některé hospodářské a sociální důsledky československé pozemkové reformy.* In: Pozemková reforma, roč. VI. Praha 1925, s. 26–29.

PEROUTKA, F.: *Agrární strana v naší politice* I, II. In: Přítomnost, 5, č. 36, s. 561–562 a č. 37, s. 577–578.

PEROUTKA, F.: *Budování státu, I–IV.* Praha 1933–1936.

PODOLSKÝ, K.: *Viktor Stoupal, národohospodář a politik.* In: Moravskotřebovské vlastivědné listy, 15. Moravská Třebová 2005, s. 21–25.

Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Studie Slovákckého muzea, 5, 2000. Uherské Hradiště 2000.

Politická elita meziválečného Československa 1918–1938. Kdo byl kdo za první republiky. Ed. Kolář, F. Praha 1998.

POSPĚCH, P.: *Založení agrární strany na Moravě.* In: Časopis Matice moravské, 100, 1981, s. 255–271.

POSPĚCH, P. – VACA, B.: *Příkazy. Čtení o hanácké vesnici.* Příkazy 2000.

POUR, I.: *Zemědělský průmysl.* In: Československá vlastivěda, díl VI. Praha 1930, s. 285–290.

Program české strany agrární pro Moravu a Slezsko. Olomouc 1905.

PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. I díl, období 1918–1945.* Brno 2004.

Přirozené zemědělské krajiny a výrobní oblasti Republiky Československé. In: Knihovna Statistického věstníku, 6. Praha 1925.

PUCHERNA, J.: *Historický přehled vývoje cukrovarnictví v českých zemích.* In: Sto padesát let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR. Praha 1981, s. 7–54.

PULKRÁBEK, J. – ŠROLLER, J. – JOZEFYOVÁ, L. – URBAN, J.: *Několik současných pohledů na české zemědělství a řepářství (úvodní zamyšlení k 4. ročníku konference).* In: Řepářství a sladovnický ječmen. Sborník referátů z konference, konané 18.–19. února 2004. Praha 2004.

REICH, E.: *Památce Kuneše Sonntaga.* Praha 1932, s. 171–178.

REICH, E.: *Základy organizace zemědělství Československé republiky.* Praha 1934. *Republikánská strana zemědělského a maloroľnického lidu.* Praha 1928.

ROKOSKÝ, J.: *Antonín Švehla a agrární strana ve vývoji první ČSR.* In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě, 1. Praha 1999, s. 233–244.

ROKOSKÝ, J.: *Antonín Švehla ve službách demokracie.* In: K úloze a významu agrárního hnutí v českých zemích a československých dějinách. Praha 2001, s. 73–88.

ROKOSKÝ, J.: *Josef Černý: agrárník, ministr vnitra.* In: Střední Evropa, 71, 1997, s. 66–78.

ROKOSKÝ, J.: *K dějinám Noviny, tiskařského a vydavatelského družstva*

(příspěvek k vývoji agrárního tisku). In: Tisk a politické strany. Sborník referátů připravených pro nerealizovanou konferenci v Olomouci 24.–25. října 2000. Olomouc 2001, s. 17–33.

ROKOSKÝ, J.: *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany*. Praha 2011.

ROLÍČEK, R.: *Život venkova*. Praha 1914.

ROLÍČEK, R.: *Agrární politika*. Praha 1912.

Rolnický akciový cukrovar v Drahanovicích 1914–1924. Drahanovice 1925.

Rolnický akciový cukrovar v Tovačově. In: Kojetínsko. Město Kojetín a okolí. Kojetín 1933.

Rolnický akciový cukrovar v Drahanovicích 1914–1924. Olomouc 1925.

ROUČA, V.: *Dějiny rolnického podniku na příkladu cukrovaru v Holici u Olomouce*. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Brno 2007.

RUBÁŠ, S.: *Vznik a vývoj Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a možnosti využití ve výuce dějepisu*. Rigorózní práce. Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity. Brno 2007.

ŘÍHA, O.: *Počátky českého cukrovarnictví*. Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850. Praha 1976.

ŘÍHA, O.: *Zemědělská krize první poloviny XIX. století a počátky cukrovarnictví*. In: Věstník Československé akademie zemědělské, XIII, 1957, s. 880–882.

SEDLMEYER, K.: *Die Zuckerrübe in Böhmen*. In: Československá statistika, řada XII, sv. 68, sešit 15, Praha 1930.

Seznam vlastníků zabraného majetku pozemkového. Země Česká a moravsko-slezská. Praha 1930.

SLEZÁK, L.: *K historii českého agrarismu*. Antonín Matula. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Studie Slováckého muzea, 5. Uherské Hradiště 2000, s. 25–33.

SLEZÁK, L.: *Moravský cukrovarnický podnikatel Jan Vaca*. In: Prameny a studie 47. Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století. Praha 2011, s. 115–125.

SLEZÁK, L.: *Úspěchy a prohry zemědělského družstevnictví*. In: Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Studie Slováckého muzea, 7. Uherské Hradiště 2002, s. 9–19.

SLEZÁK, L.: *Viktor Stoupal a moravské cukrovarnictví*. In: Agrární strany ve vládách a samosprávných strukturách mezi světovými válkami. Studie Slováckého muzea, 13. Uherské Hradiště 2008, s. 107–11.

SLEZÁK, L.: *Kuneš Sonntag, významný moravský agrární politik a národohospodář*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 25/2011/1. Brno 2011, s. 40–47.

Smlouva cukrovarů agentie olomoucké Společenstva československých cukrovarů v Praze. Praha 1921.

- SMUTNÁ, K.: *Cukrovarnictví v Břeclavi*. In: Město Břeclav. Brno 2001, s. 191–194.
- SMUTNÝ, B.: *Počátky potravinářské výroby na Dačicku*. In: Vlastivědný věstník moravský, 36, 1984, s. 277–289.
- SMUTNÝ, B.: *Po stopách kostky cukru v Dačicích (o jednom světovém prvenství)*. Dačice 1995.
- SMUTNÝ, B.: *Raženie cukru v Dačicích (1833–1852)*. In: Hospodářské dějiny, 12, 1984, s. 49–139.
- SONNTAG, K.: *Moravské cukrovarství a řepařství*. Brno 1914.
- SOUČEK, J.: *K historii vývoje průmyslu cukerního na Moravě (do roku 1884)*. Brno 1914.
- SPÁČIL, J.: *Lásky a rebelie*. Brno 1961.
- STANĚK, F.: *Za Kunešem Sonntagem – agrárním politikem*. In: Památce Kuneše Sonntága. Praha 1932, s. 112–115.
- STEHLÍK, V. – HAVRÁNEK, A. – BENC, S.: *Řepařství*. Praha 1956.
- STIMMER, G.: *Eliten in Österreich 1848–1970*. Wien 1971.
- 100 let cukrovaru Kroměříž*. Kroměříž 1969.
- 100 let trvání. Cukrovar Vyškov, 1868–1968*. Vyškov 1968.
- Sto let výroby bílého zlata v Brodku u Přerova 1881–1981*. Jubilejní výroční zpráva. Brodek u Přerova 1981.
- Sto padesát let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR*. Sborník. Praha 1981.
- Stořícetileté výročí cukrovaru Sokolnice 1840–1970*. Brno 1970.
- STOUPAL, V.: *Klerikálové za války*. Brno 1920.
- SUDOVÁ, E. a kol.: *Barón Karl Kuffner de Diószeg a diószegský cukrovar*. Sládkovičovo 2009.
- ŠTĚPÁN, F. – VYMLÁTILOVÁ, M.: *K politice agrárního kapitálu v cukrovarnickém průmyslu. Výběr dokumentů o transakcích Stoupalova koncernu v letech 1934–1936*. In: Sborník archivních prací, XII (1962), č. 2., s. 3–44.
- ŠTĚPÁNEK, P.: *Z dějin pěstování řepy na velkostatku sokolnicko-blažejovském*. K stoletému jubileu trvání sokolnického cukrovaru (1841–1941). Dolní Kounice 1941.
- ŠVEHLA, A.: *Řepařský boj*. Praha 1938.
- ŠVEJK, J.: *Stručné dějiny českého řepařství a cukrovarství s ohledem na rolnické akciové cukrovary*. Ovčáry 1923.
- Tovární výroba cukru řepového*. Praha 1940.
- UHLÍŘ, D.: *Dva směry v československém agrárním hnutí a rozchod K. Práška s republikánskou stranou*. In: Sborník historický, 18, 1971, s. 113–148.
- UHLÍŘ, D.: *Konec vlády panské koalice a republikánská strana v roce 1929*. In: Československý časopis historický, 18, 1970, s. 551–592.
- UHLÍŘ, D.: *Republikánská strana lidu zemědělského a malorolnického ve vládě panské koalice*. In: Československý časopis historický, 18, 1970, s. 195–236.

- UHLÍŘ, D.: *Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu 1918–1938. Charakteristika agrárního hnutí v Československu*. Praha 1988.
- VACA, B.: *Vzpomínka na J. Vacu z Příkaz*. Rukopis. Uloženo v místní knihovně, 2 s.
- VAŇÁK, B.: *Sto let výroby bílého zlata v Litovli 1871–1971*. Litovel 1971.
- VAŇÁK, B.: *K výrobě javorového a škrobového cukru na Moravě*. In: *Hospodářské dějiny*, 9. Praha 1982.
- VERBÍK, A.: *Formování agrární ideologie na Moravě v 60. letech 19. století*. In: *Časopis Matice moravské*, 96, 1977, s. 116–128.
- VIKTOŘÍK, M.: *Litovelský cukrovar. Dějiny podniku od jeho založení až do současnosti*. Litovel 2005.
- VILIKOVSKÝ, V.: *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu. Od nejstarších dob až do vypuknutí světové krise hospodářské*. Praha 1936.
- VILIKOVSKÝ, V.: *Správa podniků zemědělsko-průmyslových*. Praha 1934.
- VILIKOVSKÝ, V.: *Zemědělská technologie a dějiny zemědělského průmyslu v Československu*. Praha 1926.
- VLČEK, K.: *Život a dílo čestného člena ČAZ Dr. h. c. Jana Rozkošného, patriarchy moravského zemědělství*. In: *Věstník ČAZ. Vědecký měsíčník pro zemědělskou techniku, ekonomiku, sociologii a politiku*, č. 5–6, 1947, s. 259–262.
- VOCHALA, J.: *Památník 10letého hnutí agrárního ve Slezsku a 3letého agrárního dorostu slezského*. Opava 1913.
- VONDRÁK, J.: *Průmysl cukrovarnický. Historie cukru a jeho výroba u nás*. In: *Československá vlastivěda*, díl IX, Praha 1929, s. 281–301.
- VOŽDA, G.: *Přerovský cukrovar 1859–1929 – připomenutí existence největší přerovské továrny 19. století*. In: *Minulost Přerovska. Sborník vlastivědných prací ze starších dějin*. 1971, s. 50–60.
- VOŽENÍLEK, J.: *Studie k pozemkové reformě na cukrovarských statcích na jižním Slovensku*. In: *Pozemková reforma*, roč. VII, Praha 1926, s. 129–133, 145–150, 215–219.
- VOŽENÍLEK, J.: *Výsledky československé pozemkové reformy*. Praha 1930.
- WENZL, F.: *Družstevní práce Viktora Stoupala*. In: *Svaz*, XVIII, 1938, č. 5–6, s. 205–208.
- WENZL, F.: *Profesor Jan Rudolf Demel 1833–1905, první průkopník zemědělského družstevnictví na Moravě*. Brno 1935.
- ZAMAZAL, L.: *Zánik nejstaršího severomoravského cukrovaru*. In: *Střední Morava, vlastivědná revue*, 2006, Olomouc, s. 116–121.
- Z dějin českého bankovníctví v 19. a 20. století*. Praha 2000.
- ZEMAN, J.: *Význam cukrovarnického průmyslu pro hospodářský život našeho státu*. In: *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, sv. XXXII, roč. 1926, sešit 1 a 2, Praha 1926, s. 225–241.
- Zemědělství buditelé*. Praha 1937.